

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

NEGYEDÉVENKÉNT MEGJELENŐ TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

XXI. évfolyam

Főszerkesztő

CSANDA GÁBOR

A szerkesztőbizottság elnöke

ÖLLÖS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság

Biró A. Zoltán (Románia), Fedinec Csilla (Magyarország), Holger Fischer (Németország), Gyurgyík László (Szlovákia), Hunčík Péter (Szlovákia), Petteri Laihonen (Finnország), Lampl Zsuzsanna (Szlovákia), Lanstyák István (Szlovákia), Lengyel Zsolt (Németország), Liszka József (Szlovákia), Mészáros András (Szlovákia), Simon Attila (Szlovákia), Szarka László (Magyarország), Andrej Tóth (Csehország), Végh László (Szlovákia)

Tartalom

Tanulmányok

LAMPL ZSUZSANNA

A szlovákiai magyarok választási magatartásának tendenciái 3

VATAŠČIN PÉTER

Szent János és a falu 19

BEVILAGUA BEÁTA

Három az egyben. Többnyelvűség egy dél-szlovákiai családban 35

JAKAB VERONIKA

A szlovákiai magyar középiskolai anyanyelvtankönyvek állapotáról 79

HORBULÁK ZSOLT

Dél-Szlovákia gazdasági és szociális helyzete néhány mutató
tükrében (3. rész) 91

Közlemények

FÜLÖP LÁSZLÓ

A Bakics családról (16–17. század) 101

Agora

ÖLLÖS LÁSZLÓ

A közös indulás 107

Dokumentumok

CSANDA GÁBOR

Dokumentumok Dobos László kéziratos hagyatékából 115

Pályakép

Mészáros András professzor hetvenéves 151

Könyvek

Maurice Halbwachs: Az emlékezet társadalmi keretei
(*Polgár Anikó*) 171

Karikó Sándor (szerk.): Család, érték, nevelés
(*Bolemant Lilla*) 173

Kulcsár László: A vidékfejlesztés elméleti megközelítése: regionális
és kulturális összefüggések
(*Samu István*) 175

Nekrológ

Zeman László (1928–2019)
(*Csanda Gábor*) 177

Lapunk része az Európai Bölcsészettudományi és Társadalomtudományi Index (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences – ERIH Plus) folyóirat-minősítő rendszernek. Folyóiratunk a CEEOL nemzetközi adatbázis által jegyzett.

FOND NA PODPORU KULTÚRY NÁRODNOSTNÝCH MENŠÍN

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A szerkesztőség címe: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Park u. 4., 931 01 Somorja. E-mail: csanda@foruminst.sk • Kiadja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. IČO: 34 028 587. Felelős kiadó: Simon Attila igazgató • Nyomdai előkészítés: infopoint Kft. • Nyomta: Adecta, s.r.o., Čiližská Radvaň • Megjelent a Szlovák Köztársaság Kisebbségi Kulturális Alapja támogatásával • Példányszám: 600 • Ár: 3 € • 2019. szeptember • Nyilvántartási szám: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.forumszemle.eu>

FÓRUM SPOLOČENSKOVEDNÁ REVUE

Adresa redakcie: Fórum inštitút pre výskum menšín, Parková 4, 931 01 Šamorín. E-mail: csanda@foruminst.sk • Vydavateľ: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín. IČO: 34 028 587. Zodpovedný: Attila Simon riaditeľ • Tlačiarenská príprava: infopoint s.r.o. • Tlač: Adecta, s.r.o., Čiližská Radvaň • S finančným príspevkom Fondu na podporu kultúry národnostných menšín • Náklad: 600 • Cena: 3 € • september 2019 • Evidenčné číslo: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.forumszemle.eu>

LAMPL ZSUZSANNA

A szlovákiai magyarok választási magatartásának tendenciái

ZSUZSANNA LAMPL

Tendencies in Electoral Behaviour of Hungarians in Slovakia

Indexing Terms: parliamentary elections, willingness to vote, voter turnout, voter preferences, political representation of Hungarians in Slovakia

Bevezetés

A Fórum Kisebbségkutató Intézet a szociológiai alapkutatásokon kívül megalakulása óta közvélemény-kutatással is foglalkozik. Csak az ezredfordulótól számítva tíz olyan felmérést végeztünk, amelyek csakis részben az épp aktuális közéleti kérdésekkel foglalkoztak. E felmérések többségének eredményei mostanáig nem voltak közzétéve. Jelen írásomban a legújabb, 2019-es adatokon kívül azon korábbi felméréseink eredményeiből is meríték, amelyek tartalmaztak a mostani összehasonlítás alapjául szolgáló kérdéssorokat. A következő standardizált kérdőíves felmérésekről van szó: 2008-ban 800 fős mintán, 2010-ben 1 022 fős mintán, 2011-ben 800 fős mintán, 2013-ban 1 152 fős mintán, 2015-ben 1 000 fős mintán, 2018-ban 800 fős mintán, 2019-ben 1 000 fős mintán.¹ Valamennyi felmérés célcsoportja a szlovákiai magyar felnőtt korú népesség, vagyis a 18 éves és annál idősebb magyar nemzetiségű személyek, akikből kvótás mintavétellel alkottuk meg a minták nem, korcsoportok (15–34, 35–55 évesek és 55 éven felüliek), iskolai végzettség (alapfokú, középfokú érettségi nélkül, középfokú érettséggel, felsőfokú), településtípus (egyes felméréseknél falu-város bontásban, másoknál a települések lakosságszámát is figyelembe véve), a magyarok járásonkénti aránya szerint reprezentatív struktúráját. A lekérdezések Dél-Szlovákia 16 magyarlakta járásában, valamint Pozsonyban és Kassán zajlottak.

A legújabb adatok a 2019. június 17. és 30. közötti közvélemény-kutatásunkból származnak. Előző felméréseinkhez hasonlóan most is magyar nemzetiségű személye-

1 A tanulmány egy része az 1989–2019 – A szlovákiai magyarok 30 szociológiai felmérés tükrében c. összehasonlító kutatás keretében készült, amelyet a Szlovák Köztársaság Kisebbségi Kulturális Alapja támogatott.

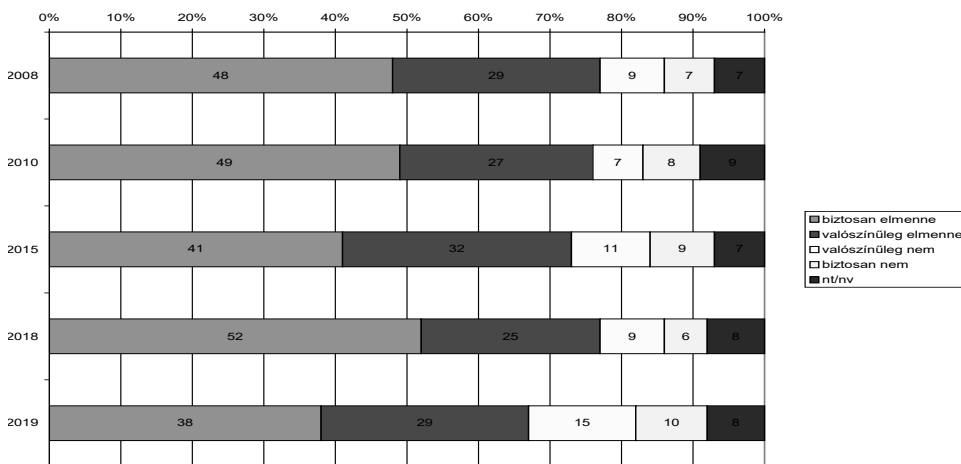
ket kérdeztünk. A felmérés nemcsak aktuális közéleti kérdésekkel foglalkozott, hanem a nemzeti identitás témakörével is, s az eredmények már az elsődleges feldolgozás szintjén is jelzik, hogy a mintában spontán módon megjelentek az eltérő identitástípusok, a szilárd magyartól a szlovák identitásig. Ám a jelenlegi politikai helyzetből kiindulva, amikor kérdéssé vált, hogy a meglévő magyar pártkonstellációt tekintve lesz-e a közeljövőben a szlovákiai magyaroknak parlamenti képviselője, a továbbiakban nem az identitással foglalkozom, hanem a választási magatartással és a jelenlegi szlovákiai magyar politikai képviselővel és annak jövőjével kapcsolatos véleményeket próbálom meg körbejárni.

A választási hajlandóság és a választási részvétel alakulása

Egy politikai párt választási sikere soktényezős folyamat. A választási hajlandóság az egyik legfontosabb, hiszen a politikusok – elnézést a kifejezésért – meggebedhetnek, ha alacsony a választási hajlandóság, vagyis a potenciális választók nem akarnak szavazni. Természetesen a magas választási hajlandóság, az, hogy sokan szándékoznak szavazni, önmagában még nem biztosítja a választási sikert, mert amint a puding próbája az evés, úgy a választási hajlandóság próbája a választási részvétel, vagyis az urnába bedobott szavazat. Épp ezért kezdjük azzal az elmélkedéssel, hogyan alakult az elmúlt években a magyarok választási hajlandósága és választási részvétele.

A szlovákiai magyarok választási hajlandóságának alakulását 2008-tól napjainkig az 1. ábra szemlélteti.

1. ábra. A választási hajlandóság alakulása (%)

Forrás: Fórum Kisebbségkutató Intézet Szociológiai és Demográfiai Kutatások Részlege

2008-ban és 2010-ben gyakorlatilag nincs különbség a választási hajlandóságban, mindkét esetben a megkérdezettek háromnegyede válaszolta, hogy egy közeljövőben lefolytatott parlamenti választáson biztosan vagy valószínűleg elmenne szavazni (2008-ban összesen 77%, 2010-ben 76%). 2015-ben enyhe csökkenés tapasztalható

(73%). Főleg a szavazói törzsgárda, vagyis a biztosan szavazók fogytak meg, hiszen míg a korábbi években ők alkották a válaszadók csaknem felét (48–49%), 2015-ben 41%-ra csökkent az arányuk. A 2018-as év megtöri ezt a csökkenő tendenciát, ugyanis tavaly nyáron mintha visszatért volna a korábbi, a 2008–2010-re jellemző választási kedv, hiszen újra 77% válaszolta, hogy elmenne szavazni, ráadásul ebből 52% biztosan elment volna. Elérkezve a jelenhez: 2019-ben először csökkent 70% alá a magyarok választási hajlandósága. 67% válaszolta, hogy ha a következő szombaton lennének a parlamenti választások, elmenne szavazni, egynegyedük nem menne el, 8% nem tudta vagy nem válaszolt. A 2018-as válaszokhoz képest tehát 10 százalékponttal csökkent a választók és 10 százalékponttal nőtt a nem választók aránya. Ugyanakkor az évek folyamán először csökkent 40% alá a biztosan választók aránya (37%), amely 15 százalékponttal alacsonyabb, mint 2018-ban volt. Ezek az adatok tehát azt bizonyítják, hogy az elmúlt tíz évben egyrészt csökkent a magyarok választási hajlandósága, másrészt – leszámítva a kivételt képező 2018-as évet – épp a biztosan választók köre az, amely jelentős mértékben megfogyatkozott.

A választási hajlandóság alakulása előrevetíti a választási részvétel csökkenését. Ezt honnan tud(hat)juk? Mivel a választási részvételről nem léteznek nemzetiségi bontású adatok, a magyarok választási részvételét elsősorban az alapján szokták megbecsülni, hogy a települések nemzetiségi struktúráját összevetik az ottani választási eredményekkel (Krivý 1999, 11. p.),² és feltételezik, hogy a magyar pártoknak szóló szavazatokat az adott településen élő magyar lakosok adták (ha például 1998-ban Dunaszerdahelyen az MKP 74,6%-ot kapott, akkor feltételezhető, hogy ezt magyaroktól kapta, vagyis a magyarok választási részvétele Dunaszerdahelyen minimum 75% körül mozoghatott, de lehetett magasabb is, mivel az MKP-ra szavazó magyarokon kívül lehetnek szlovák pártra szavazók magyarok is). A választási részvétel tanulmányozásának elsődleges forrása tehát a statisztikai hivatal választási adatbázisa. Emellett részben a felmérésekből származó empirikus adatokra is támaszkodhatunk, konkrétan az arra a kérdésre adott válaszokra, hogy részt vett-e az illető az előző parlamenti választáson. Támponthozhatunk a választás napján lefolytatott exit pollból származó adatok is. A magyarok 2010–2016-os választási részvételének becslését többen is elvégezték, s ezek az elemzések a magyarok választási részvételének csökkenését mutatták ki (Oriskó 2016, Harrach 2017, 132.,135. p.). Azt, hogy a korábbi időszakban, tehát

2 Krivý nem a választási részvételt vizsgálja, hanem az egyes pártok választási eredményeit. A választási részvétellel kapcsolatban csupán annyit mutat ki (i.m. 71. p.), hogy amennyiben a magyarok lakta járások településeit (ő azt a 15 járást vette alapul, amelyekben az 1990-es években a magyarok aránya 10%-nál magasabb volt) az ott élő magyarok aránya szerint csoportosítja szlovák, vegyes és magyar területre, akkor az 1994-es és 1998-as választásokon a magyar településeken élők választási részvétele felülmúlta a másik két terület választási részvételét, bár ez a magyar „előny” 1998-ban már korántsem volt olyan markáns, mint 1994-ben (1994-es választási részvétel: magyar terület 82,2, vegyes terület 72,9, szlovák terület 78,4; 1998-as választási részvétel: magyar 88,6, vegyes 84, szlovák 84,8). Ez a becslés tehát nem településszintű és nem járási szintű adatokon alapul, hanem a kutató által választott jellemző szerint csoportosított adatokon.

1990-től 2016-ig hogyan alakult a magyarok választási részvétele, a járási szintű választási részvételből és a magyar pártokra adott szavazatokból próbálom megbecsülni.

Az országos választási részvétel (1. táblázat, 2. oszlop) 1990-ben, az első rendszerváltást követő parlamenti választásokon volt a legmagasabb, amikor a választópolgárok 95,39%-a járult az urnákhoz. 2006-ban volt a legalacsonyabb (54,67%), amikor a Kereszténydemokrata Mozgalom (KDH) kilépett a kormányból, és ezért előrehozott választásokra került sor. Azóta némelyest nőtt a választási részvétel, a legutóbbi, 2016-os parlamenti választásokon 59,82% volt.

Az 1. táblázat 3. oszlopában 16 magyarlakta járás választási részvételének átlagát tüntetem fel. Ezek azok a járások, amelyekben a Fórum Intézet kutatásai, közvélemény-kutatásai készülnek.³ Látható, hogy a magyarlakta járások választási részvételének átlaga mindig alacsonyabb volt az országos átlagnál, viszont járásonként számottevő különbségek voltak, amit a 4. oszlopban a minimális és maximális választási részvételt feltüntető intervallum jelez. A 16 magyarlakta járás egyenkénti választási részvétele az egyes parlamenti választásokon a 2. táblázatban látható.

A hét parlamenti választáson a Nyitrai járás volt a legaktívabb, itt a választási részvétel valamennyi választásnál felülmúlta az országos átlagot. A Szenci járásban ez 6-szor, a Dunaszerdahelyi és az Érsekújvári járásban 4-szer, a Galántai, Lévai, Nagykürtösi és Rozsnyói járásban 3-szor, a Komáromi, Rimaszombati és a Kassa-vidéki járásban 1-szer következett be. A Vágsellyei, Losonci, Nagyrőcei, Tőketerebesi és Nagymihályi járásokban ez egyszer sem fordult elő.

Nyomon követhető, hogy 1990-ben a 16 járás közül 5 járásban volt magasabb a választási részvétel az országosnál. 1992-ben 4 járásban, 2002-ben 6 járásban, 2006-ban 8 járásban, 2010-ben ugyancsak 8 járásban, 2012-ben 3 járásban, 2016-ban pedig már csak 2 járásban.

Természetesen a magyarlakta járások választási részvétele nem azonos a magyarok választási részvételével. Mindenesetre az utolsó két parlamenti választásnál, 2012-ben és 2016-ban az országos választási részvétel egyre több magyarlakta járás választási részvételét múlta fölül, és egyre nagyobb mértékben. Minden bizonnyal az sem elhanyagolandó tényező, hogy 1990 óta a magyarok aránya is csökkent ezekben a járásokban. A településszintű elemzésekből arra lehet következtetni, hogy a kevesebb magyar közül egyre kevesebben mentek el szavazni. Vagyis újra megállapíthatjuk, hogy csökkent a magyarok választási részvétele.

3 A felmérések további helyszíne Pozsony és Kassa, de a két város választási részvétele jelen tanulmány szempontjából nem releváns, ezért nem foglalkozom velük.

1. táblázat. Választási részvétel (%)⁴

A parlamenti választások éve	Országos választási részvétel	16 magyarlakta járás választási részvételének átlaga	16 magyarlakta járás választási részvételének intervalluma
1990	95,39	94,81	93,29–96,29
1992	84,2	83,4	79,83–85,94
1994	75,65	Nincs adat	-
1998	84,24	Nincs adat	-
2002	70,06	68,93	63,15–74,31
2006	54,67	54,34	47,83– 2,62
2010	58,83	58,44	48,41–67,57
2012	59,11	55,23	50,24–63,02
2016	59,82	54,09	43,55–69,02

Forrás: volby.statistics.sk, saját számítás

A magyarok választási részvételére a magyar pártoknak adott szavazatokból is következtethetünk, mégpedig úgy, hogy a magyar választópolgárok számához viszonyítjuk a magyar pártokra adott szavazatok számát. Persze ez is csak becslés, mert a magyarok választási részvétele ennél magasabb kell, hogy legyen, hiszen mindig voltak magyarok, akik szlovák pártokra szavaztak, és ők ezzel a módszerrel nem azonosíthatók. Továbbá azt is figyelembe kell venni, hogy a magyar pártoknak is voltak egyéb kisebbségi szavazói, főleg az Együttélésnek. Ezzel együtt nem igazán rugaszkodunk el a valóságtól, ha azt állítjuk, hogy a magyar pártok szavazói 2010-ig elsősorban a magyarok voltak.

A múlt század kilencvenes éveiben cca. 425 ezer magyar nemzetiségű választópolgár volt Szlovákiában. Ebből kiindulva a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom–Együttélés 1990-es választásokon kapott 292 636 szavazata 69%-os magyar választási részvételnek felel meg. Ugyanakkor a magyarok további csoportja – egy akkoriban készült magyarországi közvélemény-kutatás szerint 20% – a VPN listáján induló magyar jelöltekre szavazott. A magyarok választási részvétele 1990-ben tehát minimum 89% volt, de ha ehhez még hozzászámítjuk, hogy a Csehszlovákia Kommunista Pártja 450 855 szavazata között is voltak magyar voksok (egyes visszaemlékezők szerint akár 10% is), akkor a magyar választási részvétel már túl is szárnyalja a magyarlakta járások 94,81%-os részvételi átlagát és a 2010-es országos részvételi átlagot is.

4 Az 1994-es választási részvételről csak kerületi szintű adatok vannak, 1998-ban nincs adat a választási részvételről.

2. táblázat. A 16 magyarlakta járás parlamenti választási részvétele (%) – az országosnál magasabb részvétel vastaggal jelölve

	Magyarok aránya 1990/2016*	1990	1992	2002	2006	2010	2012	2016
Szenc	24,5–13,7	96,29	83,19	71,89	57,1	65,19	63,02	69,02
Dunaszerdahely	87,2–74,9	94,66	83,85	74,31	62,62	67,57	60,67	56,46
Galánta	41,3–35,0	95,22	82,17	70,85	55,76	60,57	58,55	59,19
Vágsellye	40,2–31,3	-	-	67,93	53,84	58,22	55,05	55,71
Komárom	72,2–63,8	93,41	79,83	69,38	54,51	60,03	52,4	49,02
Nyitra	8,2–5,7	95,69	85,94	72,57	57,08	60,64	61,36	63,12
Érsekújvár	41,5–33,5	94,98	84,46	73,48	58,02	61,83	58,16	56,53
Léva	31,6–24,3	94,42	83,31	70,8	54,88	59,02	55,58	56,61
Nagykürtös	30,7–24	95,49	87,18	69,91	55,15	56,37	52,68	52,79
Losonc	30,9– 3	93,76	82,26	66,39	51,36	53,87	50,8	50,00
Rimaszombat	44,3–36	93,79	83,56	67,42	55,51	56,04	52,71	50,54
Nagyróce	25,5 – 19,1	-	-	64,92	52,54	56,95	51,74	46,93
Rozsnyó	35,3 – 25,4	96,18	84,68	68,86	53,32	60,59	54,66	51,62
Kassa-vidék	16,4 – 9,9	96,18	83,73	67,56	50,64	57,61	54,75	55,63
Tóketerebes	33 – 26,5	93,29	79,79	63,57	49,37	52,19	50,24	48,81
Nagymihály	13,1 – 11	93,99	83,71	63,15	47,83	48,41	51,42	43,55
Átlag	-	94,81	83,40	68,93	54,34	58,44	55,23	54,09
Országos választási részvétel	-	95,39	84,20	70,06	54,67	58,83	59,11	59,82

Forrás: volby.statistics.sk. * a 2011-es népszámlálás alapján

1992-ben a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom–Együttélés koalíció 228 881 szavazatot, a Magyar Polgári Párt 70 689 szavazatot kapott, összesen tehát 299 870 magyar szavazott rájuk, ami 71%-os magyar választási részvételnek felel meg (a szlovák pártokra adott magyar szavazatok nélkül, de ezekből nem tudjuk, mennyi volt). 1994-ben a Magyar Koalíció 292 936 szavazatot kapott, ami 69%-os magyar választási részvételnek felel meg, 1998-ban a Magyar Koalíció Pártja 306 623 szavazata 72%-os magyar választási részvételnek.

2002-ben, amikor az új népszámlálás alapján 420 ezerre csökkent a magyar szavazópolgárok száma, az MKP 321 069 szavazata 76%-os, a 2006-ban kapott 269 111 szavazatuk 64%-os magyar választási részvételnek felelt meg. Bár mindkettő magasabb az akkori országos átlagnál, egymáshoz viszonyítva a magyar választási részvétel csökkenését mutatja.

2010-től új helyzet állt elő. Újra két párt van, az MKP esetében továbbra is érvényes, hogy szavazatait magyaroktól kapta, a Híd viszont szlovák szavazatokat is kapott. 2010-ben az MKP 109 638 szavazatot, a Híd 205 538 szavazatot kapott. 2012-ben az

MKP 109 483, a Híd 176 088 szavazatot. 2016-ban az MKP 105 495, a Híd 169 593, az MKDSZ 2 426 szavazatot kapott. Amennyiben ezt összeadjuk, akkor összesen a két pártra 2010-ben 315 176-an, 2012-ben 285 571, 2016-ban a három pártra összesen 277 514 ember szavazott. Ezekből a statisztikákból nem lehet megállapítani a magyarok választási részvételét. Csupán annyit tudhatunk, hogy a 2010-től napjainkig aktuális cca. 380 ezer magyar választópolgár 29%-a szavazott az MKP-ra 2010-ben és 2012-ben, 2016-ban pedig 28%-uk (ebben az évben az MKDSZ-re nem egészen 1%-uk). Természetesen ez nem azonos a teljes magyar részvétellel, mivel nincsenek benne a Híd és a szlovák pártok magyar szavazói. De amint fentebb említettem, ennek az időszaknak az elemzése is a magyarok választási részvételének csökkenését mutatták ki.

A pozitív és negatív választási hajlandóság tényezői

Mi okból mennének el szavazni, és miért nem szavaznának a megkérdezettek? 2008-as felmérésünkben arra a kérdésre, hogy miért menne el választani, tizenegy előre megfogalmazott indokot kellett véleményezni, de saját maguk által megfogalmazott választ is adhattak a megkérdezettek.⁵ Pozitív választási hajlandóságukat a legtöbben azzal indokolták, hogy szeretnék segíteni a szlovákiai magyarokat (86%) és felelősséget éreznek a jövőért (85%). 78% egy konkrét pártot szeretett volna támogatni (az esetek döntő többségében ez a párt az akkor még egyetlen magyar párt, az MKP volt), 69% állampolgári kötelességének tartotta, hogy szavazzon, 66% választásával a politikát szerette volna befolyásolni, ugyancsak 66% nem akarta, hogy egy másik párt győzzön. 47% választási hajlandósága mögött az a meggyőződés állt, hogy a parlamenti választás fontos társadalmi esemény. A környezet választási hajlandósága is befolyásolta a megkérdezettek egy részét, de sokkal kevésbé, mint a többi tényező. Az, hogy a családtagok is választanak, a megkérdezettek 30%-át, hogy általában véve szokás elmenni választani 25%-ukat, a szomszédok és munkatársak választási hajlandósága pedig 12%, illetve 9%-uk számára volt mérvadó. Elmondható tehát, hogy 2008-ban a választási hajlandóság egy aktív, a közéletet befolyásolni akaró, de legfőképpen a szlovákiai magyarok segítségét felvállaló érdekképviselet támogatását jelenítette meg, s csak kisebb mértékben volt a környezet választási hajlandóságának, a szocializmus időszakból berögződött szokásoknak egyfajta automatikus továbbvitele.

Ugyanakkor 2008-ban az iránt is érdeklődtünk, hogy mi okból nem mennének el választani. Ezt a kérdést azóta négy további felmérésben is feltettük. A 3. táblázatban négy felmérésünk idevágó eredményeit hasonlítjuk össze.

5 Az utóbbi ritkán fordult elő, s ha igen, akkor tulajdonképpen az előre megfogalmazott választási lehetőségek valamelyike hangzott el kicsit másképpen, de lényegét tekintve nem eltérően.

3. táblázat. A negatív választási hajlandóság (miért nem választana) okai (%)

	2008	2010	2015	2019
1. a politikusok nem tartják be az ígéreteiket	59	86	86	89
2. a Híd és az MKP között nincs összetartás	*	*	73	84
3. a politikusok nem a választók érdekeit képviselik	60	77	75	78
4. nem érdekel a politika	48	60	55	61
5. a mi vidékünk érdekeit egyik párt sem képviseli	47	56	59	57
6. a mostani pártok közül egyiket sem tudnám választani	44	53	54	54
7. úgysem tudom befolyásolni, mi történik körülöttem	36	59	52	50
8. az én érdekeimet egyik párt sem képviseli	38	65	59	46
9. az idősebbek érdekeit egyik párt sem képviseli	34	51	52	46
10. a fiatalok érdekeit egyik párt sem képviseli	34	58	54	44
11. a nők érdekeit egyik párt sem képviseli	13	53	50	44
12. az én szavazatom semmit sem jelent	30	51	45	41
13. a romák érdekeit egyik sem képviseli	*	*	*	22
14. nekem már mindegy, mit hoz a jövő	15	26	21	19

Forrás: Fórum Kisebbségkutató Intézet Szociológiai és Demográfiai Kutatások Részlege A*-gal jelölt tényező az adott évben nem szerepelt a kérdőívben

Már 2008-ban – amikor még az MKP képviselte a szlovákiai magyarok érdekeit – az volt a választási hajlandóság leggyakoribb ellenérve, hogy a politikusok nem a választók érdekeit képviselik, valamint a politikusok nem tartják meg az ígéreteiket. Mindkettő azonos súllyal nyomott a latban (59-60%), s ezek mellett kisebb mértékben, de szintén azonos súllyal az szerepelt, hogy a válaszadó vidékének érdekeit egyik párt sem képviseli, illetve nem érdeklí őt a politika (47-48%).

A 2010-es felmérés a parlamenti választások előtt készült, s ekkor még nem volt releváns rákérdezni a Híd és az MKP összetartásának hiányára. A választási hajlandóság hátrításának két legfontosabb indoka újra az volt, hogy a politikusok nem tartják meg az ígéreteiket (86%) és a politikusok nem a választók érdekeit képviselik (77%). Kétharmaduk pedig azért nem ment volna szavazni, mert úgy gondolta, az ő érdekeit egyik párt sem képviseli.

A 2015-ös felmérésnél a Híd és az MKP közötti ellentétet is beiktattuk a negatív választási hajlandóság lehetséges tényezők közé, mivel a 2010 és 2015 között készült közéleti témájú felméréseinkből kiderült, hogy ez a magyar választópolgárok egyre nagyobb részét zavarja. A leggyakrabban előforduló indok ismételtelen az volt, hogy a politikusok nem tartják meg az ígéreteiket (86%), a második pedig szinte azonos mértékben újfent az, hogy a politikusok nem a választók érdekeit képviselik (75%), s ugyanakkor az is, hogy a Híd és az MKP között nincs összetartás (73%).

2019-ben a negatív választási hajlandóság három legnyomósabb indoka az, hogy a politikusok nem tartják meg az ígéreteiket (89%), a Híd és az MKP között nincs összetartás (84%), valamint a politikusok nem a választók érdekeit képviselik (78%).

Mindezt összesítve a választásoktól való távolmaradás két legnyomósabb indoka mindig is az volt, hogy a politikusok nem tartják meg az ígéreteiket és nem a választók érdekeit képviselik. De az évek folyamán mindkettő egyre nagyobb hangsúlyt kapott, hiszen 2008-hoz képest 2019-ben 30 százalékponttal növekedett az előbbit, 18 százalékponttal pedig az utóbbit válaszoló aránya. 2019-ben pedig beékelődött közéjük a Híd és az MKP közötti összetartás hiánya, amit a választani nem szándékozók 84%-

a hozott fel indokként. Ez 2015-höz képest 9 százalékpontos növekedés, vagyis a két párt viszonya egyre erőteljesebben befolyásolta a választási hajlandóság, s minden bizonnyal a választási részvétel alakulását.

E tényezők mellett azonban a többi is jelentősen befolyásolja a nem választók döntését, s a 2008-as állapothoz képest mindegyik nagyobb mértékben. Tíz év alatt a legnagyobb növekedés (31 százalékpont) a „nők érdekeit egyik párt sem képviseli” tényező esetében tapasztalható, amivel jelenleg 44% indokolja, hogy nem szándékozik szavazni. De a többi tényezőnél is 10–14 százalékpontos növekedés mutatkozik. S az utolsó kettőt kivéve – a romák érdekeit egyik párt sem képviseli és az, hogy mindegy, mit hoz a jövő –, amelyek nagyjából minden ötödik választót tartanak vissza a voksolástól, a többi tényező 41–61 százaléku negatív választási hajlandóságát magyarázza.

2018-as és 2019-es felmérésünkben a 2016-os parlamenti választásokon való részvétellel kapcsolatban olyan kérdéssor is szerepelt, amellyel azt próbáltuk felmérni, hogy aki visszaemlékezése szerint 2016-ban nem ment el szavazni, ezt mivel indokolja.

A 2018-as felmérés szerint 2016-ban leginkább azért nem szavaztak, mert kiábrándultak abból, ami az országban történik, valamint nem érdekli őket a politika (mindkettő 71%), kiábrándítók a szlovákiai magyar politika történései (69%), a Híd és az MKP konfliktusa, valamint Dél-Szlovákia rossz gazdasági helyzete (mindkettő 62%).

A 2019-es felmérésben a három leggyakoribb és azonos súllyal szereplő indok az, hogy a választót kiábrándították a szlovákiai magyar politikában, valamint az országban zajló történések, és nem érdekli a politika (78%). 73% pedig a Híd és az MKP konfliktusa, valamint Dél-Szlovákia rossz gazdasági helyzete miatt maradt távol a választástól. Ráadásul 70% azt válaszolta, hogy azért nem szavazott, mert egyik párt sem nyerte el a tetszését. Itt is megmutatkozott tehát, hogy egyéb tényezőkön kívül a szlovákiai magyar politizálás és a magyar egység hiánya (ami részben egy és ugyanaz) is nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a magyarok egy része 2016-ban nem ment el szavazni.

A 2019-es helyzetkép

Térjünk most vissza a 2019-es felméréshez. A 2016-os parlamenti választásokon való részvételükre visszaemlékezve a megkérdezettek 65%-a válaszolta, hogy részt vett, 27% nem vett részt, 7% nem emlékszik rá, 1% nem válaszolt. Arra a kérdésre, hogy 2016-ban melyik pártra szavaztak, jelenleg is hasonló eredményeket kaptunk, mint a 2018-as felmérésünk ugyanezen kérdésére. A Hídra, MKP-ra és az MKDSZ-re együtt 72% (2018-ban 71%) szavazott. Az egyes magyar pártokra lebontva ez azt jelenti, hogy a 2018-as lekérdezéskor visszaemlékezése szerint 2016-ban 56% választotta az MKP-t, 15% a Hidat, 0,4% az MKDSZ-t, a mostani felmérésben pedig 55% választotta emlékezete szerint az MKP-t, 17% a Hidat, 0,3% pedig az MKDSZ-t. Mindkét felmérés szerint 4% szavazott szlovák pártokra, 24% pedig nem válaszolt vagy azt válaszolta, hogy nem emlékszik, kire szavazott. Vagyis minden negyedik megkérdezett ilyen-olyan oknál fogva nem fedte fel korábbi választását. Sőt, a kérdésre nem is válaszolt mindenki: 2018-ban csupán a minta 87%-a, 2019-ben 78%-a. Mindez jelzi, hogy a szlovákiai magyar választópolgárok nem kis hányada nem szívesen vallja be nyilvánosan a pártpreferenciáját. Ez a bizonytalanságot(?), rejtőzködést(?) tükröző jelenség a Híd létrejötte óta szinte mindegyik felmérésünknel megfigyelhető. Épp ezért a továbbiakban bemutatott pártpreferenciák csupán a 2019. júniusi közhangulat tükröi, és nem tekin-

tendők az egyes pártok jövőbeli választási preferenciája előrejelzésének. Felmérésünk nem is ezzel a céllal készült. Azt, hogy a 2020-as parlamenti választásokon mennyi magyar fog választani, kire és milyen mértékben fognak szavazni, pillanatnyilag nem lehet megmondani, mindez a politikai akarat, a magyar pártok folyamatban levő tárgyalásai, azok végeredménye, a szlovák pártok magyarokra irányuló mézesmadzagkampánya, a média viszonyulása és még sok egyéb tényező függvénye.

Most pedig a múltból ugorjunk a jövőbe. Arra a kérdésre, hogy amennyiben a jövő szombatán lennének a parlamenti választások, a felmérés idején, tehát 2019 júniusában 67% válaszolta, hogy elmenne szavazni, közülük 36% biztosan elmenne, 30% valószínűleg elmenne. Minden negyedik viszont nem szavazna (10% biztosan nem, 15% valószínűleg nem). 8% nem tudta, hogy elmenne-e szavazni, illetve nem válaszolt a kérdésre. Statisztikailag szignifikáns összefüggés mutatható ki a választási hajlandóság és az iskolai végzettség között: minél magasabb a megkérdezett iskolai végzettsége, annál jellemzőbb, hogy elmenne választani, s annál kevésbé jellemző, hogy nem menne el választani, illetve kitérő választ ad (nem tudja, hogy elmenne-e/nem válaszol).

A választási hajlandóság és a 2016-os választási magatartással is szorosan összefügg (4. táblázat). Azok közül, akik 2016-ban a Hidat választották (a továbbiakban 2016 Híd) jelenleg kevesebben mennének el szavazni (84%), mint azok közül, akik 2016-ban az MKP-t választották (a továbbiakban 2016 MKP), akiknek 90%-a szavazna. A 2016-os választásukra nem emlékezők 69%-a, a nem válaszolók 65%-a menne el újra szavazni.

4. táblázat. Ha jövő szombatán parlamenti választásokat tartanának Szlovákiában, Ön elmenne szavazni? (%)

	2019 teljes minta	2016 Híd	2016 MKP	2016 Nem emlékszik	2016 Nem válaszol
Biztosan nem	10	4	4	7	15
Valószínűleg nem	15	12	6	24	21
Valószínűleg igen	29	43	35	45	29
Biztosan igen	38	41	55	24	36
Nem tudja/nem válaszol	8	-	-	-	-

Forrás: Fórum Kisebbségkutató Intézet Szociológiai és Demográfiai Kutatások Részlege

A választási hajlandóságot az is erősen befolyásolja, hogy 2019-ben melyik pártra szavaznának a megkérdezettek. Azok között, akik megnevezték, kire szavaznának, 80%-on felüli a választási hajlandóság: a Híd jelenlegi szavazóinak 81%-a, a szlovák pártokra szavazók 86%-a, az MKP-ra szavazók 87%-a menne el választani, ha most lennének a parlamenti választások. Azoknak, akik nem döntöttek el, kire szavaznának vagy nem válaszoltak, 57% venne részt a választásokon.

Most pedig nézzük meg, hogy egy most megrendezendő parlamenti választáson hogyan szavaznának a megkérdezettek. 2018-as felmérésünk szerint (5. táblázat, 3. oszlop) az akkori három magyar pártra összesen 59% szavazott volna, szlovák pártokra 4% (beleértve a más pártot is, amely többnyire valamelyik, a válaszlehetőségek között egyébként is felsorolt szlovák párt volt). Jelenlegi felmérésünk szerint (5. táblázat, 4. oszlop) a

most már négy magyar pártra együttesen 59% szavazna, szlovák pártokra 13%-uk. Vagyis miközben a magyar pártok támogatottsága nem nőtt, a szlovák pártoké a háromszorosára emelkedett, aminek nagy részét a PS/Spolu és a Kiska-párt preferenciái jelentik.⁶ Ugyanakkor 2018-ban 37%, 2019-ben 30% nem nevezte meg, hogy kire szavazna, vagyis jelenleg nagyjából minden harmadik válaszadó megint csak ilyen-olyan oknál fogva – nem döntött, nem válaszol – nem árulta el potenciális választását (persze az is lehet, hogy még tényleg nem döntött, hiszen még sok a nyitott kérdés a pártok körül).

5. táblázat. Ha a jövő szombaton lennének Ön elmenne választani, melyik pártra szavazna? (%)

Pártok	2019-es visszaemlékezés alapján 2016-ban így szavazott	2018-ban így szavaztak volna	2019-ben így szavaznának
Smer SD	1,3	0,4	0,8
KDH	0,3	0,4	0,4
SaS	0,5	0,9	0,9
OL'ANO	0,9	0,9	0,9
Kotleba – Mi Szlovákiánk	0,3	0,4	1,0
SNS	0,1	0,1	0,0
Sme rodina	0,4	0,1	0,4
Most-Híd	16,8	7,8	8,6
MKP	54,9	49,9	48,4
MKDSZ	0,3	0,9	1,0
Magyar Fórum	-	-	0,5
PS/Spolu	-	-	3,7
Za ľudí	-	-	3,7
Más pártra	0,4	0,8	0,7
<i>Konkrét pártra szavazók kerekítve</i>	76,0	63,0	70,0
<i>Nem döntötte el</i>	-	22,7	13
<i>Nem válaszol</i>	11,7	14,7	3,7
<i>Nem menne el</i>	-	-	12,6
<i>Nem emlékszik</i>	11,8	-	-
ÖSSZESEN EGYÉB	24,0	37,0	30,0

Forrás: Fórum Kisebbségkutató Intézet Szociológiai és Demográfiai Kutatások Részlege

6 Mindez nem támasztja alá azt az (ál)híresztelést, miszerint a szlovákiai magyarok között tömeges a Kotleba-párt támogatottsága.

Összevetve a 2016-os választási preferenciákra való visszaemlékezést a 2019-es potenciális preferenciákkal: a 2019-es Híd-preferálók 80%-a 2016-ban is a Hidat, a 2019-es MKP-preferálók 83%-a 2016-ban is az MKP-t választotta. A 2016-os Híd-választók fele szavazna most a Hídra, 17%-uk szlovák pártokra, 15%-uk az MKP-ra, 18%-uk pedig még nem döntött/nem válaszolt (6. táblázat). A 2016-os MKP-választók 84%-a szavazna jelenleg az MKP-ra, 7%-uk szlovák pártokra, 1%-uk a Hídra, 8% pedig nem döntött/nem válaszol. A két párt 2016-os és a 2019-es választói közötti átfedésekből arra következtethetünk, hogy mindkét párt veszített szavazókat, de a Híd többet (legalábbis a magyarok közül), hiszen korábbi támogatóinak most csak a fele szavazna rá, továbbá több közöttük a bizonytalan is, mint az MKP 2016-os szavazói között. Az MKP 2016-os és 2019-es szavazói között viszont nagy az átfedés, ami a párthoz való hűsége utal.

Azoknak, akik nem emlékeztek rá, hogy 2016-ban kit választottak, 39%-a most az MKP-t választaná, 12% szlovák pártot, 9% a Hidat, 40% pedig még nem tudja. Azok közül, akik nem mondták meg, hogy kit választottak 2016-ban, 29% az MKP-t, 17% szlovák pártot, 6% a Hidat választaná, ha most lennének a parlamenti választások, illetve 48%-uk még nem döntötte el, hogy kit választana, illetve nem válaszolt.

6. táblázat. Kire szavaznának 2019-ben azok, akik 2016-ban a Hidat/MKP-t választották, nem emlékeznek, nem válaszoltak (%)

2019-ben így választana	2016 Híd-szavazók	2016 MKP-szavazók	Nem emlékszik, kit választott 2016-ban	Nem mondták meg, kit választottak 2016-ban
Híd	50	1	9	6
MKP	15	84	39	29
Szlovák pártok	17	7	12	17
Nem döntötte el/ nem válaszolt	18	8	40	48
Összesen	100	100	100	100

Forrás: Fórum Kisebbségkutató Intézet Szociológiai és Demográfiai Kutatások Részlege

Vélemények a leendő szlovákiai magyar érdekképviseltről

Az utóbbi időszak politikai történései, különösen az EP-választások eredménye és az azóta készült választásipreferencia-felmérések előrevetítik egy lehetséges magyar érdekképviselőt nélküli parlament képét. Hogyan látják a válaszadók ezt a helyzetet? Egyáltalán fontosnak tartják-e, hogy a szlovákiai magyaroknak saját érdekképviselőjük legyen, vagy elég, ha szlovák pártok képviselik őket? Vagy nincsen szükség arra, hogy a magyarok érdekei képviselve legyenek?

Az első, erre vonatkozó kérdésnél nem firtattuk a képviselő formáját, csupán azt, hogy szükséges-e a szlovákiai magyarok politikai érdekképviselője. 88% igennel válaszolt, 5% nem tartja szükségesnek, 7% nem tudta megmondani (7. táblázat).

Leginkább azok számára fontos, akik 2019-ben az MKP-t választanák (98%) és 2016-ban is az MKP-t választották (97%). A 2019-es Híd-választók és a 2016-os Híd-választók számára is átlagon felüli fontosságú (95 és 93%). A legkevésbé azok tartják szükségesnek, akik 2019-ben szlovák pártot választanának vagy még nem tudják, kinek adnák a szavazatukat (mindkettő 80%). Persze az utóbbi két csoport döntő többsége is helyesli a saját politikai képviselőt szükségességét, de a 2019-es potenciális szlovák pártválasztók és bizonytalanok viszonyulása a kérdéshez azért jóval elutasítóbb a Híd és az MKP választóinak viszonyulásánál.

7. táblázat. Szükséges-e, hogy a szlovákiai magyaroknak legyen saját politikai képviselőjük? (%)

	Szükséges	Nem szükséges	Nem tudja
Teljes minta	88	5	7
2016 Híd-szavazók	93	2	5
2016 MKP-szavazók	97	1	2
2019-ben a Hidat választaná	95	1	4
2019-ben az MKP-t választaná	98	0	2
2019-ben szlovák pártot választana	80	12	8
2019-ben még nem tudja, kit választana	80	7	13

Forrás: Fórum Kisebbségkutató Intézet Szociológiai és Demográfiai Kutatások Részlege

De nem csupán a saját politikai képviselőt tartják fontosnak a megkérdezettek, hanem azt is, hogy az általuk választott párt a kormány tagja legyen (8. táblázat). 55%-uk ezt minden körülmények között fontosnak tartja, vagyis függetlenül attól, hogy ki lenne a koalíciós partner. 28% ezt attól teszi függővé, hogy az általuk választott párt kivel alakítana koalíciót, 8% nem tartja fontosnak a kormánytagságot, 9% pedig nem tud véleményt mondani.

8. táblázat. Fontosnak tartja, hogy az Ön által választott párt a kormány tagja legyen? (%)

	Igen	Nem	Attól függ, melyik párttal	Nem tudja
Teljes minta	55	8	28	9
2016 Híd-szavazók	60	8	28	5
2016 MKP-szavazók	59	8	29	5
2019-ben a Hidat választaná	62	5	27	6
2019-ben az MKP-t választaná	59	5	29	7
2019-ben szlovák pártot választana	73	0	21	6
2019-ben még nem tudja, kit választana	40	17	35	8

Forrás: Fórum Kisebbségkutató Intézet Szociológiai és Demográfiai Kutatások Részlege

Leginkább azok tartják fontosnak, hogy a pártjuk kormányozzon, akik jelenleg szlovák pártot választanának (73%), az igenlő válaszok mellett ez abban is megnyilvánul, hogy a kérdésre közülük senki sem válaszolt nemmel, egyben őket érdekli a legkevésbé, hogy ki lenne a koalíciós partner (21%). A jelenlegi Híd-választók 62%-a, a jelenlegi MKP-választók 59%-a, a bizonytalanok 40%-a tartja fontosnak a kormánytagságot. A Híd-választók 27%-a, az MKP-választók 29%-a, a bizonytalanok 35%-a teszi függővé pártja koalíciós tagságát attól, hogy ki lenne a koalíciós partner. Nagyon érdekes, hogy a 2016-os Híd-választók és a 2016-os MKP-választók egyformán válaszoltak a kérdésre. 60%-uk a feltétel nélküli kormánytagság mellett foglalt állást, 28%-uk tette függővé a koalíciós partner kiletétől, 8% nem tartja fontosnak a kormánytagságot, 5% pedig nem tudott válaszolni.

Melyik párttal ne lépjen koalícióra a választott párt? A megkérdezettek egyötöde nem tudta megmondani. A három párt, amelyet koalíciós partnerként a legtöbben elutasítanak, a Kotleba Mi Szlovákiánk (55%), a Smer SD (45%) és a SNS (43%).

A politikai érdekképviselő lehetséges formáival külön kérdésben foglalkoztunk (9. táblázat). A válaszadók kétharmada a szlovákiai magyar politikai érdekképviselő legmegfelelőbb formájának az egyetlen magyar politikai szubjektumot tartja, a második legpreferáltabb lehetőség az, ha van több magyar párt, amelyek együttműködnek. Ezt minden ötödik válaszadó tartja a legmegfelelőbb érdekképviselői formának. Hogy nem szükséges a külön magyar érdekképviselő, 3% válaszolta. Az egyéb képviselői formákkal – tehát a külön utat járó több magyar párttal, a szlovák pártokon belül működő magyar képviselővel, a magyarok érdekeit felvállaló szlovák párttal – külön-külön szűk csoportok azonosultak. Itt már tehát az is látható, hogy a többség nemcsak hogy fontosnak tartja a szlovákiai magyar politikai érdekképviselőt, hanem azt is fontos számára, hogy ez magyar érdekképviselő legyen. Ugyanakkor minden tizedik válaszadó inkább a szlovák pártokra bízna a magyarok érdekképviselőt.

A Híd és az MKP választói – akár a múltbeliek, akár a potenciális jelenlegiek – viszonyulása azonban markánsan különbözik egymástól. A Híd választóinak alig fele tartja a legmegfelelőbbnek az egyetlen magyar politikai szubjektumot, az MKP választóinak viszont háromnegyede. A 2016-os Híd-választók jó egyharmada az együttműködő több magyar pártot részesítené előnyben, 15%-uk pedig a szlovák pártokban bízna. A 2019-es Híd-választók szintén egyharmada viszont inkább a különutas politikát folytató több magyar párt általi érdekképviselőt tartja megfelelőnek, minden tizedik az együttműködő több magyar pártot, 7% pedig a szlovák pártok általi érdekképviselőt.

Az MKP-választók elenyésző része bízna szlovák pártokra a magyar érdekképviselőt. Viszont míg minden ötödik 2016-os MKP-választó az együttműködő több magyar pártot preferálja, a 2019-s MKP-választóknak csak 2%-a részesíti előnyben ugyanezt, miközben minden ötödik a különutas politikára szavaz. Tehát mindkét párt választói között létezik két csoport: az egyik a magyar összefogás, a másik magyar különutas politizálás híve. A 2019-es Híd-választók esetében 58:35 a két csoport közötti aránya, a 2016-es MKP-választók esetében 78:21. Vagyis mindkét párt választóinak többsége az összefogást preferálja, de az MKP-választókra ez fokozottabban jellemző, mint a Híd szavazóira. S az is nagyon érdekes, hogy a 2019-ben szlovák pártot választók között ez az arány 77:15, tehát a magyar összefogás preferálása tekintetében az MKP-szavazókkal vetekednek. Felmerül a kérdés: lehetséges, hogy épp a magyar összefogásnak köszönhetően mégsem szlovák pártra szavaznának?

9. táblázat. A politikai érdekképviselőt melyik formája lenne a legmegfelelőbb? (%)

	Egy magyar szubjektum	Több különutas magyar párt	Több együttműködő magyar párt	Szlovák párt magyar képviselőkkkel +Szlovák párt+Nem kell külön magyar képviselőt
Teljes minta	67	2	21	4+3+3
2016 Híd-szavazók	49	1	36	10+5+0
2016 MKP-szavazók	77	1	20	2+1+0
2019-ben a Hídat választaná	48	35	10	6+1+0
2019-ben az MKP-t választaná	76	21	2	1+0+0
2019-ben szlovák pártot választana	64	15	13	8+0+0
2019-ben még nem tudja, kit választana	70	20	5	5+0+0

Forrás: Fórum Kisebbségkutató Intézet Szociológiai és Demográfiai Kutatások Részlege

A választási hajlandósággal kezdtem ezt az elmélkedést, s azzal is fejezem be. 2016-os kérdőívünkben az a kérdés is szerepelt, hogy ha a magyar pártok összefognának a parlamenti választások előtt, elmennének-e szavazni, és szavaznának-e erre a közös magyar képviselőre.

A válaszadók 75%-a jelezte, hogy elmenne szavazni (összefogás nélkül ez az arány 67%), és 70%-uk egyben erre a képviselőre szavazna (összefogás híján a négy magyar pártra csupán 57%-uk voksolna).

Az iskolai végzettség emelkedésével egyenes arányban növekszik a választási hajlandóság (az alapiskolai végzettségűek 65%-a, a diplomások 92%-a menne el szavazni) és a közös magyar képviselőre szavazók aránya is (az alapiskolai végzettségűek 60%-a, a diplomások 83%-a).

A 2019-es Híd-választók 85%-a, a 2019-es MKP-választók 88%-a, a 2019-es szlovák pártra szavazók 80%-a, a még bizonytalanok ugyancsak 65%-a menne el választani ilyen körülmények között. S végezetül: a 2019-es Híd-választók 84%-a, a 2019-es MKP-választók 87%-a, a 2019-es szlovák pártra szavazók 54%-a és a bizonytalanok ugyancsak 54%-a szavazna erre a képviselőre.

A 2019. júniusi felmérés eredményei szerint tehát a magyar összefogásra épülő politikai képviselőt egyrészt növelné a szlovákiai magyarok választási hajlandóságát, másrészt növelné a magyar képviselőre szavazók számát. Annak ellenére, hogy mindkét párt táborának egy része nehezen tudja elfogadni a másik pártot vagy annak némely politikusait.

Irodalom

- Harrach Gábor, 2019. A dél-szlovákiai választásstatistikák szociológiai és etnodemográfiai vonatkozásai. In Harrach Gábor–Rákócszi Krisztián: *Külön utakon*. Budapest, L' Harmattan, NPKE, 69–159. p.
- Krivý, Vladimír, 1999. *Čo prezrádzajú volebné výsledky? Parlamentné voľby 1992–1998*. Bratislava, IVO.

Internetes források

- Oriskó Norbert 2016. https://felvidek.ma/wp-content/uploads/2016/03/fm_2016_1b-1.pdf, utolsó letöltés: 2019. augusztus 12.
- volby.statistics.sk, utolsó letöltés: 2019. augusztus 12.

ZSUZSANNA LAMPL

TENDENCIES IN ELECTORAL BEHAVIOUR OF HUNGARIANS IN SLOVAKIA

This study deals with the evolution of the willingness of Hungarians in Slovakia to vote, with their voter preferences and their opinions on the present political representation of Hungarians in Slovakia. The basis for the study is provided by the sociological surveys of the Forum Minority Research Institute conducted since the turn of the millennium. The latest such survey was carried out in June 2019, in 149 municipalities of southern Slovakia. The representative sample was made up by 1,000 Hungarian adults, chosen according to their proportion in the examined districts and the type of municipality, their sex, age, and school education level. In the opinion of 88 percent, it is necessary that Hungarians in Slovakia have their own political representation, 67 percent think that the most suitable form of it is the only Hungarian party, and, in the opinion of 21 percent, the best way would be a representation by several Hungarian parties which collaborate. If the parliamentary elections would take place now, 67 percent would go to vote, and 59 percent would vote for the currently existing Hungarian parties. If the Hungarian parties would team up, 75 percent would go to vote and 69 percent would vote for this corporate Hungarian political subject.

VATAŠČIN PÉTER

Szent János és a falu¹

PÉTER VATAŠČIN
Saint John and the Village

Indexing Terms: Ebed, Obid, small sacral monuments, St. John of Nepomuk, ethnology of religion, social ethnography

Vallási tárgyakat kutatni egyes esetekben messze többet jelenthet, mint csak vallási etnológiával foglalkozni. A szakrális kisemlékek vizsgálatánál lényeges szempont lehet, ha multitematikus tárgyként tekintünk rájuk. Természetesen nem azt szeretném itt állítani, hogy a szlovákiai magyar nyelvterületen található megannyi szobor, feszület, kereszt, képoszlop stb. társadalmi beágyazottságáról úgyszólván semmit sem tudunk. Épp ellenkezőleg! A kérdéskörrel foglalkozó kutatók, köztük is elsősorban az etnográfusok/etnológusok már egy-egy kisemlék egyszerű dokumentálásával társadalom-néprajzilag is releváns tudást teremtettek – s bőven van példa terjedelmes leírásokra és elemzésekre is!² Másfelől pedig elég csak megnyitni a Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központja által két évtizede folyamatosan bővített Szakrális Kisemlék Archivum egyes adatlapjait,³ hogy olyan információkat kapjunk, amelyek a helyi élet és társadalom egyes részleteit villantják fel. Mindezekre tehát lehet és kell is építeni, ilyen tekintetben a jelen szöveg pedig megpróbálja gazdagítani a már meglévő tudásanyagot egy konkrét település és szobor esetében. Alapvetően az antropológiai/néprajzi terep-

-
- 1 A kutatás A regionális és lokális identitás szimbólumrendszere a szlovákiai magyaroknál (Systém symbolov regionálnej a lokálnej identity Maďarov na južnom Slovensku) elnevezésű 2018-as projekt keretén belül zajlott, amely a Kisebbségi Kulturális Alap (Fond na podporu kultúry národnostných menšín) támogatásával valósult meg. Az intézményes kereteket a Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központja biztosította.
 - 2 A tárgykör magyar vonatkozású szakirodalma mára tekintélyes mértékűre bővült, s itt most szükségtelennek tartom az áttekintést – annál is inkább, mert Liszka József jóvoltából már több ilyen összefoglalóval rendelkezünk (pl. Liszka 2007, 2013, 2017), de más országokon belüli kutatástörténetekről is olvashatunk (Grynaeus 2007, Bódi 2007). Emellett az egy helyszínre összpontosító kutatási fókusz kérdése kapcsán meg kell még említeni, hogy Liszka József mintegy húsz évvel ezelőtt az elsők között tett kísérletet arra, hogy egy település teljes emlékéanyagát bemutassa a hozzá kapcsolódó helyi folklórányaggal, vagyis az objektumokat övező jelentésekkel, szokásokkal stb. (Liszka 2000, 33–63. p.). Az egy-egy konkrét településre összpontosító vizsgálatok ma már általánosak a szlovákiai magyar etnológia berkein belül (l. pl.: Bendik 2017), de természetesen hosszan lehetne sorolni a más tájakra vonatkozó példákat is (l. pl. Kalmár 2017).
 - 3 <http://szka.adatbank.sk/>

munka és módszerek jelentette előnyökről van itt szó, vagyis arról a kutatói attitűdről és látásmódról, amely az „ott-lévsre”, a helyi viszonyok személyes ismeretére, s a helyiekkel kiépített kapcsolatrendszerre alapul.

A szakrális kisemlékek értelmezéséhez a kutatás kezdetekor szakirodalmat keresvén rendkívül gyorsan azzal szembesültem, hogy számos irányban lehetséges a tájékozódás a népi vallásosság egyszerű leírásaitól kezdve egészen az olyan nyugat-európai interdiszciplináris irányzatok hasznosításáig, mint a *material religion*. Másként fogalmazva: a szakrális kisemlékek társadalmi/kulturális szerepe semmiképp sem „egyszerűbb” kérdéskör, mint a populáris kultúra bármely más, összetettnek minősíthető jelensége vagy témacsoportja. Ilyen módon a lehetséges szakirodalmi támpontok vég nélküli keresése s egyoldalú kiválasztása helyett a „gordiuszi csomó” átvágásaként egyfajta etnológiai gesztust alkalmazva végül arra törekedtem, hogy a helyiek által használt hangsúlyokat domborítsam ki minél több „empirikus anyagot” feldolgozva, amely megközelítés véleményem szerint teljességgel egyértelmű, ha egy-egy konkrét/egyedi tárgy vagy esemény a néprajzi vizsgálódás célpontja. Hogy aztán a szakrális kisemlékekről ilyen tekintetben is általános etnológiai tudásra tegyünk szert, ahhoz nyilvánvalóan több évnyi (netán évtizednyi) mikroszinteket felderítő kutatásokra van szükség, s e téren még biztosan jelentős, eddig feltáratlan mélység vár a kutatókra.

Jelen esetben, az imént mondottakkal összhangban, igyekeztem szűkíteni a fókuszot, s így lett e tanulmány konkrét tárgya Nepomuki Szent János⁴ szobra, amely Ebed falu⁵ határában áll. Mivel a *Szent János* (a szobor elsődleges helyi elnevezése)⁶ 2008 és 2016 között viszonylag hosszas renováláson esett át, amelyhez nem mellesleg jelentékeny közösségi diskurzusok is kapcsolódtak, úgy gondoltam, hogy a közelebbi néprajzi vizsgálat indokoltságához kétség sem férhet. A szövegben először megpróbálom megragadni kapcsolódó többé-kevésbé „statikus”, állandósult jelentéseket, majd a renoválási folyamat dinamikájában veszem szemügyre a változásokat.

A felgyűjtött anyag 20 személy konkrét véleményét öleli fel. 12 esetben mélyinterjúkról van szó, amelyeket 2018-ban és 2019-ben készítettem. A fennmaradó esetekben egy-egy eseti beszélgetésről vagy meghallott kommentárról van szó. Az, hogy magam is a falu szülöttje vagyok, nem pusztán az alanyok megkeresésében jelentett előnyt, de lényegében évtizedekre visszamenőleg vannak emlékeim a Nepomuki-szobrot övező eseti helyi diskurzusokról, vagyis eleve úgymond „helyi tudással” is rendelkezem. Emellett az elmúlt évtizedben, ha nem is minden mélységében, de igyekeztem figyelemmel követni a szobor történetét. A Szakrális Kisemlék Archívumban található ebedi anyag nagy részét magam gyűjtöttem és aktualizáltam 2009-ben. Ezt követően tudatosan figyeltem a Nepomuki-szobor körüli történéseket elsősorban az Archívum adatlapjának bővítése, naprakésszé tétele végett, ill. az a kutatói szempont is szerepet játszott, miszerint egyes tárgyak változásait és az eseményeket viszonylag hosszú időn keresztül kell(ene) „lekövetni” azért, hogy pontosabban megértsük társadalmi és kulturális szerepüket.

4 Nepomuki Szent János dél-szlovákiai kultuszáról és szobrairól I. Liszka 2002, 2012.

5 A község Párkány mellett található a Duna mentén, ill. a Vág és Garam közén, s döntően magyarok lakják. A 2011-es szlovákiai népszámlálás szerint 1174 fő lakta.

6 A helyneveket, helyi elnevezéseket a szövegben idézőjelek nélkül, dőlt betűkkel szedtem.

A beszélgetőtársak kiválasztásánál törekedtem arra, hogy egyfelől legyen valamilyen érdemi kötődésük a szoborhoz, ill. az időstől a fiatalig mindegyik korosztály reprezentálva legyen. A szövegben nem használok személyneveket, kivéve, ha olyan teljesen „nyilvános” szereplőkről van szó, akiről az érdeklődő gyorsan, akár már e szöveget olvasva is ki tudja deríteni, hogy kicsodák. Ilyen megfontolásból használtam a két újítató, az egyik kőfaragó, a helyi tiltakozást koordináló személy, valamint a plébános nevét. A többi esetben ez nem fordul elő, akár még hosszabb idézetek esetében sem.

A szobor térbeli helye és a renováció folyamata

A *Szent János*⁷ a Komáromot Párkánnyal összekötő s a Duna mentén futó 63-as, kelet-nyugat csapásirányú főút, valamint az Ebedről északi irányban kivezető ún. *JRD út* metszéspontján található úgy, hogy a szobor a falu irányába, annak központja felé néz. Az Ebed felől déli irányban érkező út megtörik a kereszteződésnél, s néhány méterrel keletebbre, észak felé folytatódik tovább az ún. *Erdő útban* (ez ma már alig javarészt feledésbe merült helynév). A jelzett *Szent János* név egyben helynév is, hiszen a szobor környékére is vonatkozik, de anélkül, hogy ez a megjelölés nagyobb határrészre, dűlőre terjedne ki. Ez az észak-dél irányú útvonal 30 évvel ezelőttig még jelentősnek számított, ugyanis az út az ebediek által használt, de Kőhídigyarmat határához tartozó szőlőhegyre, a *Hegyre* vezetett. A településnéprajz, ill. a proxemikai kutatások szempontjából is fontos történeti adaléknak minősíthető, hogy ezen a falu-szőlőhegy relációon összesen négy szakrális kisémlék található, amelyek világosan jelzik az irány egykori kitüntetett mivoltát.⁸ A falun belüli utolsó kereszteződés, az *Antal-sarok* e tekintetben még üres, s a *JRD út* legvégén a *Szent János* nyitja a sort. Észak felé aztán mind a három soron levő kereszteződésben egy-egy fészület⁹ található. Az *Erdő utat* ma már nem használják az emberek, ugyanis annak végén a 20. század nyolcvanas éveiben több vágányból álló tehervonat-állomást hoztak létre, ellehetetlenítve így a közlekedést, s mintegy „megtörték” a szobor és fészületek által szegélyezett útvonal folyamosságát.

Az egyalakos szobrot tipikus Nepomuki-ábrázolásnak tarthatjuk.¹⁰ A legutóbbi renoválást végző kőfaragó szerint valószínűleg észak-dunántúli homokkőből készült. A kisémlék múltjáról kevés tudható. A rajta szereplő felirat szerint egy bizonyos *Ő.S.I.* állít

7 <http://szka.adatbank.sk/szakralis-kisemlekek/szobor-nepomuki-szent-janos-ebed-obid/> (hozzáférés ideje: 2019.06.02.)

8 Pusztá jelzésként érdemes megemlíteni, hogy efféle „kitüntetett” külterületi útvonalakra más környékbeli falvakban is van példa, így hasonló térszerkezettel lehet találkozni Kürtön (Strekov) is, ahol a falu szélétől a szőlőhegyig négy szakrális kisémlék (Szent Vendel szobra, Szűz Mária és Szent Orbán szoborfülkés képoszlopai, valamint egy fészület) szegélyezi az utat.

9 <http://szka.adatbank.sk/szakralis-kisemlekek/ebed-obid-8/>, <http://szka.adatbank.sk/szakralis-kisemlekek/ut-menti-feszulet-ebed-obid/> Az előző két kisémlék és a Nepomuki-szobor közti, a vasút közelében található fészület még nem szerepel az Szakrális Kisémlék Archívum digitális verziójában.

10 Vö. Liszka 2002.

tatta az 1767-es esztendőben, minek köszönhetően mindenképpen az egyik legrégebbi ebedi épített emlékként tarthatjuk számon. Hivatalosan nem minősül műemléknek. A 18. századi alapítólevél valószínűleg elveszett, s a legidősebb helyiek értelemszerűen legfeljebb a 20. század elejéről tudnak felidézni róla valamilyen emléket. Az Első Katonai Felmérés vonatkozó lapján piros kereszt jelöli a helyet, amely minden bizonnyal a *Szent Jánost* jelzi. A szobrot 1924-ben újították fel először, a felirat tanúsága szerint ez Mészáros Julianna érdeme, aki a jelenkori renováltató, Páldi József egyik felmenője volt. Nem világos, hogy a családhoz köthető-e az eredeti 18. századi állíttatás is, de a helyi diskurzusok legalábbis ezt feltételezik. A második világháború után néhány golyó ütötte sérülést kellett kijavítani, majd valószínűleg a hetvenes években a szobor egyik kezét volt szükséges visszailleszteni, amikor az letörtött egy villámcsapás következtében. Végül 2008 környékén (érdekes módon lehetetlen megállapítani akár csak a pontos évet is) a *Szent János* mögött a vélhetően a 18. század óta álló öreg hársfa kidőlt, s magával rántotta a szobrot is. Egy helyi agrárvállalkozó, Góra Gyula, valamint az említett Páldi József közös erővel finanszírozták a felújítást. A szoboralakot egy számomra elérhetetlennek bizonyult nyitrai, az oszlopot pedig egy nyergesújfalusi kőfaragó, Varga B. Kálmán renoválta. 2014-re került újra felállításra a Nepomuki-szobor, amelyet Góra Gyula először a vállalkozásának helyet adó egykori tsz-telep előtt kívánt felállítani, mivel az ott szerinte nagyobb biztonságban lett volna. A helyi lakosok tiltakozására azonban a szobor nagyjából az eredeti helyére került vissza, s 2016. május 16-án (ez az egyetlen precízen meghatározható dátum), Nepomuki Szent János napján szentelték fel újra.

Ez tehát az a vázlatos eseménytörténet, amelyet figyelembe kell vennünk a *Szent János* kapcsán. Mivel a közelmúlt s a jelen történései, változásai szervesen összefüggnek a 2008-at megelőző kultusszal és emlékekkel, ezért először ezt a témakört vizsgálom.

A kollektív és az egyéni emlékek domináns elemei

A Nepomuki-szobornál végzett állandósult, rituális cselekmények emlékei semmi rendkívüli vonást nem mutatnak fel a más kisemlékek esetében tapasztaltaktól. A visszaemlékezések szerint pl. a keresztvetés, imádkozás s a „köszönés” mind rendszeres gyakorlatok voltak a falusi határ ezen pontján. Az ebedi kontextusban ennek az ad különös jelentőséget, hogy az objektum a *Hegyre* vezető út mellett állt, s ilyen módon a szőlő felé tartó falusiak minden alkalommal elhaladtak mellette. Hozzá kell tenni azonban, hogy keresztjáró napok alkalmával nem keresték fel a *Szent Jánost*, mivel egyértelműen „külterületi” szobornak minősült („*Határba nem* [mentünk ki], *csak a faluba.*”).

„A faluba normális vót, hogy rígen nem úgy jártak, hogy biciglivé vagy autóvá járkálunk e, hanem gyalog mentek, és akkor innen, hogyha kilíptek, a Szent Jánosná ott leűtek, imádkoztak, oszt mentek a Hegyre. Ott meg megín ott vót a másik kereszt, ott szintén ezt csináták, oszt utána má odaírt a szőlőbe. Ez visszafelé ugyanígy vót csináva.”

1. kép. Nepomuki Szent János szobra az eredeti helyén, háttérben az öreg hársfával

Fotó: Könözsi Éva, 1997 körül

2. kép. A szoboralak a felújítást követően

Fotó: Vataščin Péter, 2016

„Ha mentünk a Hegyre, az mindig, biciklivé szoktunk általába menni, kocsi meg nem vót, node ilyen lovaskocsikká, vagy valami, de általába biciklivé mentünk a szüleimmel, és olyankor mindig a megát a apu, anyu, és levette a sapkáját a papa, és no, a mama is aszondja, hogy itt a Szent János, és akkor mindig megátunk, a mama megpuszíta mindig a szobrot, egyet imádkoztunk, és akkor úgy »Jézus segíts«, és akkor mentek tovább a szőlőbe.”

Ahogy az majd a felújítást övező diskurzusok elemzésénél látszani fog, a szobor helyének, ill. annak a módnak, ahogy a teret strukturálja, kulcsfontosságú jelentősége volt a renováció során. Kérdésekre, hogy „mit jelent neked/magának a Szent János?”, a két leggyakoribb válasz közül a jelentősebb (vagy inkább az elsődleges) a térbeli viszonyrendszerben elfoglalt hely említésére vonatkozik, jóllehet a fontosság ellenére ehhez gyakorlatilag sosem párosult hosszas, reflexív fejtegetés. Mindenesetre az asszociáció gyakorisága, s a felújítás körül zajló viták alapján bátran állítható, hogy talán ebben az aspektusban érhető tetten a Nepomuki-szobor legfontosabb szerepköre az elmúlt bő egy évszázadban, vagyis abban a periódusban, amit a legidősebb helyiek emlékezete még felidézni képes. A múlt esetében számos olyan kifejezéssel illetik a Szent Jánost, amely annak „pont-jellegét” hangsúlyozza, kiemelve a hely fontosságát. A fogalomváltozatok sokszínűsége önmagáért beszél: *pont, orientációs pont, támpont, mérföldkő, megálló, katonai támaszpont, irányító központ, hely.*

„Ha valamilyen baj vagy akármilyen történet így az úton, akkor az így egy helymeghatározás volt, érted, hogy a Szent Jánostól innen, Párkány felé, vagy visszafelé [Komárom irányába], ugye?”

Az idézett kérdésre adott másik domináns, tipikus válasz a falu múltjára utal („A mi falunkba van.”), de e téren a lokális önazonosság mellett már a vallási identitásnak is jelentős szerep jut. Itt kell hozzátenni, hogy kifejezett Nepomuki-kultusról semmiképp sem lehet beszámolni, noha a védszenti szerepkör egyes esetekben egyéni szinten bizonytalan módon ugyan, de felbukkan. Megállapítható ugyanakkor, hogy Nepomuki Szent Jánosról a beszélgetőtársak mindegyike tud néhány alapinformációt, de ez lényegében mentes a mélyebb kultikus jelentésektől, jelentéskeresésektől.

„Hát egyrészt a múltunknak egy öröksége. Ugye, őseink, a nagyapáink, nagyszülőink állították valami okból. Meg aztán hogy ki az. Az se mindegy, hogy kit állítottak oda. Mer az a Nepomuki Szent János – nemtom talán Mátyás királynak is volt tanítója, ha jól tudom...”

„Védi Ebedet, ez ide néz a falura. Meg hát ott a kereszteződésbe mindenkinek [látható], no.”

„Én elsősorban úgy gondolok rá, mint ilyen védőszoborra, mint ilyen védőszentre Ebed környékében.”

A Nepomuki Szent János alakja iránt érdeklődőknél gyakori gondolatmenetként elhangzik az is, hogy mivel a szent szobrát máshol pl. folyó- vagy állóvizek s hidak mellett állították fel, ezért a 18. században talán ezen a ma már száraz, kitett helyen is lehetett egy vízfolyás („Ott van egy ér vagy volt egy ér. Száz százalék.”), de mivel ez bizonytalan, egyes „megoldási kísérletek” arra vonatkoznak, hogy maga a falu a Duna mellett található („A Dunához tudnám kötni.”), s így ehhez a folyóhoz lehet rendelni a szent alakját annak ellenére, hogy az több mint két kilométerre van a Szent Istvántól.

Helyi és vallási identitás legerősebb összefonódása – talán nem meglepő módon – az ebedi papi szolgálatot is ellátó muzslai plébános, Borka Iván gondolamenetében bukkant fel:

„Itt hogy ha megyek a határba, az számomra papként is olyan, hogy otthon vagyok. Tehát azt jelzi. Minden tisztelettel egyéb más vallás felé, de hát (...) idegen volna számomra más vallási szimbólumok elhelyezése, azért, mert ez ennek a népnek a gyökeréből származik.”

Magától értetődő módon mind a helyi diskurzusokban, mind a mélyinterjúk „mesterséges” légkörében rendszeresen felbukkannak feltételezések egyrészt az egykori állítatók, s a közelmúltbeli renovációt végző egyik család illetékességéről, másrészt pedig a Szent János helyéről, pontosabban, hogy miért pont ott áll, ahol („Az, aki állította, annak biztos megvolt az oka, hogy miért oda állította. Annak ott a helye.”). Személyes emlékeim szerint az újjátatás alatt az idősebb érdeklődők nyilvános és magánterekben egyaránt erre terelték a szót, amelyhez kötődően aztán az ebedi múlt más kérdései is

felmerültek, pl. egyes családok története, a szobornál történt események, s ezekhez kapcsolódva aztán más múltbeli témák is.

Magáról a *Szent János*ról számos bizonytalan minősítés és feltételezés él, ami könnyen érthető, hiszen ezek az információk vagy inkább azok töredékei csakis a helyi szájhagyományozódásban¹¹ és diskurzusokban vannak meg. Az objektum körül ugyanakkor nem alakult ki összefüggő, koherens mondanakör¹² – az alábbi részlet például egyéni emlékek és feltételezés terméke, közösségi szinten nem lehet beszámolni a jelenlétéről. Persze teljességgel elképzelhető, hogy az ilyen elszigetelt történetek adott esetben valamilyen hatásra egyszer majd szélesebb körben folklorizálódnak, de jelen esetben még nem kell ezzel számolni.

„Errű én ennyit tudok e, de [nem] mondom száz százalékosan, hogy az a Páldi János bácsinak miféle hozzátartozója vót e. Hogy apja-i, nagyapja-i, dédnagyapja-i, eztet nem tudom. De eztet mondta annak idején, ezt beszítik má apámék is e, hogy valamiféle ló... Lovak észaladtak, vagy valami ilyen probléma vót, és akkor az a János, az meghalt. No most akkor elíg az hozzá, hogy ők akkor az eliggí főpumpáták az égisz dógot, és akkor szentté is avatták, oszt akkor Szent János lett [oda állítva].”

Az eddigi témákon és jelentéseken túl a szoborra vonatkozó emlékeknél a beszélgetések során (de az interjúk során sosem az idézett első kérdésnél, hanem leg hamarabb néhány perc múltán) rendszeresen felbukkan egy másik konkrét, fizikai objektum, mégpedig a 2008 körül kidölt (más vélemények szerint az útkarbantartók által eltávolított) régi hársfa, s a hozzá kapcsolható egy-egy rendkívülinek mondható esemény felidézése. A folyamatosan pusztuló fába az emlékezés szerint rendszeresen, évente akár többször is belesapott a villám, s kiemelendő, hogy az államszocializmus idején egészen a renováció idejéig ezen esetek miatt szerepelt a szobor a helyiek diskurzusaiban.

„Jöttem haza munkábú – ez má nem most vót – jöttem haza munkábú és motorbicklivé jártam, rendesen erre szoktam járni, és elíg az hozzá, hogy a Szent Jánosná ami vót, az a hársfa, abba belevágott a villám.(...) Párkány felű gyüttem. Akkor má messzire lehetett látni, hogy füstöl. Szemerkét az esső. És annyi vót, hogy az országútrú mingyá leátam, a másik fickó is kiugrott – má akkor vótak autók itt-ott e – és akkor az országútrú megfogtuk a fát, hogy éhúztuk...”

A fa az idősebb lakosok emlékeiben óriási lombjával a faluhatár meghatározó eleme volt (néhány férfi egybehangzó véleménye szerint a *katonai térképeken* is jelölték), s korábban a hársvirágot is többen gyűjtötték róla. Emellett akár a rendkívüli események, akár a markáns lombkorona vagy a virágszedés kerül megemlítésre, a példák közül egyértelműen kiderül, hogy a fa gyakorlatilag elválaszthatatlan egységet képezett a *Szent*

11 A szájhagyományozódás szerepéről pl. a mondák s ezáltal a történeti információk és emlékeket közvetítésében I. Dobos 1986.

12 A környékről az egyik legjobb példa talán a kúrti Farkas-kereszt, amely körül egy kisebb mondanakör alakult ki: Liszka 2000, 52–54. p.

Jánossal, vagyis fennállt (ill. az emlékekben a mai napig fennáll) valamilyen jelentésbeli affinitás egy mesterséges s egy természetes tárgy között.

„Apám mingyíg aszonta, hogy akkor, mikor oda állították a Szent Jánost, akkor ástak oda, ütettek oda fát. Ezt a hársfát. Oszt sokáig megvót, mer jártak oda a falubú is, még anyám is, mer arra emlékszek, hogy anyám, mer marha ügyes vót ilyen szedísekbe, fõmászott akárhova. (...) Télen főzte [a hársfateát].”

„Szinte hozzátartozik, úgy ismertük a keresztet vele a hársfával, el sem tudtuk képzelni, hogy anélkül milyen.”

Az újrasszentelésről a Remény hetilapban megjelent tudósítás szerzője, Könözi István is helyi származású, s rövid beszámolójában integratív, s egyben szemléletes módon jelennek meg az eddig említett témák, elemek és motívumok:

„Ebed híres helyén, a hegyaljai úton, a 200 éves gyönyörű hársfa mellett volt Nepomuki Szent János vértanú szép szobrocskája. E nevezetes hely mellett elhaladva, elődeink öt-hat generációja szép érzésekkel eltelve, mindig meghajolt.

Hat évvel ezelőtt a villám belevágott a hársfába, tönkretette a koronáját, és megsérült a szobor is.

A gyönyörű hársfa ugyan még kihajtott, de nagy fájdalmat okoztak a falunak az útkaparók, amikor négy évvel ezelőtt kivágták.”¹³

Különösen a mélyebb vallásosságról tanúbizonyságot tevő, s az államszocializmus éveit megélt személyeknél merül fel tézisszerűen, hogy az 1949 és az 1989 közti időszakban jelentősen meggyengült a szakrális kisemlékek kultusza, noha a megállapítást ritkán követi a kommunizmus (az átkos) egyértelmű elítélése, inkább csak konstatálják a változást. Világosan kitapintható, hogy a ritualizált cselekmények csak a második világháborút követő bő egy évtizedig jelentenek fontos témát az emlékezetben, ezt követően már a vázolt esemény- és történetípusok (a hársfa, a belé csapó villámok, esetleg néhány személyes, de nem vallásos élmény) a dominánsak. A Nepomuki-szobor esetében egyfajta konszenzus uralkodik arról, hogy az elhanyagoltság egészen a renováció kezdetéig tartott, tehát a rendszerváltást követő mintegy 20 év során sem lehet beszámolni valamiféle revitalizációról. Egyes emlékekben (az enyémben is) felmerül, hogy ritkán ugyan, de voltak gyertyák és mécsesek a szobor lábánál a 20. sz. kilencvenes éveiben is, ugyanakkor már nem igazán tudni, hogy ezeket kik helyezték ki.

A rendszerváltás utáni időszakból elvéve – tehát nem a közösség általános szintjén – olyan egyéni történetekre bukkanhatunk, amelyek a Szent János tágabb környezetéhez tartoznak, s valamilyen szabadidős tevékenységre (futás, szeder- vagy cseresznye-szedés a JRD vagy az Erdő út környező fáirol) vonatkoznak. A szobor ezekben az esetekben a térbeli elhelyezkedése miatt jelent egyfajta referenciapontot:

13 Hogy az utódok se feledjék el... Könözi István képriportja. Remény, 2016/25, 5. p. http://remeny.sk/archivum/files/remeny_2016-25_korrekturazott.pdf (hozzáférés ideje: 2019.06.25.)

„Én oda jártam ki évekig. (...) a JRD út – úgy mondjuk, hogy a JRD út –, azon jártam ki a Szent Jánosig, az volt ilyen napi, ilyen késődélutáni túrám. Oda akkor beátam, és tudtam, hogy 18 perc itthonról, ha ékezdem (...) rendszeren. Aztán utána csatlakoztak még hozzám csajok. Oszt jöttek mellém, futottunk, és futottunk a Szent Jánosig.”

A renováció közösségi dinamikája

A valószínűleg 2008-ben történt káreset után a szobrot s az oszlopot is bevitték az egykori tsz-telep udvarába, amely ma Góra Gyula agrárvállalkozásának ad otthont. Először a szoboralak került felújításra valamikor 2011 környékén egy nyitrai restaurátor által, amelyet az ebedi származású Páldi József¹⁴ finanszírozott. A fej és a kéz rögzítése mellett savval kezelték, eltávolítva róla egyúttal a színezést is. Góra elbeszélése által nyerhető betekintés ebbe a folyamatba, amelyben a Szent Jánoshoz fűződő családi kötelék jelenik meg fő motivációként:

„Hogy ne legyen ott, akkor no most mit fogunk vele kezdeni, akkor behoztuk mi a telep-helyünkre. Ott volt letéve, és mivel a Páldi Józsinak az örökösei állították valaha ezt a szobrot, (...) mivel a családban volt, akkor valahogy ezt a problémát jó lenne megoldani. Abba az időbe voltak itt őneki lovai, és akkor lovakkal, arab tenyészet volt, és akkor valahogy egy nyitrai restaurátor – szintén lovas – is itt volt, és akkor ezt a témát neki fölvetette. A szobor itt volt nálunk, megnézte, oké, ő vállalja.”

A helyi diskurzusok a telepi elhelyezést követően erősödtek fel először, amikor is a szobor hiányát észrevevők elkezdtek tudakozódni a holléte felől. A találgatások s a biztos információk egy ideig folyamatosan keveredtek a közbeszédben, de ezek még nem okoztak feszültségeket:

„(...) szájhagyomány útján mindig megtudott valamit az ember, aztán kiderült, hogy ott van gyakorlatilag a JRD-be, az udvarba valahol elraktározva, úgyhogy védett helyen van, aztán csak idő kérdése volt, hogy valami talpazatot meg akaratot találjanak rá.”

Az események alakulása végül úgy hozta, hogy Góra Gyula vállalta magára az oszlop rendbetételének megszervezését úgy, hogy előtte nem fűzte különösebb említésre méltó kapcsolatot a Szent Jánoshoz. „Tételmondata” arról, hogy elsősorban mi motiválta, a helyi identitásra vonatkozik: „Ha már egyszer (...) az 1760-as évektől ez ott állt, akkor már próbáljunk tenni azért, hogy még valameddig ott álljon.” A renoválást a nyergesújfalusi illetőségű kőfaragó, Varga B. Kálmán végezte, amely a tisztításon kívül az oszlop felső rétegeinek óvatos lecsiszolásából állt, ill. emiatt a betűket kissé mélyebbre kellett vésní.

Ugyanakkor ezen a ponton a diskurzusokban, ahogy akkoriban, úgy most is kitapinthatóak eseti feltételezések arról, hogy a renováltatókat kényszer vagy akár önös érde-

14 A nevezett személy évek óta külföldön él, s habár próbáltam vele felvenni a kapcsolatot, végül sikertelen volt a kísérletem, így az ő motivációiról, s a családi kötelék/motiváció vizsgálatáról le kellett mondanom.

is motiválta. Így pl. míg egyikük „valakinek a nyomására” cselekedett, addig a másikat mások állandóan „pöckölték”, hogy vállalja magára a feladatot. Teljesen kibontott magyarázatot nem találtam, de a feltételezések megléte kétségtelen.

A két újíttató részéről már az oszlop 2014. évi elkészítése előtt felmerült a gondolat, hogy az eredeti hely „veszélyes”. Egyes pletykák szerint egyébként is szándékos károkozás állt a Szent János kidőlése mögött, míg más esetekben az egyre növekvő gépkocsiforgalmat tartották kockázatosnak. Amikor a faluban elterjedt az a hír, hogy a kisémlék megóvása érdekében nem az eredeti helyen, hanem mintegy 700 méterrel délebbre, a tsz-telep bejárata mellett szeretnék felállítani, Góráék szándéka lassan növekvő ellenállásba ütközött. Az interjúkból, valamint az akkori megfigyeléseimből világosan látszott, hogy az érdekeltek véleménye a „menjen a helyire” felszólításban összegeezhető, míg a renováltakat a közbeszéd a kisémlék „kiszajátításával” vádolta. Górával többen személyesen is beszéltek:

„Mentem a Gyuszihoz, és ott megláttam, hogy ott van a Szent Jánosnak az a hosszú köve, amin rajta volt. Mondom neki, hogy te, hát hol a János? Hát hogy azt fölújítatják vagy nem tom mit csinának, és majd a JRD udvarba bekerítik és majd oda fölállítják. (...) Mer hogy nem lehet oda kitenni, mer a vandálok majd ledöntik meg nem tom mi. Mondom neki Gyuszi, annak nem a JRD udvarba meg nem tom hol van a helye, hanem ott van a helye, ahol van.”

A diskurzusokban Górára nyomást helyeztek azáltal is, hogy a többek által megfogalmazott „vád” szerint „ki akarta sajátítani” a szobrot, amelyet ő ugyanakkor egyértelműen elvet és komolytalannak tart mindmáig. S habár mindenki számára nyilvánvaló volt, hogy ő volt a másik finanszírozó, egyes elszigetelt vélemények kifogásolták azt is, amikor neve újíttatóként rákerült az oszlopra.

A tiltakozás ettől függetlenül egy idő után elkezdett szervezett formát is öltetni. Egy időse hívó, aki gyakorlatilag a renoválási eseménysor harmadik főszereplőjévé vált, Szabó Magda, a kezdeti hangulatkeltés („Kicsit fölkevertem a falut is, mérgeződtem mindenkinek.”) után aláírásgyűjtésbe kezdett. Mikor 20 ebedi már nevét adta a tiltakozáshoz, s a Páldi család részéről is jóváhagyták az eredeti helyre történő visszaállítás ötletét, a kérdés eldőlt. Szabó motivációja alapvetően vallásos, ill. a vallási tiszteletben gyökerezett: „Csak azért, hogy a szentek iránt, hit iránti becsület, emberség, más nincs. Nem tetszett nekem, hogy nem becsülik meg.” Saját bevallása szerint korábban legfeljebb felszínes kapcsolatot ápolt a Szent Jánossal, míg 2016 óta a szobor környékének legfőbb gondozójává vált.

2016-ra alakultak ki a szobor visszaállításának feltételei, s végül ugyan az eredeti helyszínen, de az országúttól kissé beljebb helyezték. Ismét csak a diskurzusok szintjén ez az egyetlen olyan kérdés, amelyet utólag is sérelmeznek az emberek, mivel sokak szerint a talaj lejtése miatt nem emelkedik ki az objektum („Jeültették”, „nem látható”), ugyanakkor ez a probléma, noha ugyancsak a térbeli pozícióra vonatkozik, már nem generál nyílt konfliktusokat.

A szobor újraszentelése 2016. május 16-án, vagyis a Nepomuki-ünnepezen történt, amelyet nyilvánvalóan tudatosan határoztak meg a szervezők. Ez lényegében az

eseménysor egyetlen pontosan azonosítható dátuma.¹⁵ A plébános ekkor volt aktív szereplője a folyamatnak a rítusok során, valamint a szervezésből is kivette a részét. Az ebeki templomban tartott misét Nepomuki Szent Jánosnak szentelték, s ebből kifolyólag a prédikáció is a szentről szólt. Ezt követően a hívők egy része kiment a Szent Jánoshoz. Az újraszentelés nagyjából bő 20 percig tartott: a bevezető ének, ahogyan a záróének is, a szenthez szólt, e kettő közt egy zarándokének hangzott el, ill. maga a megáldás liturgiája történt meg az Áldások Könyvéből. Az eseményen felszólalt Góra Gyula, aki a felújításról számolt be, Szabó Magda pedig ünnepi beszédet mondott, de jelen volt a helyszínen Varga B. Kálmán is, akit be is mutattak a mintegy 50 fős gyülekezetnek. Az újraszentelésről két lapban, a Reményben¹⁶ s a Párkány és Vidékében¹⁷ jelentek meg rövid beszámolók.

3. kép. A szobor újraszentelése 2016. május 16-án

Fotó: Könözsi István, 2016

- 15 Mivel akkor még csak ritkán voltam jelen a faluban, s nyilvánvalóan a jelen tanulmány alapját jelentő kutatás sem folyt, nem tudtam részt venni az eseményen. A leírást beszélgetőtársaim elbeszélése alapján készítettem.
- 16 Hogy az utódok se feledjék el... Könözsi István képriortja. Remény, 2016/25, 5. p. http://remeny.sk/archivum/files/remeny_2016-25_korrekurazott.pdf (hozzáférés ideje: 2019.06.25.)
- 17 Megújult az ebeki Nepomuki Szent János szobor / Obnovená socha sv. Jána Nepomuckého v Obide. Párkány és Vidéke 2016/10, 7. p. https://issuu.com/parkanyesvideke/docs/noviny_s_ao_10-2016/7 (hozzáférés ideje: 2019.06.25.)

Látható, hogy a renoválási folyamatot az emberek java része passzívan szemlélte (legfeljebb néhányan szerepeltették az aláírásukat a petíciós íven), ám ennek ellenére kommentálták, beszédtemává tették, s ezen belül Góra s az ebedi esetben a szervezkedő idős asszony szerepelnek úgy, mint akik „sokat tudnak”. A kutatás során szinte kivétel nélkül mindenki e két személyhez akart engem küldeni, míg önmagukat úgy határozták meg, mint akik „nem tudnak sokat”. A másik újjátató egyfajta hallgatólagos konszenzus folytán kiesik ebből a körből, ahogyan a két kőfaragó s a plébános is – annak ellenére, hogy mindannyian többé-kevésbé aktív szerepet vállaltak a folyamatban. Nem egyszerű biztos és pontos választ adni arra a kérdésre, hogy az ebedi esetben minek a számlájára írható ez a szelekció – már csak azért sem, mert a helyiek válaszai általában annyira „automatikusak” s mentesek a reflexiótól, hogy leginkább csak közvetve következtethetünk az okokra. A kőfaragók/restaurátorok esetében nyilvánvalóan számolnunk kell azzal a körülménnyel, hogy nem helyi személyekről van szó, s még ha a nyergesújfalusi szakemberről elvétele tudja is valaki, hogy kicsoda, a nyitrai ember esetében ez már semennyire sem áll fenn. Mindez aligha lehet meglepő, s gyakorlatilag minden olyan szakrális kisemlék állíttatásánál/újjátatásánál fennállhat, amelyet helyileg nem ismert kőfaragók készítettek el. A plébános az újraszentelés eseménye kapcsán lépett fel aktív szereplőként, de ez az epizodikus szerepkör, úgy tűnik, nem volt elég ahhoz, hogy a „sokat tudók” körébe sorolják. Végül maga a másik újjátató, Páldi József az elmúlt évtizedben csak ritkán jelent meg a faluban, s azóta is huzamosabb ideje külföldön tartózkodik, így kissé talán megfoghatatlan a helyiek számára.

Mit jelent azonban ez a „sokat tudás”? Aligha minősíthető meglepőnek, hogy a helyi diskurzusban nincs pontosan meghatározva a szókapcsolat jelentése. Egyaránt lehet úgy érteni, hogy a renoválásra és a szobor történetére is vonatkozik, s noha gyorsan kiderül, hogy valójában csak az előbbiről van szó, a jelentés valamilyen nehezen megfogható „elcsúszása” miatt olyan, mintha a két érintett személy a szoborról való speciális tudás birtokában volna. Láthattuk, hogy mindketten a többéves folyamat során kerültek először szorosabb kapcsolatba a kisemlékkel, tehát semmiképp sem lehet azt állítani, hogy ez a kapcsolat hosszú évtizedekre nyúlna vissza. Valószínű, hogy itt a szakrális kisemlékek és gondozóik/ápolóik közti sajátos kapcsolat egy variánsával van dolgunk, amely kapcsolat a gondozás egyszerű technikai jelentésén túl valamiféle járulékos jelentéstulajdonítást is maga után von, amelyben a gondozó s a gondozott tárgy között mély, de verbálisan nem különösebben definiált köteléket feltételez.

Végül mindenképpen adja magát a kérdés, vajon a renoválási folyamat során megnyilvánuló közösségi figyelem változtatott-e valamit a *Szent János* tiszteletén? 2008 előtt legfeljebb néhány mécses égett a helyszínen, 2016-tól fogva azonban Szabó Magda mindig virágokat ültet ki, s rendszeresen gondozza a szobor környezetét. Esetenként más helyiek is visznek ki virágot, gyertyát, s lekaszálják a fűvet, ill. egy személy két hársfacsemetét ültetett el. Mindenképpen fontos kiemelni azt is, hogy a följúttatás emléke, még ha minden részletében nem is, de nagy vonalakban élénken élő emlék beszélgetőtársaimnál, amely a szobor ismertettét jelentésmezője s a lakosság egy részét megmozgató tiltakozás tekintetében könnyen megérthető.

4. kép. A felújított Nepomuki-szobor és környéke

Fotó: Vataščin Péter 2018

„Volt szervezkedés. Volt közösségi élmény úgymond, hogy kicsik és nagyok is egyaránt, ahogy a képeken is látható, azért csak megjelentek és megmutakozott ez az összefogás.”

„Előtte hogy mennyire volt az gondozott, mert így az emlékeimbe nem maradt meg, hogy nomost mi azt annyira láttuk volna. Tehát most, most lehet, hogy ez azért van, merthogy máshol áll, de biztos észrevettük volna, hogy ha az olyan gondozott szobor lett volna. (...) A Szent János inkább [azóta van meg az emlékeimben] mikor elkezdődött ez a felújítás.”

Záró gondolatok

Mivel jelen esetben egy szlovákiai, de főként magyarok által lakott faluról van szó, ezért adhatja magát a kérdés, hogy a Nepomuki-szobornak a lokális, vallási és esetleg szubjektív jelentősége mellett van-e bármilyen etnikai/nemzeti jelentésmezője? A kutatás során, de az azt megelőző években sem találkoztam azzal, hogy egy ilyen jelentés releváns lett volna az objektum esetében. Mindez annak ellenére van így, hogy számos körülmény (pl. forgalmas főút melletti lokáció, jól látható magyar fölirat, magyar több-

ségű falu, viszonylagosan aktív közösségi figyelem) adhatna etnikai töltetet ennek a szakrális kisemléknek. Ennek fényében azt a kérdést kell feltennünk, hogy akkor viszont miért nincs meg ez a jelentésmező? Pontos választ vélhetően csak akkor kaphatunk, ha megfelelő számú olyan konkrét, mikroszintű esettanulmánnyal rendelkezünk majd, amelyeknél az etnikai dimenzió elsődleges fontosságú. Csakis a helyi közösségi mechanizmusok összehasonlítása vezethet eredményre ezen a téren – ami egyúttal jelzi, hogy komoly, eleddig feltáratlan (vagy nem teljesen feltárt) mélységei vannak a szakrális kisemlékek kutatásának.

A bemutatott anyag és eset jó példa arra is, ahogyan a vallás, pontosabban annak materiális megjelenése alakítja és tematizálja a helyiek figyelmét, diskurzusait, s mindent úgy, hogy közben egyfajta normakontrollra is sor kerül. Katarína Nádaská egy erdőháti falu vallási életének vizsgálatakor mélyebben kitért arra, hogy mind a verbális, mind a nem verbális helyi kommunikációban rejlenek ún. territorális gesztusok, amelyek által a térszerkezet és -elrendezés (pl. a templomi ülésrend) valamilyen rögzített, a konszenzus által szentesített formát nyer (Nádaská 2008). Az ebédi eset talán leglényegesebb része is hasonló gesztusra vonatkozott, ugyanis a helyiek érzékelésében a *Szent János* áthelyezésével a tér alapstruktúrája változott volna meg. Megkockáztatható, hogy a térstruktúra „védelme”, noha természetesen nem választható el tőle, de valamilyen módon erősebbnek bizonyult a vallásos motivációnál a közösség szintjén.

Itt szeretnék utalni arra, hogy a szakrális kisemlékek kutatására akár még néprajzi szakmai berkeken belül is többen úgy tekintenek, mint viszonylag „egyszerű”, kevésbé „veszélyes” témára, amennyiben társadalmi konfliktusokra és problémákra gondolunk. Az anyaggyűjtés során azonban számos olyan minősítést és értékelést hallottam, amelyeket nyilvánvalóan nem használhatok a szövegben. Ez a kutatói (módszertani/ismeretelméleti/etikai) probléma nem ismeretlen azok számára, akik pl. közösségkutatással foglalkoznak, s egyes esetekben igencsak releváns, de érzékeny információkat kell kihagyni a szövegekből. E tanulmány esetében sem volt ez másképp, ugyanakkor az értelmezésnél közvetve szerepet játszottak a lehető legpontosabb kép felrajzolásában.

Felmerülhet az a kérdés is, hogy mennyiben érdemes kutatni az olyan eseteket, mint amilyen az ebédi szobor példája is. Nyilvánvalóan találhatóak nagyobb társadalmi aktivitás által övezett szakrális kisemlékek (pl. erős szentkultuszra, rendszeres és gyakran ismétlődő rituális cselekményekre, mondakörökre lehet itt gondolni), ezért adja magát tehát a következtetés, hogy talán érdemes volna ezekre összpontosítani egy-egy esettanulmány elkészítésekor. Ezzel szemben véleményem szerint számolni kell azzal a körülménnyel is, hogy akár még a szinte teljesen feledésbe merült objektumok esetében is olyan ismeretekre tehetünk szert, amelyek segítik a témakör jobb megértését. Pl. épp az elfelejtés, az elhanyagolás s az eljelentéktelenedés mindenképp olyan jelenségek, amelyek érdemesek az etnológia figyelmére, még ha a gyűjtött anyag csekély mennyisége miatt nem írható is ezekről az objektumokról egy-egy különálló tanulmány. Ebből a szempontból tehát nem annyira egy-egy kisemlék társadalmi jelentőségének intenzitása a lényeges, hanem hogy rendelkezünk a lehető legkülönbözőbb (erősebb vagy gyengébb) jelentésekkel bíró szakrális kisemlékek mikro- és helyi szintű kutatásainak széleskörű tárházával, s ezen belül változásaik (vö. Hartinger 2007) értelmezésével.

Irodalom

- Bendík Szabó Márta 2017. A három Túr szakrális kisémlékei. *Acta Ethnologica Danubiana* 18–19, Somorja–Komárom, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 111–146. p.
- Bódi Erzsébet 2007. A szabadban álló szakrális kisémlékek kutatása Lengyelországban. A 20. század első feléig. *Acta Ethnologica Danubiana* 8–9, Somorja–Komárom, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 49–57. p.
- Dobos Ilona 1986. *Paraszti szájhagyomány, városi szóbeliség*. Budapest, Gondolat.
- Grynaeus Tamás 2007. Sacralis kisémlék-kutatás Magyarországon. *Acta Ethnologica Danubiana* 8–9, Somorja–Komárom, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 27–48. p.
- Hartinger, Walter 2007. Kisémlékek az idő sodrában. *Acta Ethnologica Danubiana* 8–9, Somorja–Komárom, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 11–16. p.
- Klamár Zoltán 2017. Ájtatos híveknek adakozásból... A szakrális térfoglalás kisémlékei Magyarországon. *Acta Ethnologica Danubiana* 18–19, Somorja–Komárom, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 211–231. p.
- Liszka József 2000. *Állított keresztényi buzgóságból. Tanulmányok a szlovákiai Kisalföld szakrális kisémlékeiről*. Dunaszerdahely, Liliium Aurum.
- Liszka József 2002. Adalékok Nepomuki Szent János ikonográfiájához. *Acta Ethnologica Danubiana* 4, Somorja–Komárom, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 11–22. p.
- Liszka József 2007. A szakrális kisémlékek kutatása a közép-európai térségben. *Acta Ethnologica Danubiana* 8–9, Somorja–Komárom, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 17–36. p.
- Liszka József 2012. Nepomuki Szent János és a szimbolikus tér. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 1, 61–70. p.
- Liszka József 2013. Die Erforschung sakraler Kleindenkmäler in der ungarischen Ethnologie. Ergebnisse und Perspektiven. *Jahrbuch für Europäische Ethnologie* 8, Somorja–Komárom, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 55–84. p.
- Liszka József 2017. Dokumentácia malých sakrálnych pamiatok vo Výskumnom centre európskej etnológie v Komárne. *Acta Ethnologica Danubiana* 18–19, Somorja–Komárom, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 93–110. p.
- Nádaská, Katarína 2008. Náboženský život v komunikácii obyvateľov obce. *Slovenský národopis* 2, 157–167. p.

PÉTER VATAŠČIN
SAINT JOHN AND THE VILLAGE

The aim of this study is to analyze the relationship between a religious object and a local community. The small sacral objects is a most well researched topic in relation with the Hungarians in Slovakia. Nevertheless, we do not have enough case studies when it comes to particular objects such as crosses, statues etc. In this study, the renovated statue of St. John of Nepomuk in the village of Ebed (Obid) is analyzed in its social context. The findings suggest that (1) there is a very close relationship between religious and local (but not ethnic) identities, (2) various layers of collective and individual meanings create a „field” around St. Johns’ statue, (3) more or less „static” meanings and features can change if they are prompted by extraordinary events, and that (4) the topic of small sacral objects is more complex than it seems at first sight.

BEVILAGUA BEÁTA

Három az egyben. Többszínűség egy dél-szlovákiai családban¹

BEÁTA BEVILAGUA

Three in One. Multilingualism in a Family in Southern Slovakia

Indexing Terms: language biography, language ideologies, early and late bilingualism, language repertoire, Hungarian as a foreign language, diglossia, code-switching, communicative strategies

1. Bevezetés

Dolgozatomban a többszínűség kutatásával foglalkozom. Munkám fő célja, hogy bemutassam egy család nyelvhasználatát és a nyelvvel kapcsolatos ideológiáit empirikus nyelvi anyag alapján. Az adatgyűjtést egy dél-szlovákiai településen, Jókán² élő családban végeztem, amely német–magyar–szlovák háromszínűsége miatt keltette fel az érdeklődésemet. A családtagokkal három interjú alkalmával találkoztam. Az így szerzett információk alapján állítottam össze az adatközlők nyelvi önéletrajzát,³ amely a kutatás fontos eszköze volt. Ez azt jelenti, hogy az egyes családtagokkal nemcsak a nyelvismeretükről, a nyelvekhez való viszonyukról beszélgettünk, hanem életük esemé-

-
- 1 Jelen tanulmány a 2018-ban megvédett szakdolgozatomra épül. (Bevilagua 2018) Ezúton szeretnék köszönetet mondani témavezető tanáromnak, Lanstyák Istvánnak a dolgozat megírásához nyújtott segítségéért, szakmai tanácsaiért.
 - 2 Jóka a Galántai járás egyik legnagyobb települése. Földrajzi fekvését tekintve a Mátyusföld térségébe tartozik, Pozsony és Galánta között található. Teljes lakossága a 2011-es népszámlálási adatok szerint 3906 fő. Nemzetiségi hovatartozás szempontjából a lakosság 35,7%-a szlovák (1396 fő); 59,2%-a magyar (2314 fő); 3,2%-a roma (127 fő); 0,2%-a német (8 fő) és egyéb nemzetiségűnek vallotta magát.
 - 3 Brigitta Busch, a többszínűséggel foglalkozó közismert német nyelvész, a következőképpen fogalmazza meg a nyelvi önéletrajz jelentőségét: „A nyelvi önéletrajzon alapuló kutatásnak egyik célja: a nyelvi jelenségeket a beszélő szemszögéből bemutatni, mert így olyan információkra is szert teszünk, amelyekre külső megfigyelőként nem lenne lehetőségünk. Ilyenek pl. a szubjektív nyelvi tapasztalat (Spracherleben), az érzelmi kötődés a nyelvhez (Empfinden), valamint a nyelvről való gondolkodás és annak értékelése. (Busch 2013, 17. p. – saját fordítás) A nyelvi önéletrajz – Busch felfogásában – valójában a nyelvi repertoár életrajzi megközelítését jelenti, és mindenekelőtt arra szolgál, hogy az egyén nyelvi repertoárját a beszélő perspektívájából ismerjük meg.

nyeiről is a nyelvek szemszögéből. Ezek alapján a dolgozat érdemi részét három nagy fejezetre osztottam: az egyik témája az édesanya nyelvi életrajzának a bemutatása; a másik az édesapa nyelvi életrajzát tárgyalja; az azt követő pedig a négy gyermekük nyelvhasználatáról, nyelvi neveléséről szól.

1.1. A kutatás menete és jelentősége

Magát a terepmunkát 2017 nyarán kezdtem el. Július 11-én készítettem el az első hangfelvételt Jókán az adatközlőim családi házában. Ekkor főleg az anyával, Klárával beszélgettem, de a legidősebb lánya is jelen volt.⁴ Az interjú nagyjából két órát vett igénybe, a társalgás egész idő alatt magyarul folyt. Második alkalommal, augusztus 15-én a gyerekekkel találkoztam. A másfél órás beszélgetés szinte végig magyarul zajlott, azonban az utolsó tíz percben sikerült őket szóra bírni németül is. A harmadik látogatásomra 2018. március 24-én került sor. A nagyjából egyórás beszélgetés az apával, Miklóssal magyar nyelven zajlott, és értékes kiegészítése volt az előzőeknek, mivel a család többnyelvűségét, Klára nyelvelsajátítását és a gyerekek nyelvi nevelését az apa szemszögéből is megismerhettem.

Mindhárom találkozás során többé-kevésbé hasonló kérdéseket tettem fel a családtagoknak, amelyek a nyelvtanulásra, a nyelvhasználatra és az azzal kapcsolatos körülményekre irányultak. Természetesen az anya, az apa és a gyerekek esete más és más, így ennek megfelelően készítettem el a témaköröket.⁵ A beszélgetések során az adatközlőim nyelvtudását önbevallásos módszerrel vizsgáltam, ami annyit jelent, hogy mindenki saját maga értékelte a nyelvi kompetenciáit azokból a nyelvekből, amelyek a nyelvi repertoárjukba⁶ tartoznak.

Munkám jelentősége abban áll, hogy bemutatja egy német anyanyelvű, a magyart másodnyelvként elsajátító adatközlő magyar nyelvhasználatát, továbbá a nyelvi önéletrajzok és életrajzok segítségével átfogó képet ad fiatalok nyelvi neveléséről, valamint családtagok nyelvi ideológiáiról is.

1.2. A család jellemzése

A szlovákiai magyar apa és a Németországból származó, német nemzetiségű anya 2000-ben kötött házasságot. A házaspárnak négy lánya született: 2001-ben Amanda, 2003-ban Bianka, 2007-ben Cecília, 2009-ben pedig Dóra. A szülők anyanyelve külön-

4 A családtagok anonimitást kértek, ezért a munkám során álneveket használok.

5 Itt jegyzem meg, hogy az első két beszélgetésre Montanari (2003) alapján készültem. A harmadik interjú kérdései elkészítéséhez pedig Marianna Husáriková szakdolgozatából (2003) merítettem.

6 A „nyelvi repertoár” fogalmának értelmezésében B. Buscht követem: „A nyelvi repertoárt úgy foghatjuk fel, mint egy egységes egészet, amely magába foglalja az összes kommunikációs eszközt, amely a társadalmi érintkezések során a beszélő rendelkezésre áll.” (Busch 2013, 21. p. – saját fordítás) A nyelvi repertoárba tehát beletartoznak az egyes nyelvek, nyelvjárások, regiszterek, stílusváltozatok, amelyek jelen vannak a mindennapi interakció során.

böző, egymás között azonban mindig is egy közös nyelvet, a magyart használták. Szlovákiába való költözése után Klára, az anya két teljesen új idegen nyelvvel szembesült: a szlovákkal és a magyarral. A környezet hatására azonban a magyar nyelvet kezdte el elsajátítani. Amikor megismerkedtek, Klára még csak öt hónapja tanulta a nyelvet, Miklós pedig akkoriban nem tudott németül. A mai napig kettejük társalgási nyelve a magyar, a férj azonban azóta már az alapszintű kommunikációban elboldogul németül.

A gyerekek az apától mindig a magyar nyelvet hallották, az anyától kiskorukban leggyakrabban a németet, majd idővel már ő is inkább magyarul kezdett el velük beszélni. Manapság Klára a gyerekeivel elsősorban magyarul beszél. A gyerekek egymás között szintén magyarul beszélnek. A család mindennapi életéből azonban nem szorult ki teljesen a német nyelv, csak az anya részéről ritkábbá vált a használata. A helyszín, a beszédhelyzet és a beszédtema is befolyásoló tényezővé vált. Ugyanakkor az anyai német nagyszülők körülbelül 4-5 éve odaköltöztek a lányuk családjához, s így a német nyelv pozíciója erősebb lett. A gyerekek a nagyszülőkkel csak németül beszélnek, mivel azok magyarul nem beszélnek, s nem is értenek. Az apa is rá van kényszerítve ezért a német nyelv gyakorlására. A szlovák nyelvet otthon nem beszélik, de 3-4 éve Cseklészre járnak egy szlovák nyelvű baptista gyülekezetbe, s így a szlovák nyelv az istentisztelet révén a vasárnapjuk része lett.

Mivel kétnyelvű, magyar-szlovák környezetben élnek, esetükben helyénvaló egy magyar-német-szlovák többnyelvű családról beszélni. Az egyes családtagok többnyelvűvé válása különböző körülmények között történt. Közös viszont bennük, hogy mindenkinek a többnyelvűvé válása az élethelyzetéből, többnyelvű környezetéből adódik. Az apa, aki a szlovákiai magyar kisebbséghez tartozik, a szlovák nyelvet magyar tannyelvű alapiskolában kezdte el tanulni. A német nyelvvel a faluban letelepült németországi család révén találkozott, amely egy gyermekotthont és missziót hozott létre. Az anyánál, aki német ajkú családban nevelkedett, a magyar-szlovák nyelvű környezet játszott szerepet. A gyerekek magyar-német kétnyelvűvé válása annak a következménye, hogy a két szülő más-más nyelven beszélt hozzájuk, amikor azok beszélni tanultak. Nyelvi nevelésük szempontjából azonban különbségek vannak a gyerekek között: a két idősebb lány jobban beszéli a német nyelvet, mint a két fiatalabb. A szlovák nyelvet az édesapjukhoz hasonlóan magyar tannyelvű iskolában tanulják.

1.3. Hipotézisek

Mivel az anya idegen nyelvként tanulta a magyar nyelvet, az ő nyelvtudásával kapcsolatban azt feltételeztem, hogy a hétköznapi kommunikációban elboldogul magyarul, meg tudja értetni magát, az egyszerű beszélgetésnél a megértés nem okoz számára gondot. Erre abból következtettem, hogy régebben már hallottam őt egy alkalommal magyarul társalogni valakivel. Mivel azonban távolabbról figyeltem a beszélgetést, nyelvtudásának milyenségét nem tudtam megítélni. Ugyanakkor feltételeztem, hogy a környezet hatására a helyi nyelvjáráásra és a beszélt nyelvre jellemző elemek, valamint szlovák kölcsönszavak is előfordulnak a magyar szókincsében. Továbbá azt is feltételeztem, hogy a magyar nyelvű interakció során az édesanya beszédében gyakran fogok magyar-német kódváltást megfigyelni, mivel a bemutatkozáskor azt is elmondtam magamról, hogy beszélem a német nyelvet. Arra számítottam tehát, hogy ennek tuda-

tában az anya bátrabban fog németül megszólalni, valamint hogy a magyar nyelvű beszélgetés során nyugodtan fog német nyelvi elemeket is használni, amennyiben így érzi szükségesnek.

Az első interjú során a gyerekekről is megtudtam néhány információt. A két idősebb lánynál a nyelvek elsajátítása időrendben úgy zajlott, hogy nagyjából hároméves korukig Klárától csak a német nyelvet hallották, Miklóstól pedig csak a magyart („egy szülő – egy nyelv” módszer). Ezek alapján a két legidősebb lánnyal kapcsolatban azt feltételeztem, hogy a magyar és a német nyelvhez való viszonyulásuk között nincsenek nagy eltérések, s a németet is megközelítőleg olyan jól beszélik, mint a magyart. A két fiatallabbról azt feltételeztem, hogy magyardominánsak, a magyar nyelvhez való kötődésük erősebb, a nyelvi kompetenciáik is fejlettebbek ezen a nyelven, s így németül a receptív nyelvi kompetenciájuk erősebb, mint a produktív. Feltevésem arra alapoztam, hogy ők az édesanyjuktól már kevesebbet hallották a német nyelvet, mint nővéreik. További hipotézisem szerint annak ellenére, hogy a környezetük és az oktatási intézmények nem követelik meg a németnyelv-tudást, édesanyjukkal és német nagyszüleikkel való kapcsolatuk miatt – mintegy belső késztetésre – fontosnak tartják a német nyelv megőrzését. Mivel a nyelvtanulás módja, a családban látott minták és a baráti kapcsolatok nagymértékben befolyásolják a nyelvekhez való viszonyt, azt is feltételeztem, hogy a gyerekek a szlovák nyelvhez nem kötődnek annyira, mint a másik két nyelvükhöz. Erre az első beszélgetés alapján következtettem, hogy ti. tudomásom volt arról, hogy a szlovákot a gyerekek intézményi keretek közt tanulják az iskolában, ugyanakkor nagyjából öt éve kezdték el nyelvtudásukat egy szlovák nyelvű gyülekezetben továbbfejleszteni.

Az apával kapcsolatban azt feltételezem, hogy magyardomináns kétnyelvű, és a többnyelvűséget pozitívan értékeli. Abból indultam ki, amit a családtagok elbeszéléséből megtudtam, hogy ti. az apa elfogadta a német nyelvet a családjában, nyelviileg viszont nem alkalmazkodott a feleségéhez, és csak néhány szót tud németül. Mivel tudomásom volt arról is, hogy az apa jókai születésű, feltételeztem, hogy a helyi nyelvjárást is elsajátította, és ez az interjú során hallható lesz majd.

2. Az anya

Először azt tekintsük át, hogyan ment végbe a többnyelvűvé válás az anya esetében, és mi jellemző a nyelvhasználatára. Klára jelenleg 43 éves négygyermekes családanya. Még fiatalon, huszonévesen érkezett Szlovákiába, és egy kétnyelvű dél-szlovákiai faluban, Jókán kezdett el egy gyermekotthonban dolgozni. A községben működő gyermekmisszió vezetője hívta meg Klárát, hogy dolgozzon náluk. A gyerekotthonban elsősorban nem a gyerekekkel foglalkozott, hanem a konyhai szolgálatot végezte. Németországi iskoláiban az anyanyelve mellett még angol és francia nyelvet is tanult. A magyar és a szlovák nyelvvel azonban csak Szlovákiába való költözésekor ismerkedett meg. Mivel a munkahelyén és az ismeretségi körében leggyakrabban a magyar nyelvet használták, ezért azt tanulta meg hamarabb. Ezen a nyelven tett szert tartósabb kapcsolatokra, barátságokra, sőt a későbbi házastársa is magyar anyanyelvű személy lett. Saját bevallása szerint a magyar nyelv elsajátítási folyamata intenzíven és gyorsan zajlott; ezt a tanára és a férje is megerősítette a velük való beszélgetésem során. A magyar vált a leggyakrabban hallott és a szűk környezete által elvárt nyelvvé, azaz valós kommuniká-

ciós szükségletté, hiszen a németet rajta kívül csak néhány ember beszélte a faluban. Ezért ahhoz, hogy beilleszkedjen az ottani környezetbe, minél előbb meg kellett tanulnia magyarul. Elmondása szerint a munkatársai is inkább magyarul beszéltek vele, pedig néhány kollégája németül is tudott.

A gyerekkorban való munka megkezdése előtt az egyik munkatársa két vagy három héten keresztül tudatosan tanította Klárát magyarul: hetente néhány alkalommal konverzációs gyakorlatokat, szókincsfejlesztést tartott a számára, valamint az írást is gyakoroltatta vele. Tanára szerint Klára a gyerekekkel való munka során tanulta meg a nyelvet, az állandó használatban fejlődött a legjobban. Az férje azt állította, hogy Klára az első gyermeküket várva, kilenc hónap alatt tanulta meg folyékonyan a magyar nyelvet. Felesége nyelvtanulási módszeréről annyit mondott, hogy hetente céltudatosan száz szót tanult meg, a nyelvet pedig a környezetében használta is. Ez volt az az időszak, amikor újra volt lehetősége „elmerülni” a magyar nyelvben, s egy új lendülettel folytatni a nyelvtanulást. Klára állítása szerint a magyar nyelv már nem okoz neki gondot. Megjegyezte azt is, hogy a szülőértekezleteken magyarul jegyzetel. Írni már a tanára is tanította a főtebb már említett háromhetes „gyorstalpaló” alatt, valójában azonban a gyerekeivel együtt tanult meg írni és olvasni, amikor azok már iskolába kezdtek járni. Saját motivációból foglalkozott tovább a nyelvvel, és mélyítette a nyelvtudását.

Az anya tehát késői többnyelvű, aki a pubertáskor után természetes körülmények között, azaz nem iskoláztatás útján sajátította el a magyar és a szlovák nyelvet. Nyelvészajátítását a beilleszkedni akarás is gyorsította: mivel magyar többségű faluban telepedett le, itt kellett a mindennapokban boldogulnia, s ez megkívánta, hogy minél gyorsabban képes legyen a magyar nyelvű kommunikációra. Maga Klára is említette, hogy inkább a magyar nyelvet kellett használnia, és a szlovák nyelv elsajátítására már nincs akkora motivációja, mint a magyar esetében. Saját bevallása szerint számára megfelel az a szlováknyelv-tudás, amit eddig megszerzett.

Szlovákiába költözése után azokat a helyzeteket, amikor szükséges volt a szlováknyelv-tudás, az elején tolmács segítségével oldotta meg, később viszont már egyedül próbált boldogulni. Állítása szerint az első időszakban többnyire csak az orvosnál vagy ügyintézés során kellett szlovákul beszélnie. Mára a szlovák nyelv nagyobb teret kapott a hétköznapjaiban, mivel – amint főtebb említettem – a család nagyjából öt éve vasárnaponként egy szlovák nyelvű gyülekezetbe jár. Klára beszámolt arról is, hogy nemcsak passzívan hallgatja a szlovák nyelvű prédikációt, hanem a gyülekezeti táborokban is segíteni szokott, ami sokat lendít a nyelvtudásán. A beszélgetés során az is kiderült, hogy Klára a szlováknyelv-tudásának az alapjait hiányolja. Ennek érdekében megkérte a magyartanárát, hogy a szlovák nyelvtant is magyarázza el neki, ő azonban ezt a feladatot nem vállalta el. Kérdésemre, hogy önerőből foglalkozik-e a szlováknyelv-tanulással, Klára azt felelte, hogy csak a gyülekezeti énekek szövegét szokta szlovákul olvasni, valamint szlovák nyelvű rádiót is hallgat néha. Majd megjegyezte, hogy számára az már nagy siker, ha érti a híradót.

Az anya azt is megemlítette, hogy amíg korábban németül kezdte a beszélgetést, most már nem tartja fontosnak megmondani, hogy ő német anyanyelvű, hanem próbál szlovákul kommunikálni. Klára tehát már nemcsak magyarul, hanem szlovákul is igyekszik beilleszkedni a környezetébe. Azt is elmondta, hogyan készül fel a szlovák nyelvű kommunikációra a hivatalban vagy az orvosnál: a férje vagy a legidősebb lánya leírja

neki azokat a szlovák kifejezéseket, feltehetőleg párbeszédrészeteket, amelyek az adott szituációban használatosak, ill. szótárat is szokott magával vinni. Továbbá megjegyezte, hogy a szlovák nyelvű társalgás nagyobb felkészülést, több időt igényel, de már egyedül is boldogul vele. Példaként elmondta, hogy maga intézte el, hogy a szülei építési engedélyt kaphassanak a faluban.

Klára anyanyelvi kompetenciáival kapcsolatban sajnos csak néhány információ áll a rendelkezésemre. Az interjú során nem beszélgettünk németül, s csak keveset árult el a németnyelv-használatáról. Mint kiderült, lelkes olvasó. A nyelvek szempontjából leggyakrabban németül olvas. A magyar nyelven való olvasás – saját bevallása szerint – több erőt, odafigyelést vesz igénybe, ezért kevesebbet olvas magyarul. Meg kell azt is jegyezni, hogy a Bibliát otthon németül olvassa, németül szokott imádkozni, tehát a hitéletét a legtermészetesebben ezen a nyelven éli meg.

A német nyelv megtartása szempontjából Klára számára is szükséges a német nyelvű impulzus, hiszen ha otthon a gyerekeivel és a férjével leülnek közösen beszélgetni, a magyar a kommunikáció nyelve. A nyelvfenntartás érdekében azonban sokat tesz, hogy a német nagyszülők is Jókára költöztek, hiszen Klára így többet használhatja otthon az anyanyelvét, mint korábban.

A nyelvjárásról kérdezve Klára azt mondta, hogy nem szokott nyelvjárásban beszélni, mivel Hannover környékén az emberek nem dialektusban beszélnek, hanem az ún. *Plattdeutsch*⁷ használják. Amikor erről a regionálisan elterjedt nyelvváltozatról beszélt, a német hangtani kompetenciáiról azt árulta el, hogy más nyelvjárási beszélőkkel szemben ő akcentus nélkül beszél a standard németet. Másrészt az is kiderült, hogy a dél-németországi nyelvjárások megértése számára is nehézséget okoz.

Klára otthoni nyelvhasználatáról a legidősebb lánya azt mondta, hogy az édesanyja „még valahogy próbálja fenntartani” a német nyelvet a családban. Mindez arra utal, hogy a lány fontosnak tartja a német nyelv megtartását, s ebben anyukáját fontos eszköznek látja. Azonban azt is jelzi a „még valahogy” kifejezés, hogy a domináns szerepet otthon nem a német nyelv játssza, sőt használata visszaszorulóban van. Klára nyelvhasználatáról az is kiderült, hogy bizonyos témáról beszélve az anyanyelvét részesíti előnyben. A gyerekeivel – amint már fentebb említettem – elsősorban magyarul beszél, de szituációtól, sőt beszédtemától függően németül is: a régi családi történeteket – a lányai elmondása alapján – általában németül szokta a gyerekeknek elmesélni. Az egy nyelvű német kommunikáció Klára és a lányai között leggyakrabban már csak akkor valósul meg, amikor mindannyian a német nagyszülők házában vannak. Ott van az a hely, ahol a gyerekeknek is „muszáj” németül beszélniük, mivel anyai nagyszülei nem tudnak magyarul.

Klára magyar szóbeli kompetenciáinak és nyelvhasználatának jellegzetességeit a nyelvi anyag feldolgozásával röviden a következőképpen lehet jellemezni. Kérdéseimre összefüggően válaszolt, s az adott témáról egyszerű megfogalmazásban, egyszerű és összetett mondatokkal tudott beszélni. Nyelvtudása már viszonylag magas szintű, hiszen anyanyelvi beszélővel képes a spontán, könnyed kapcsolatteremtésre.

7 „A Plattdeutsch regionálisan elterjedt nyelvjárás, amelynek használata az Észak-Németország területén élő emberekre jellemző.” (Stroemer 2017, 1. p. – saját fordítás.)

Véleményét megpróbálta minél pontosabban kifejezni, eközben néha szóválasztási gondok merültek fel. Többször volt példa arra, hogy kijavította a hibát, de arra is, amikor azt nem vette észre. Nem túl gyakran, de néha kereste a megfelelő szavakat, beszéde azonban nem akadozott, mivel a beszélt nyelvre jellemző beszéd-töltelékeket is bőven használt a kommunikáció során. Jellemző volt rá, hogy mindig törekedett magyarul elmagyarázni a gondolatait, a nyelvi hiányosságait körülírással próbálta megoldani. Csak három esetben kérdezte meg a lányától a német kifejezés magyar megfelelőjét. Kommunikációs stratégiaként megfigyeltem nála, hogy amikor nehezen tudott elmagyarázni valamit, néha félbehagyta a mondatot vagy akár a szót is, és indulatszóval vagy mutató névmással, néha *igennel* utalt a hiányzó kifejezésre (pl. *na azt, no, igen*).

A kódváltással kapcsolatban a hipotézisem nem igazolódott be. Arra számítottam, hogy ha Klára tudja rólam, hogy beszélek németül, akkor gyakori és tudatos magyar-német kódváltást fogok nála megfigyelni. De ez nem így történt, mivel a német kifejezéseket főként metanyelvi jellegű beszélgetéskor használta. Amikor mégis németre váltott át, azt legtöbbször nem nyelvi hiányból tette, hanem más célja volt vele, pl. a német nyelvről beszélve, régi kollégáját idézve stb. Ez is azt támasztja alá, hogy Klára csak úgy „önként” nem vált kódot. A német kifejezések előfordulását ráadásul csak kivételes esetben eredményezte nyelvi hiány vagy nyelvi lapszus.

Amikor nehezen tudott valamit elmagyarázni, a lánya egyszer azt is javasolta, hogy próbálja meg inkább németül elmondani, de ő továbbra is magyarul beszélt. Mindebből arra következtetek, hogy az anya a magyarnyelv-tudásával a beszélt nyelvi kommunikációs helyzetekben könnyen tud boldogulni. Ám az interjú során valószínűleg Klára úgy is érezhette, hogy én most a magyarnyelv-tudását akarom letesztelni, s mivel a sikeres nyelvelsajátítását akarta bemutatni, ez a német kifejezések elkerülésére ösztönözhet. A jó nyelvismeretét kétségessé tette volna, ha gyakran vált át német nyelvre. Az is elképzelhető, hogy Klára a gyakori kódváltást nyelvi hiányosságai beismerésének tartja, tehát kudarcként éli meg. Inkább elkerüli a német kifejezéseket, hogy lehetőséget teremtsen a nem ismert magyar kifejezés megtanulására.

3. Az apa

Miklós, jelenleg 44 éves, magyar anyanyelvű apa. Magyar nemzetiségű családban született Jókán. Édesanyja Alistálról, édesapja pedig Jókáról származik. Főiskolai végzettségű, foglalkozását tekintve építész. A magyar tannyelvű alapiskolán kívül a szakmunkásképzőt, a szakközépiskolát és az egyetemet szlovák nyelven végezte. Kétnyelvűségét a szlovákiai magyar közösséghez való tartozás eredményezte. A magyar nyelvet természetes úton, szüleitől és környezetétől hallva sajátította el. A szlovák nyelvet viszont a tanulmányai során tanulta meg, ill. sajátította el. Saját bevallása szerint az alapiskola végéig csak egy nyelven tudott, magyarul. Az alapiskola elvégzése után viszont egy szlovák tanítási nyelvű szakmunkásképzőbe került. Megjegyezte, hogy milyen nehéz volt számára az első év a nyelv miatt. A nyelvi nehézségek ellenére végül sikeresen elvégezte a szlovák nyelvű közép- és főiskolát is. Jelenleg egy építészeti cég vezetőjeként dolgozik Pozsonyban, s munkája során a szlovák és a cseh nyelvet is használja.

Miklós a szlovák nyelvvél kapcsolatban megjegyezte, hogy számára ez az első idegen nyelv. A szlovák nyelvre csak az alapiskola befejezése után, a szlovák tannyelvű

iskoláiban volt igazán szüksége. Saját tapasztalatai alapján alakította ki azt a véleményét, hogy Szlovákiában élve az embernek a saját érdekében kell megtanulnia a többségi nyelvet. Majd hozzátette azt is, hogy szlovákiai magyarként azonban nem elég a két nyelv ismerete, ezenkívül legalább még két idegen nyelvre szükség van. A beszélgetés során Miklós többször is hangsúlyozta, hogy fontosnak tartja a nyelvtanulást. Ő maga a főiskolán jött rá, hogy a német mellett az angolra is szüksége lesz. Részben helyzetéből adódóan, részben saját élettapasztalatai hatására vált többnyelvűvé.

A szlovák nyelvvel kapcsolatban a cseh nyelv is szóba került. Összehasonlítva a két nyelvet Miklós azt állította, hogy a szlovákkal szemben ő inkább a cseh nyelvhez kötődik. Ezt azzal indokolta, hogy szerinte a cseh lágyabb és dallamosabb nyelv. A két nyelvvel való tapasztalatáról Miklós azt is elmondta, hogy a munkahelyén cseh kollégájával beszélve mindig átvált szlovákról cseh nyelvre, mivel számára az a megszokott, hogy csehül válaszol, ha cseh nyelven beszél vele valaki. Miklós körülbelül húsz éve dolgozik az építészetben. A cseh nyelvet a munkája során tanulta meg, mivel kollégáival gyakran jártak Csehországba, ahol megtanulta a nyelvet. A szlovák nyelv használatáról kérdezve Miklós azt felelte, hogy a munkahelyén a cseh nyelv mellett állandóan a szlovákot használja. Otthon a híradót csak szlovák nyelven nézi, rádiót pedig gyakrabban hallgat szlovákul, mint magyarul. Ha kikapcsolódásként filmet néz, és választania kell a szlovák és a cseh nyelv között, akkor inkább a csehet választja.

Miklós a tanulmányai során idegen nyelvként a szlovák mellett az orosz és az angol nyelvet is tanulta. Az orosz nyelvvel már az alapiskolában is találkozott, majd a középiskolában érettségét szerzett belőle. Jelenlegi nyelvtudása, saját megítélése alapján, egy-két alapszóból áll, azonban feltételezte, hogy orosz nyelvű környezetben fel tudná eleveníteni a passzív orosznyelv-tudását. Kérdésemre, hogy érdeklődik-e még az orosz nyelv iránt, azt felelte, hogy már inkább az angolt tartja fontosabbnak. Az angol nyelvvél először a főiskolán találkozott, ott azonban nem annyira az alapszókincssel ismerkedett meg, hanem szakmájának a szakterminológiáját kellett megtanulnia. A főiskola után hosszabb ideig nem foglalkozott az angollal, majd negyvenévesen a munkája miatt kezdett el újból angolul tanulni. Miklós jelenleg már másfél éve tanulja az angol nyelvet. A nyelvtanulási tapasztalatairól mesélve elmondta, hogy a szavak memorizálása az erőssége, ugyanakkor a kiejtéssel és a nyelvtannal több nehézsége akadt. Megjegyezte, hogy hetente csak kétszer 45 percet van a nyelviskolában. Mivel ezt kevesellte, otthon naponta a szabad idejében is foglalkozik az angollal.

A családtagoktól azt az információt kaptam, hogy – amint fentebb említettem – Miklós elfogadta a német nyelvet a családjában, nyelviileg viszont nem alkalmazkodott a feleségéhez. Az apa önértékelése szerint az alapszintű kommunikációban már viszonylag jól megérteti magát. Mivel a német rokonokkal és a német nyelvű környezettel csak laza kapcsolatot tart, nem érezte olyan szükségesnek a magasabb szintű nyelvsajátítást. A német nyelvvel azonban nem az iskolában, hanem Jókán találkozott egy németországi lelkészcsalád által. A feleségével való első találkozásakor még nem tudott németül beszélni, vele azonban később sem használta a német nyelvet, csak a magyart. Németül Miklós csak anyósával és apósával beszél, valamint a németországi rokonok látogatásakor. Mivel erre csak ritkán kerül sor, nyelvtudása sem fejlődik. Miklós azt is állította, hogy a passzív szókinccse jóval nagyobb, mint az aktív: ha nem tudja is magát olyan jól kifejezni németül, viszonylag jól megérti az otthoni beszélgetést.

Miklós – saját bevallása szerint – „szönci” nyelvjárásban beszél. Ezt a nyelvjárást beszélik Jókán is, s jellegzetes hangtani sajátossága a független *ö*-zés: a más nyelvjárásokban és az *ë-ző* standardban használt *ë* fonéma helyén az *ö* fonéma használata. A beszélgetés során kiderült, hogy Miklós nem beszél állandóan nyelvjárásias kiejtéssel, hanem a környezetétől függően át tud váltani a nyelvjárásias *ö-ző* kiejtésről a standard kiejtésre. Ezt valószínűleg azért tudja ilyen jól irányítani, mivel a szüleitől mind a két hangtani változatot hallotta gyerekkorától kezdve: édesapjától és a szülőfalujában az *ö-zős* nyelvjárásias kiejtést tanulta meg, édesanyjától pedig a független *ë-zős* hangzású beszédet. Miklós velem beszélve szinte teljesen háttérbe szorította a nyelvjárását, az átírt szövegben csak néhány kifejezésen vettem észre az *ö*-zést. Valószínűleg azért is használta a beszélgetés során a standard ejtémódot, mivel tudott arról, hogy a beszélgetésről felvétel készül, ezért formális helyzetben érezhette magát. Anyanyelvi beszélőként gond nélkül különbséget tud tenni a kétféle nyelvváltozat között, és azt használja, amelyiket a beszédhelyzet megkívánja. Mivel a nyelvjárás és a köznyelv egy nyelv két változatának számít, s Miklós a kommunikáció során mindkét változat használatára képes, kettősnyelvűnek⁸ tekinthető.

Miklós nyelvhasználatában a következő szavakban vettem észre nyelvjárásias *ö-ző* kiejtést: *embör, köllött, ehhö* <ehhez>, *öleg*. A *kell* igét mindig *ö-ző* formában használta, megfigyeltem azonban, hogy bizonyos szavak (pl. *ember*) standard kiejtéssel is előfordultak beszédében. A névszórágokkal kapcsolatban azt figyeltem meg, hogy a *-ból, -ből* rag néhány esetben a csallóközi nyelvjárásra jellemző *-bú, -bű* formában jelent meg (pl. *angolbú*); a *-tól, -től* rag pedig *-tú, -tű* formában (pl. *öttú, lektortú*). Miklós szókincsében az *ittend, elgyön, vót, elein* szavakat azonosítottam nyelvjárásias jellegűeknek. Ezeken kívül más esetben nem figyeltem meg nyelvjárásias beszédmódot.

Az apa szerepe a nyelvi nevelésben főleg abban nyilvánult meg, hogy a magyarsághoz és a magyar nyelvhez ragaszkodott, és ezt adta tovább a lányainak is pl. az iskolaválasztás által. A magyar nyelven belül Miklós a nyelvjárását is továbbadta a lányainak, hiszen otthon ezt a nyelvváltozatot használja. Kérdéseimre, hogy van-e a nyelvjárásias beszédmóddal kapcsolatban negatív tapasztalata, azt felelte, hogy sértegetést soha nem élt meg a nyelvjárása miatt, csak megjegyezték a standardtól eltérő kiejtését.

A beszélgetés során szóba jött a magyarországi és a szlovákiai magyar nyelvváltozat is. Miklós megjegyezte, hogy érzékeli a köztük levő nyelvi különbséget. Példaként a szlovákiai tájnyelvi kiejtést hozta fel, az *ö-ző* és *í-ző* nyelvjárást. Azt is hozzátette, hogy szerinte a magyarországiak ezen a téren becsülik le a határon túli magyarokat, s számára fájó pont, hogy a nyelvhasználata miatt „csak felvidékiek” nézik. Arra a kérdésemre, hogy tudatosan kerül-e Magyarországon a kölcsönszavakat és a nyelvjárásias beszédmódot, azt válaszolta, hogy igyekszik alkalmazkodni a magyarországi beszélőhöz egy bizonyos mértékig, azonban a saját nyelvváltozatát nem szégyelli, és nem adja fel. E mögött a meggyőződés mögött a nyelvi vernakularizmus ideológiája áll, amelynek

8 Kettősnyelvűségnek azt a jelenséget nevezik, amikor egy beszélő az adott nyelv két változatát, konkrétan két dialektusát ismeri és/vagy használja a beszédhelyzetektől függően (Kiss 1995, 232. p.).

hívei azokat a nyelvi formákat és nyelvváltozatokat részesítik előnyben, melyek leginkább kifejezik az identitásukat. (Lanstyák 2017, 39. p.)

4. A gyerekek

Miklósnak és Klárának négy lánya született. Jelenleg Amanda 18, Bianka 16, Cecília 12, Dóra pedig 10 éves. Mind a négyen Jókán a magyar tannyelvű óvodába és alapiskolába jártak, ill. járnak. A két idősebb lány jelenleg magyar tannyelvű gimnáziumba jár, a két fiatalabb pedig még alapiskolás. Az alapiskolában Amanda és Bianka a magyar nyelven kívül szlovákot, németet és angolt is tanult. A kisebbeknek az alapiskolában már nem lesz lehetőségük megismerni a német nyelvet, a magyar és szlovák nyelven kívül csak angolul tanulhatnak.

Amanda és Bianka esetében szimultán (egyvidejű) kétnyelvű elsajátításról beszélhetünk. Ez azt jelenti, hogy a német és a magyar nyelvet párhuzamosan sajátították el az *egy személy – egy nyelv* stratégia alapján a családban. A magyar–szlovák kétnyelvű, ám magyardomináns környezetben a gyerekek nagyjából 3–4 éves korukig az édesanyjuktól csak a német nyelvet hallották, édesapjukkal pedig kizárólag magyarul kommunikáltak. Iskolába kerülve az édesanyjuk egyre kevesebbet beszélt velük németül, mivel egyrészt ő maga egyre jobban megtanult magyarul, másrészt a tanulás során magyarul kellett magyaráznia a gyerekeknek, s így a lányaival egyre többet kezdett el magyarul beszélni. Az *egy személy – egy nyelv* szocializációs modellt felváltotta tehát egy olyan helyzet, amikor az anya már nem ragaszkodott következetesen anyanyelvének az átadásához. A német nyelv visszaszorulását és a magyar nyelvű környezetet figyelembe véve arra következtetnek, hogy a gyerekek magyardomináns kétnyelvűek lettek. A két legidősebb lány esetében a német nyelv azonban még nagy szerepet játszott: második korukban elkezdtek tanulni a németországi elsős tananyagot, mivel a szülők azt tervezték, hogy véglegesen Németországba költözzenek, és ezért Klára fel akarta készíteni lányait a németországi iskola követelményeire.

Cecília és Dóra esetében már nem beszélhetünk *egy személy – egy nyelv* modellről, mivel Klára velük már születésüktől kezdve magyarul is beszélt, sőt a magyar nyelv volt mennyiségileg domináns. A magyar nyelv pozíciójának a megerősödését az is okozhatta, hogy a szülők a két kisebb lány születésekor már elvetették azt az ötletet, hogy Németországba költözzenek. Ez a döntés is szerepet játszhatott abban, hogy Klára számára a német nyelv másodlagos nyelvvé vált a gyerekekkel való kommunikációja során. Ez azt is jelenti, hogy az anya a németet már nem első nyelvként adta át a két legkisebb lányának. Onnantól kezdve, hogy az anya elkezdett a lányaival magyarul is beszélni, olyan nyelvi helyzet jött létre, amelyben az egyik nyelv elterjedése többé-kevésbé a másik rovására történt. A német nyelv tehát fokozatosan visszaszorult a családban. Ilyen esetben nyelvvisszaszorulási helyzetről beszélünk.⁹ Cecília megjegyezte a beszélgetés során,

9 Az olyan nyelvi helyzetet, amelyben az egyik nyelv a másik rovására terjed el, s a visszaszoruló nyelvnek egyre csökkennek a funkciói, egyes társadalmi rétegekben ritkábban fordul elő, nyelvvisszaszorulási helyzetnek nevezzük. (Lanstyák 2002, 133. p.)

hogy kiskorában anyukája *azért hozzá és a húgához is szokott németül beszélni*, de a „szokott azért” kifejezés már nem ugyanarra a nyelvhasználatra és nyelvátadásra utal, mint ahogyan az a két idősebb lány esetében történt. Ezért is lehetséges, amiről a gyerekek számoltak be nekem, hogy a kislányok inkább magyarul válaszolnak édesanyjuknak, amikor az németül beszél hozzájuk. Ez arra enged következtetni, hogy amikor a szülő nem következetes, és nem követeli meg a kívánt nyelven a választ, a gyerek inkább környezete domináns nyelvét választja, amelyik az általa is a legjobban beszélt nyelv. Cecília és Dóra ráadásul már nem profitált abból az ötletből sem, hogy a család véglegesen Németországba költözne, s így az anya őket nem tanította külön németül írni és olvasni. A német nyelvi készségeket Cecília és Dóra az alapiskolában sem fogja fejleszteni, mivel az ő évfolyamukban már megszűnik a németnyelv-tanítás. Ha fontosnak tartják ezeket a készségeket, önerőből kell majd megerősíteniük őket.

A gyerekek egymás közti kommunikációjáról azt tudtam meg, hogy a nagylányok már kiskorukban megszokták, hogy egymással németül is beszélnek, viszont a húgaikkal való társalgáskor nem használják a németet. Cecília és Dóra – külső hatás nélkül – nem szoktak sem egymás között, sem a nővéreikkel németül beszélni. Számukra – amint arról fentebb már szó volt – az egymás közti kommunikáció természetes nyelve a magyar. Erre utal az is, amit a kisebbek mondtak, ti. ha értik is a német beszédet, inkább magyarul válaszolnak. Ha azonban átmennek a német nagyszüleikhez, ott megváltozik a nyelvi helyzet: ott a kommunikációs nyelv kizárólag a német. Többször is említették a gyerekek, hogy naponta át szoktak menni hozzájuk, és legalább fél órát töltenek a nagyszülőknél. A nyelvmegtartás szempontjából fontos tényező a német nyelvvel való kontaktus mennyisége, amely a német nagyszülőknek köszönhetően megerősödött a családban.

A két idősebb lánnyal kapcsolatban részben igazolódtak be a feltételezéseim. A hétköznapi beszélt nyelvi regisztert tekintve németül is ugyanolyan folyékonyan és probléma nélkül fejezik ki magukat, mint magyarul. Ezt az interjú végén folytatott nagyjából 5–7 perces német nyelvű beszélgetés erősítette meg. Bianka, Cecília és Dóra egyértelműen azt állították, hogy magyarul jobban tudnak, mivel az iskolában és szinte mindenhol ezt használják, a német csak a családra korlátozódik. Amanda egyik megjegyzéséből arra következtetek, hogy ő nem szívesen ismeri be, hogy a magyarhoz képest a németnyelv-tudása alacsonyabb szintű. A nyelvhez való viszonyulásukat tekintve Bianka nem tud választani a kettő közül, számára mind a kettő egyformán fontos. A kisebb lányok a magyar nyelvhez kötődnek jobban, Amanda pedig azt állította, hogy ő inkább a német nyelv felé hajlik.

Hipotéziseim a két fiatalabb lánnyal kapcsolatban beigazolódtak. Mindketten erősen magyardomináns többnyelvűek: a nyelvi kompetencia szempontjából a magyar a legerősebb nyelvük. Cecília önmagát úgy értékelte, hogy olvasásban jobb, mint szóbeli megnyilatkozásokban. Dóra még csak ismerkedik a német könyvekkel, ő a német nyelvet a nagyszüleivel beszélgetve használja a legtöbbit. A német nyelvi készségeket illetően a szövegértésük és a passzív nyelvtudásuk a fejlettebb. Mindketten azt állították, hogy még nem tudnak olyan jól németül beszélni, de a német nyelvhez ugyanolyan erősen kötődnek, mint a magyarhoz.

Az anyanyelvről a gyerekek úgy gondolkoznak, mint ami azonos az anya nyelvével, ezért a németet tartják anyanyelvüknek. A magyar nyelvet pedig az apukájukhoz kötve

„apanyelvnek” nevezik. A magyar–német kétnyelvűségüket mindannyian pozitív dolognak tartják. Cecíliától és Amandától még az is elhangzott: büszkék arra, hogy tudnak németül. Kétnyelvűségük előnyeiről kérdezve Dóra azt válaszolta, hogy az osztálytársai gyerekként még nem tudnak németül. Amanda a német nyelvet magasabb presztízsűnek és a továbbtanulása tekintetében fontos nyelvnek tartja. Bianka hasznosnak tartja a több nyelv ismeretét, és a családban ismert négy nyelv (magyar, szlovák, német, angol) mellett még a francia iránt is érdeklődik. Azt is mondta, hogy a német anyanyelvi kiejtése miatt a francia kiejtés is könnyen megy a számára. Anyukájától kapta a lelkesedést a francia iránt, mivel ő is ezt a nyelvet tanulta az alapiskolában. Tőle kér segítséget, ha elakad a tanulásban, hozzá fordul, ha bizonytalan a kiejtésben, mivel édesanyja még mindig tud néhány francia kifejezést. Megjegyezte azt is, hogy számára minden nyelvben a kiejtés a legfontosabb. Az idegen nyelvek tanulásáról Dóra azt mondta, neki az angol a kedvenc nyelve, mivel szerinte „szép lány” a kiejtése. Az angol nyelvű zene hozta meg a kedvét a nyelvtanuláshoz. Az iskolában azonban még nem tanul angolul, csak harmadikos korában fogja elkezdni. A másik két lány az angollal kapcsolatban nem mondott semmit, de beszélgetésünk korábbi részéből tudom, hogy Dóra kivételével már mindenki tanul angolul az iskolában. Külön nyelvtanfolyamra egyikük sem jár.

A szlovák nyelvről kérdezve Amanda azt válaszolta, hogy az számára csak egy tantárgy az iskolában, semmi több. Otthon nem beszélnek szlovácul, ám vasárnaponként a gyülekezetben már igen, mivel az a kommunikáció és az istentisztelet nyelve. Ezenkívül akkor szokta még a szlovák nyelvet használni, ha például az üzletben az eladóval ezen a nyelven kell beszélnie. A gyerekek a szlovákkal a legtöbbit a gyülekezeti alkalmakon találkoznak. Ezzel kapcsolatban jegyezte meg Bianka, hogy szlovák nyelvű nyári sporttáborban vettek részt a nyáron, ami gyakorlatilag háromnyelvű volt, mivel az angol és a cseh nyelv is jelen volt a résztvevők miatt. Egyikük sem beszélt arról, hogy az idegen nyelvek olyan nagy gondot okoztak volna, csak Dóra jegyezte meg, hogy örült, hogy egyik nővére vele volt a csoportban, mivel neki még nem megy olyan jól a szlovák. Bianka már önkéntes segítőként volt a táborban, s feltehetőleg az angol, szlovák és cseh nyelvű munkatársaival elboldogult a kommunikációban, mivel nem beszélt nyelvi akadályokról, és a tábor hangulatát sem értékelte negatívan. A gyülekezetben a gyerekek gyermek-istentiszteletre járnak vasárnaponként, ahol szintén szlovák nyelven folyik a beszélgetés és a bibliai történet magyarázata. Ezzel kapcsolatban apukájuk jegyezte meg, hogy hosszabb ideig tartott a kisebbeknek, amíg ezt megszokták, mert kezdetben nagyon tiltakoztak ez ellen. Édesapjára reagálva Cecília azt mondta, hogy ő még mindig nem érti, miről van szó, Dóra pedig azt mondta, hogy ő inkább a testvérével beszélget közben. Cecília elmondása szerint néhányan tudnak a gyermek-istentiszteleten magyarul vagy németül, ezért ha a lányok nem értenek valamit, lefordítják nekik ezekre a nyelvekre.

A szlovák nyelvvél kapcsolatos feltételezésem a lányok véleményei alapján beigazo-
lódott. A családban a gyerekek pozitív példát látnak a szlováknyelv-tanulással kapcsolatban, mivel édesapjuk arra ösztönzi őket, hogy tanulják meg „rendesen” a szlovák nyelvet is. Annak ellenére, hogy néhány éve egy szlovák nyelvű gyülekezetet látogatnak, nem alakult ki a szlovák nyelvvél szorosabb kapcsolatuk. A két fiatalabb lánynál és Amandánál még hiányzik a belső motiváció a szlováknyelv-tanuláshoz, egyedül Bianka

válaszaiból következtetek arra, hogy ő szükségesnek tartja a szlováknyelv-tudást is. Továbbá Bianka volt az egyetlen, aki elképzelhetőnek tartotta azt, hogy az otthoni beszélgetések során a szlovák nyelvet is használnák.

A német beszédbeli készségeik tesztelése céljából az interjú legvégén megpróbáltam a lányokat rávenni, hogy németül is beszéljünk. A nyári kirándulásaikról, ill. a németországi tapasztalataikról kérdeztem őket. A beszélgetésbe Amanda és Bianka kapcsolódott be, akik a külföldi élményeikről meséltek, Cecília és Dóra a végén csak pár szó erejéig szólt közbe. A kislányokat tehát nem hallottam sokat németül beszélni. A két idősebb lányról elmondható, hogy a hétköznapi beszélt nyelvre jellemző feszeltséget, lazítási jelenségeket németül is elsajátították (pl. a határozatlan névelőt és a *haben* segédigét is rövidítik). Ebből kifolyólag gördülékenyen és folyamatosan beszéltek. Az elhangzott beszélgetés alapján arra következtetek, hogy a két idősebb lány anyanyelvi szinten képes a hétköznapi helyzetekben kommunikálni.

A kiejtéssel kapcsolatban Amanda megjegyezte, hogy mások értékelése szerint mind a négyen akcentus nélkül beszélnek németül. Azt is elmondta, hogy ha Németországban vannak, az ottaniaknak a kiejtésükről nem tűnik fel, hogy nem odavolsiak. Szerinte a helyes német kiejtést mindannyian elsajátították, különbségeket vagy „furcsaságokat” a németországi beszélők inkább a szókincsükben fedezhetnek fel, mivel – saját bevallása szerint – néha „másképpen fejezik ki magukat”. Bianka el is mondott egy példát arra, hogy az anyanyelvi német beszélők, mit találnak különösnek a beszédükben: „[...] például van olyan hogy () beszélünk valakikkel ottan és akkor hogy () elkezdjük németül és van egy pár magyar szó benne és akkor nem érti teljesen hogy mit akarunk mondani.” Ebből az idézetből látható, hogy a magyar nyelvüket a gyerekek Németországban sem tudják „kikapcsolni”, a domináns nyelv ott is megjelenik bázistartó kódváltás formájában. Kérdésemre, vajon otthon is előfordul-e, hogy összekeverik a nyelveket, Cecília azt válaszolta, hogy vele már előfordult, hogy a német *ja* helyett a szlovák *áno* jutott az eszébe. Más példát a gyerekek nem említettek a kódváltással és a kódkeveréssel kapcsolatban.

Amikor a gyerekeket arról kérdeztem, mit tesznek németnyelv-tudásuk fenntartásáért és erősítéséért, a kisebbektől kevesebb információt kaptam. Annyit árultak el, hogy németül a nagyszüleiknél beszélgetnek. Továbbá megtudtam, hogy Cecília már németül is szokott olvasni, valamint azt, hogy mindkét kislány járt már Németországban a nagyszülőknél. A négy gyerek közül Amandát foglalkoztatja leginkább a németnyelv-tudásának a fejlesztése. Sokszor nem is kérdésre válaszolva jegyezte meg, hogy a nyelvmegtartás érdekében hogyan foglalkozik a némettel. Példaként azt hozta fel, hogy az interneten német videókat szokott nézni, valamint német popzenét is hallgat. Ráadásul az otthoni kommunikáció során igyekszik ösztönözni a többieket is a német gyakoribb használatára. Valójában egy gyakorlatias szempont hajtja őt a nyelvtudás csi-szolásában: a továbbtanuláshoz felső szintű németnyelv-tudásra van szüksége, s ezért ha ezen a nyelven akar külföldön tanulni, szükséges a gyengébb nyelvi készségeit (nyelvtan, írás) is fejlesztenie. Amanda tehát azért foglalkozik már többet a német nyelvvel, mert felismerte, hogy ez számára hasznos nyelv, és még sokra viheti vele. A fiatalabbak nem tűntek olyan motivátnak a német nyelv tanulására, mint Amanda, ez azonban még megváltozhat, ha ők is felfedezik a nyelvtudás értékét. A beszélgetés folyamán fontos dolog derült ki a legidősebb lány nyelvtudásáról és nyelvtanulásáról.

Egyrészt az, hogy ha nem tud egy szót, vagy nem jut eszébe, akkor a körülírás stratégiájával próbálja megértetni magát. Másrészt az, hogy Amanda érzékeli, az ő szókinccse még nem olyan kifejlett, viszont német nyelvű közegben megragadja az alkalmat, hogy fejlessze. Végül azt is megtudtam, hogy mi erre a módszere: ha egy ismeretlen kifejezéssel találkozik, a jelentését a kontextusból próbálja meg kikövetkeztetni, majd ő is elkezd használni, ha már többször találkozott vele. Az első interjú során az olvasással kapcsolatban is említette már ezt a technikát, ti. olvasás közben a szövegkörnyezetből próbálja kikövetkeztetni az ismeretlen kifejezések értelmét.

5. Összegzés

Dolgozatom célja egy dél-szlovákiai faluban élő többnyelvű család nyelvhasználati szokásainak, valamint nyelvi ideológiáinak vizsgálata volt. Az anya, az apa és a gyerekek nyelvi önéletrajza nemcsak a nyelvismeretük jellemzését, hanem nyelvi szokásaikat, az egyes nyelvekhez való hozzáállásukat és szubjektív véleményüket is tartalmazza, amelyeket három interjú keretében vizsgáltam. A kutatás pszicho- és szociolingvisztikai jellegű.

Az anyáról szóló fejezetben Klárának a nyelvmegetartásra és a nyelvelsajátításra irányuló erőfeszítéseit mutattam be, valamint azt, hogy az általa ismert nyelveket milyen társadalmi szintereken használja. A nyelvi készségeire és nyelvtudására az önértékelése alapján következtettem. Magyar nyelv-ismeretét a csaknem kétórás beszélgetés és az átírt szöveg nyelvi elemzése alapján tártam fel.

Az apa esetében az önmegítélés alapján mutattam be Miklós nyelvtudását és nyelvi készségeit az általa ismert nyelveken, továbbá a nyelvtanulási tapasztalatait is bővebben részleteztem. Ezenkívül a kétnyelvűséggel, az idegennyelv-tanulással és a magyar nyelv magyarországi és szlovákiai változataival kapcsolatos véleményének is helyet adtam ebben a részben.

A gyerekek német nyelvi kompetenciáinak felmérése egy rövid német nyelvű beszélgetés formájában valósult meg. Az önmegítélésük és a német nyelvű társalgás alapján vontam le következtetéseket a német nyelv-ismeretükre nézve. Ezenkívül a róluk szóló fejezetben arról is írtam, hogyan értelmezik a gyerekek az anyanyelv és a kétnyelvűség fogalmát, ill. ők maguk miben látják a kétnyelvűségük előnyeit, fontosnak tartják-e az idegen nyelvek tanulását. Továbbá azt is részleteztem, mit tesznek annak érdekében, hogy megtartsák vagy erősítsék a német nyelvi kompetenciáikat.

Irodalom

- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Benő Attila 2008. *Kontaktológia. A nyelvi kapcsolatok alapfogalmai*. Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság.
- Bevilagua Beáta 2018. *Három az egyben. Többnyelvűség egy dél-szlovákiai családban*. Pozsony, Comenius Egyetem, BTK. (Szakdolgozat)
- Busch, Brigitta 2013. *Mehrsprachigkeit*. Wien, Facultas/UTB.

- Gósy Mária 2002. A megakadásjelenségek eredete a beszédprodukciónak tervezési folyamatában. *Magyar Nyelvőr*, 126. évf. 2. sz. 192–204. p.
- Gruber Enikő 2008. Az interjú mint kutatási módszer. In *Hódi Sándor 100 interjú tükrében*. 7–15. (http://adattar.vmmi.org/konyvek/5/01_az_interju_mint_kutatasi_modszer.pdf) Letöltés: 2018. 06. 12.
- Hoboth Katalin 2007. *Nyelvkiépülés*. Pozsony, Comenius Egyetem, BTK. (Szakdolgozat)
- Husáriková, Marianna 2003. *Identitástudat és nyelvhasználat*. Pozsony, Comenius Egyetem, BTK. (Szakdolgozat)
- Keszler Borbála és mtsai 2000. *Magyar grammatika*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiss Jenő 2017. A nyelvjárások. In Tolcsvai N. Gábor (szerk.): *A magyar nyelv jelene és jövője*. Budapest, Gondolat Kiadó, 199–221. p. (http://real.mtak.hu/74985/1/Tolcsvai_Magyar nyelv_javitott_nyomdanak.pdf) Letöltés: 2018. 06. 12.
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest, Osiris.
- Lanstyák István 2002. A nyelvérintkezés szakszókincséről. Száz fogalom a kontaktológia tárgy-köréből. In Gyurgyík László és Kocsis Aranka (szerk.): *Társadalom – tudomány. Tanulmányok a Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport műhelyéből*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.
- Lanstyák István 2005. A kódváltás nyelvtani aspektusának néhány kérdése a szlovákiai magyar beszélők közösségben. In Lanstyák István és Vančóné Kremmer Ildikó (szerk.): *Nyelvészetről – változatosan*. Dunaszerdahely, Gramma Nyelvi Iroda, 77–120. p.
- Lanstyák István 2009. *A magyar beszélt nyelv sajátosságai*. Pozsony, STIMUL. (<http://docplayer.hu/189969-A-magyar-beszelt-nyelv-sajatossagai.html>) Letöltés: 2018. 06. 12.
- Lanstyák István 2010. *Útmutató élőnyelvi szövegek lejegyzéséhez és kódolásához*. 2010. szeptember 25-i változat. Pozsony, Comenius Egyetem.
- Lanstyák István 2017. *Nyelvi ideológiák*. (http://web.unideb.hu/~tkis/li_nyelvideologiai_fogalomtar2.pdf) Letöltés: 2017. 09. 25.
- Montanari, Elke 2003. *Mit zwei Sprachen groß werden*. München, Kösel.
- Navracsics Judit 1999. *A kétnyelvű gyermek*. Budapest, Corvina Kiadó.
- Navracsics Judit 2010. Egyéni kétnyelvűség. In Vass László (szerk.): *Alkalmazott Nyelvészeti Mesterfüzetek 03*. Szeged, SZEK JGYF Kiadó.
- North, Brian és mtsai 2001/2005. *Nyelvvizsgák szintillesztése a Közös Európai Referencia-kerethez*. Budapest. (Kiadatlan kísérleti változat.) (<https://nyak.oh.gov.hu/nyat/doc/Nyelvvizsg%C3%A1k%20KER%202006.pdf>) Letöltés: 2018. 05. 24.
- Rabec István 2012. *A nyelvleépülés vizsgálata szlovákiai fiatalok körében*. Budapest, ELTE BTK. (Doktori disszertáció.)
- Štefánik, Jozef 2000. *Jeden človek, dva jazyky*. Bratislava, Academic Electronic Press.
- Strömer, Frauke 2017. *Plattdeutsch – Sprache mit Zukunft oder vom Aussterben bedroht?* (Szemináriumi dolgozat.) https://www.ostfriesischelandschaft.de/fileadmin/user_upload/BIBLIOTHEK/Dokumente/Schuelerpreis/2017_Stroemer_Plattdeutsch.pdf Letöltés: 2018. 05. 23.
- Szegfű Laura 2013. *A magyar nyelv kisebbségi használata a nyelvtörvények vonatkozásában*. *Nyelvi tájkép*. Pozsony, Comenius Egyetem, BTK. (Szemináriumi dolgozat)

Mellékletek

1. melléklet. Az átírás jelölésének magyarázata¹⁰

álló betűk:	magyar nyelvű szövegrész
dőlt betűk:	szlovák nyelvű szövegrész
KISKAPITÁLIS:	más (nem szlovák) nyelvű szövegrész
<!>	úgy mondta, ahogyan az átiratban olvasható
<=mmm>	a nehezen érthető szó teljes alakja
<□mmm□>	az idegen kifejezés magyar megfelelője
<÷ mmm>	az idegen kifejezés fonetikus kiejtése
[mmm]	megjegyzés (pl. [köhög], [ásít], [nevetés])
/-mmm-/	párhuzamos szövegrészek megjelölése
()	nagyon rövid néma szünet
(.)	rövid néma szünet
(..)	közepesen hosszú néma szünet
(...)	hosszú néma szünet
Ö	rövid habozás
ÖÖ	közepesen hosszú habozás
ÖÖÖ	hosszú habozás
HMM	hümmögés (pl. bizonytalanságot, meglepődést fejezhet ki)
MHM	a helyeslés kifejezése
M-M	a tagadás kifejezése
mm:mmm:mm	a szó tagolva ejtése
mm;mmm	szónál kisebb egység újraindítása
olvasáás, olvasss	hangzónyújtás
+/.	félbeszakítás vagy közbevágás
+//.	önközbevágás
+...	félbehagyás
X	egy szónak tekinthető érthetetlen szövegrész
XX, XXX	több szóból álló érthetetlen szövegrész
[...]	a szövegből kihagyott részlet

2. melléklet. Az 1. interjú szövege – 2017. 07. 11. (Részletek)

Megjegyzések:

T: terepmunkás

A: Klára (az anya)

B: Amanda (a legidősebb lány)

¹⁰ Az átírást a lejegyzési útmutató 2010. szept. 25-i változata alapján készítettem el.

T: Igen (..) hogy milyen nyelveket használ (..) vagy milyen nyelveken tud (..) beszélni?

A: Én ŐŐ (..) há Németországban vagyok és akkor német (..) németet tudok ŐŐ Én a iskolába tanultam angolul (..) franciát csak egy kicsit (..) azé mer szomszéd országunk (..) És amikor én ide jöttem akkor magyarul tanultam (..) És mi használunk (..) mi addig használtunk a gyerekekkel (..) aa német nyelv míg nem iskolába kerültek (..) Aztán az iskolában mivel ott csak magyarul beszéltek (..) és a há (..) lecke meg minden (..) kellett magyarul magyarázni (..) akkor már csak magyarul (..) nagyjából (..) És az olyan dolog volt hogy mintha (..) rendszeren kellett (..) kell őket említeni (..) hogy azért németül beszélünk (..) Mer az;az;azér a osztálytársok (..) a tananyag hogy (..) mer ha valaki magyarul tanul meg matekozni (..) magyarul is kell magyaráznia (..)

T: MHM Igen

A: ...a lépéseket (..) És és azért az így (..) el;elmaradt németül (..) Úgyhogy aztán aa mikor később Amálinak visszajött az hogy (..) no azért tudok németül akkor beszélek is

T: Tehát akkor önök otthon (..) egy bizonyos korig csak németül beszéltek a gyerekekkel

A: A gyerekekkel igen MHM

T: És akkor most már csak magyarul?

A: Most már ma+//. MHM

T: Ön is magyarul beszél a gyerekekkel?

A: Igen

[...]

A: Én ide jöttem Ő januárba (..) kétezerben (..) és Ő a férjemet ismertem (..) május (..) vége felé (..) május)ban (..) és (..) addig már eleget tudtam magyarul (..) mer ő nem tud németül (..)

T: MHM

A: ... ŐŐ csak annyit tud ami most (..) egyes szavakat tud (..) ami velünk így tanult (..) hozzá

T: Igen?

A: MHM

T: Ó (..) azt hittem hogy+//. (..) Akkor önök magyarul beszélgetnek egymással?

A: Igen (..) csak

T: Aha (..) értem (..) És az ön szülei (..) ugye csak (..) németek +/.

A: Igen

T: ... Németországból? (..) És a férje aa (..) szüleivel hogyan beszél (..) milyen nyelven?

A: A enyimével? Németül (..) A;azokat az egyes szavakat amit tud (..) vagy mi tolmácsol+//.

T: Akkor olyan keveset

A: Keveset csak igen

T: Értem

A: HMM De a én szüleim (..) viszont csak németül beszélnek a gyerekekkel

T: Aha [meglepődve]! És a gyerekek értik a (..) nagyszülőket?

A: Igen (..) érteni értik (..) csak ŐŐ (..) na hogyan mondjam (..) ők is (..) szavakat kérdeznek (..) Hogy mer (..) haa vannak a német nyelvben sok különbség a elő+//. avval a kicsi előszavakkal

T: Prefixek <=előjáró szó> (..) igen igen

A: Igen (..) és akkor hogyan lehet (..) azt azt mindig muszáj magyarázni mert magyarba <= magyarban> vannak akkor tiszta más (..) Ő szavak

T: Igen

A: Pedig nálunk+//. (.) ha most mondom egy például (.) mondjuk (...) [kanálcsörgés]
Ő a most nem jut eszembe X (.) majd eszembe jut

T: Persze () persze

A: És aztán van különbség (.) jelen:tő:ség+//. Ő különbség van vagy osztán (.) mit jelent (.) és ők rosszul értenek (.) mert ők a alapszót tudnak (.) de avval a VER- UN - UM- AN- AUS- <= el-, körül-, rá-, ból-> és még minden +/.

T: Igen () igen () igen

A: ... akkor tiszta másképp lesz és nekik (.) aztán néznek HEH mit mondok nekik

T: Igen () igen igen (.) mert változik a jelentése a szónak

A: Igen () igen HMM

T: Aha () És Ő () beszélne egy kicsit még a () a családjáról () hogy ön honnan jött Németországból +/.

A: Őő

T: ... hol laktak (.) hol éltek?

A: Ő (.) Hannover környékről (.) Hannover és Münster között lakunk (..) Énnekem kettő bátyáim vannak (.) ők kábé tíz évvel idősebb mint én KHM Hát () úgyhogy huszonnégy évesen én ide jöttem () +/.

T: Ön huszonnégy évesen került ide?

A: ... MHM most most úgyhogy tizenhét éve már hogy itt vagyok (.) és Ő (..) há most mit mondjak még [nevet]? (..) A szüleim már itt vannak egypár éve (.) úgyhogy ők ide építkeztek a házat (.) úgy öt hat éve (..) és csak ide jöttek látogatni (.) és most már egészen itt vannak (.) mer szükség van nekik segítségre (.) ápolásra (.) és azért befejezték a () németországi életét

T: MHM

A: Itt () ide költöztek (.) itt laknak egészen (..)

T: Igen igen (.) És ott Hannover környékén (.) ahol önök éltek (.) ott milyen nyelveket használtak? Csak németet?

A: Csak németül (.) hát háá (.) csak németül igen

T: Beszéltek önök valamilyen dialektust?

A: Nem (.) Az aa környék az egyetlen Németországban ahol még legtisztábban beszélünk németül (.) ott nincsen DIALEKT <=nyelvjárás> (.) így (..) Ott van az a úgymond a PLATTDEUTSCH <+platdojcs 'alnémet'> ami az a (.) a (..) nem ókori (.) de a régi alap német+//. X német nyelv vagy hogyan mondjam (.) PLATTDEUTSCH (.) ez nem dialektus (.) ez ez egy régi nyelv ami maradt (.) amiket+//. () hogyha például olvasunk amit a Martin Luther leírt (.) először Ő ott is vannak ilyen hasonló hasonló szavak benne, de az nem DIALEKT (.) Amikor mink beszélünk rendesen (.) akkor nem lehet hallani hogy honnan vagyunk

T: Aha () nincs akcentusuk MHM Tehát azt a HOCHDEUTSCH-ot <+hochdojcs 'felnémet'> beszélnek?

A: Igen MHM

T: Értem

A: De amikor a háá [nevet] az ilyen dolog (..) amikor () Dél-Németországból származó emberek (.) amikor ők beszélnek HOCHDEUTSCH (.) akkor nekem még mindig lehet hallani hogy honnan jönnek

T: Aha

A: Viszont ha ők beszélnek a dialektusok (.) akkor semmit nem értem

A: Sőt (.) gyerekkoromban én tiszta béna voltam a nyelvekben (.) mert a angol (.) franciául mindig féltem a nyelvektől Ő (.) Úgyhogy mai napig én félek a nyelvektől (.) egyszerűen nem bírok őket megtanulni (.) és [nevetve] én a nyelvek miatt buktam is iskolában (.) úgyhogy az az (.) Amikor én ide jöttem (.) ez volt a legnagyobb (.) ami vissza(tartott (.) hogy +/.

T: Igen (.) volt +/ ?

A: ...inkább ne menjek más országba (...) Anti;antitalent (.)

T: Antitalent? [csodálkozva]

A: Nyelvi (.) nyelvi antitalent (.) igen MHM

T: Komolyan? Pedig nem mondanám (.) Nagyon szépen beszél magyarul (.) komolyan

A: És az a csoda (.) mer azt mondják hogy akik Ő nem tudnak megtanulni ezeket a germán nyelveket (.) hogy őnekik a (.) a magyarú vagy az észet meg a finn (.) hogy ők ottan hallanak valamit (.) úgyhogy jobban tudnak ezeket a nyelveket megtanulni (..)

T: MHM

A: És nálam ez ez tiszta bevált (.) Én nem tanultam rendesen így most mint nyelviskolában (..)

T: Tehát ön a magyart nem nyelviskolában tanulta?

A: Nem

T: Hogyan tanult meg magyarul?

A: Haha [nevet] ez úgy volt hogy (.) én ide jöttem január hetedikén nyolcadikán nem tudom kábé

T: Kétezer?

A: Igen (.) kétezerben (.) és január huszonötödikén jöttek a első gyerekek és nekem így házi (.) háztartást kellett +/.

T: vezetni?

A: ... nekem csinálni igen a munkát csinálni És addig annyi volt hogy a Nóri (.) a Zsuzsának a táborból (.) A Nóri ott van?

T: Igen

A: Ő tanított engem tíz (.) minden nap tíz szavat (.) Úgyhogy volt nekünk kábé ilyen (.) száz szavak amit fejből tanultam (.) Aztán jöttek a gyerekek és minden tiszta új volt és kezdődött az a gyerekotthoni élet ami mindenkinek új volt (.)

T: Igen

A: És aztán nem volt má idő (.) továbbtanulni (.) És azt amit (.) aztán kellett nekem dőgozni (.) és egybe avval élni hogy hülyeséget beszélék hülyeséget értem (.) és így tanultam a nyelvet (.) itt Jókán (.) ugyi (.) Szlovákián +/.

T: Igen igen

A: ...magyarul (.) És amikor aztán egyszer nyáron mentünk Magyarországra kirándulni (.) és ottan tiszta csodálkoztam hogy ŐŐ (.) mer ha itt megyünk oda az van írva hogy *potraviny* (.) *kaderníctvoo* (.)

T: Igen

A: *kozmetika* (.) *políciaa* meg minden (.) és ŐŐ sőt a emberek azt mondják hogy adja oda a *kombinačky* (.) meg már kész a *monterka* meg ez (.)

T: Igen

A: És aztán odajöttem és olvastam mindezt oda volt szépen írva hogy rendőrség meg fodrászati bolt meg ilyesmi (.) És akkor (.) még mondtam hogy fíha (.) itten azér egypár hónap alatt megtanultam volna magyarul (.) ha minden oda van írva (..) Ott van valamilyen +/-.

T: Légy

A: ...repülő állat

T: Légy (.)

A: Oda volt írva minden és tiszta csodálkoztam hogy (.) milyen egyszerű világ amikor (.) amikor ugyanaz a nyelvet beszélünk amit írunk is (.)

T: Szlovákul hogy tanult meg? (.) Azt is itt tanulta?

A: Nem tanultam meg rendesen (.) így se úgy (.) sehogyan Mink szlovák gyülekezetbe járunk (.) de ott meg (.) valahogyan nincsen (.) nincs nekem a alapok és Ő hülyeséget értek és (.) beszélni csak dadogulni tudok (.) csak egyes szavak (.) egy rendes mondat nem is tudom (.) És ha azt mondom a telefonba vagy valamit (.) akkor azt mondom hogy *nerozumiem* akkor azok mindig fölmérgeznek mer (.) mer ha (.) szlovákul mondom és akkor azt mondja Ő de de nem értem hogy most (.) mér mondja azt hogy *nerozumiem* (.) és a a kiejtés meg minden (.) én azt hallom hogy szlovákul beszél akkor az (.) mintha én hülye akarom belőle csinálni (.)

T: Aha (.) elhiszem hogy+//.

A: Úgyhogy dadogulok (.) nem tanultam meg (.) még kevesebb mert itt a faluban nem kell (.) és amikor még nem is voltunk gyülekezetben akkor (.) mindig így (.) ha kellett valamit elintézni nekem akkor úgy volt csak hogy (.) hát mutattam hogy én német vagyok hogy nem-e találunk valakit a hivatalban aki németül tudott (.) hogy mer nem akartam őket föl+//. há jó ilyen helyen Szerdahely Galánta (.) ottan magyarul soha sincs gond de (.) Pozsonyban ez már (.) már nem szeretik a (.) a magyar nyelvet és akkor (.) inkább becsukódnak a ajtók hogy ha magyarul kezdek (..)

T: Igen (.) Tehát akkor (.) élt meg ilyen helyzeteket amikor a magyar visszatartotta (.) a nyelvhasználat (.)

A: Igen igen (.) mer itt a faluban mindenki magyarul beszél velem (.) akik meg (.) akik meg nem (.) itt mindenki érti (.) Vannak egypár szlovákok (.) és ők is (.) ők nem olyan hogy mindíg (.) erőszakosan csak szlovákul muszáj (..)

T: МНМ Tehát az itteniek értik a magyart is

A: МНМ

T: És a szlovákot azt (.) hol használja még ön?

A: Mondom a gyülekezetben (.) Hogyhaa (.) mondok most én is megyek a hivatalokba intézkedni dolgokat (.) ha ott kell (.) Nagyon sokszor most a szüleimmel orvosho kell menni Ő Magyarbélén vagyunk egy orvosnőnél aki nem is beszél magyarul (.) egyáltalán nem (.) Aho+//. a;amit tudok ami kell azt (.) azt én így dadogulom (.) viszem a szótárt vagy előkészítem vagy a Amália vagy a férjem írnak nekem fel szlovákul ami kell mondani (..)

T: Tehát akkor ön ezt már (.) /-el tudja intézni-/

A: /-Eddig még soha nem intéztem sömmit (.) hanem mindig azt () meg tudtam csinálni (.) amit akartam

T: Igen igen

A: Úgyhogy (..) ha szüleimnek az építkezési engedélye egyedül csináltam (.) Ő hogyha amit itt kellett azt én is megcsin+//. nem ilyen (.) nem nagy gond (.) csak több idő kell

T: És fölkészül rá (.) gondolom (.) nyelvileg

A: МНМ (.) A legrosszabb telefonálni (.) Ugyi mer akkor nem lehet mutogatni meg minden (.) És akkor kell () nagyon sokszor () és akkor mindig azt mondom () hogy én Németországból vagyok (.) keveset csak beszélek szlovákul (.) aztán () aztán egy levegőt vesznek a nővérek vagy akik ott vannak és akkor azt mondja Áá vagy a doktor+//. a doktornő beszél németül akkor tovább adom mindjárt (.) osztán ilyen (..) Vagy éppen hogy angol van valaki (.) vagy azt () vagy adnak email címet (.) hogy írjam mer akkor ők tudnak szépen fordítani a kérésemet és akkor visszaválaszolnak szlovákul (.) és én megint bedobom a () *prekladačba* (.) Így [nevetve]

T: МНМ Így (.) És olvas valamit szlovákul?

A: Nem (.) Hát há () kimond+//. () énekek meg igék () mint a gyülekezetben (.) De hogyha én olvasnám szépen de nekem nincs arra idő (.) németül szlovákul a Bibliát akkor már tudnám szlovákul (.) Csak az (.) arra nincs nekem idő (.) Valahogy nem (.) annyira nem érdekel az a nyelv(.)tudás (.) Nem tudok időt rá csinálni (.)

T: МНМ Igen (.)

A: Az mindig (.) hogy ha egy hétig segítem a táborban gyülekezetben vagy valami akkor nagyon sokat fejlődtem (.) de így így nem (.) Egyes szavakat ha kérdezem akkor meg tudom jegyezni vagy nem (.)

T: És+//.?

A: Ha ha muszáj lenne ha mindig jelen lenne () ha szlovákul () ha a gyerekekkel csak lehetne szlovákul beszélni akkor az más volna (.)

T: МНМ olyan kevés () Úgy gondoltam hogy () amikor megszülettek a gyerekek akkor úgy elhatározták hogy az apuka () a férje csak magyarul beszél () és maga meg csak németül beszél a gyerekekhez? Mondta () hogy amíg nem jártak iskolába akkor ön csak németül beszélt a gyerekekkel

A: Igen () Aztán volt egy olyan időszak () ezt már nem akartam () nem akartam valamii különleges lenni a faluban () És akkor mondtam a gyerekeknek hogy azért utcán csak magyarul beszélünk () már nem beszélünk németül () már nem akarom azt mindig hallani () hogy X a másik köszönt GUTEN TAG <+gúten tág 'jó napot'> [ironikusan] Az nem () nem köllött már () Nem akartam itten kiállni a () a () hogyan mondjam (.)

B: Kitűnni a sorból

A: Igen

T: Aha

A: Nekünk van itt csoki [az asztalra mutat]

B: [nyögés]

A: Ö [köszörüli a torkát] akkor Ö aztán kezdődött egy időszak amikor rendszeren kihasználtam hogy () nem akartam hogy a többiek értsék () vagy nem akartam durván gyerekekkel beszélni Lidlben vagy valahol () Akkor egészen kedvesen kiejtettem egy olyan csúnya beszéd () hogy most fogadjanak szót () És és nem () a többiek nem figyeltek oda () én csak németül mondtam normális hanggal () de a gyerekek () azonnal muszáj volt nekik szót fogadni () Úgyhogy azt kihasználtam mint () mint () Ö hogy nem értik a többiek

[...]

A: Peersze () Amanda az más () Amit én nem akartam hogy kiállok a közönségből () a normálisból () Azt () há például a kultúrházban () hát az első () első () nem tudom én () anyáknapi ilyen () alkalmak meg minden () akkor elhangzott az is hogy németül köszöntöttek () Úgyhogy oficiálisan elől a színpadról ()

T: Önt?

A: Igen () És az () az a () nekem abszolút nem köll () Én én nem akartam kiállni aa

B: Kitűnni

A: Kitűnni () igen () Há és a gyerekeknek meg pedig () azért ők ők másképp kezelik () Őnekik az jó az a pillanat amikor picit () különböző a többiektől

T: Aha aha (.) És+//. ?

A: De szerintem az az személy;sze:mé:lyem:től

B: Személyiség

A: Személyiség () /-Személyiségemtől függ-/ ()

B: /-Személyiségemtől-/

A: és ők () inkább még akarnak ki+//. na különböztetni () külön+//. () hogyan mondjam azt () na ()

B: Különbözni

A: Különbözni

B: Kitűnni

A: Ez az () a végzések () Én nem tudom rendszeren

T: Neked több energia hogy ha+//. tehát mi a több energia hogy ha magyarul olvasol vagy németül? Tehát mi a fārasztóbb? [B-től kérdezi]

B: Német

A: Német HMM

T: Németül fārasztóbb?

B: Hát a magyart már megszoktam () /-Tehát hogy a tankönyvekben is úgy olvasom tehát persze hogy más megszoktam-/

T: /-Persze () persze () igen igen igen-/

A: Há de most azért tankönyvek szlovákul is vannak

B: Há de azt nem olvasom

A: Há de persze hogy olvasod () te te tan;tanulsz tőle

B: [nevet] Nem

A: Há nem hogyan? () Te itt maradsz [a kutyának mondja] (..) No? [B-nek]

B: Há mi há szlovák tankönyv () há szlovák van csak () azt meg+//.

A: Rendszeresen negyedik osztálytól () a geografia /-aa () az összes tantárgyak az szlovák nyelven vannak csak-/

B: /-Jaj hát az máás () az csak a munkafüzet volt () de azt a tanár mindig fordította+/-/

A: Mindig+/-.

B: Viszont () ne de de ezt tényleg () vagy ha izéé ha szlovákra tanulok mindig () akkor az rendes erőfeszítés () Tehát hogy esek <!> elolvasom () aztán értelmezem hogy mi van () aztán minden szavat kikeresek külön a fordítóval hogy mit is jelent mert nem értem amit tanulok+/-.

A: Igen () hogy az összefüggés

B: ...és én nem szeretek úgy tanulni hogy csak úgy tanuljam be a szöveget de nem is értem hogy miről van szó+/-.

A: Nem is lehet

B: ...szóval én érteni akarom (.) És ahhoz () kéne ismerni a szavakat is () Tehát az azz rendes hosszú idő () szlovákra tanulni () az a legnehezebb

A: Úgyhogy egybe a nyelv aa () hogyan mondjam () a nyelvismeret avval a () tankönyvekkel együtt jön

B: MHM Jó de most már gimiben nincsenek igazán szlovák tankönyvek

A: Há de képzeld el () apu amikor ő középiskolába járt () legelőször kapott tankönyvet ahol szlovákul van írva () Addig csak magyar tankönyvek voltak () És én emlékszem még amikor ötödikben voltunk a Bernice () Őő nah amikor az osztály a szülőkkal

B: Szülői értekezlet

A: Szülői értekezleten () akkor ők nagyon föl voltak háborodva hogy a Őő [a fölháborodott szülők hanghordozását utánozza] hogy a geográfia hogy azz () miért van csak szlovákul () senki nem érti és akkor én se tudom magyarázni a gyerekeknem meg minden (..) Ez van ()

T: Tényleg () most hogy említi ezt a szülőértekezletet ugye ön () anyukaként megy Ő És a szülőértekezleten ön Ő tehát ön az hogy éli meg () a szülőértekezletet? Ugye magyarul van minden vagy szlovákul?

A: Hát az nem probléma hogy magyarul van minden () Az nem gond

T: A magyarral nincs gond?

A: Nem () a jegyzetem is magyarul

T: Jegyzetem is? () Aha () Ó akkor ön már tényleg nagyon szuperul () belejött

A: Az a mindennapi életem () Az az () az megy (.) Vannak () még mindig vannak szavak () Tegnap is a () apu valamit mondott amit nem értettem () Ilyen szavakat használ néha () soha még nem mondta () Én () hogy én () szelektívan hallgattam () én nem tudom () még nem hallottam () Valamien szót mondott amit nem értettem () Nem voltál te itt? Vasárnap reggel [B-től kérdezi] (.) [sóhajt]

T: Hogy a férje olyan szót használt amit+/- . ?

A: Addig soha nem hallottam tőle

T: Aha aha () Ez valamilyen tipikus szlovákiai magyar () szó?

A: Nem () azt értettem volna () Ez valami () tipikus () igazi magyar szó volt

B: Budapesti

A: Há hazajött az Amanda első vagy második osztályból hogy hozzon egy+//. Mi az HANDVOLL <+handfoll 'maréknyi'> magyarul? [B-től kérdezi]

B: Mi?

A: HANDVOLL

B: Egy maroknyi () tenyérsyi

A: Egy maroknyi való vattával () Én néztem () há mit írt ez be abba az üzenőbe? Mi az a marokni <!>? [nevet]

B: Maroknyi

A: Föl kellett hívni a tanító nénit () hogy magyarázza el mi az a maroknyi [nevet] Há nem () nem volt mit () Jó nézhettem volna szótárban is () de () nem néztem

A: /-MHM () Például volt az az idő () amikor még nem tudtam jó+/. na hogy még kevesebb szlovákul tudtam () És ha mentünk föl korházba () Pozsonyba () há persze hogy csak németül () mindig mutattam hogy () én csak németül tudom () Dee most má () nem mondom sömmit () már szlovákul+/.

B: Most már megmondja+/.

A: ...már () úgyhogy furán néznek+/.

B: ...minthogy hibákkal persze de+/.

A: ...és mindig alá kell írnom hogy a szülő minden értette () De há nem értettem sokat aztán

B: Az mindig így van

A: Háát a nagyját az most már nem () sem mutattunk azt hogy német vagyok () hanem így megpróbálom dadogúni <!> () Vagy rákérdezi hogy miért így beszélek () vagy nem kérdezenk rá () dee

T: MHM

A: No (.) próbálunk illeszkedni

T: MHM () És hallottam hogy sok szlovák szót használ amikor magyarul beszélgetnek () A férje is gondolom használja ezeket a szlovákiai maagyar szavakat () mint a párki +/.?

A: Nem () az rendes jókaiasan beszélünk () [nevet]

T: Jókaiasan () Aha () értem (.) Tehát illet hogy tyepláki () +/.

A: HMM

T: ...az (.) ismerős?

B: Az ismert

T: Igen

A: Há de () igen () A tyepláki alatt el tudom képzelni valamit () de a mele:gi:tő () az nekem nem mond semmit

T: Aha () de a tyepláki az igen+/.

A: Aha

T: ...azt használja

A: De lehet is hogy olyat mondok hogy joggingnadrág <+dzsogingnadrág>

B: [nevet] Mondjuk az még jobban is hangzik

A: Éé () igen de (.) a szomszédasszonyom nem tudna semmit kezdeni velem () miket beszélek

T: Aha () igen () Az a ismert () hogy tyepláki () horcsica meg a hasonló+/.

A: Aha () igen () Horcsicaa () igen meg a botaszki

- B: A kecsup () ezzel volt+/.
 A: Kecsap () /-az mindig fölmergedt-/
 B: /-...igen igen () Juuj (-)/ Mert anya mindig () anya azt akarta+/.
 A: Eredeti szó+/.
 B: KETCHUP <+kecsap>
 A: ...angolul
 B: Igen hogy KETCHUP
 A: KETCHUP () KETCHUP
 B: És mink itt megtanultuk a faluban () hogy az kecsap
 A: És azt mondja hogy kecsap
 T: [nevetve] Igen () az olyan magyaros
 A: Neem () há szlovákosan
 T: Szlovákosan
 A: De az eredeti az KETCHUP () és akkor mi azt rendesen kiejtünk () De anya ott ú van írva nem á () És akkor (.)
 B: Nekem jobban tetszik már a KETCHUP
 A: Há igen () mert a angolul () a angolok a őt ának kiejtik () Ez az egész
 T: KETCHUP (.) És használnak még más ilyen szavakat is? Ilyen szlovákiait () tehát az obcsianszkit azt hallottam
 B: Azt most már átkeresztöltem () az most már ocsmányszki
 A: Ocsmányszki () Azt nem is te csináltad () hanem a () osztálytársak
 B: Obba <=abba> én is beletartozok
 A: Hát () most hogyan mondjam azt ()
 B: Biztos vannak
 A: Biztos (.) *Zámkoval* () Nem is tudnám () hogyan kell azt magyarul mondani
 B: Bazén
 A: Bazén
 B: X Mi az? (.) Medence
 A: Mert a sógorasszonyom az () Bazénba megyünk () He? Hova? Mibe? () Nem tudná () esztergomi () úgyhogy nem nem tudja mi az
 T: Jaj () /-tehát vannak magyarországi rokonaik-/
 A: /-Kevés fantázia X -/ (.) Igen
 B: Apu felől
 A: Há () ők se értenek minket
 T: Aha () Vannak itt nyelvi () kavalkádok
 A: Há igen [nevet]
 B: Nagyon
 A: Mert ő olyan finoman érti aztot () Mindenki így () bámulja őket () lecsurog a nyál () mert há mien beszéd ez ez a magyarul beszél () Há mindegy () egyszerűen nem értünk
 B: Az annyira túlzott () Nekem rendesen +/.
 A: Olyan túlzott () olyan olyan +/.
 B: ...ahh () rossz hallgatni azt a magyarországi magyart
 A: ...olyan X olyan nyálasan
 B: Igen () nagyon
 T: Igen?

B: És aztán tévében is hogyha mamánál vagyunk () és ilyen magyar mesék () Hát ez nagyon jó volt! [a beszédmódot utánozza] () És mondom () ahh ahh!

A: Nekem aztán már feláll () a finomszőr a háton () és uhaa [megborzong]

B: Aaa nem () az az rossz () De szerintem evvel az összes jókai így van [nevetve] () nem nem csak mi

T: Aha () tehát a magyarországi kiejtés (.) /-az más-/

A: /-Vagy megyünk pompára vagy ilyesmi-/ +/.

B: Igen!

A: ...vagy páhóba <!>

B: Én se értem

A: Ugye () ez ez ilyen dolgok azz () Hát magyarázd el a magyarnak hogy () megyünk esztékára

B: [nevet]

A: Azt te se tudod mi az

B: De most

A: Azt te se tudod mi az

B: Nem nem tudom () de most (.) Óój () aztán elkezd neked fordítva is érvényes () tehát hogy a magyar mond valamit () és nem lehet tudni miről van szó

A: Igen () igen () így is van

T: MHM MHM Értem

A: Vagy van az a közmondás () nem nem közmondás () Há mi az az a? [B-től kérdezi]

B: Slag <+slag> () Még egy ilyen szó

A: Slag () Van azt hoogy (.) A magyarok azt mondják hogy Az egyik kutya a másik eb

T: MHM

A: És akkor () itt a tanárom [nevet] az mindig aszondja () Az egyik kutya a másik pes

T: [nevet]

A: Aakor () aaz olyan () hogy először rá kell jönni hogy most () originálba () mi a közmondás most? [nevetve]

T: Aha () igen igen () Az ilyen közmondások () is volt hogy okoztak problémát?

A: Há Ö nem Ö nem () i;i;ilyen hamisítás () ilyen () ilyen félrecsúszott +/.

B: De mondjuk az vicces () mert pölö közmondásokból is szoktunk csinálni () hogy nagy mond valamit hogy az ilyen közmondás () és akkor úú () valami ilyesmi van magyarul is () de pölö pont az fordítva is () Hogyha Bernice és én így () izélünk hogy hú most mit tanult suliban () ilyen új közmondást +/.

A: Igen

B: akkor anyu mondja hogy van ilyen változat németbe is () Szóval tiszta érdekes

A: És tiszta másképp () tiszta más állatokat használunk ehhez a () a közmondáshoz

B: Na () Az nagyon érdekes

T: Igen

A: Nah () hát igen () így nyelvileg azért sokat játszunk a szavakkal

T: Aha () az érdekes lehet () hogy összehasonlítyják a németet és a magyart

A: Öö

T: Tehát ilyen közmondás () ezeket a Redew+/. <+révedendung 'közmondás'> ?

A: Nem () tehát mi másképp hallunk amit hallunk ez ez ÖÖÖ hogyan mondjam () A (..) a hallott szóból ÖÖ jobban tudunk fantáziázni () mert mer (.) mindig kettő értelem-

ben hall+//. legalább én () én mindig két értelemben hallok a dolgokat () azz [a torkát köszörüli]

T: Ez mit jelent?

A: Hogyan magyarázzam? (..)

B: Német

A: Például németül nagyon sokszor keresem () Ő szavakat ahol () ahol () a alapszó () is van benne () Például apámékkal beszélem () ahol az alapszó is van benne () de ha csak egy kicsit elváltozom a szó () akkor majdnem a ellentét () értelem van

B: Aháá () igen

T: Más jelentése van

A: És az () úgyhogy ez olyan rossz szokás () Mert néha úgy van hogy sөmmit amit mond () semmit nem tudok komolyan venni () Úgyhogy így megfordítva van neki a szó a szájában () hogy másképp mint ha ő (.) Én nem tudom nah () És az magyarul is megy () hogy ilyen (.)

T: Tehát ezekre a különbségekre gondol +/.?

A: HMM

T: Hogy van nagyon hasonló hangalakja a szónak () mint hogy vesz meg hogy tesz+/.

A: Példá;például azt hogy van az a szó () Ő az az újság hogy Harangszó ()

T: MHM

A: És én mindig arra azt mondom hogy haragszó

T: Mint hogy haragszol

A: Igen

T: Aha () te haragszol

A: Harag;haragszó () Az van az újság hogy haragszó (.) Nem haragszó hanem haragszó () Akkor akkor ilyen ilyen hogy csak () hogy hogy na () Hogy esz meg eset fordítani akkor tiszta másképp néz ki () vagy+/.

T: Jaah () a szó meg a zsö () Aha igen () nem mindegy

3. melléklet. A 2. interjú szövege – 2017. 08. 15. (Részletek)

T: a terepmunkás

A: Amanda

B: Bianka

C: Cecília

D: Dóra

E: az édesanya

T: Igen () tényleg () És apukátok akkor hogy beszél a nagyszülőkkel?

C: Hát azért ő is tud () kicsi szinten németül +/.

B: Minthogy +/.

C: ... a kiejtése is rossz

[nevetés]

B: Jó de azért jobban tud beszélni mint a kicsik az biztos () Minthogy ő is jött velünk mindig németbe () amikor mentünk németbe () akkor apa is szokott velünk jönni () És

akkor ott voltunk is németbe () háát () nem nagyon voltak más nyelvek () És akkor ott is csak németül beszélt

A: De apa annyira nem tud németül

B: Hát nem annyira +/.

D: Igen Bernice () igen mer haa itt összeülünk és akkor a nagyí átjön +/.

B: De akkor úgy () +//. apu tud velük beszélgetni () dee minthogy némely szavakat nem ért a nagyí merthogy a kiejtése nem annyira () minthogy nagyon magyaros

T: Igen igen () ezt () a magyarokra szokták mondani () hogy valahogy nem tanulják meg azt a német kiejtést () és mindig hallani +/.

A: Eleve már csak az a h betű is () tehát hogy az azt sehogy nem tudják kiejteni (.) És amúgy az fordítva is érvényes () Nem csak hogy a nagyí nem érti a apu () apu se érti a nagyít () Tehát mindig köll így hogy () anyutól kérdi mindig hogy azt mit jelent () És az néha így zavaros tud lenni () Már kezd nagyinak is úgy +//. na tehát hogy (.) na hogy az a beszélgetés is () az tiszta más érzés az neki () meg hát nem tudom () hát fura hogy így mindig közbe köll fordítani

T: És ti szoktatok néha fordítani apukátoknak meg a nagymamátoknak?

A: MHM Meg még volt néha az is () hogy ha a nagyí át akart menni a szomszéd néni-höz például karácsonykor ajándékozni valamit vagy éppen elbeszélgetni akkor mindig egyikünket így áthívta hogy fordítson neki () hogyha anyu nem ért rá () Úgyhogy igen

T: Igen? MHM (.) És egyébként hogy ez a két nyelv van állandóan jelen itthon () a német meg a magyar () Ti melyiket szeretitek jobban?

C: Magyar

T: Egyértelműen

C: Mert az jobban tudom

T: Aha

D: Hááát [vigyorogva] één is

T: Te is Dóra? () És ti nagyok? Nálatok () komplikáltabb?

B: Één ÖÖ +/.

A: Én már inkább a német felé hajlok () Igaz hogy a magyart többet használom () de a német az olyan nem tudom () nem is hogy különlegesebb de olyan () olyan szebb () Nem tudom () talán nemesebb is () nem tudom hogy mondjam () tehát () nem tudom megfogal+//. jobban

T: MHM Neked az a () az van a szívedhez közelebb () Mondjuk így +/.

A: MHM

T: ...a német () És neked is [B-hez szólva]? +/.

B: Hát én úgy mindkettőt szeretem () Ö nem tudnék válaszolni például () mind a kettőt szeretem

T: MHM MHM Mondtad hogy akkor így+//. És melyik megy így jobban? Nektek akkor a magyar? [C-re és D-re néz]

C és D: [mosolyog és kuncog]

T: Neked is?

B: A magyar () a magyar mindenképpen

T: Neked is? [A-ra néz]

A: Hát mivelhogy mindennap azt használom szinte () Hát német az alig van () már szinte németórákon se () már csak itthon és kész

C: Igazából anyu is sokszor szokott velünk beszélni németül () Ő és mi értjük őt! <!> de mi mégis azért magyarul válaszolunk vissza

T: MHM () Múltkor kérdeztem anyu(k)atóktól hogy me+//. milyen nyelven beszél otthon () Azt mondta hogy ő is inkább már magyarul () hogy kevesebbet németül

A: De ő sokszor szok <!> németül is () Ő az aki itten mindenki közül a legtöbbet beszél még németül () Hogyha a nagyiékat nem vesszük bele () na () Csak német (.) De úgyhogy igen () ő még valahogy próbálja fönntartani

T: És () ha azt kérdezem hogy szerintetek melyik nyelv a nehezebb +/.

C: Német

T: ... akkor mit mondanátok?

D: Háát mivel Amanda egyszer hazajött () hogy a magyar nehezebb nyelv X Mert ha () mert ha összehasonlítjuk például a szlovákot meg a németet meg a angolt () akkor a német angol egymáshoz közel van () és a magyar meg () kinn van (.) tiszta máshol

B: Egyszerűen tisztára más () igen

T: MHM Igen (.) Szóval a hasonló nyelvek azok könnyebbek () azt mondjátok

B: MHM

T: Aha (.) Neked is úgy () hogy () a német azért nehéz? [A-tól kérdezi]

A: Nem tudnék döntenem amúgy () mert hogyha teljesen ugyanúgy tanultuk volna () akkor nem tudom az szerintem jobban nyilvánult volna meg () De az hogy magyart többet használjuk akkor jobban belejövünk () A németet kevesebbet használjuk akkor meg több benne a hibánk szóval () nem tom

T: Persze (..) És ha szoktatok németül egymás között beszélgetni () akkor észre veszitek () hogy valamit mondjuk rosszul mondtok () hogy valamit hibát mondott a Amanda? () Kijavítjátok őt ilyenkor? (.) /-Fölfigyeltek egymás hibáira?-/

B: /- MHM Igen igen () igen igen-/

A: Főleg kicsiknél () ez +/.

D: Hát Cecíliánál +/.

A: ...ez például az hogy () DIE OPA <+dí ópa 'a nagypapa'> (.) Ez () ez nagyon nagyon gyakori

D: És a Cecília () Cecília mindig aszongya a SIE-re <+zí 'ő nőnemben'> hogy ER <+éő 'ő hímnemben'>

B: Minthogy ÖÖ +/.

D: A nőre meg a fér//. igen +/.

B: ... minthogy aa () mindig férfi nemet () használ () Igen

T: Aha

B: Mindenkire

D: És akkor Bianka XX +/.

B: Igen igen () Minthogy () minthogy ez már meg van szokva hogy () Cecília már megin +/.

C: És akkor mindenki egyszerre kiabálja hogy SIE <+zí >

[kacagás]

B: Igen

T: Aha () Mondjuk ha a konyha az DIE KÜCHE <+dí küche 'konyha'> akkor néha eltévesztitek hogy a névelő az nem DIE <+dí 'a/az'>

A: Igen ez is szokás () De általában csak olyan szavaknál amiket így kevesebbet használunk () Tehát ahho így szerintem már jobban meg van az érzékünk hogy mikor DER DIE DAS <+ d-, dí, dasz 'a/az'> Az így megy () csak ilyen ritkább szavaknál X

T: Tehát így is gyakorlod a kiejtést hogy hogy hallgatsz ilyen német videókat

A: MHM A kiejtést azt mindig mondják hogy az eleve megy () Ami nem megy () az a grammatika () a írás (.) és ennyi

B: És ennyi [viccelődve]

T: MHM MHM

A: De viszont ezek lényegesek hogyha tovább akarok jutni valahogy valamivel () Szóval írás az mindenképpen fog kelleni bárhol

T: Tehát az írás az a gyengébb részed

A: MHM

T: És () jó hogy ezt mondjátok Ö Szerinted vagyis ti te hogy ítéled meg hogy németben még mibe vagy erős? Az olvasás () szövegértés?

A: A szövegértés az szerintem mindenkinél megvan

C: Én olvasásban jobb vagyok

T: Igen () szerettek olvasni?

B: MHM

D: /-Magyarul is meg németül is-/

C: /-XX-/

T: MHM Tehát németül nem igen beszéltek de azért olvastok

B: Igen olvasunk () szövegértés ilyenek

T: Aha +/.

D: Nekünk sok német könyv van

T: Igen () sok német könyvetek van? () Miket olvastok?

D: Például nemrég +/.

T: Mesekönyvet?

B: Kaptunk könyveket () kaptunk a anyutól ilyen () hogy mindenki kapott egy könyvet () és ez olyan +/.

A: Amit csak én olvastam el eddig

C: /-XX-/

B: Jóvan no!

D: És aztán majd odavisszük és lecseréljük egy másikra vagy így +/.

B: Kicseréljük

A: Ez a olyan X de hogy így (.)

B: Amúgy már elkezdtem má

D: Én iis

C: De viszont () de viszont hogyha olvasom () sok szavat nem értek

T: És ilyenkor () megkérdezted valakitől () hogy mit jelent?

C: MHM

T: Szótárt használasz?

C: Nem () szótárat nem

T: Szótárt nem

A: De viszont az is () hogy magunkba olvasunk () és azt szerintem baj () mer () ugye megyünk át mindig nagyihó () és ottan Bernice hangosan olvas () És ott azért nagyon meghallani () hogy ez () eléggé más mint ahogy kéne () És így ez szerintem hiba hogy így (.). Jó most eléggé furcsán nézne ki hogy vagyok most valahol és hangosan olvasok könyvet () pláne hogy németül Ö de +/-.

T: De hát itthon nyugodtan lehet

A: Itthon elmegy () dee () X () De mint hogy jó oké () hogyha aztán van időm olvasni () akkor valahogy () Én már néha szoktam X susogva () és akkor az is már így valahogy () Dee () na () há (.). Valahogy jobb lenne hogyha így hangosan teljesen mer akkor () Egy dolog hogy hogyan beszélünk rutinból () de az hogy fölolvasni akkor már megint más lesz eleve csak a kiejtés is () és az már rögtön így meglátni hogy nem

T: MHM

D: A kiejtéssel nekem is van baj () Ha olvasok akkor nem tudok kiejteni () Azt mondom hogy DER <+dér>

T: És Németországban amikor oda kirándultatok akkor () ott milyen németül beszélni? Éreztek különbséget?

A: Beszédbe én nem

B: ÖÖ Nem nem annyira

A: Viszont tudom hogy önekik ezerszer gazdagabb a szókincsük (.). Tehát én sokszor vagyok úgy hogy nem tudom magam kifejezni () akkor kifejezem magam máshogy () Mert például tehát hogy körülírom azt a szavat ()

T: Körülírod MHM

A: De viszont az hogy német közegbe vagyunk akkor ránk is ragadnak jobban azok a szavak () Hogy így például () egy mondatból Ö véletlenül nem értünk egy szavat () szerintem azt ki lehet következtetni () És hogyha aztán többször halljuk azt a szavat akkor már ránk is ragad és mink is elkezdjük használni () És szerintem az így jó mert akkor nekünk is bővül a szókincsünk +/-.

T: XX

A: ...és ezért is erőltettem ennyire hogy most én is kijussak () és most Biankát is valahogy sikerült rászédni hogy ő is jöjjön

B: Nem te szedtél rá

A: Már tavaly +/- . Nem mondtam hogy én () Már tavaly akartam volna menni () aztán nem lett belőle semmi () úgyhogy most megyünk () ketten () és remélem hogy valami rám fog ragadni

[...]

T: És van olyan hogy amikor elmentek Németországba és anyukátok Ö +/- . ugye ott csak németül beszéltek?

B: MHM

T: Ti mondtátok () kicsik () hogy ti néha magyarul válaszoltok anyukátoknak () Vagy csak itthon?

C: Hát (.) hogyha a nagy előtt vagyunk és ott vagyunk () beszélgetünk () akkor muszáj németül

B: Minthogy akkor legalább hogyha odamegyünk () akkor legalább akkor beszéljünk () minthogy németül dee

A: Amugy nem [halkan]

[...]

T: És ott a magyar az () néha eszetekbe jut egy-két szó magyarul vagy?

B: Igen például van olyan hogy () beszélünk valakikkel ottan és akkor hogy () elkezdjük németül és van egy pár magyar szó benne és akkor nem érti teljesen hogy mit akarunk mondani

[...]

Szoktátok keverni a nyelveket néha () itthon is?

C: Hát igen () például hogyha azt akarom mondani hogy JA <=>já> azaz igen () akkor én néha például szlovákul mondom hogy *áno* () mert nem jut eszembe a német

T: Ahaa

B: Vagy például hogyha () a anyu +//. anyu! A mama is átvett ilyen magyar szavakat () például hogyha () apuról beszélünk () akkor nem azt mondja hogy VATER hanem ő is azt mondja hogy apu () minthogy rendes magyarul () XX

T: Minthogy a nagymamád?

B: MHM

T: A nagymamád is () átvesz magyar szavakat?

D: Igen

T: Ő is milyen jól tanulja ()

C: És neki a telefonján van olyan () fordító () hogyha () belemondasz németül () akkor például () megkaphatod aztán () magyarul (.) Szlovákul meg magyarul

B: Tehát ilyen fordító

C: Például () üzletben így szokott kommunikálni

B: Na igen

T: Aha

B: Hogyha megy bevásárolni

T: XX

D: Mondja is hogy néha vannak () kicsit németül beszélnek ()

T: Hogy az üzletben van aki tud néha () németül?

B: Igeen

D: Egy kicsit

T: Egy kicsit () akkor az már nagy segítség MHM

B: Mindig azt mondja hogy () hogyha megy valahova () és akkor elkezdi beszélni valakivel németül () és akkor osztán megkérdi hogy KÖNNEN SIE DEUTSCH? <=>können zí dojcs 'tud németül'> () minthogy tud magyarul () és azt mondják hogy EIN BISSCHEN () EIN BISSCHEN <=>a bissen 'egy kicsit'> () Mindenki azt mondja hogy BISSCHEN <=>bissen 'kicsit'>

T: Ő szerintetek milyen előnye van annak hogy ti ilyen kétnyelvű családban nőtok föl?

D: Hát ha például külföldre megyünk () akkor hasznosabb mert () nem annyira sok igazán a magyar ember +/-

B: Meg eleve az hogy németül nagyon sokan tudnak () Például hogyha megyünk görögökbe <!> azért is megyünk mert sokat beszélnek () ott is sok német van () már-mint hogy turista akik németül is beszélnek () és akkor úgy () Aztán például a spanyolknál is vannak olyan hogy németek (.) A német az olyan () eléggé elterjedt nyelv

T: Értem () Akkor alapból tudtok már ugye legalább két nyelvet

B: MHM

T: Akkor ez egy ilyen pozitívum

B: MHM

T: Tudtok még mondani mást is +/-.

C: Hogy miért vagyunk büszkék hogy németek is vagyunk? Háát () például a fociban van egy jó német csapat

T: Aha () igen () Bayern-München

B: Aha igen

T: Akkor ti annak szurkoltok () egyértelmű

D: Igen mert () meg az is jó hogy a többi gyerek () osztálytársam senki sem tud még gyerekkorban németül

T: És te már tudsz

D: És mi már tudunk

A: Hát +/-.

B: Az túl () az túl sok hogy tudtok () de azért valamit [viccelődve]

D: Körülbelül

C: Van olyan osztálytársam aki utálja a németeket () úgyhogy nem rajong hogy én X vagyok +/-.

D: Ábel? Dani?

C: Nem

B: A Dani az szereti a ném+/-.

D: Tuti hogy fiú

T: És van hátránya is annak hogy kétnyelvű családban nőtek fel?

B: Például valaki azt mondta nekem egyszer () volt hogy Amandával beszéltem németül () és akkor azt mondja () hát az azért nem is olyan jó tulajdonság hisz az első két világháborút is a németek csinálták meg ilyesmi

C: Igen

A: Ez a () ez a történelmi háttér () +/-.

D: Ez a Hitler

A: ... de viszont amúgy ez pont ugyanekkor szerintem egy előny is () mert a németeknek ezerszer több dolog van amivel dicsekedhetnek () így történelmi szempontból () És már csak eleve az () ha ránézünk az országok fejlettségi szintjeire (.) Németország X () tehát hogyha veszünk így bármit () szerintem sokkal több lesz az olyan áru amin az lesz hogy MADE IN GERMANY <÷méd in dzsörmeni> () Szlovákiában hát így nem (.) Már csak annyit mondok hogy Ikea (..)

B: Az nem német

A: Dehogyanem

B: Az Ikea? Az nem német

A: /-De nem tudom () de úgyhogy németül beszélnek ottan-/ [nevetve]

T: Tehát itt házasodtak össze és ott meg volt még egy lagzi () Aha () És akkor nektek erről az anyukátok így beszélt?

B: MHM Nem sokat

A: Különben nagyon szeretem () Főleg amúgy hogyha így régebről beszél () például a gyerekkoráról akkor azt általában németül mondja el () És az így az így nagyon jó

C: És azt is szokta mondani amikor mi kicsik voltunk () Például engem () én már Ő már kiskorunk óta németül is szokott azért hozzánk beszélni +/-

D: Mert a MUTTER <+mota 'anya'> helyett aszondta hogy OTTER <+ota 'vidra'>

B: Igen

A: A Cecília

C: Kiskoromba

T: Az micsoda?

A: Hód

T: Hód! Aha () azt nem tudtam

C: A Mutter anya helyett azt mondtam hogy +/-

B: Mink nagyon szeressük <!> () minthogy az egész családban a régi történeteket () minthogy őrólok is ezeket és németül mondja el mindig () minthogy önekik mi volt () meg hogy a nagyi is mesélt () amikor ő kicsi volt meg minden

T: MHM És akkor ilyenkor németül beszélgettek róla

B: Igen (..)

T: És ti is németül válaszoltok anyukátoknak amikor ő németül kérdez?

C: /-Én már mondtam hogy magyarul-/

T: /-Te magyarul-/

B: /-Mikor hogy (..) Mikor hogyan () igen () és attól függ hogy kitől-/

T: Aha () mikor hogyan

B: Például Amanda az () kilencven százalék hogy németül fog () Én (..) hát egy olyan hetven százalékban +/-

D: Á negyven nem hetven

B: /-Akkor legyen ötven () jó? () FIFTY FIFTY <+fifti fifti 'ötven ötven'>-/

A: /-Szerintem is-/

D: Harminc százalék X +/-

B: Mármint hogy ők inkább már magyarul válaszolnak

A: Igen

T: Értem

E: Megjöttem [az anyuka szólt a háttérben]

4. melléklet. A 3. interjú szövege – 2018. 03. 24. (Részletek)

T: terepmunkás

A: az apa

B: Bianka

C: Cecília

D: Dóra

E: az anya

T: Szokott ön horcsicázni ha így kérdezem?

A: Azelőtt talán amikor otthol () még a anyuékkal laktunk többet de már itt átmennek németbe inkább mint a szlovákba (.) Nem te; nem teszek neki olyan nagy Ö +/-.

C: A *monterka* az szlovák nem?

A: Igen () Olyan nagy jelentőséggel nem bír nálam () Igen megy becsúszik dee () egyre inkább () inkább a német már csak () azt a horcsicát SENFT-re <-zenft 'mustár'> meg ilyenek () Főleg most hogy itt vannak az anyósék is most már az a német tényleg jobban megy

T: Igen МНМ És korábban () mondjuk az ön gyerekkorában () fiatalkorában amikor még nem volt német hatás +/-.

A: Hát igen () a tyepláki () a horcsica párki () az még az az ment

T: МНМ Az ilyen természetes önnek?

A: Ö Akkor az volt de mondom most már nem () Mert most inkább inkább cserélem fel a német szavakra

T: МНМ Ugye () hallott esetleg olyan kifejezést hogy ápod az anyanyelvedet () hogy szép magyar beszéd () magyarul így beszélünk helyesen () és akkor a budapestieket hozzák föl példának (.) Ön mit tart a szép magyar beszédéről? Milyennek képzeled azt? (.) Irtsuk ki a nyelvből () magyar nyelvből () a szlovákiai magyarból ezeket a () horcsicás szavakat?

A: Hát igaz () ami igaz nem passzol nem oda való () Nem passzol () ez is olyan () nem oda való (.) Hmm irtani () hát szerintem már nem kell irtani mert már egyszerűen benne vagyunk (.) Hát meg kell nézni csak a politikát Igen? () Van két magyar úgynevezett pártunk () Az egyik csak magyar () mondom () Szerdahely az egyik bástyavárosa () a másik az meg magyar szlovák (.) Ö És () én is voltam olyan nagy magyar () Ezen már mind átmentem () úgyhogy benne voltam a csemadokban () propagáltuk () Dee () akkor a szlovák viszont úgy néz ránk mint nacionalistákra sovinsztákra () Úgyhogy én is azt látom hogy () mondom ez a magyart is megosztja () a szlovákiai magyart is megosztja () Ugyanúgy mind X lássuk a politikában hogy két párt van () De () annak a híve vagyok () hogy ha már itt élünk itt akarunk maradni akkor már úgymond kutya kötelességünk azt a szlovákot megtanulni () és hát () de azért maradjunk meg szlovákiai magyarba () is igaz () De ez már nálam eleve () valaki ezt mondja csak hogy ehő ehő () szlovákiai magyar () maradjunk meg magyarnak de már nálam eleve ez nem passzol () mert Szlovákián és már németek vagyunk úgyhogy (.) +/-.

T: XX +/-.

A: Úgyhogy nem vagyunk szlovákok de viszont németek () úgyhogy megint csak nem maradtunk meg magyarnak () Most mindegy hogy a szlovákhoz kötöm-e vagy a némethez () Mondjuk a szlovákot mi magyarok nagyobb ellenségnek lássuk mint a németet de (.) Ez van (.) És ez ez x példa () mondjuk mondjuk megint Dunaszerdahelyen hozom () Az talán még erősebb magyar város mint a () Már Komárom XX jobban keverik () nem tudom () Szerdahely valahogy megtartsa azt a magyarságát () Nem mondom hogy rossz () Na dee itt ahogy mink élünk () ez aa perem vidék () tényleg ez olyan ütköző zóna () Kezdődik Szenc () Szenc már elvesztette a magyarságát () már csak maradt valami húsz harminc százalék magyar () Pedig amikor én () ilyenek voltam mint ők [a gyerekeire mutat] () anyuval oda jártunk bevásárolni () hónaponta kétszer () és az üzletekben magyarul kérték () hogy tessék () vagy néha két nyelven () Most már nincs kétnyelvezés

() már csak a szlovák van () Akkor így ment () mint a régi határvonal () Szenc () itt ment fölöttünk () Réte () Diószög () így ment a határvonal () mikor () harminc(kilencben) visszakapták a magyarországiak ezt a részt () Hát na ez az a ütköző zóna () itt itt szívjuk meg mink a legjobban () Lehet hogy ezt Dunaszerdahelyen már nem érezni de (.) Nyitra () Akik járunk tanulni Nyitrára () Trnavára na azok mind kapunk () Na Pozsonyban ott már egy csöppet nem de (.) Több a barátom Zsolnán mint mint () meg Trencsénben mint itt az ütköző zónában Trnaván meg Nyitrán ahol (.) Hát öleg csak a Hedvigára gondolni Az is () megkapta vastagon úgyhogy () Pedig X az ütköző zónában volt () Ott van az a legnagyobb a () ellentét () ott van az a nagy sovinizmus () ott van az hogy *mađari za Dunaj* (.) Igaz hogy Slota Zsolnáról volt de Zsolna miatt nem tapasztaltam () pedig járok oda () negyedévenként () és nem félek megszólalni magyarul

T: Tehát akkor ön azt mondja hogy megtartani a magyart és megtanulni mellette a szlovákokat

A: És a németet és az angolt () és a X Azt nagyon okos ember mondta hogy ahány nyelvet tudsz annyiszor vagy ember () Ez így van

T: МНМ Akkor ön támogatja +//. tehát az idegen nyelvek felé is érdeklődik?

A: Hát igen () most negyven évesen kezdtem angolt tanulni () mert rájöttem +//. azt hittem hogy a német elég dee () A harmadik vagy a () nem most kezdődik a negyedik szemeszter () Negyedik szemesztere angolt tanulok

T: És ön hol tanulja az angolt?

A: Nyelviskolán Szencen

T: Nyelviskolába jár? МНМ Tehát ön alapiskolában +//. hogy fölfogjam () ön milyen nyelveket tanult alapiskolában?

A: Magyar szlovák orosz

T: Orosz? Oroszt is tanult még?

A: Hát oroszból érettségiztem még

T: Jaj igaz () akkor anyukám generációja

A: Utolsó utolsó osztály voltunk akik oroszból érettségiztünk

T: És az orosz azt még használja? Vagy +//.

A: Hú hát már () már csak nagyon X [orosz szó] meg X[orosz szó] X [orosz szó] () Ezek az alap()szavacskák még meg vannak de már () nem tudom () hogy ha kimennénk egy útra Moszkvába egy hónapra hát azért azt hiszem egy két dolog visszajönne () Hallom az orosz azért () minden másik szavat értem dee ha az ember nem használja () Valamikor még középulin azt mondták hogy ez még milyen jó lesz () most megnyitak a piacok () és hogy Európának kell az orosz piac () milyen jó lesz () hogy mehetünk ki oda az orosz nyelvtudással () Nem megyünk mi sehova () nem kellünk mi az orosznak

T: Szóval akkor úgy vissza jönne az orosz nyelvtudás () azt mondja () hogy valahol ott mélyen ezért úgy megvan +//.

A: Ö Neem () inkább az angol felé () kacsintgatok () Mert tényleg az angol a világnyelv () túlnőtt a németen is +//.

T: Igen () /-Középiszkolában-/

A: /-Nekünk itt-/ +//.

T: Elnézést

A: ...Közép-Európában elég volna a német () főleg itt a mi régióinkban (.) Középiskolában? Hát az az érettségí () az az orosz () Főiskolában +/-.

T: Tehát ott is azt a három nyelvet vitte tovább () Vagyishogy mondta hogy volt az a szlovák iskola () Ott szlovákot és oroszot tanult akkor?

A: Igen () csak szlovák és orosz () Középsulikon csak szlovák és orosz () No és a főiskolán ott pedig a technikai angol () Na ott aztán () bementem () nem tudtam egy szavat meg+//. angolul () És azt mondják hogy technikai angol

T: Aha rögtön jött +/.

A: Akkor aa () motrok a villanypumpák a Ő szlovák technika () angolul () Nem tudtam még szlovákul se nem hogy angolul () Szóval gyöttek <!> a () érdekes dolgok () X meg az ilyen technikai dolgok

T: МММ Ön az iskolában a némettel nem is találkozott?

A: Nem

T: És az angollal is csak akkor a főiskolán ezzel a technikai angollal?

A: Ez is egy nagy pofon volt () A nulláról fölugorni a () nem tudom () nyolcvan százaléka körülbelül () mert annyira akarták () Hát osztán úgy ment hogy az ember bemagöta és aztán azt se tudta mit mondott csak mondta úgy körülbelül () Meg voltak a tesztek () á bé cé egy része () a szabad leírásban pedig meg hát () oda volt írva annyit meg hát értett az ember mit akarnak mi a téma () ahogy bemagöta a szkripták alapján szép magyarul () akkor betette de hogy értettem-e volna () Aztán utólag kezdtem angolt tanulni

T: МММ Értem () És azt mondta hogy harmadik szemeszter () Tehát már másfél éve tanulja az angolt МММ És a némettel ön hogy találkozott?

A: Utcán

T: Itt Jókán?

A: Igen () a gyermekotthonban

T: És addig semmi németet ön nem tanult () nem hallott?

A: [fejét rázza]

T: Ugye a felesége () hát ő német () És akkor a felesége már tudott magyarul beszélni amikor önök találkoztak?

A: M-M

T: Nekem azt mesélte hogy kétezerben jött ide a misszióba +/-.

A: Igen

T: ... kétezer () januárban () úgy az elején +/-.

A: Januárban

T: ... és és önök mikor ismerkedtek meg? () Megkérdezhetem?

A: Kétezer januárban láttam meg először no mert ott voltam mint () ilyen () Mivel mink építészeti dolgoztunk () középszinten is abban dolgoztam most meg felső szinten az építészeti szakmában () és hát január február március nincs mit csinálni () És akkor ott édesapám ott örködött és hát úgy cserélgettem ötet () ne kelljen neki minden második éjjel bemenni örködni () Akkor már a C. [a felesége] ott volt igen () akkor már ismerkedett a misszióval Jókán és ott találkoztunk

T: És a felesége ilyen gyorsan megtanult magyarul () hogy aztán tudtak kommunikálni?

A: Elein nem () csak szépen mosolyogtunk egymásra () mutogattunk () Az volt a szép [mosolyogva]

[...]

T: Igen () ide költöztek a nagyszülők igen azt tudom (..) Tehát akkor ön nem beszél a németet () vagyishogy akkor nem beszélte a németet amikor találkoztak +/-.

A: Akkor nem

T: ... de most már () beszél úgy ahogy?

A: Konyhaszinten () konyhaszinten () El nem adnak () X útírányt megkérdezni () olyan alap () azon a konyhaszinten () Nem szakszavak () nem valami speciális () hanem az az egyszerű kommunikációhoz szükséges német

T: Tehát akkor nem okoz gondot önnek a német?

A: Hát hiányoznak néha szavak () azt meg megkérdezem () Természetesen többet értek mint beszélek () De ha gyönnék <!> a sógorok akkor beszélgetünk () így () Ami szó meg hiányzik azt meg körbeírom és azt meg bedobják közben () Úgyhogy ha akarnak megértnék () Az anyós az már nem () ha nem érti ő azt mondja hogy nem érti () Hát akkor nem érti

T: Aha És akkor () volt már ilyen +/- . gondolom volt ilyen kommunikációs nehézség esetleg amikor +/- . ?

A: Perszehogya () Félreértés () Használtam azt a szavat amit úgy gondoltam hogy például azt jelenti ahogy én gondolom () de viszont ő az a német meg máshogy értette azt a szavat () másképp fejezem ki magam

T: Tehát akkor így amikor jönnek a németországi rokonok akkor ilyen közös ebédnél azért néha esetleg vannak ilyen kommunikációs nehézségek

A: Vannak () há de itt a B. besegít () A. besegít

B: Igen de amúgy elég jól összejön () és érti is amúgy () Néha úgy tíz mondatból egy nagyon kis szavat nem ért () de azt ki lehet következtetni XX

T: Tehát ön fontosnak tartja hogy a gyerekei jól megtanulják mind a kettő nyelvet () a magyart meg a németet is?

A: Fontosnak és kevésnek tartom () Valamikor azt hittem () amikor még nem kezdtem el a főiskolát hogy ez igen elég lesz a nyugdíjig nekem is () de nem elég () Legalább három kell () magyar szlovák muszáj()ból kell () nem azért mert akarjuk vagy nem akarjuk () Az muszájból kell () És ha a szlovákokat nem számítom akkor kell a német és az angol

T: És általában így itthon () hogy néz ki a nyelvhasználat? Hogyha mondjuk ön is jelen van akkor mindenki magyarul beszél () és hogyha ön nincs jelen akkor van arról sejtése hogy a gyerekei és a felesége milyen nyelven beszélnek egymás között? Vagy váltogatják a nyelvet?

A: Így is úgy is () Igen váltogatják így is úgy is () De melyik a több? [B-től kérdezi]

B: A magyar a több

A: A magyar?

B: A magyar () hát +/-.

A: Mondjuk náluk biztos de A-ban nem volnék olyan biztos

B: A. ah igen A. mert gondolkozik hogy majd németben fog tanüni (.). Úgyse lesz semmi belőle de nem baj Ő Nagyon akarja nyomni hogy csak német de ő így +/-.

A: Hát igen az megmutatkozik () négy közül is () hogy A. a német ő [B. lánya] a magyar () C. az +/-.

B: C. az olyan hogy mindkettő ()

A: ... de inkább magyar () és D.

B: Ő is olyan hogy mindkettő

A: Ő A legnagyobb német biztos hogy A. () a négy közül

A: Hát eleve mind a négyen alapiskolába ide jártak Jókára () úgyhogy nem is fordult meg a fejünkben hogy szlovákba menjenek

T: Tehát az iskolaválasztásnál fontos volt a tannyelv () a tanítási nyelve az iskolának?

A: Úgy mint nekünk igen () Nekünk nem az számított mint sok magyar szülőnek () úgyhogy azért nem vagyunk azon a szinten se hogy csak azért mert úgy hiszem hogy a gyerekem jobban fog érvényesülni az életben azért már eladom ötlet szlováknak () Így nem áll a kérdés nálam () De egyszerűen +/- . Ki jött? [B-től kérdezi]

B: A.

A: A tapasztalatok alapján amit úgy munkaviszonyból és sulisuliban tanultam meg-tapasztaltam () hogy nekik ez nem kérdés hogy akarok-e szlovákuul tanulni vagy nem () nekik az szükséges () hogyha nem akarunk tényleg Budapesten folytatni az életünket () Nem tudom () Szerdahelyen meg-e lehet valósulni a () születéstől a nyugdíjig () Talán lehet hogy egy üzletben vagy valahol De ha egy cseppet akar az ember mozdulni valamerre () kell az a szlovák () Szlovákián élünk (.). Így () de biztos nem azért hogy csak azért mert úgy gondolom a gyerekem jobban fog tudni szlovákuul akkor szlovák iskolába adom () hogy mert jobban fog érvényesülni az életben () Az végett biztos nem () Arra van nekik a német meg az angol

T: Értem

A: Arra nem biztos a szlovák () De viszont arra hogy itt vagyunk és úgymond normális intelligencia szinten akarunk élni hogy kommunikálunk a szlovákkal meg a szomszéd-dal is úgyhogy ahhoz biztos kell

T: És a gyerekeknek a nevét ahogy hallottam () különböző csengésű nevek vannak () A gyerekek névválasztásánál fontos volt a név eredete önök számára?

A: Nem tartom fontosnak () ebben szabad keze volt a feleségemnek () A. kapta a nagynénjítől () a feleségem német nagynénjítől <!> a nevét () És van egy szokásuk a családban () önáruk is [a feleség családjában] () hogy ábécé sorrend ()

T: Jah igen

A: És hogy én ezt el-e fogadom vagy van valamilyen különleges név () megkérdezte van-e valamilyen különleges név () lánynév amikor születtek a lányok () Mondom nincs () Nekem nem fontos hogy most Csilla legyen-e vagy B. () nekem az (.). A fontossági sorrend nem ott van () Nem attól vagyok én magyar hogy a lányaim magyarul (.). Az az

ember szívében van vagy nincs (.) De viszont sok () buta ember van a magyarok között vagy a szlovákok között is úgyhogy () Attól hogy én vagyok a nagy magyar és fogom verni a mellemet () aztán öt év múlva meg elveszek egy szlovák asszonyt és elfelejtem hogy magyar voltam () Úgyhogy én ilyen magyar viszont nem vagyok () inkább az a () az a konzervatív () de nem az a bezárkózott () nem az a csak ezt látom hanem körülnézek hogy mi van a világban () Ezt látni az életben () feleségem német () gyerekek osztrákban születtek (.) mondom az egész család tanulja az angolt úgyhogy (..) Azért mert magyar-nak születtem nem csak magyarul tudhatok

T: Értem

A: Jólvan () Magyarországon tanulják aa vagy a magyar angol vagy a magyar német () de mondom mivel mink itt élünk Szlovákián nekünk szükségés a szlovák

T: Aha () Ezt nem tudtam () Ő Még a gyerekeihez szeretném kérdezni () mert mesélt a felesége olyat hogy a () van különbség Ő a két nagyobb és a két kisebb lánya nyelvi nevelésében () hogy máshogy foglalkoztak velük () Jól értettem meg ezt tőle? Tehát ön emlékszik arra hogy máshogy Ő nevelték nyelvileg máshogy foglalkoztak a két nagyob-bal mint a két kisebbel?

B: MHM Igen (..)

A: Miben vót más? Már nem emlékszem

B: Hát például anyu azt alkalmazta hogy alapból folyékonyan használtuk a faluban is az iskolában is a magyart () az természetes () hogy akkor a magyar az lesz +/-.

A: MHM

B: ... és akkor így naponta egy fél órácskát mindig ráültünk hogy magyarul +/- vagyishogy németül olvasni () németül így hogy +/-.

A: Jah igaz () igaz

B: ... mert hogy a () anyunk egyik testvére ő tanár +/-.

A: Igaz

B: ... és akkor néha küldött () küldött könyveket () még mindig vannak könyvek +/-.

A: Igaz () [köhög]

B: ... leültünk egy fél órát így naponta () és akkor olvastunk írtunk () Ő Mit csinál-tunk? Helyesírást is néha +/-.

A: Igen () X ez hanyagolva van

B: ... németül így betűket is () Ezek a () főleg az alapokat hogy a Ő az egy négy az megvolt mindig () És most így hogy () jöttek a kicsik () hát úgy is megvolt () csak most hát a kicsiknél így teljesen () nem szokta már +/-.

A: Hát igen nincs eléggé odafigyelve mivel itt vannak a nagyszülők úgyhogy már úgy vesszük hogy () automatikusan tanulják a németet

B: Igen () igen úgyhogy most nem köll még külön fél óra () mivel hogy () igen () /-átmennek és beszélgetnek-/+.

A: Hát igen mert akkor még nem tudtuk hogy végül is hol fogunk kikötni () hogy itt-e maradunk Szlovákián vagy megyünk Németországba () Az végett voltak +/- rendesen elismerték hogy nekik () ha megyünk csomagolunk és mit én tudom () második osztály-ból elmennek Jókáról () mennek Németországba X akkor beveszik őket mert vannak azon a szinten () tudással +/-.

B: Igen () mondom az az egy négy hogy a () ezek aa ábécé írni olvasni () ezeket XX [halkan mondta]

T: Igen () akkor tiveletek az anyukátok ilyen tudatosan foglalkozott németül

A: Igen igen

B: Igen

T: És akkor ez a kettő kisebbnél már nem volt

A: Nem () mert nincs rá ok

B: Nem () mert ez természetes hogy () például fél órát minimum mindig ott vagyunk a mamánál () Minimum hogy megvan a fél óra () többet igen () kevesebbet nem szoktunk ott lenni () Szóval () hogy az már () nem is vesszük észre és tanulunk hozzá +/.

A: Játékos formában

B: Igen

T: Aha

A: Mondjuk a grammatikát jó () azt suliban () Mennyi van nekik? Heti két óra? () Alapsuliban () a kicsiknek német () Még nincs? Mikortól kezdődik () öttű <!>? [B-nek mondja]

B: Neem nincs () Igen () Öttű <!> () De már nincs () Mink vagyunk az utolsó osztály akinek van németje () XX

A: HMM

T: Tehát akkor ez volt a motiváció a kettő nagyobb német tanulásánál hogy lehet hogy akkor elköltöznek Németországba () Akkor ezért +/.

A: Igen vőt () elein vőt () Mert már csak osztán XX Mikor házasodtunk () mind a ketten nulláról indultunk () akkor kezdtünk () Ilyen kis öreg parasztházat vettünk () azt újjígtattuk () és úgy egyről a kettőről X fel () És akkor olyan volt () hát ha nem megyünk akkor összecsomagolunk és megyünk innen () Aztán mindig valamiért valamiért ma+//. volt egy pont ahol azt mondtam () én voltam az aki nem akartam menni (.) Osztán volt egy pont amikor már azt mondtam jövan () most már () az embör próbálkozik de nem megy nem megy nem megy () akkor mondom jövan megyünk németbe () ott minden könnyebben megy () Aztán az utolsó pillanatban mégis maradtunk

T: МММ Tehát akkor ön is volt már többször úgy Németországban a családdal?

A: Persze () Az megvolt () minden évben mentünk () Két hétre csomagoltunk és mentünk Németországba

T: És amikor ott vannak Németországban +//. vagy ott voltak () akkor mit vett észre () hogy könnyebben átváltanak a gyerekei németre () tehát Németországban a német környezet hatására inkább németül beszélnek () vagy az önre való tekintettel megmaradnak a magyarnál?

A: Nem () nem nem () Anyjuk () ő német () Tehát (.) őnekik nem volt az a nagy probléma () játékos formában tanulják a németet +//. tanulták a németet úgyhogy () Nekem már szenvedni kellett a némettel () de ők () Ők ha nem értettek mosolyogtak egyet () de úgy () vagy voltak ott a rokonok () gyerekek is () Megtanultak gyerek szinten

T: Akkor ez a német környezet ez így sokat segített amikor ott voltatok () németből

B: Igen () Igen igen

T: МММ És akkor hoztatok is haza sok német szót kifejezést és itthon is használtatok aztán tovább?

B: Igen МММ МММ igen persze

A: És látták a +/-, ami még fontosabb () látták a való világban azt a használatot nem mint itt hogy járunk nyelviskolákba () aztán kimegyünk Angliába vagy Amerikába és tiszta másképp van () Látták azt a (.) mert nem az a célszerű hogy megtanulok hanem hogy hogyan használom () milyen (.) ki mikor a nyelvben meddig megy el () hogyan fejezi ki magát

T: MHM

A: Azt is észrevették hogy északon másképp beszélnek mint délen

T: Igen?

A: Persze () Majdnem nem értik egymást a németek

B: MHM

T: És azt ti is érzékeltétek? Ti melyiket értettétek () az északit vagy a délit?

A: Ők a tiszta németet értik

B: Igen

A: Az északnak egyik régiója ottand <!> a holland határnál () az az a tiszta németet beszéli () ami a könyvekben van írva

T: A HOCHDEUTSCH? Ez?

B: Igen a HOCHDEUTSCH () igen

A: Osztán van a keletnémet () az már egy csöppet sántít és a Bayern az már () meg lent München az meg már megint nagyon sántít de mind a kettő más oldalra sántít () Úgy mint körülbelül Szlovákiába a *záhorák* meg a *východniar* () mind a kettő már sántít de mind a kettő más oldalra

T: MHM És alig értik meg egymást

A: Hát a keletnémet meg a bayeri az már nehezebb na () Ha igen akarjuk hogy értsék egymást () megértik természetesen ha visszamennek az alap szavakhoz de ha elkezdik azokat az önmaguk tájszólását () Hát például ha átmennek osztrákba a feleségem meg az anyósom nem értik az osztrákokat

B: Nem az hogy nem értik de hogy nehezebb () több energiát kell befektetni abba hogy megértsék a szavakat

T: Aha értem () És mondta ezt a a tájnyelvi szavakat és nyelvjárásokat () Önnek akkor van valamilyen nyelvjárása () Ez a Jókán használatos őző nyelvjárás?

A: Há igen ez a szönci <!> nyelvjárás

T: Ez a szönci <!> aha () Szenci

A: Szerdahelyieknek +/-.

B: Amikor voltunk sítúrán és () a szeliek () sziliek () Jaaj kik vannak Magyarországon? Szeli vagy szili?

A: Szili

B: Szil van Magyarországon () akkor a szeliekkel voltunk sítúrán és akkor () néha úgy úgy () ilyen megjegyzés () nem megjegyzés de néha mondták hogy tiszta ö-betűsen beszélnek a jókaiak () Hogy így nekünk mondták hogy egy kicsit ö-betűsen beszélünk

T: Aha

B: Mink meg azt vettük észre hogy kicsit í-betűsen beszélnek +/-.

A: De nekem nem gond ha elmegyünk Szerdahelyre unokatestvérem után és átállok a rendes é-betűsre () nem gond

T: MHM

A: Csak ha az embernek körzetében van akkor () Néha ki is +//. nem is tudom néha hogy ő-vel mondjam vagy é-vel () Mondjuk az í az nem jön be mint a rimaszombatiaknál meg a fülekieknél () Azok i betűznek () az nem

T: Ezt akartam kérdezni hogy mitől függ az hogy ön hol használja a nyelvjárását? Tehát személyektől? +//.

A: Környezet

T: Környezet MHM

Akkor önnek +//. ugye mondtad B. hogy mások észreveszik rajtatok hogy ilyen ő-betűsen +//.

B: Igen

T: ...beszéltek MHM

A: Hát igen mert mondjuk aa az én családom is () ahogy észrevettem az fele () há apu felől az a szönci tájszólás és az anyu feléről pedig szerdahelyi rendes alap aa e betű () a(mi tartozik a szóhoz () És így ha elmentünk Alistáira akkor ő nélkül beszéltünk és ha visszajöttünk ide akkor ő-vel () De az () átkapcsolt néha sokszor tudatalattiba úgy-hogy () Én nem is vettem észre

T: És tapasztalt már esetleg olyat hogy valaki valami negatív dolgot mond a nyelvjárási beszélőkre?

A: Hát páran csak így hogy megjegyzik hogy mit őtök vagy mit íztek de (.)

B: De olyan hogy például sérte; sértegetés nem nagyon volt () csak úgy hogy egy picit csodálkoztak hogy milyen ősen <!> beszéltek de nem () nem

T: Tehát akkor nem igen +//. szóval azért nem annyira negatív a +//.

A: M-M

T: ... hozzáállás () De tapasztalja +//. vagyis ön szerint így Szlovákiában magyarok egymás között mennyire úgymond piszkáljuk egymás nyelvjárását?

A: (..) Nemigen tapasztaltam () A Csemadokkal mondjuk jártunk () mit tudom () két évig voltam X vezető tag () Hát hallottuk ha elmentünk X azok íztek <!> de hogy valaki a másikat húzta volna evégett () Az nem

T: Értem () és esetleg ha elmennek Magyarországra () akkor ön szerint a magyarországiak hogy állnak hozzá ezekhez a nyelvjárásokhoz?

A: Na ott mutassák ki hogy mink külföldiek vagyunk a számukra

T: MHM Tehát nemcsak a szlovák szavak miatt hanem a nyelvjárást is úgymond lenézik?

A: Igen () Éreztetik () hogy ők a magyarok mink már a vendégek

T: MHM És ön ilyenkor mit szokott csinálni? Ö Tudatosan ezeket a szavakat nem használja+//.

A: /-hát igyekszik az ember-/

T: /- ... hogy ne vegyék észre? +//. -/

A: ...de azért becsúszik (.) Azt látni családon belül például a sógornőmnél (.) Mink csak felvidékiek vagyunk

T: MHM Aha () Tehát ismerős önnek ez a nem lebukni akarás? () Hogy ne bukjak le akkor inkább másképp mondom () ilyesmi

A: ÖÖ Nem adom el magam úgyhogy () Vagyok aki vagyok XX () De hát () az ember hát nem akar () csak azért is megmutatni a () hogyan mondják () a foga fehérjét () hát alkalmazkodik egy szintig dee () meg ne bukjak vagy el ne bukjak előttük azz () annyira nem zavar

T: MHM Értem

A: Hanem az van ha elgyön <!> a cseh cégi kollégám Prágából akkor én átmegeyek csehbe () Szlovákok már megszóltak érte hogy miért () miért megeyek át csehbe () hát nekem az normál

T: Önnek a cseh az teljesen? +/-

A: Hát édesapám Csehországban született

T: Aha () Hát hogyha én belegondolok () én a csehvel nagyon kínlódok () hogy szlovákról nem tudok csehre átváltani +/-

A: Nekem nagyon megy a cseh

T: Önnek az ?+/-

A: ... én rögtök eladnám a szlovákokat a csehért

T: Igen?

A: A cseh az énekesebb lágyabb nyelv (.) Ott vannak a zsök <!> () mondjuk az X +/-

T: Épp az () zavar [nevetve]

A: POŘÁDKU <÷pozsádku 'rendben'> no

T: MHM Igen () meg a ŘEKNI <÷zseknyi 'mondjad'>

A: ŘEKNI no () X [cseh szó]

BEÁTA BEVILAGUA

THREE IN ONE. MULTILINGUALISM IN A FAMILY IN SOUTHERN SLOVAKIA

The purpose of my study was to examine the language habits and language ideology of a multilingual family in a southern Slovakian village. The language biographies of the mother, father and their children contain not only the characteristics of their language competences, but also their linguistic habits, their attitudes towards the individual languages and their subjective opinions, which I examined in the framework of three interviews. The research is of a psycho-sociolinguistic character. This approach has relevance from the point of view that it shows the Hungarian language use of a person with German mother tongue who had learnt Hungarian as a second language, and, further, with the help of language biographies, it offers a complex picture on my respondents of a young age about language education, and also about language ideologies of their family members.

JAKAB VERONIKA

A szlovákiai magyar középiskolai anyanyelvtankönyvek állapotáról

VERONIKA JAKAB

On the State of Mother Tongue Textbooks of Hungarian Secondary Schools in Slovakia

Indexing Terms: mother tongue textbooks of Hungarian secondary schools in Slovakia; content, structure and methodology solutions; pedagogues' opinions, survey

1. Bevezetés

A határon túl élő magyar tanulók számára a magyarnyelv-tankönyvek voltaképpen elsődleges információforrásként szolgálnak anyanyelvük nyelvtani, nyelvhelyességi, helyesírási s egyéb tárgyköreire vonatkozó kérdéseivel kapcsolatosan. Ezen oknál fogva a szlovákiai magyar oktatási segédletek minőségi elemzése kiemelkedően fontos. A legkorábbi szlovákiai magyar tankönyvbírálatok elsősorban egy-egy alap- vagy középiskolai szaktanár nevéhez fűződtek, a szakemberek általi mélyreható és rendszeres nyelvtankönyv-elemzésről csupán 2011-től beszélhetünk. Ennek kezdete a Variológiai Kutatócsoport 2010-es megalakulására vezethető vissza, melynek tagjai évente nemzetközi szimpóziumot rendeznek, ahol a szakembereknek lehetőségük nyílik eredményeik szervezett keretek közötti bemutatására.

A nyelvtankönyvek szakmai szempontú vizsgálata lényeges, azonban mégsem elegendő, hiszen a legértékesebb véleményekkel azok a pedagógusok szolgálhatnak, akik az egyes tankönyvekkel nap mint nap dolgoznak. E tény figyelembevételével állítottam össze a 2019 januárjában végzett felmérésemhez szükséges kérdőívet, amelynek általános célja a szlovákiai magyar anyanyelvi gimnáziumok és szakközépiskolák számára készült anyanyelvtankönyvekkel kapcsolatos pedagógusi álláspontok feltérképezése volt.

Jelen dolgozat célja a felmérés során felgyűjtött eredmények közzététele. Bevezettképpen előbb bemutatom a vizsgált tankönyveket és keletkezésük körülményeit, majd – röviden jellemezve az érintett kérdésköröket – megfogalmazom a felmérés során kapott válaszok tanulságait, miközben a felgyűjtött adatokról is áttekintést nyújtok.

2. A tankönyvek keletkezésének körülményei

Az általam vizsgált anyanyelvtankönyvek keletkezése szorosan összefügg a 2008-as közoktatási reformmal, amely szinte teljes egészében változtatta meg – egyebek mellett – az anyanyelvi oktatást. Az új szabályozások forrásául különböző európai uniós

dokumentumok szolgáltak, s ezek elfogadása nyomán olyan alapelvek léptek érvénybe, amelyek megvalósításához az új anyanyelvtankönyvek készítése pusztán az első lépés volt.

A gimnáziumok és középiskolák első osztálya számára készült tankönyv a reformok elfogadása utáni évben, tehát 2009-ben jelent meg. A szerzőket (Misad Katalin–Simon Szabolcs–Szabó Mihály Gizella) mind a négy középiskolai anyanyelvtankönyv elkészítésével megbízták, 2012-ben azonban az Iveta Radičová vezette szlovák kormány megbukott, s az előrehozott választások után a oktatásügyi minisztérium élére új tárcavezető került, aki új pályázatot hirdetett, ennek eredményeként a további tankönyvek – tehát a második, harmadik és negyedik osztály segédleteinek – elkészítése már más kiadó, ill. más szerzők gondjaira lett bízva. A további három tankönyv a 2012-es év végén jelent meg, s jöllehet szemléletüket tekintve a 2009-ben kiadott segédlet folytatásának kellett volna lenniük, a gyakorlatban mégis a hagyományos nyelvtanítás módszerei, illetve az egynyelvű szemlélet elvei tükröződtek bennük (Misad 2014, 125. p.; Misad 2015, 73–74. p.). A három vonatkozó segédlet az anyaországi társszerző – Uzonyi Kiss Judit – Magyarországon megjelent tankönyvcsaládjának egyes részeire épült, a szerzőpáros szlovákiai tagja pedig az egyes fejezeteket csupán kiegészítette.

3. A felmérés

A felmérés célja a szlovákiai magyar szakos pedagógusok véleményének megismerése volt, s az ehhez szükséges adatokat egy általam összeállított kérdőív segítségével gyűjtöttem fel. A kérdőív három részből állt. Az első részben a tanórára való felkészüléskor alkalmazott tankönyvek használatára, illetve adekvátságára vonatkozó kérdéseket fogalmaztam meg; a második és harmadik részben pedig már olyan állításokat alkotam, amelyek közvetlenül az Uzonyi Kiss Judit és Csicsay Károly tollából származó Magyar nyelv tankönyv a gimnáziumok és a szakközépiskolák 2. osztálya számára c. nyelvtankönyvre vonatkoztak;¹ mindössze annyi különbséggel, hogy míg a második rész általánosabb jellegű volt, addig a harmadik részben megfogalmazott állítások középpontjában már kifejezetten a Szófajtan című fejezet állt.

A kérdőívet elektronikus úton 20 gimnáziumba és 5 szakközépiskolába juttattam el. Az oktatási intézmények közül egy-egy a Pozsonyi, Szenci, Galántai, Lévai, Rozsnyói, Töketerebes, Nagymihályi járásban, kettő az Érsekújvári, Rimaszombati és Losonci járásban, három a Kassai, illetve Kassa környéki járásban, négy a Komáromi járásban, öt pedig a Dunaszerdahelyi járásában működik. Összesen 25 középiskolai magyar szakos pedagógust kértem meg az űrlap névtelenül történő kitöltésére, melyből 15-öt kap-

1 Jelen tanulmányban bemutatni kívánt felmérésem a 2018/2019-es tanévben készült diplomamunkám egy fejezetének kivonata. Mivel szakdolgozatom tartalmi szempontból a 2. osztály számára készült magyarnyelv-tankönyv vizsgálatára irányult, ezért ezen felmérés középpontjában is mindenekelőtt ez a segédlet állt. Ezúton szeretnék köszönetet mondani téma-vezető tanáromnak, Misad Katalinnak a dolgozat megírásához nyújtott segítségével, szakmai tanácsaiért.

tam vissza. A felgyűjtött adatokat a kérdőív egyes részeihez igazodva jelen dolgozatban is három alfejezetben tekintem át.

3.1. A szlovákiai anyanyelvtankönyvek használata és tartalmi feldolgozottsága

A kérdőív első részében megfogalmazott első kérdéshez (*Mely tankönyvet/tankönyveket használja a tanítási órára való felkészüléshez?*) hat válaszlehetőséget csatoltam, ezek a következők voltak:

a. Kovács László 1997. *Magyar nyelv a középiskola 1–4. osztálya számára. Maďarský jazyk pre 1.–4. ročník stredných škôl s vyučovacím jazykom maďarským.* Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

b. Misad Katalin–Simon Szabolcs–Szabó Mihály Gizella 2009. *Magyar nyelv a gimnázium és a szakközépiskolák 1. osztálya számára. Maďarský jazyk pre 1. ročník gymnázií a stredných odborných škôl s vyučovacím jazykom maďarským.* Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

c. Uzonyi Kiss Judit–Csicsay Károly 2012. *Magyar nyelv tankönyv a gimnáziumok és a szakközépiskolák 2. osztálya számára. Maďarský jazyk. Učebnica pre II. ročník gymnázií a pre II. ročník stredných odborných škôl.* Bratislava, TERRA vydavateľstvo, s. r. o.

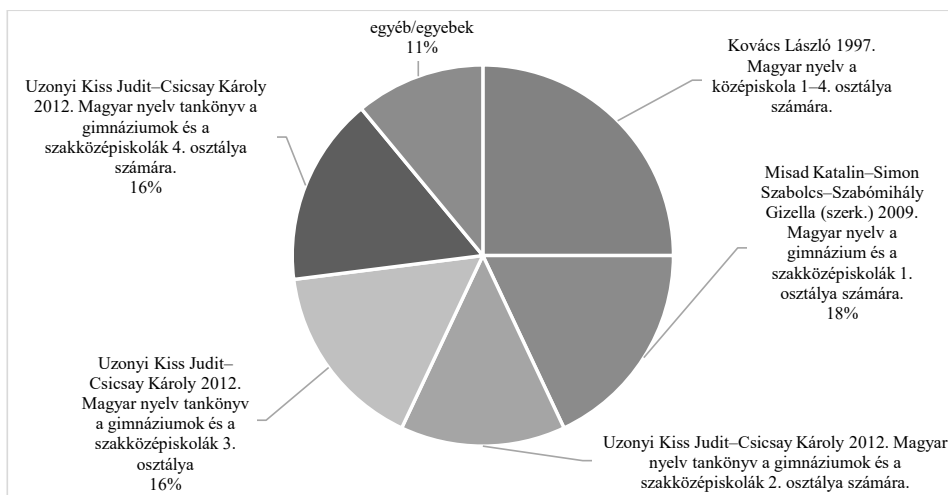
d. Uzonyi Kiss Judit–Csicsay Károly 2012. *Magyar nyelv. Tankönyv a gimnáziumok és a szakközépiskolák III. osztály számára. Maďarský jazyk. Učebnica pre III. ročník gymnázií a pre III. ročník stredných odborných škôl.* Bratislava, TERRA vydavateľstvo, s. r. o.

e. Uzonyi Kiss Judit–Csicsay Károly 2012. *Magyar nyelv tankönyv a gimnáziumok és a szakközépiskolák 4. osztálya számára. Maďarský jazyk. Učebnica pre IV. ročník gymnázií a pre IV. ročník stredných odborných škôl.* Bratislava, TERRA vydavateľstvo, s. r. o.

f. egyéb/egyebek

Az első kérdésre 44 visszajelzés érkezett, amely szerint a tanítási órára való felkészüléskor a tanárok 25%-a a Kovács László által írt tankönyvet, 18%-a a Misad Katalin, Simon Szabolcs és Szabó Mihály Gizella tollából származó 1. osztály számára írt segédletet, 14%-a az Uzonyi Kiss Judit és Csicsay Károly készítette tankönyvsorozat másodikok számára készült kötetet veszi alapul. A pedagógusok 16%-16%-a a 3. és 4. osztály számára írt tankönyveket szintén használja, s 11%-uk megjelölte a kifejtést igénylő „egyéb” opciót is. A beérkezett válaszok arra engednek következtetni, hogy a gyakorló pedagógusok az órára való felkészüléshez szívesen alkalmaznak magyarországi tankönyveket és feladatlapokat; sőt egyes válaszok konkrét kiadványokra² is utaltak.

2 Antalné Szabó Ágnes 2012. *Hogyan írjam? Helyesírási gyakorlólapok középiskolásoknak.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. Hangay Zoltán 1993. *Magyar nyelvi gyakorlókönyv.* Budapest, Trezor. Rácz Endre–Szemere Gyula (szerk.), 2006. *Mondattani elemzések.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

1. ábra. A pedagógusok által a tanítási órára való felkészüléskor használt tankönyvek

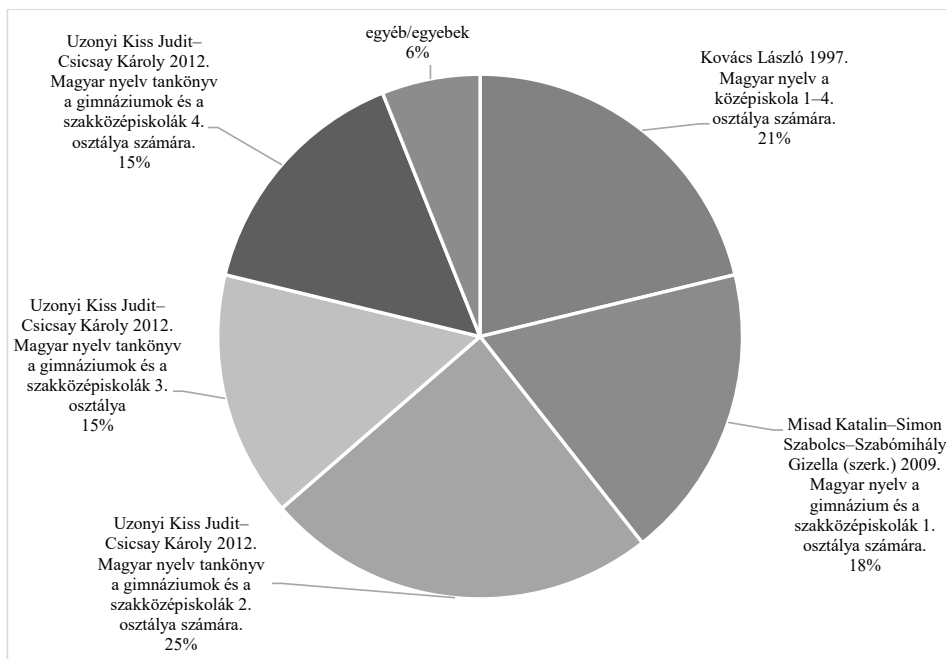
Az első és a második kérdés szorosan kapcsolódik egymáshoz, ezért értelemszerűen a második kérdéshez (*Melyik tankönyvet tartja a tananyag tartalmát tekintve megfelelőbbnek?*) is ugyanazon válaszlehetőségeket kapcsoltam, mint az elsőhöz. Ebben az esetben 33 választ kaptam, amelyek elemzése után megállapíthattam, hogy a pedagógusok – a tananyag tartalmi feldolgozásának tekintetében – 25%-ban az Uzonyi Kiss Judit és Csicsay Károly szerzőpárosnak a 2. osztály számára készült tankönyvével a legelégedettebbek. Nagyfokú elégedettséget tükröz továbbá a Kovács László által írt segédletre érkezett 21% is, annak ellenére, hogy a szóban forgó tankönyvben nem érvényesülnek a hatályos Állami oktatási program szempontjai, ugyanis még a kilencvenes években jelent meg. Misad Katalin, Simon Szabolcs és Szabó Mihály Gizella nyelvtankönyve 18%-ot szerzett; Uzonyi Kiss Judit és Csicsay Károly a 3. és 4. osztály számára készített segédlete egyenként 15%-15%-ot kapott.

Az első és a második kérdésre érkezett válaszok között azonban ellentmondást véltem felfedezni. A második kérdés kapcsán a megkérdezettek 25%-a a tananyag tartalmát tekintve az Uzonyi Kiss Judit és Csicsay Károly 2. osztály számára készült tankönyvét tartja a legmegfelelőbbnek, a gyakorlatban azonban az első kérdésre érkezett adatok alapján csupán a megkérdezett pedagógusok 14%-a használja.

3.2. A második osztály számára készült anyanyelvtankönyv minőség vizsgálata

A kérdőív második része Uzonyi Kiss Judit és Csicsay Károly szerzőpáros munkájára – a *Magyar nyelv tankönyv a gimnáziumok és a szakközépiskolák 2. osztálya számára* c. segédletre – vonatkozó általánosabb jellegű állításokat tartalmazott. Mivel Szlovákiában a központilag meghatározott kritériumrendszernek való megfelelés mértékétől függ a tankönyvek forgalomba kerülése, ezért a kérdőív második részében található állítások megfogalmazásakor is mindenekelőtt ezen tankönyvértékelési szempontokból indultam ki, szem előtt tartottam továbbá az áttanulmányozott szakirodalmat is.

2. ábra. A pedagógusok tankönyvértékelése a tananyag tartalma kapcsán

A pedagógusok az egyes állítások kapcsán – a kérdőív első részéhez hasonlóan – három lehetőség közül választhatták ki a számukra leginkább megfelelőt: egyetértek, részben egyetértek vagy nem értek egyet. A következőkben az eredményül kapott százalékos arányszámokat közlöm.

Az Állami oktatási program a magyar nyelv és irodalom tantárgy esetében célként a nyelvi és egyéb kompetenciák fejlesztését jelöli meg (vö. ISCED 3A 2011, 3–4. p.), tehát a tankönyvszerzőknek ezen elvárásnak eleget tevő nyelvtankönyvet kell készíteniük. A kérdőív első állításának (*A tankönyv alkalmas az ISCED 3A által megfogalmazott kompetencia alapú oktatásra.*) eredményei alapján a pedagógusok döntő többsége (60%) úgy véli, hogy a tankönyv részben tesz eleget a kompetencia alapú oktatás követelményeinek. A további vélemények 20-20%-os arányban oszlanak meg a pozitív és negatív értékelés között.

A tankönyvkutatók szakemberek által gyakran hangoztatott tény szerint a jó tankönyv alkalmas az önálló tanulásra (vö. Fischerné Dárdai 2006, 111. p.). A második állítás (*A tankönyv alkalmas arra, hogy a tanulók – pl. elmaradó óra esetén – önállóan, probléma nélkül sajátítsák el belőle a tananyagot.*) e gondolat nyomán került be a kérdőívbe. A felgyűjtött adatok arról tanúskodnak, hogy a válaszadók 40%-a az illető segédletet megfelelőnek tartja az önálló tananyag-elsajátításra, 27%-uk azonban már csak részben véli alkalmasnak az otthoni tanulásra, ugyanakkor a tanárok fennmaradó 33%-a nemleges válasszal szolgált.

A harmadik kérdést (*Milyen gyakran dolgoznak a tanítási órán a tankönyvvel?*) az a személyes véleményem ihlette, hogy a használati gyakoriság a tankönyv minőségének

egyik ismérve. A válaszok megoszlását tekintve az adatközlők 47%-a a tanítási órán csupán alkalmanként dolgozik a vonatkozó segédlettel. A válaszadók további 33%-ának gyakran, míg 20%-uk óráján szinte soha nem kerül elő a szóban forgó segédlet.

A negyedik és az ötödik állítás megfogalmazásakor egyrészt a bevezetésben említett szlovákiai tankönyvértékelési szempontok közül a tankönyv szerkezeti felépítésére irányuló követelménycsoportból indultam ki; másrészt szem előtt tartottam a szakemberek által közvetített azon gondolatot is, amely a szerkezet és a taníthatóság közötti párhuzamot emeli ki (vö. Fischerné Dárdai 2006, 111–112. p.; Kritériá é. n., 1–3. p.). A negyedik állításra (*A tankönyv szerkezeti felépítése következetes és egyértelmű.*) érkezett válaszok azt mutatják, hogy a tanárok 27%-a az illető tankönyv szerkezeti felépítésének következetességét és egyértelműségét teljes mértékben megfelelőnek tartja; a válaszadók többsége (60%) ezzel már csupán részben ért egyet, 13%-uk pedig egyáltalán nem.

Az ötödik állítás (*A tankönyvben pl. a címek, alcímek, fontosabb kifejezések jelölése következetes.*) arányai alapján a tanárok 54%-a teljesen, 46%-a pedig részben ért egyet a másodikosok számára írt segédlet címeinek, alcímeinek stb. jelölésbeli következetességével. Ebben az esetben nemleges válasz nem érkezett.

Az szlovákiai tankönyvértékelési kritériumrendszerben található további szempontok a tankönyvek módszertani megoldásaival kapcsolatos elvárásokat is megszabja. A hatodik állítással (*A tankönyv lehetőséget nyújt a legújabb tanítási módszerek alkalmazására.*) felgyűjtött adatokból kiindulva a vonatkozó tankönyv alkalmasságát a legfrissebb oktatási módszerek gyakorlatbeli átültetésére a pedagógusok 60%-a részben, 40%-a pedig teljesen kétségbe vonja.

A kérdőív második részének utolsó két állítása már a feladatok kvalitatív és kvantitatív jellemzőjéhez volt köthető. A hetedik állításra (*Az egyes tananyagrészekhez kapcsolódó gyakorlatok, feladatok minőségüket tekintve alkalmasak az átvett tananyag begyakorlására.*) érkezett visszajelzések azt mutatják, hogy a tanároknak csupán 13%-a elégedett teljesen a feladatok minőségével, 73%-a részben tartja megfelelőnek a feladatok színvonalát, a válaszadók 14%-a pedig elégedetlenségét fejezi ki.

Az utolsó állítás a feladatok mennyiségi tulajdonságára irányult (*A feladatok mennyiségi szempontból elegendőek az átvett tananyag begyakorlásához.*), s a pedagógusok véleménye a három válaszlehetőség között pontosan megoszlik, vagyis az egyetértés, részben egyetértés és a nem egyet értés is 33,3%.

3.3. A második osztály számára készült anyanyelvtankönyv Szófajtan c. fejezetének vizsgálata

A kérdőív harmadik része a gimnáziumok és szakközépiskolák második osztálya számára készült anyanyelvtankönyv Szófajtan c. fejezetének konkrét jelenségeire vonatkozó állításokat tartalmazott. Az adatközlők ebben az esetben is a három rendelkezésre álló lehetőség közül – egyetértek, részben egyetértek vagy nem értek egyet – választhatták ki a hozzájuk legközelebb állót.

Az alábbiakban is minden állítást egyenként ismertetek, majd a beérkezett adatok százalékarányos eloszlását közlöm.

Az első állítás (*A tankönyv Szófajtan c. fejezetében a hagyományos szófajtani felosztást sajátítják el a tanulók, azonban a szerző alkalmanként utal a Magyar grammatika című, egyetemi tankönyv által bemutatott újításokra is, melynek szükségességével...*) – megfogalmazásának alapját A szófajba sorolás szempontjai c. fejezetben megjelenő kétféle szemléletmód képezte, ugyanis a vonatkozó tananyag a hagyományos leíró nyelvtani szemlélet bemutatása mellett a nyelvtudomány frissebb eredményeire is reflektált. Mindez ugyan negatívan befolyásolja a tananyag kognitív feldolgozását, a pedagógusok 40%-a mégis teljesen egyetért az illető tananyag ilyen jellegű bemutatásával, s csupán 7%-a véli inefektív eljárásnak.

A második állítás (*A tankönyv Szófajtan c. fejezetében található ábrák [ágrajzok] támogatják a tananyag hatékony kifejtését.*) a szakirodalomból ismert azon tények nyomán került be a kérdőívbe, amelyek szerint az ábrák jótékony hatással vannak a tananyag elsajátítására, s hasonlóan fontos szerepet töltenek be az új anyag kifejtésekor is (vö. Kerber 2005, 26. p.). A vizsgált segédlet ágrajzairól a válaszadók 40%-a úgy gondolja, hogy megkönnyítik a tananyag kifejtését, az adatközlők 53%-a azonban pusztán az ezzel kapcsolatos részbeni egyetértését fejezi ki, 7 %-uk egyáltalán nem ért egyet hatékonyságukkal.

A szakirodalom szerint a tanulhatóság egy másik meghatározója a tankönyvben található ismeretek és a tanulók életkori sajátosságainak összhangja (vö. Fischerné Dárdai 2006, 111. p.). Ebből a tényből indultam ki a harmadik állítás (*A tankönyv Szófajtan c. fejezetében előfordulnak olyan ismeretek, amelyek nincsenek összhangban a tanulók életkori sajátosságaival.*) megfogalmazásakor is. A beérkezett válaszok arról tanúskodnak, hogy a pedagógusok 53%-a szerint a vonatkozó tankönyvben előfordul olyan ismeretanyag, amely nem reflektál a tanulók életkorára, további 40%-uk részlegesen ért mindezzel egyet, s csupán 7%-uk nem gondolja így.

A következő állításommal (*A tankönyvben tükröződő szemlélettel, mely szerint a suksükölés és a nákolás súlyos hibának számít...*) a szlovákiai magyar nyelvet oktató pedagógusok nyelvjárásokhoz való viszonyulását szerettem volna felmérni. Erre jó alkalmat szolgáltatott a tankönyv lapjain tükröződő normatív szemlélet, amely (egyebek mellett) a suksük és nákolás mint nyelvjárási jelenségek „súlyos hibának” való bélyegzésében nyilvánul meg. Kiemelendő, hogy az adatközlők 36%-a azonos állásponton van, 43%-a részben ért egyet, s pusztán a fennmaradó 21% ítéli el a nyelvjárásokkal szembeni ellenséges nézőpontot.

Az ötödik állítás (*A földrajzi és intézménynevek helyesírása című fejezet adekvát didaktikai módszerek segítségével, megfelelő módon, a szaktudományok eredményeit szem előtt tartva jeleníti meg az ismereteket.*) alapját az a tény szolgáltatta, hogy az illető tankönyvben a szerzők didaktikai szempontból inadekvát módon közölték a földrajzi- és intézménynevek helyesírásához kötődő szabályokat, ugyanis az akkoriban érvényes helyesírási szabályzatból szinte változatlanul emelték át őket a másodikosok számára készült segédletbe (vö. Uzonyi Kiss–Csicsay 2012, 92–94. p.; 96–97. p.; AkH.³ 2015, 70–83. p.). Ennek ellenére a felgyűjtött válaszok alapján elmondható, hogy a

3 A magyar helyesírás szabályai. Tizenkettedik kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó.

pedagógusok 27%-a a szabályok didaktikai transzformáció nélküli megjelenítésével egyetért, további 47% pedig részbeni egyetértését fejezi ki. A helyesírási ismeretek ilyen jellegű ismertetésének helyénvalóságát csak a pedagógusok 26%-a vonja kétségbe.

A hatodik állítást (*A melléknevekkel foglalkozó tananyag után található feladat mennyiségileg elegendő a melléknevekben szereplő j és ly betűk begyakoroltatására: „Pótold a következő melléknevekben a hiányzó j és ly betűket: moso_gó, terebé_es, ola_os, mora_ló, _ukacsos, hó_agos, fennhé_ázó, toka_i.”*) látszólag arra éleztem ki, hogy az adatközlők a j és ly betűk helyesírásának begyakorlásához mennyiségileg elegendőnek tartják-e az illető feladatot, ugyanakkor az is érdekelt, mennyien jelzik a feladatban található pontatlanságot (a szerzők a *morajló* és *fennhéjázó* szavakat a melléknevekhez sorolják, miközben ezek nem melléknevek, hanem melléknévi igenevek [vö. Uzonyi Kiss–Csicsay 2012, 99. p.]). A pedagógusok 40%-a – akiknek fele jelezte is a feladat hiányosságát – nem ért egyet a feladattal. A válaszadók 47%-a részben elfogadja, 13%-uk pedig teljesen elegendőnek és megfelelőnek véli a szóban forgó gyakorlatot.

A hetedik állítás (*A tankönyvben található számnevekre vonatkozó helyesírási ismeretek elegendők az ISCED 3A-ban található kimeneti követelmények teljesítéséhez.*) a számnevek után található helyesírási tudnivalók mennyiségi jellemzőivel kapcsolatos kételyeimet fejezte ki, ugyanis véleményem szerint a megjelenített ismeretek nem elegendők a diáktoktól elvárt tudásszint eléréséhez. Hasonló álláspontot képvisel a pedagógusok 27%-a is. A tankönyv által bemutatott szabályokat a pedagógusok 47%- részben elegendőnek tartja, s 26% azon válaszadók száma, akik teljes mértékben elégedettek.

A nyolcadik állításban (*A határozószókat bemutató tananyagrészt szerkezeti, tartalmi feldolgozásával...*) fogalmazódtak meg a határozószókkal kapcsolatos szerkezeti és tartalmi jellegű fenntartásaim. A második tankönyv vonatkozó tananyaga osztályozásra épült, s a viszonyított fogalom határozottsága alapján két csoportot különböztet meg: határozott fogalmi tartalmú határozószókat és névmási határozószókat. A két csoport lényegében ugyanazokat a jelentéstani alcsoportokat alkotta, vagyis lehetnek hely- és időhatározó-szók, illetve elvontabb körülményt kifejezők, ennek ellenére a szerzők csak a névmási határozószók kapcsán mutatták be az imént felsorolt alcsoportokat. Megtévesztő volt továbbá, hogy a szerzők előbb bemutatták a névmási eredetű határozószókat – miközben a névmási határozószók funkciójáról említést sem tettek – , majd a rá következő bekezdésben már a névmásoktól való elkülönülésükről szóltak. A beérkezett válaszok alátámasztják a fent megfogalmazott kétségeimet, a megkérdezett pedagógusoknak ugyanis csak a 13%-a ért egyet a határozószók ilyen jellegű bemutatásával; 60%-uk a szóban forgó tananyagot részben fogadja el; 27%-uk pedig nemtetszését fejezte ki az eljárással szemben.

A kilencedik állítás (*A határozói igenevre vonatkozó magyarázat terjedelmével, amely mindössze két mondat...*) azon a személyes értékelésemen alapult, amely szerint a vizsgált tankönyvben található határozószói igenevek kétmondatos kifejtése aligha elegendő egy középiskolai anyanyelvtankönyv lapjaira. Az összegyűjtött adatok szerint a válaszadók 40%-a hozzám hasonló állásponton van, de 33%-uk az ellentétes véleményt képviseli, a fennmaradó 27% pedig részben ért egyet a feltűnően rövid tananyaggal.

4. Összegzés

A felgyűjtött adatok alapján a használatban levő Uzonyi Kiss–Csicsay-féle anyanyelvtankönyvek nem szorították ki az iskolai használatból a 90-es évek második felében megjelent Kovács László jegyzete segédletet. Egyes középszintű oktatási intézményekben a két tankönyvet párhuzamosan használják, más helyeken pedig a régebbi tankönyv elsődleges használatát figyelhetjük meg. A vizsgált szlovákiai segédletek hiányosságainak kiküszöbölése érdekében a felmérésben részt vevő magyar szakos pedagógusok egy része magyarországi anyanyelvtankönyvek használatát javasolja.

Kiemelném, hogy a pedagógusok nagy része pozitívan értékelte a vizsgált segédlet szerkezeti felépítését, grafikai megoldásait, önálló tananyag-elsajátításra való alkalmasságát, a vonatkozó tankönyv hiányosságait azonban a felgyűjtött adatok is alátámasztják: Uzonyi Kiss Judit és Csicsay Károly szerzőpáros munkáját csupán a pedagógusok 20%-a érzi feltétel nélkül megfelelőnek az Állami oktatási programban megjelölt kompetencia alapú oktatásra; egyértelműen egyetlen válaszadó sem gondolja, hogy a vizsgált tankönyv megalapozná a legújabb pedagógiai módszerek gyakorlatbeli alkalmazását; a segédlet feladatainak kvalitatív értékelését illetően a válaszadók 73%-a nem tudott egyértelműen állást foglalni, az arányszámok hasonló eredményt mutatnak a feladatok kvantitatív értékelésének esetében is, ugyanis a vélemények a három válasz közt épp megoszlának. Kiemelendő továbbá, hogy a megkérdezett pedagógusoknak csupán 33,3%-a használja a tanítási órán *gyakran* a tankönyvet.

A kérdőív harmadik részében található kérdésekre érkezett válaszok kapcsán ellentmondást véltem felfedezni, ugyanis jóllehet a pedagógusok 40%-a azt állította, hogy a Magyar grammatikára utaló megjegyzések tankönyvbeli jelenlétével egyetért, 53%-uk mégis azt vallotta, hogy a vizsgált segédletben lévő ismeretek és a tanulók életkori sajátossága nincs összhangban egymással. Ezen kívül felettébb váratlanul ért a nyelvjárásokkal kapcsolatosan megfogalmazódott álláspont, melyből kiindulva a megkérdezett pedagógusoknak csupán kicsivel több, mint 20%-a nem bélyegezné a suksüktöt és a nákolást – a második anyanyelvtankönyv nyomán – „súlyos hibá”-nak; valamint még a melléknevekhez kapcsolódó feladatokkal összefüggésben megjegyezném, hogy a válaszadók mindössze 20%-a jelezte az illető feladatban található hiányosságot.

A kérdőív második és harmadik részében található három válaszlehetőség közül (egyetértek, részben egyetértek, nem értek egyet) az adatközlők leggyakrabban – 50,9%-ban – a „részben egyetértek” opció mellett döntöttek, vagyis a megkérdezett pedagógusok a második osztály számára készült tankönyvről megfogalmazott kérdések kapcsán csaknem az esetek felében nem foglaltak szilárd álláspontot.

Irodalom

- AkH. *A magyar helyesírás szabályai*. Tizenkettedik kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó, 70–83. p.
- Fischerné Dárdai Ágnes 2006. A tankönyvek megítélésének minőségi paraméterei. In Szabolcs Ottó (szerk.): *Történelmi megismerés – történelmi gondolkodás*. Budapest, ELTE BTK. 104–12. p.
- Kerber Zoltán 2005. Magyar nyelv és irodalom. In Kojanitz László (szerk.): *A tankönyvek korszerűségét és minőségét meghatározó tényezők*. Budapest, Commitment Pedagógiai Intézet, 3–6. p.; 26. p.
- Lőrincz Gábor 2014. Nyelvi variativitás – a hiányzó tananyag. In Lőrincz Julianna–Simon Szabolcs–Török Tamás (szerk.): *Odbornost a metodické otázky učebnic – Zborník z medzinárodného sympózia o výskume učebnic. Az anyanyelvoktatás dokumentumainak szakmai, módszertani vizsgálata. A Selye János Egyetem TKK Mai Magyar Nyelvi Tanszékén működő Variológiai Kutatócsoport 2013–2014-es nemzetközi szimpóziumokon elhangzott előadásainak gyűjteményes kötete*. Komárom, Selye János Egyetem, 95–116. p.
- Misad Katalin 2014. A kétnyelvűség aspektusának vizsgálata a szlovákiai magyar tannyelvű középiskolák anyanyelvtankönyveiben. In Lőrincz Julianna–Simon Szabolcs–Török Tamás (szerk.): *Odbornost a metodické otázky učebnic – Zborník z medzinárodného sympózia o výskume učebnic. Az anyanyelvoktatás dokumentumainak szakmai, módszertani vizsgálata. A Selye János Egyetem TKK Mai Magyar Nyelvi Tanszékén működő Variológiai Kutatócsoport 2013–2014-es nemzetközi szimpóziumokon elhangzott előadásainak gyűjteményes kötete*. Komárom, Selye János Egyetem, 117–130. p.
- Misad Katalin 2015. A kétnyelvűség aspektusának vizsgálata a szlovákiai magyar tannyelvű középiskolák anyanyelvtankönyveiben. In Zimányi Árpád (szerk.): *A tudományoktól a művészetekig. Az Eszterházy Károly Főiskola Bölcsészettudományi Karának tanulmánygyűjteménye a Magyar Tudomány Ünnepe 2014-es előadásaiból*. Eger, Líceum Kiadó, 72–83. p.
- Misad Katalin 2017. A helyesírás-tanítás tartalma és szempontjai szlovákiai magyar középiskolai anyanyelvtankönyvekben. In Lőrincz Julianna–Simon Szabolcs (szerk.): *A tankönyvkutatás szakmai, módszertani kérdései. A Variológiai kutatócsoport 7, nemzetközi tankönyvkutató szimpóziumának tanulmányai*. Komárom, Selye János Egyetem, 78–90. p.
- Simon Szabolcs 2013. Szempontok, irányzatok a tankönyvek és egyéb iskolai dokumentumok elemzésével kapcsolatos szlovákiai magyar szakirodalomban. In Ruda Gábor–Szabómihály Gizella (szerk.): *Nemzetkép és identitás az iskolák tankönyveiben. Pilisvörösvár–Dunaszerdahely–Komárom–Nyitra–Esztergom, Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület–GRAMMA Egyesület–Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara–Pázmány Péter Katolikus Egyetem Vitéz János Kar–Selye János Egyetem*, 87–93. p.
- Simon Szabolcs 2017. A szlovákiai magyar oktatáspolitikai helyzet és a hazai tankönyv- és tantervkutatás újabb eredményeihez. In Lőrincz Julianna–Simon Szabolcs (szerk.): *A tankönyvkutatás szakmai, módszertani kérdései. A Variológiai kutatócsoport 7, nemzetközi tankönyvkutató szimpóziumának tanulmányai*. Komárom, Selye János Egyetem, 9–32. p.
- Vančo Ildikó 2013. Anyanyelv és nyelvtanoktatás kisebbségben. In Ruda Gábor–Szabómihály Gizella (szerk.): *Nemzetkép és identitás az iskolák tankönyveiben. Pilisvörösvár–Dunaszerdahely–Komárom–Nyitra–Esztergom, Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület–GRAMMA Egyesület–Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara–Pázmány Péter Katolikus Egyetem Vitéz János Kar–Selye János Egyetem*, 26–37. p.

Oktatási dokumentumok

- Kritériá na hodnotenie kvality učebnice pre všeobecno-vzdelávacie predmety é.n. Štátny pedagogický ústav. http://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/ucebnice-metodiky-publikacie/kriteria_vseobecno_vzdelavacie_predmety.pdf (2018. október 23.)
- Štátny vzdelávací program. Maďarský jazyk a literatúra. (Vzdelávacia oblasť: jazyk a kommunikácia). ISCED 3A. http://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/statny-vzdelavaci-program/madarsky_jazyk_literatura_isced3a_titul.pdf (2018. október 23.)

Vizsgált tankönyvek

- Kovács László 1997. *Magyar nyelv a középiskola 1–4. osztálya számára. Maďarský jazyk pre 1.–4. ročník stredných škôl s vyučovacím jazykom maďarským*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Misad Katalin–Simon Szabolcs–Szabó Mihály Gizella 2009. *Magyar nyelv a gimnázium és a szak-középiskolák 1. osztálya számára. Maďarský jazyk pre 1. ročník gymnázií a stredných odborných škôl s vyučovacím jazykom maďarským*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Uzonyi Kiss Judit–Csicsay Károly 2012. *Magyar nyelv. Tankönyv a gimnáziumok és a szakközépiskolák II. osztálya számára. Maďarský jazyk. Učebnica pre II. ročník gymnázií a pre II. ročník stredných odborných škôl*. Bratislava, Vydavateľstvo TERRA.
- Uzonyi Kiss Judit–Csicsay Károly 2012. *Magyar nyelv. Tankönyv a gimnáziumok és a szakközépiskolák III. osztálya számára. Maďarský jazyk. Učebnica pre III. ročník gymnázií a pre III. ročník stredných odborných škôl*. Bratislava, Vydavateľstvo TERRA.
- Uzonyi Kiss Judit–Csicsay Károly 2012. *Magyar nyelv. Tankönyv a gimnáziumok és a szakközépiskolák IV. osztálya számára. Maďarský jazyk. Učebnica pre IV. ročník gymnázií a pre IV. ročník stredných odborných škôl*. Bratislava, Vydavateľstvo TERRA.
- Dr. Uzonyi Kiss Judit 2008. *Magyar nyelv a 10. évfolyam számára*. Celldömölk, Apáczai Kiadó.
- Dr. Uzonyi Kiss Judit 2009. *Magyar nyelv a 11. évfolyam számára*. Celldömölk, Apáczai Kiadó.
- Dr. Uzonyi Kiss Judit 2010. *Magyar nyelv a 12. évfolyam számára*. Celldömölk, Apáczai Kiadó.

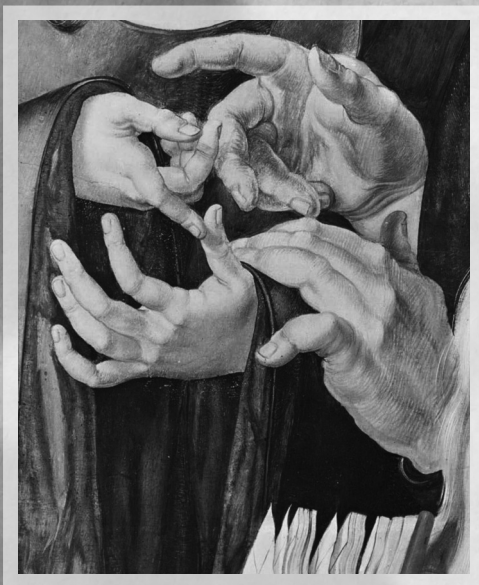
VERONIKA JAKAB

ON THE STATE OF MOTHER TONGUE TEXTBOOKS OF HUNGARIAN SECONDARY SCHOOLS IN SLOVAKIA

The subject of this study are the mother tongue textbooks of secondary grammar schools and vocational schools with Hungarian as the language of instruction, in particular the study-aid for the second grade. In order to map the pedagogues' opinion regarding the content, structure and methodological solutions of the examined textbooks, I conducted a survey in January 2019, and this study is intended to present the collected data.

MISAD KATALIN

NYELVHASZNÁLAT KÉTNYELVŰ KÖRNYEZETBEN

Fórum Kisebbségkutató Intézet – Gramma Nyelvi Iroda

HORBULÁK ZSOLT

Dél-Szlovákia gazdasági és szociális helyzete néhány mutató tükrében (3. rész)

ZSOLT HORBULÁK

The Economic and Social Situation of Southern Slovakia in View of Some Indicators (Part III)

Indexing Terms: Southern Slovakia, regional disparities, industrial production, productivity, average industrial wage

Bevezetés

Dél-Szlovákia gazdasági és társadalmi fejlődése eltér az országos trendektől. Ezek a különbségek statisztikailag is kimutathatók, és már több tanulmányban is foglalkoztunk velük (Horbulák 2015; 2017). Ezekben Dél-Szlovákia 16 jelentős magyar ajkú népességgel rendelkező járás, illetve ma már nagyon kevés magyar lakosú, de a régióban található és a magyarsághoz ezer szállal kötődő két nagyváros, Pozsony és Kassa munkanélküliségi rátáját, az ott élők átlagbérét, a szociális támogatásban részesülők arányát, az úthálózat néhány jellemzőjét és azt elemeztük, hogy az ország 200 legnagyobb vállalatából hánynak a székhelye található ott. Emellett vizsgáltuk a vidék lakosságának iskolázottsági mutatóit, illetve számítógépes szövegszerkesztői ismereteit. Ebben a dolgozatunkban néhány gazdasági mutatószámra összpontosítunk, mint az ipari termelés, a termelékenység, de összehasonlítjuk a vállalati bérezés és a munkanélküliség alakulását is. A tanulmányban a 2017-es év adataiból indultunk ki.

Szlovákia regionális gazdasági fejlettsége

Szlovákiát az Európai Unióhoz való csatlakozás egyik győztesének lehet tekinteni. Az egy főre jutó GDP-jét vásárlóerő-paritás alapján számítva 2000 és 2017 között több mint megkettősítette. A 269%-os növekedés legfeljebb Litvánia (336%), Lettország (311%) és Bulgária (291%) számaitól marad el, és megelőzi Lengyelországot (254%), Csehországot (214%), illetve Magyarországot (206%) továbbá az uniós átlagértéket (170%) is (Eurostat). A sikeres felzárkózásra azonban árnyékot vet, hogy a regionális különbségek még mindig jelentősek. A NUTS2 régiók tekintetében az alábbi adatokkal találkozhatunk:

1. táblázat. Szlovákia NUTS2 régióinak vásárlóerő-paritáson mért ereje 2017-ben

kód	NUTS2 régió	az EU átlag %-os aránya
SK01	Bratislavský kraj (Pozsonyi Kerület)	179
SK02	Západné Slovensko (Nyugat-Szlovákia)	70
SK03	Stredné Slovensko (Közép-Szlovákia)	61
SK04	Východné Slovensko (Kelet-Szlovákia)	54

Forrás: <http://ec.europa.eu/eurostat>

Pozsony 179%-os fejlettsége vetekszik az Európai Unió legfejlettebb régióval, ellenben az ország többi térségének fejlettsége nem éri el az uniós átlag 75%-át, ami fejletlen régióknak minősül és támogatásra jogosult. Az igazsághoz tartozik, hogy Kelet-Közép-Európa többi országának nem fővárosi régiója is ebbe a kategóriába tartozik. A negatívumok között azonban még ki kell emelni azt is, hogy Szlovákia többi fejletlen régiója között is számottevő a különbség. Kelet-Szlovákia Nyugat-Szlovákia fejlettségének csak a 77%-át éri el. Azt viszont be kell ismerni, hogy az olló záródik, mivel 2016-ban a kelet még csak 73%-nyira közelítette meg a nyugatot.

Szlovákia regionális gazdasági különbségei kerületi vonatkozásban, azaz a NUTS3 régiók szintjén is érezhetők. A gazdasági aktivitást,¹ a kerületben előállított bruttó gazdasági értéket, a nagyvállatok abszolút számát² figyelembe véve itt is látható a nyugat-keleti fejlettségi különbség, de különösen a főváros kiemelkedően jó pozíciója, amire már az 1. sz. táblázat is felhívta a figyelmet. A bemutatott adatok nem adnak pontos képet a valós helyzetről, nem veszik figyelembe az adott megye lakosságának számát és kiterjedését, de a megyék esetében meglehetősen kicsik a különbségek, miközben a Pozsonyi kerületet – akárcsak NUTS2-es szinten – csupán a fővárosra és a környező járásra terjed ki. Ez a tény azt mutatja, hogy ennek a kerületnek a valós gazdasági ereje az országon belül még nagyobb. Pozsonnyal csak a szintén nyugati fekvésű Nagyszombati kerület képes tartani a lépést.

A regionális különbségek kutatásának Szlovákiában szerteágazó szakirodalma van (Rievajová–Klimko 2018; Workie Tiruneh–Štefánik 2014; Michálek–Podolák 2014; Švecová–Rajčáková 2014). Mi több, az országban vannak olyan nagyrégiók, ezek közé tartozik a Besztercebányai kerület, ahol a belső különbségek nem hogy nem csökkennek, hanem még tovább mélyülnek (Liptáková 2017). Hasonlóan rossz a helyzet a Kassai kerületben, ahol hosszú távon nem tudtak változtatni a munkanélküliség szerkezeti összetételén (Karácsony–Bálint 2016). Mezei István és Hardi Tamás kijelentése (2003), miszerint „...Szlovákia gazdasági fejlettsége rendkívül sajátos. Az ország legnyugatibb pontján található Pozsony és szűkebb környezetének fejlettsége mellett kelet felé haladva egyre fejletlenebb területekkel találkozhatunk”, tanulmányuk megjelenése után másfél évtizeddel is folyamatosan érvényes.

-
- 1 A gazdaságilag aktív lakosok közé mindkét nem 15 és 64 év közötti foglalkoztatott, illetve munkanélküli, azaz dolgozni képes tagjai tartoznak.
 - 2 Nagyvállalatnak számít a 250 és több alkalmazottat foglalkoztató cég.

2. táblázat. A gazdasági aktivitás, regionális GDP és a nagyvállalatok száma Szlovákia megyéiben 2017-ben

kerület	gazdasági aktivitás (%)		regionális GDP (millió EUR)		nagyvállalatok száma	
		eltérés az országostól		országos része (%)		országos része (%)
Pozsonyi kerület	65,4	5,5	23 727	28,0	217	32,8
Nagyszombati kerület	62,1	2,2	9 519	11,2	57	8,6
Trencsényi kerület	59,0	-0,9	7 602	9,0	92	13,9
Nyitrai kerület	59,1	-0,8	9 273	10,9	61	9,2
Zsolnai kerület	58,8	-1,1	9 198	10,8	75	11,3
Besztercebányai kerület	60,6	0,7	7 486	8,8	48	7,3
Eperjesi kerület	59,4	-0,5	7 686	9,1	56	8,5
Kassai kerület	56,5	-3,4	10 360	12,2	55	8,3
Szlovákia összesen	59,9	0,0	84 851	100,0	661	100,0

Forrás: Štatistická ročenka regiónov Slovenska 2018, saját számítás

Úgyis tény, hogy a közép-európai térségben nem egyedülálló jelenségről van szó. „A 2008-as válság után a szlovák és lengyel gazdaság felzárkózása egyenletes maradt, míg a magyar és cseh gazdaság 2012-ig lényegében stagnált és csak 2013-tól vált dinamikusabbá, ettől az időtől kezdve mind a négy ország hasonló ütemben közeledik az EU15 átlagához. Az ezredfordulón 18 százalékpont volt a V4-országokon belül a fejlettebbek és a kevésbé fejlettek közötti eltérés, amely 2006-ra 24 százalékpontra nőtt, ez a rés 2009-től fokozatosan csökkent 12 százalékpontra, azaz napjainkban közeledés figyelhető meg a négy ország között” (Lengyel–Kotosz 2018). Majd később hozzátesszik, „hogymind a felzárkózás mértékét, mind az elért szintet illetően a fővárosi térség állnak az élen”.

Dél-Szlovákia járásainak kiemelt gazdasági mutatói

Ahogy arra az első tanulmányunkban (Horbulák 2015) is felhívtuk a figyelmet, az elemzett régió meghatározása, földrajzi behatárolása nem egyszerű feladat. Vizsgálódásunk eredeti tárgya ugyanis nem Dél-Szlovákia maga, hanem Szlovákia magyarok által jelentős számban lakott vidéke. A probléma gyökerét Szlovákia közigazgatási felosztásában kell keresni. A kérdéssel kapcsolatban több tanulmány is megjelent. Ahogy azt Mezei István és Hardi Tamás írta (2003), az 1996-os közigazgatási felosztásban „a megosztó politika érvényesült a magyarlakta vidékeken is, amelyeket ennek a szándéknak megfelelően daraboltak fel”. Gulyás László (2008) még sarkosabban fogalmaz: „Mečiar³ egy olyan 8 régiós közigazgatási beosztást készített elő, amely kifejezetten hátrányosan érintette a magyar kisebbséget. A reform során kiemelt szempontnak számított a

3 Vladimír Mečiar, Szlovákia háromszoros (1990–1991, 1992–1994, 1994–1998) miniszterelnöke.

magyar többségű területek olyan felosztása, amely – Mečiar 1996. április 26-i tv-nyilatkozatát idézve – *egyszer s mindenkorra megakadályoz mindenfajta magyar autonómia-törekvést Szlovákiában.*” A többi közigazgatási felosztásra vonatkozó javaslatot, egyebek között a magyar kisebbség által benyújtott tervezetet az akkori kormány nem fogadta el.

Tudni kell azt is, hogy a közigazgatási egységek egyben statisztikai régiók is. Ebből az is következik, hogy mivel az etnikai tényező nem jelenik meg, így gyakorlatilag lehetetlen a magyarság egészére vonatkozó statisztikai adatok beszerzése. Ilyen jellegű adatgyűjtés csak a censusok idején történik. Mi ebben a tanulmányban – jobb híján, kompromisszumként – a járásoknak a LAU1 régiók alapján begyűjtött adataiból indultunk ki. Meg kell jegyezni, hogy hasonló módszert alkalmaznak a Dél-Szlovákiával foglalkozó egyéb tanulmányok szerzői is (lásd Horbulák 2015).

A jelenlegi közigazgatás felosztás alapján Szlovákia 72 önálló járásából csak kettőnek van abszolút magyar többsége, további tizennégyben a magyarság, noha folyamatosan csökkenő számban és arányban, de meghatározó módon van jelen. Ezek a járások a következők: a Szenci, Dunaszerdahelyi, Galántai, Vágsellyei, Komáromi, Érsekújvári, Nyitrai, Lévai, Nagykürtösi, Losonci, Rimaszombati, Nagyrőcei, Rozsnyói, Kassa vidéki, Töketerebesi, Nagymihályi. Tekintettel arra, hogy az elemzett régió része, és hagyományosan a magyar múlt, kultúra és gazdaság része, Pozsonyt és Kassát is bevontuk a vizsgálatba. Ennek a régióknak a teljes területe 16 588,5 km², ami az ország területének 33,83%-át teszi ki. Csak a 16 járás kiterjedése 15 983,7 km², ami az ország területének 32,6%-a. A 16 járásban és a két városban élők száma a 2011-es népszámlálás idején 2 149 424 főt tett ki, ez Szlovákia lakosságának 32,83%-a. Csak a 16 járásban élők száma 1 497 763 fő volt, ez az ország lakosságának 27,75%-a. A 16 járásban, továbbá Pozsonyban és Kassán 453 240 fő vallotta magát magyarnak, ami az adott terület lakosságának a 21,09%-át tette ki, ellenben a szlovákiai magyarság 98,86%-át. A 16 járásban 432 739 magyar ember élt, ami a terület lakosságának 28,89%-át, a szlovákiai magyarságnak pedig 94,39%-át tette ki.

A következő táblázatban a tizenhat járás és a két város ipari termelését és az ott található vállalatok termelékenységét hasonlítottuk össze az országos számokkal.

A 3. táblázat jól szemlélteti, hogy a járások között óriási különbségek vannak. Természetesen a bruttó termelés mértéke önmagában nem meghatározó, hiszen ennek olyan faktorai is vannak, mint az adott járás kiterjedése és lakosainak száma. Arra korábbi tanulmányunkban szintén felhívtuk a figyelmet (Horbulák 2015), hogy a déli járások kiterjedése mintegy harmadával nagyobb, mint az északiaké. Bizonyos járások kimagasló teljesítménye mögött értelemszerűen az ott székelő országosan jelentős cégek kibocsátását kell keresni. Pozsony adatai nem meglepőek. A 200 legnagyobb forgalmú vállalat közül 86-nak található ott a székhelye. A galántai adatok mögött a dél-koreai Samsung Electronics eredményességét kell keresni, amely forgalma alapján Szlovákia 6. legnagyobb vállalata. Nyitrán erre a listára a Foxconn (11. hely, elektrotechnika) és a Med-Art (60. hely, kereskedelem) került fel. Kassa város gazdasági ereje a kohászati óriásnak, a US Steelnek köszönhető (5. hely), de 200-as listára további négy cég került fel. Érdekes felhívni a figyelmet a Kassa vidékre. Ebben a járásban található Kenyhec település, amely ipari parkjában két, a 200-as listán található cég telephellyel rendelkezik. Az igazsághoz

tartozik, hogy erről a listáról a régió más járásaiban is vannak vállalatok. A Szenci járásban 3, a Dunaszerdahelyiben 1, a Vágsellyeiben 1, a Komáromiban 3, az Érsekújváriban 1, a Lévaiban 2 és a Losonciban 1.

3. táblázat. A dél-szlovákiai vállalatok termelési és termelékenységi adatai 2017-ben

járás/város	ipari termelés		termelékenység	
	EUR	országos része %-ban	EUR	országos átlag %-a
Pozsony	4 566 113 095	5,72	381 536	189,66
Szenci járás	252 704 669	0,32	137 657	68,43
Dunaszerdahelyi járás	656 717 199	0,82	131 517	65,38
Galántai járás	3 022 137 296	3,79	430 013	213,76
Komáromi járás	788 040 447	0,99	119 375	59,34
Vágsellyei járás	626 932 019	0,79	180 350	89,65
Nyitrai járás	2 606 936 326	3,27	177 019	88,00
Érsekújvári járás	566 131 264	0,71	87 743	43,62
Lévai járás	599 561 522	0,75	100 652	50,03
Nagykürtösi járás	67 280 919	0,08	52 150	25,92
Losonci járás	287 530 258	0,36	94 730	47,09
Nagyrócei járás	156 799 681	0,20	72 509	36,04
Rimaszombati járás	136 596 028	0,17	46 005	22,87
Rozsnyói járás	406 856 630	0,51	160 290	79,68
Kassa város	1 122 075 898	1,41	147 278	73,21
Kassai járás	959 448 235	1,20	253 045	125,79
Tőketerebesi járás	69 168 536	0,09	57 588	28,63
Nagyimhályi járás	667 416 157	0,84	100 445	49,93
átlag (16+2)	975 469 232	1,22	151 661	75,39
átlag (16)	741 891 074	0,93	137 568	68,39
összes (16+2)	19 275 806 485	24,16	-	-
összes (16)	11 870 257 186	14,88	-	-
országos adat	79 784 111 942	100,00	201 164	100,00

Forrás: saját szerkesztés a Szlovák Statisztikai Hivatal adatai alapján

A következőkben azt vizsgáljuk meg, hogy a déli régióknak mennyire sikerült felzárkózni. Először az átlagbér változását vesszük górcső alá. A gyors gazdasági növekedés és a növekvő foglalkoztatás (lásd az 5. sz. táblázatot) egyik velejárója a bérek gyors növekedése. Ezt a magyarlakta régió egésze is megérzi. A szórás azonban nagy. A Kisalföld északi része, ahol a tömbmagyarság legnagyobb része él, egyértelműen nyertese ennek a folyamatnak. A fizetések leggyorsabban a Dunaszerdahelyi, Nyitrai, Lévai és Érsekújvári járásban emelkedtek. A bérek még a legelmaradottabb gömöri régióban is nőttek, az ötödik helyet a Rimaszombati járás foglalta el. Igaz, van negatív példa is. A Losonci járásban meglepő módon csökkenés tapasztalható, amelynek okát nehéz megmagyarázni. Kisebb mértékben ez tapasztalható Kassa város esetében is. Itt való-

színűleg arról lehet szó, hogy a 2013-as országos átlagot is meghaladó bérszint nem volt fenntartható, de a csökkenés ellenére a városban élők bére még ezek után is meghaladja a régiós átlagot. Minden felsorolt pozitívum ellenére azonban statisztikailag kimutatható, hogy még egy ilyen robusztus javulás sem volt elég ahhoz, hogy a régió, beleszámítva a két nagyváros pozitív irányba ható torzító hatását, elérje az ország átlagos ipari béreit. Sőt, ennek éppen az ellenkezője következett be. Amíg 2013-ban a bérek a 16 járásban és a két városban az országos bérek 86,84%-át tették ki, csak a járások esetében ez az érték 82,31% volt, addig 2017-ben ez a két érték 84,70%, illetve 81,03% volt.

4. táblázat. A vállalati átlagbér változása 2013 és 2017 között

járás/város	2013	2017	országos átlag %-a 2017-ben	emelkedés %-ban	a felzárkózás sorrendje
	EUR				
Pozsony	1 344	1 567	136,98	16,59	9.
Szenci járás	1 066	1 251	109,35	17,35	7.
Dunaszerdahelyi járás	787	969	84,70	23,13	1.
Galántai járás	933	1 071	93,62	14,79	11.
Komáromi járás	740	831	72,64	12,30	14.
Vágsellyei járás	983	1 135	99,21	15,46	10.
Nyitrai járás	857	1 052	91,96	22,75	2.
Érsekújvári járás	754	912	79,72	20,95	4.
Lévai járás	841	1 029	89,95	22,35	3.
Nagykürtösi járás	584	625	54,63	7,02	16.
Losonci járás	805	780	68,18	-3,11	18.
Nagyrócei járás	783	883	77,19	12,77	12.
Rimaszombati járás	527	635	55,51	20,49	5.
Rozsnyói járás	896	1 009	88,20	12,61	13.
Kassa város	1 061	1 048	91,61	-1,23	17.
Kassai járás	978	1 072	93,71	9,61	15.
Tőketerebesi járás	589	706	61,71	19,86	6.
Nagymihályi járás	743	867	75,79	16,69	8.
átlag (16+2)	848	969	84,70	14,22	-
átlag (16)	804	927	81,00	15,28	-
országos átlag	977	1 144	100,00	17,09	-

Forrás: a Szlovák Statisztikai Hivatal, saját szerkesztés

Az utolsó táblázatban a munkanélküliség változásával foglalkozunk. A kiindulási év most is a 2013-as esztendő. Szlovákia markáns, az uniós átlagot is meghaladó gazdasági növekedésének köszönhetően Dél-Szlovákia valamennyi járásában igen jelentékeny javulás tapasztalható. Legjobb helyzet a Dunaszerdahelyi járásban van, ahol a munkanélküliek száma kevesebb, mint negyedére esett vissza, és így még Pozsonynál is jobb mutatóval rendelkezik. Hasonló pozícióban van még a Galántai és a Nyitra járás is. Az országosnál alacsonyabb a munkanélküliség az említettekén kívül még a Szenci, a Komáromi, az

Érsekújvári és a Lévai járásban is. A foglalkoztatás a többi járásban is nagymértékben növekedett, bár ütemük különböző. A legelmaradottabb régiók relatív pozíciója azonban továbbra sem változott, Gömör térsége továbbra sem képes felzárkózni.

5. táblázat. A munkanélküliség változása 2013 és 2017 között

járás/város	2013	2017	eltérés az országos átlagtól 2017-ben	javulás %-ban	a felzárkózás sorrendje
	%				
Pozsony	5,66	3,07	-2,87	184,36	13.
Szenci járás	6,30	3,34	-2,60	188,62	12.
Dunaszerdahelyi járás	11,78	2,91	-3,03	404,81	1.
Galántai járás	6,75	2,05	-3,89	329,27	4.
Komáromi járás	17,69	5,24	-0,70	337,60	2.
Vágsellyei járás	9,82	3,32	-2,62	295,78	6.
Nyitrai járás	9,48	2,90	-3,04	326,90	5.
Érsekújvári járás	12,49	3,71	-2,23	336,66	3.
Lévai járás	13,80	5,41	-0,53	255,08	7.
Nagykürtösi járás	23,37	9,18	3,24	254,58	8.
Losonci járás	21,56	10,24	4,30	210,55	10.
Nagyrócei járás	29,55	14,88	8,94	198,59	11.
Rimaszombati járás	31,24	18,48	12,54	169,05	15.
Rozsnyói járás	24,83	16,23	10,29	152,99	18.
Kassa város	10,61	4,83	-1,11	219,67	9.
Kassai járás	19,49	12,12	6,18	160,81	16.
Tóketerebesi járás	22,40	13,23	7,29	169,31	14.
Nagy Mihályi járás	17,75	11,29	5,35	157,22	17.
átlag (16+2)	16,37	7,91	1,97	206,82	-
átlag (16)	17,39	8,75	2,81	198,88	-
országos átlag	13,50	5,94	0,00	227,27	-

Forrás: www.upsvar.sk, saját szerkesztés

Összegzés

A dolgozat ismételten arra mutat rá, hogy Dél-Szlovákia 16 járásának és két nagyvárosának egésze továbbra is lemarad Szlovákia egészétől, így a magyarok által alig lakott északi járások átlagától is. Fel kell azonban hívni a figyelmet arra, hogy tekintettel a közigazgatási felosztásra, ami miatt a vizsgált terület magyar lakosságának az aránya a 21,09, illetve 28,89%, a déli járások adatainak az elemzésével a magyar kisebbség helyzetére csak bizonyos fenntartásokkal következtethetünk.

Fontos hangsúlyozni, hogy a déli régióban nagy differenciálódás figyelhető meg. A 2010-es évek elején a régió felosztható volt „nyugati”, „közép-” és „keleti” alrégióra, méghozzá oly módon, hogy földrajzi nyugat nyugati fele a fejlett „nyugat”-hoz, keleti fele pedig már az alacsonyabb fejlettségi szintű „közép”-hez tartozott, és gazdaságilag leg-

fejletlenebb „kelet” már a földrajzi középnél, az Ipoly folyótól keletre kezdődött. Ez a felosztás napjainkra idejét múlttá vált. A Vág és az Ipoly közötti vidék sikeres felzárkózásának köszönhetően a „közép” immár eltűnt, és a fejlett nyugat részévé vált. A földrajzi közép lemaradása viszont továbbra is megvan, így a déli régió ma egy fejlett és egy fejletlen részre osztható.

Pozsonytól keleti irányba haladva lemaradás figyelhető, ez azonban nem fokozatos. A főváros melletti agglomerációs járások gazdasági és szociális mutatói esetenként az országos átlagnál is jobbak. A legrosszabb helyzet folyamatosan a gömöri térségben van, Zemplén magasabb fejlettségi szinten áll. Tekintettel az ország gyors uniós felzárkózására, a Losonci, a Nagyrőcei, a Rimaszombati és a Rozsnyói járás gazdasági-szociális helyzete ugyan javul, ám a nyugati országrész még gyorsabb fejlődése miatt ennek a vidéknek a leszakadása megmarad. Ennek az állapotnak fennmaradásában különösen nagy jelentősége van a 3. táblázatban bemutatott adatoknak, amelyek szerint ebben a kistérségben nagyon kevés ipari létesítmény található, illetve hogy ezek termelékenysége is igen alacsony. Ebből az következik, hogy a bérek sem érhetik el a nyugati szintet, és a munkanélküliség is magasabb. Gömör leszakadása azért érdemel figyelmet, mivel az Osztrák–Magyar Monarchia idején éppen ez a vidék volt az ország egyik ipari központja. Ez alapvetően az itt található értelemszerű helyekre épült. Ma már azonban Szlovákia gazdasági fejlődésében alapvetően Pozsony dominál.

A Vág vidékének a felzárkózása, ahogy erre Lengyel Imre és Kotosz Balázs is felhívta a figyelmet, egyértelműen Pozsony húzó hatásának köszönhető. Tanulmányunkban azért is használtuk az „agglomerációs járások” kifejezést, mivel ez fejezi ki igazán a fővároshoz való kapcsolódás jelentőségét. Mivel az ezekben a járásokban működő vállalatok teljesítménye (termelékenysége) még most elmarad az országos átlagtól, így az ebben a járásokban élők fizetése azért magas, mivel munkahelyük gyakran a fővároshoz köti őket. Ahol ez a hatás gyengül, ahonnan már közlekedési infrastrukturális okokból nem lehet Pozsonyba tömegesen ingáznni, ott a fejlődés lassabb, és nem tapasztalható felzárkózás.

Annak ellenére, hogy a déli régió egészében, de az egyes járásokban egyértelmű fejlődés tapasztalható, ez a fejlődés jelentős részben úgy mond „nem saját erőből” történik, hanem az országos hatások begyűrűzéséből. A munkanélküliség csökkenése össz-közép-európai jelenség.

Noha a kis- és középvállalatok támogatása a határ menti régióban hangsúlyosan jelenik meg, a térségre jellemző mezőgazdasági termékek előállítását preferálják, a turisztika és a vendéglátás egyre inkább előtérbe kerül, a 3. sz. táblázat alapján kijelenthető, hogy biztos lábakon álló fejlődés csak nagyvállalatokra épülhet, ugyanis ezekre jellemző a magas termelékenység. Ezek általában multinacionális vállalatok, amelyek rendelkeznek irányítási ismeretekkel, élvezik a méretgazdaságosság előnyét és be tudnak tagozódni a nemzetközi értékláncokba. Akárcsak Pozsony, Kassa, Nagyszombat vagy Nyitra esetében, az igazi áttörést a külföldi befektetők megjelenése hozta, úgy Dél-Szlovákia alrégiói esetében is ez hozhat fellendülést.

Természetesen nem szabad megkerülni azt a kérdést sem, hogy egy város növekedése, iparosodása gyakorlatilag együtt jár annak etnikai jellegű megváltozásával. Ennek a problémának a megoldási lehetőségeit csak össztársadalmi együttgondolkodással, közigazdászok és más társadalomtudósok együttműködésével lehet megkeresni.

Irodalom

- Gulyás László 2008. Regionalizációs törekvések és etnoregionalizmus a poszt-kommunista Szlovákiában 1989–1998. *Tér és Társadalom*, 22. évf. 4. sz. 189–204. p.
- Horbulák Zsolt 2015. Dél-Szlovákia gazdasági és szociális helyzete néhány mutató tükrében. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 17. évf. 3. sz. 43–56. p.
- Horbulák Zsolt 2017. Dél-Szlovákia gazdasági és szociális helyzete néhány mutató tükrében (2. rész). *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 19. évf. 4. sz. 71–78. p.
- Lengyel Imre – Kotosz Balázs 2018. Felzárkózás és/vagy távolságtartó követés? A visegrádi országok térségeinek fejlődéséről. *Tér és Társadalom*, 32. évf. 1. sz.
- Liptáková, Katarína 2017. Regionálne disparity na trhu práce v Banskobystrickom kraji. *Ekonomické rozhľady*, 46. évf. 3. sz. 245–272. p.
- Mezei István – Hardi Tamás 2003. A szlovák közigazgatás és területfejlesztés aszimmetriái. *Tér és Társadalom*, 17. évf. 4. sz. 127–155. p.
- Michálek, Anaton – Podolák, Peter 2014. *Regionálne a priestorové disparity na Slovensku, ich vývoj v ostatnom desaťročí, sústavný stav a konzekvencie*. Bratislava, Geografický ústav SAV.
- Munka-, Szociális- és Családügyi Hivatal, www.upsvar.sk
- Rievajová, Eva – Klimko, Roman 2018. Regional Disparities in the Slovak Republic. *Economic and Social Development. Book of Proceedings*. 31th International Scientific Conference on Economic and Social Development – Legal Challenges of Modern World. Varazdin.
- Ročenka priemyslu SR 2014 2014. Bratislava, Štatistický úrad Slovenskej republiky.
- Ročenka priemyslu SR 2018 2018. Bratislava, Štatistický úrad Slovenskej republiky.
- Švecová, Angelika – Rajčáková, Eva 2014 Regionálne disparity v sociálno-ekonomickej úrovni regiónov Slovenska v rokoch 2001-2013. Viliam Lauko (ed.): *Regionálne dimenzie Slovenska* 3.2. Bratislava, Univerzita Komenského, 257–294. p.
- Štatistická ročenka regiónov Slovenska 2018. (2019) Bratislava, Štatistický úrad Slovenskej republiky.
- Workie Tiruneh, Menbere – Štefánik, Miroslav 2014. *Trh práce na Slovensku: Analýzy a prognózy*. Bratislava, Ekonomický ústav SAV.

ZSOLT HORBULÁK

THE ECONOMIC AND SOCIAL SITUATION OF SOUTHERN SLOVAKIA IN VIEW OF SOME INDICATORS
(PART III)

Southern Slovakia has traditionally been identified with the region inhabited by Hungarians. However, for analytical purposes it is more appropriate to assume the administrative-statistical regions, and in Slovakia, the most suitable territorial entities are the districts. In Southern Slovakia there are 16 districts with a significant proportion of Hungarian population, and, for historical reasons, Bratislava and Košice can also be classified as belonging to the examined region. Looking at the aggregated data of this area, it can be concluded that its development is lagging behind the national average. Regarding industrial production, the southern region, in view of its gravity, accounts for a smaller proportion of the national output. Similarly, lagging behind can also be observed in respect of the corporate average wage, as well as in view of productivity. The economic development of the southern region is uneven, the western-eastern opposition is significant, although it is continuously decreasing. The economically most backward region in the long term is Gemer.

FÜLÖP LÁSZLÓ A Bakics családról (16–17. század)

Bakith Mihály 1600-ban Szent Benedek napján (március 21.) írt rövid, tömör, már-már szűkszavú végrendelete¹ keltette föl ezen kis tanulmány írójának érdeklődését. Ez indította arra, hogy bemutassa a 16. század második felében és a 17. század első éveiben élt szerb–magyar főúr családját. Az okirat olyan elemeket és adatokat tartalmaz, amelyek eltérnek a családról eddig ismertetett részletektől, hézagot töltenek ki, pontosítanak, ugyanakkor több helyütt további, megválaszolatlan kérdéseket is hagytak az utókornak.

Ezeket igyekeztünk további kutatásokkal föltárni, kiegészíteni, és ha kell, magyarázatokkal ellátni. Nem kívánjuk megismételni a családról szóló, eddig legrészletesebb bemutatást,² abból csupán néhány gondolatot emelünk ki, azonban nem mellőzhetjük a 98. oldalon rajzolt kis családfarészletet. Természetesen ezt is az újabb nevek beiktatásával közöljük.

Először a vezetéknev helyesírásáról kell szólni. A Bakits családnevet az egyes források más-más alakban rögzítették: Bakit, Bakith, Bakich, Bakics, és ahogy ő írja egy helyen, Bakÿch. Ennek oka az, hogy a szerb eredetű név végén olvasható mássalhangzónak a magyar nyelvben nincs sem hangértéke, sem betűjele. Ez a délszláv nyelvben a magyar cs és ty között ejtendő č hang, és annak ez az írásjele. Ezért a magyar ortográfiában mindig igyekeztek valamilyen más betűkapcsolattal azt helyettesíteni, nagyjából megfeleltetni.

Először szóljunk a testamentumra jellemző általános észrevételekről, körülményekről. Eredetije (amelyet a folyóiratban átírással közölt Merényi) 1900-ban a kismartoni (ma Auszriában: Eisenstadt) főlevéltárban volt található a Czobor család iratkötegében. Ennek okát a későbbiekben a családfán látható két család közti kapcsolat, utódlás indokolja. Maga az okirat az aláírása szerint Bakics Mihály saját kezű írása: „Michael Bakith de Lak m. propria”. Érdekes módon itt másképp írja a vezetéknevét is, a nemesi előnévét is eltérően például a bevezető soroktól, ahol a „Bakit Mihál Lakrul” magyaros és nem a latin forma olvasható. Érdemes idézni a testamentuma teljesen egyénileg megfogalmazott, nem a kor szokásainak megfelelő, második mondatának egy részét: „...ismervén azt, hogy az embernek életi el mulandó, és mint a fű el fonnyad, és hogy minden embernek meg köll halni, mert a halál senkiben nem válogat, egésségest és

1 Merényi Lajos: Bakich Mihály végrendelete. 1600. Történelmi Tár. 1900, 317–320. p.

2 Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I. Pest. 1857, 97–99. p.

betegest, ifjat és aggot egyaránt el hord...” Ezután a két élő gyermekét ajánlja „ótalmul” Kuthassy János érsek úrnak, valamint Illésházy István³ „császár uronk ő felsége hopenestörének” (jelentése: udvarmester és királyi tanácsos), azaz gyámnak kéri fel őket. A végrendeletet hét magyar nemesi származású úr hitelesítette saját kezű aláírásával és pecsétjével. Érdemes az ő nevüket is felsorolni, hogy lássuk azt, hogy az eredetileg szerb Bakics család mely magyar nemesekkel ápolhatott jó baráti kapcsolatot. A latinul írt keresztneveket itt a magyar megfelelőjükkel helyettesítem: Pethöffi Gergely, Oroszthonyi Ferenc, Egerszegy Gergely, Veresvári György, Jeszenszki Ferenc, Ráday Ferenc és Somogyi Gábor. A magyar nyelven íródott végrendelet külsején pedig más kézírással a következő olvasható: Testamentum Magnifici domini Michaelis Bakÿch. Anno Domini 1600.

A végakarát részletesebb ismertetése előtt tekintsük át Bakics Mihály elődeit, Magyarországra kerülésük szinte romantikus történetét, hogy a végrendeletben és a családfán szereplő nevek, a szövegben tett utalások érthetőek legyenek az olvasók számára.

1522-ben (egyes vélemények szerint csak '26-ban) hat fiútestvér jött át Rácországból Tomori Pál seregéhez a török iga elől menekülve. Több helyütt olvasható, hogy eredetileg nem is szerbek voltak, hanem egy előkelő trák nemzetség szerb területen élő tagjai. Tomori előzetes megegyezés alapján fogadta be a seregébe a fivéreket, akik családjukkal érkeztek ötven lovas kíséretében, „dús kincsekkel megrakodva”.⁴ A hat testvér magyar keresztneve a következő volt (zárójelben az eredeti szerb névváltozatokat közöljük): Pál (Pavle), Péter (Peter), Kelemen (Klemens), Manó (Manuel/Emanuel), Demeter (Dimitrie/Demetra) és Mihály (Mihal'/Mihalio). Feltevésünk szerint a testvérek között nagy lehetett a korkülönbség, a későbbiekben írt évszámok is ezt bizonyítják, ezért valószínűleg nem is egy anyától származhattak. Vitéségük miatt II. Lajos király magyar nemességre emelte őket, s a Somogy megyei Lak (ma Öreglak) nevű birtokot s néhány körülötte lévő település jobbágyrészét adományozta nekik (Buzsák Akcs-Magyarai nevű falurészét, Hetest, Gyugyot⁵). Később megkapták Héderváry Ferenc árulása miatt annak minden szigetközi jószágát (Hédervár, Ráró, Darnó stb.). Így a laki nemesi előnevű Bakicsok elkezdtek terjeszkedni Magyarország északnyugati része felé.

Manóról, Demeterről és I. Mihályról, ezek családjairól nem maradt fenn semmilyen írásos dokumentum (ez utóbbi személyt néha összekeverik a később élt végrendelet-íróval, aki Péter fia volt).

Kelemen Török Bálint hadnagya volt. 1527-ben Cserni Jován⁶ ölette meg.

3 Bakics többnyire Holicsban élt közvetlenül a morva határ melletti várában. Illésházy pedig a határ túloldalán, a szomszédos, már morva városban, Hodoninban.

4 Bedy Vince: A győri vár és várkapitányok a 16. és a 17. században. Győri Szemle, 1933, 149. p.

5 Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Somogy vármegye. 1914. az interneten oldalszám nélkül

6 Eredeti neve több alakban maradt fenn: Csernoevics Nenad (Jovan vagy Ivan). Magyarosan Cserni Jován.

Pál volt az, akinek hírességéről és hírhedségéről már sok okirat maradt az utókorra. Neve szerb alakban is olvasható, Pavle Bakić (*Venčac, Szerbia ? – †Gara, 1537. szeptember 20.) Ő volt az utolsó szerb despota (szerb fejedelmek címe), később pedig magyar főúr, vezér, győri várkapitány. Ráillett a despota másik, magyarban kialakult jelentése is: szigetközi falvakat rabolt ki, a lakosság elmenekült azokból. Majd Győr városában garázdálkodott, és megsarcolta a lakosságot. A győri püspökség javadalmait is bitrolta, amiért magával a királlyal is volt nézeteltérése.⁷ Ugyanakkor a mohácsi ütközetben vitézül harcolt. I. Ferdinánd híve maradt, és nem csatlakozott még honfitársaihoz, Cserni Jován felkeléséhez sem. 1537-ben az eszéki hadban harcolt, s a vesztes diakovári ütközetben lelte a halálát. A győztes törökök – a kor szokásának megfelelően – a levágott fejét Konstantinápolyba küldték el. (Halála után Péter követte a birtoklásban, 1538 őszi adta vissza Győrt, a várát és a püspöki javakat.) Pál feleségének csak a keresztnévét ismerjük: Teodóra, aki valószínűleg szerb származású volt, s együtt jött hazánkba a fivéreivel. Nagy Iván genealógiája szerint két leányuk érte meg a felnőttkort. Margit, akinek a férje balassagyarmati Balassa Menyhért⁸ volt. A végrendelet róluk csak annyit jegyez meg, hogy vannak már gyermekeik. A Balassi családfán viszont két fiukat találtam meg: Péter és Ferenc. A másik leánya Angelika, akinek az első férje Révay Imre, a második pedig Czobor Imre volt. Valójában itt kezdődik a Révay és a Czobor családokkal az első kapcsolatuk, amely, mint később látni fogjuk, többször is előkerül majd.

Ezen a helyen kell elsőként jelezni, hogy Margit biztos, hogy nem Pál gyermeke volt. Ugyanis a végrendelező Mihály lányát hívták Margitnak, s azt írja róla és Balassiról, hogy: „És minthogy Sassin közelb Balassy Menyhért *fiam uram* jószágához, Sassint leánnyal ők bírják...”⁹ Bizonyára nem így nevezte volna a bátyja vejét, tehát csakis az ő lányának a férje lehetett e Balassi fiú.

Ezzel az átvezetéssel elérkeztünk a testamentumot író Mihály édesapjához, **Péterhez**, valószínűleg a hat fivér közül a legfiatalabbikhoz, vagy közülük az akkor már egyedüli, élő Bakics testvérhez. Péter születési dátumát nem ismerjük, csak annyit tudunk róla egy okiratról, hogy 1582-ben még élt. Korábban bírta Szombathely várát. 1547-ben már háborúban harcolt, majd részt vett Prága elfoglalásánál, 1552-ben pedig Szeged visszavételénél is. Mint magyar főúr részt vett Miksa koronázásán. Első felesége Pilšperger Anna¹⁰ volt. Tőle három gyermeke született: Anna, Pál és Katalin. Anna, a férje a már ekkor elhunyt szklabinai és blatnicai Révay Mihály¹¹ volt; II. Pál neve

7 Gecsényi Lajos: Győr városa 1626 után. Arrabona. Múzeumi Közlemények 18. Győr, 1976, 200–202. p.

8 Nevét változóan írják: Balassa ~ Balassi.

9 Nagy I.: i. m. 318. p.

10 Másutt a család neve: Pilšperger, Pilsberger.

11 Az ő követelései miatt levelez a második feleség, Sárkány Orsolya Nádasdy Tamással 1550 és 1555 között. Ugyanis Révay magának és családjának akarja a Bakicsok Holics városi jószág részét. Mint a feleség írja, a várat már megkapták, azonban nem hajlandó lemondani a holicsi majorházzal és a hozzá tartozó kertről. Ezt a kérést Nádasdy el is intézte a királynál, amelyet Orsolya asszony egy 1555-ben, vízkeresztkor írt levelében meg is köszönt a nádor-

mellett a † jel szerepel, Katalin lányukról a nevéen kívül nincs más adat. A második felesége a megözvegyült ákosházi Sárkány Orsolya, aki előtte coborszentmihályi Czobor Gáspár¹² neje volt. Orsolya korábbi házasságából született Czobor Imre (1520–1581), aki – mint fentebb olvashattuk – Bakics Angelikát vette feleségül. (Neki három gyermekéről tudunk: Márton, Erzsébet és Mihály.) Férje halála után Sárkány Orsolya újabb házasságot kötött, mégpedig Bakics Péterrel.¹³

Tőle is született egy fia, **Mihály** (1537–1603), akinek a végrendeletét idéztük már fentebb, és fogjuk a tartalmát ismertetni a továbbiakban. Első nejét megnevezi, Tersacki Klára (ő a régies, népies Kalára keresztnévet írta), aki a híres Frangepán család tersaci oldalágának sarja volt. Ő 1584-ben halálozott el.¹⁴ Az okiratból kiolvasható, hogy ezután Mihály újra megnősülhetett, mivel Kláráról úgy ír, hogy „előbbeni feleségem.” Az előbbeni szónak azonban volt valaha egy olyan jelentése is, hogy korábbi, valamikori. (A második feleségét – ha volt egyáltalán – konkrétan nem említi meg. Talán már az is elhunyt, s nem született közös gyermekük, így a vagyoni megosztásnál már nem játszott szerepet a személye.) Klárától két gyermeke volt. Az idősebbik Péter, aki a végrendelet írásakor még nőtlen volt. Az ő nevéhez fűződik a Bakics család történetének legromantikusabb eseménye, amelyet az apja már nem ért meg. 1607. január 27-én megszöktette vagy elrabolta rokonának, Révay Ferencnek a feleségét, gimesi és gácsai Forgách Zsuzsannát. Országos hír lett ebből, majd több éves, eredménytelen pereskedés követte azt. Magát a történetet Deák Farkas¹⁵ meg is „regényesítette”, természetesen az abban olvasható események, szereplők egy része írói fogás is lehet. Pétert úgy mutatja be, mint egy csinos, daliás, jókedvű és modorú, rokonszenves vitézt.

Bakics Mihály a fiára bízta a családi „leveleket”, valószínűleg ezen a levéltárak darabjaira, okirataira kell gondolnunk. Valamint 2000 forintot hagyott fia menyegzőjére – utólag kiderült, hogy az előbb leírt körülmények miatt erre nem volt szüksége a fiá-

nak, aki a gersei Pethők révén távoli, nem vér szerinti rokona volt. Ugyanis Orsolya lánytestvére, Bora, gersei Pethő Antal felesége volt. A levelek bizalmasabb hangneme, megszólításai, a tisztelet mellett mind erre utalnak. Ugyanakkor nem szabad elfeledkeznünk a főúr és Sárkány Antal közti jó, baráti kapcsolatról sem. Dr. Komáromi András: Ákosházi Sárkány Orsolya levelei II. Történelmi Tár. 1909, 227–233. p.

12 Sárkány Orsolya és Czobor Gáspár gyermekei: Pál, Anna, János, György, Zsófia és s fent említett Imre, akinek Bakics Angelika volt az első felesége.

13 Ő sem lehetett jámborabb természetű, mint Pál nevű bátyja. 1550 áprilisában a következőket írta a feleség rokona, a főúr sáfárja, ákosházi Sárkány Antal Nádasdy Tamásnak: „Toább azt es hallám, hogy Bakýt igen haragut, hogy Holicsot nem atták telyességgel nekie és kegyelmedre neheztel, azt monta Fejérthóthynak, hogy telyességgel küköltözik belőle és semmit benne nem hagy, egyéb boszu beszédet es szólt és mihelen hazajutot igen csabdosta feleségét arczul, ezt onnat irták Márton deáknak.” Lásd: 10. lábjegyzet! Dr. Komáromy i. m.: Ákosházi Sárkány Antal levelei Nádasdy Tamásnak. Történelmi Tár. 1910, 384. p.

14 Tersaczký Frangepán Klára 1584-ben Szent Lukács nap (október 18.) után való szerdán írta meg a végrendeletét a „Miskoczky” malomban férje és annak nővére, Anna előtt. Ebből tudjuk meg, hogy az első férje Kerecsényi László volt. Történelmi Tár. 1857, 153–154. p.

15 Deák Farkas: Forgách Zsuzsanna 1582–1632. Budapest, 1825.

nak. Péter húga Margit volt, aki a végrendelet írásakor már férjezett, több gyermekes fiatalasszony volt. Ő az, akit, mint feljebb már jeleztem, Pál lányának ír le a genealógia. Margit nagyon komoly és megbízható hölgy lehetett. Ezt bizonyítja az is, hogy Pázmány Péter esztergomi érsek rá és férjére bízta öccsét, Miklóst,¹⁶ akit Margit már korábban is nevelt.

Külön bekezdést szentel a végakaró az apósának, Tersacky Miklósnak,¹⁷ akinek a másik lányát, Orsolyát Révay Ferenc – Nagy Iván¹⁸ szerint László – vett el feleségül. (Ha névegyezés van, akkor természetesen itt egy másik Ferenc nevű családtagról van szó!) Tersacky eladta az anyai jószágát, s ezen megvásárolta „Kraina országban”¹⁹ Czernomál települést. Mivel ehhez nem volt elegendő pénze, Klára nevű lánya adott neki kölcsön 600 aranyat. Mindezért évente kamat, ahogy ő írja „fölpénz” is járt. Egyúttal megemlíti, hogy apósának Horvátországban is vannak jószágai, amelyeknek a negyede szintén a volt feleséget illeti. Mihály kéri két gyermekét, hogy ezt szerezzék meg, s osszák szét egymás között.

A testamentum elsőként a birtokok örökítéséről szól. Érdekes módon, ezek közül csak néhányat írt le, nem szól a Somogy megyei és a Szigetközben lévőkről (az itt lévő Rárót²⁰ zálogba adta). Az említettek a következők: Holics a morva határ mellett, ahol több háza is volt, ezeket vagy ő építtette, vagy kibővítette; Sassin (később tudatosan magyarosított neve Sasvár); Boboldán (ez valószínűleg Bobót – szlovákul Bobota) és egy morvaországi település, Napjedlya (Napajedlya – Csehország). Természetesen ezekhez a várakhoz, házakhoz tartoztak majorok, földek, rétek, szőlők, malmok (régji neve: molna), illetve lábas jószágok, azaz barmok. Kedvenc városában lévő ingatlanjait fiára, Péterre, Margit lányára pedig Sassint hagyta örökül, s kéri, hogy a többin osztozzanak meg. Viszonylag kevés pénzről és ingóságáról tesz említést (ruhák, ágyak, „ön, ezüst mivek” és aranyozott tárgyak). A fegyverekből, amelyből bizonyára sok volt neki, mégis csak egy öreg, azaz nagy szablyát ír le, a családi ékszerek közül pedig egyet sem. (A végrendeletének ez a része nagyon különbözik az ebben a korban nők által lejegyzett testamentumoktól, amelyekben főként ez utóbbiak domináltak.) Több tárgya, kevés pénze is volt zálogban másoknál (mint ahogy birtoka is), ezeknél név szerint pontosítja az adott személyeket. Kisebb összegű adósságai is voltak, ezek épp vásárlási szokásaira mutatnak rá (kalmároknál, kézműveseknél, zsidónál). Hogy hol vásárolhatott, ezen városok a következők: Breszlawában (Pozsony régi, magyar elnevezése), Bécsben, Olomoucban (Olmütz, Morvaország fővárosa) és Prágában, pontosabban egy Strasnica településen, amely ma a cseh főváros egyik kerülete. Neki is voltak adószai, mégpedig a Czobor család tagjai 60 ezer téglával és a hozzávaló mésszel.

16 Jenei Ferenc: Pázmány Miklós veszprémi főkapitány. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleménye 1. Veszprém, 1963, 161. p.

17 Nagy I. i. m. IV. Pest. 1858, 247. p. Itt Klára apját II. Kristóf néven olvashatjuk.

18 Nagy I. i. m. IX. Pest. 1862, 694. p. szklabinai és blatnicai Révay László.

19 Ma Szlovénia.

20 Ma Ásványráró.

Vallására sehol sem tesz utalást. Azt hinnénk, hogy szerb származása miatt ortodox, azonban a fentebb leírt Pázmány-féle kapcsolat, a királyához való hűsége, valamint a holicsei templom említése arra utal, hogy római katolikus vallású lehetett.

Arról nincs adatunk, hogy az ifjabb Péternek született-e gyermeke, pontosabban fia, és az tovább vitte-e a Bakics családnevet. De úgy tűnik, hogy nem, mert akkor a genealógiák ezt feljegyezték volna. Mivel Pál és Péter családjában a többi mind lánygyermek volt, ők nem örökíthették tovább a nevet. Nagy Iván családfán kívülként 1565-ből leír egy Mátyás nevű Bakicsot, akit a törökök öltek meg. Majd a 18. század elejéről említ Bakicsokat, azonban az egyik szerémi, később bosnyák püspök, a másik pedig nyitrai kanonok volt. (Persze nem tudjuk biztosan, hogy ezen családból származtak-e, s melyik testvér ágából.) A leírtak alapján úgy tűnik, hogy Péterrel kihalhatott a család. Ugyanis a lányok és azok családjai örökölték a Bakicsok jószágait. De erre utal az is, hogy a családi okmányok, levelek, maga ez a végrendelet is a Czobor család birtokába került, s ők őrizték meg mindaddig, amíg azok nem kerültek a kismartoni levéltárba. (Ne feledjük, hogy Bakics Mihálynak Czobor Imre a féltestvére volt, akinek viszont született két fiúgyermeke!)

Utolsó kívánsága az volt, hogy halála után temessék el a holicsei szentegyházba az anyja és az „előbbeni” felesége mellé a „boltban”, azaz a családi kriptába. S ez bizonyára így is történt, amikor a végrendelet megírása után körülbelül három évvel elhunyt.

ÖLLÖS LÁSZLÓ A közös indulás*

A Magyar Közösség Pártja és a Most-Híd közös indulása a soron következő parlamenti választáson olyan kérdés, amelyik a szlovákiai magyar közvélemény jelentős részét foglalkoztatja, ám alighanem nem egy szlovákot is. A közös listával kapcsolatban több kérdés merül fel, amelyekre választ kell adniuk azoknak is, akik óhajtják, és azoknak is, akik nem. De főként azoknak, akik úgy tesznek a közvélemény előtt, mint akik szeretnék, ám a valóságban minden erejükkel gátolták.

A közös indulás legfőbb akadálya a két párt jelentős csoportjainak ellenséges viszonya. Tehát nemcsak ellenfeleknek tekintik egymást, hanem felszámolandó ellenségnek. A másik fél politikai megsemmisítésével többször meg is próbálkoztak. Ebből ered a végtelen gyanakvás egymással szemben.

A Most-Híd vezetői feltételezhetően attól tartanak, hogy az MKP hatalomra kerülésével elveszítenék az ország gazdasági életében megszerzett pozícióik jelentős részét. Az MKP-t okkal lehet fenyegetésnek tekinteni, mivel maga is számottevő, ambiciózus vállalkozói háttérrel rendelkezik. Ezzel a Híd egyik alapvető tartópillére roppanna meg. Az MKP számos vezetője pedig biztos benne, hogy a Most-Híd, amikor vélt érdekei úgy kívánnák, nyomban megsértené a választási megállapodást. Az összefogást tehát az első adandó alkalommal más célok elérésére cserélné.

A felek félelmei a másik fél álláspontjaiból és döntéseiből táplálóznak. A Magyar Közösség Pártjának több vezetője, sajtója, egyes támogatói folyamatosan hangoztatták, és esetről esetre demonstrálták, hogy a Hidat elsősorban gazdasági érdekek hozták létre, és mozgatják. Más szempontokat és értékeket konfliktusuk esetén azoknak rendeli alá. Továbbá a Magyar Közösség Pártjának több vezető politikusa, valamint sajtója olyan pártként jellemezte a Hidat, amelyik teljesen megbízhatatlan, pillanatnyi vélt érdekei mentén változtatja álláspontjait és szövetségeseit. Így a vele való összefogás biztos bukásra van ítélve éppen az olyan állhatatosságot igénylő kérdésben, mint a magyar kisebbség jogainak kivívása. Azaz az MKP létezésének legfontosabb tartópillérénel szembesülne a kudarccal éppen szövetségi politikája miatt.

* A folyóiratunk előző számában Gyurovszky László által közölt vitaanyagra reflektáló írás. L. Gyurovszky László: Hogyan tovább? A szlovákiai magyar pártok választási eredményeinek elemzése, 1990–2016. Fórum Társadalomtudományi Szemle, 21. évf., 2019/2. sz. 103–111. p. Gál Zsolt és Harrach Gábor hozzászólása ugyanott, 112. és 113–116. p. A Híd és az MKP közös indulásáról Zászlós Gábor nyitott vitát az Új Szó hasábjain.

A Most-Híd közben rugalmatlan, a kialakuló helyzetekhez alkalmazkodni képtelen szervezetnek mutatta be az MKP-t. Sőt évekig szélsőséges és radikális pártként láttatta. Olyannak, amelyik elszakítaná a Hidat a szlovák partnereitől, és ami még fontosabb, elriasztaná tőle szlovák választóit. Nélkülük pedig nem volna képes megugorni a parlamentbe jutáshoz szükséges küszöböt.

A két párt külső kötődései is eltérnek egymástól. A Most-Híd egyik argumentuma sokáig úgy hangzott, hogy az MKP a magyar kormány meghosszabbított karja, így Szlovákiában elszigetelte magát. Izolációban pedig legfeljebb hangoskodni lehet, ám semmi sem érhető el. A két párt együttműködése őket is ide húzná, eltántorítva tőlük szlovák választóikat. (Amint azt már leszögeztük, a szlovák választóik támogatása létkérdésnek számított a Híd számára.) Az MKP-nak sokáig tartott, amíg kikeveredett ebből a hálóból. Ez részben a regionális koalícióinak, részben Igor Matovič részéről az elmúlt hónapokban felkínált választási összefogásnak, részben pedig a Híd szlovák ellenzéki pártok körében történt elutasításának köszönhető.

Az MKP egyes politikusai pedig olyan pártnak vélik a Most-Hidat, amelyiknek egyes vezető politikusai a szlovák kormány befolyásos köreitől függenek. Tehát a Híd nem szuverén párt, legfontosabb döntéseit a valóságban nem önállóan hozza. Következésképpen a vele való összefogás számos bizonytalanságot hordozna a következő kormányzati ciklus során, akár kormányzati, akár ellenzéki helyzetbe kerülnének. A mostani közvélemény-kutatási eredmények azt mutatják, hogy a következő kormány megalakulása és stabil működése alig néhány fős parlamenti többségen múlna, így az egyes képviselők külső függései különösen nagy jelentőséggel bírnak. Ha néhányan máshova állnak, más kormány alakulhat akár nyomban a választást követően, akár a kormányzati ciklus során.

A két párt közti viszony legjelentősebb terhe tehát nemcsak az egymás iránti bizalom teljes hiánya, hanem hogy a másik felet eleve veszélyforrásnak tartják. Olyan célokkal, stratégiával és kötődésekkel, amelyek a saját pártjuk létezésének alappilléreit fenyegetik.

A válság

Ez a helyzet azonban minden látszat ellenére messzebbre nyúlik a pártszakadásnál. Egy régóta húzódó és egyre inkább mélyülő válság következménye és megjelenése. 1989 után két stratégiát alkotott meg a magyar kisebbség. Az egyik abban állt, hogy a magyaroknak együtt kell működniük a csehszlovákiai, majd a szlovákiai demokráciát előrevivő erőkkkel és személyekkel, aktívan bekapcsolódva az ország demokratizálásába. A magyaroknak a kommunista rendszert megdöntő forradalomban a lehető legkezdemenyözőbben és legalkotóbban kell részt venniük. Majd tevőleges szerepet kell vállalniuk az alkotmányosság és jogállam, a piacgazdaság, a politikai pluralizmus és a szabad társadalom felépítésében, az ezekhez szükséges küzdelmek megvívásában. A folyamatba pedig a magyarok sajátos jogai és egyéb elvárásai is természetesen beilleszthetők, hiszen a huszadik század nacionális elnyomásra építő államfelfogásának megváltozása és a magyarok egyenjogúsítása nélkül a demokrácia is ingatag marad. (E sorok szerzője is ennek a stratégiának a formálásán munkálkodott.)

A másik stratégia lényege abban állt, hogy a magyarok sajátos jogait és egyéb fontos céljainak elérését ki lehet kényszeríteni. Amennyiben központilag irányított, hatékony rendbe szervezik őket, akkor otthoni nyomásuk összekapcsolva Magyarország segítségével, valamint a fejlődésnek indult nemzetközi kisebbségvédelmi rendszerrel bármelyik szlovák kormányból ki tudja préselni azt, amire a magyaroknak szükségük van.

Nagyjából az ezredfordulóra kiderült, hogy sem az egyik, sem a másik, sem pedig a kettő kombinációja nem hozott áttörést a szlovákiai magyarok helyzetében. Kisebb eredményeket értek ugyan, hol az egyik, hol a másik stratégia eszközeivel, ám a magyarok megmaradásának és fejlődésének legalapvetőbb kérdéseiben lényegi változás nem történt. A magyar nyelv nem vált hivatalos nyelvvé, az ország magyarok lakta régiói a legelmaradottabbak közt maradtak, a magyarokat regionális kisebbséggé tették ismét, a kollektív bűnösség elve pedig tovább él. Az alkotmány preambulumaról nem is beszélve.

Az elmaradt eredmények pedig torzítani kezdték a szlovákiai magyarok politikai értékrendjét és persze a képviseletét. Sikereket olyan politikusai tudtak felmutatni, akik nem a magyarok megmaradásának alapkérdéseire összpontosították minden erejüket, hanem olyan területekre, amelyek illeszkedtek a szlovák nemzetállam aktuális működési elveihez. Tehát gazdasági érdekeket érvényesítettek, adminisztratív ügyeket intéztek, a kormány és a közigazgatás egyes pozícióit foglalták el, kulturális támogatásokat felügyeltek stb. A másik felfogásban pedig egyeseknél megjelent a szélsőjobboldal eszmeisége. Ők az elhárítandó hibát nem abban látják, hogy a NATO-ban és az Európai Unióban nem létezhet olyan erő és fenyegetés, amelyiktől jobban fél a szlovák fél, mint attól a feltételezéstől, hogy a magyarok az ország egységét és integritását fenyegetik. Hanem a még nagyobb központosítás elmaradásában látják.

Csakhogy sem az eredeti stratégiák, sem pedig torzulásaik nem változtatottak lényegileg a magyarok nemzeti alárendeltségén. Nem állították meg asszimilációjukat, nem változtatták meg az ország vezetésének államfelfogását, és ami a legfontosabb, nem alakították át a szlovákok magyarsággépét. A magyarlakta régiók elmaradottsága nem fordult át, még ha időnként nőttek is az oda jutó erőforrások. A kormányzás idején megszerzett pozíciók is inogni kezdtek, amint kikerültek a végrehajtó hatalomból. Olyan átfogó kisebbségi törvényre ugyanis nem futotta, amelyik akár ellenzéki helyzetben is biztosította volna döntő szavukat saját ügyekben. A nyelvi jogok terén kisebb javítások történtek ugyan, de mivel a magyar nem vált hivatalos nyelvvé, továbbra is alárendelt szerepre van kárhozthatva. A magyarok szimbólumai sem kerültek be az ország szimbolikájába, ünnepein nem teszik tiszteletüket az állam legfőbb méltóságai. Kisebbségbe kényszerültek az ország közigazgatási egységeiben. Az alkotmányhoz pedig nyúlni sem lehetett, noha preambuluma másodrendű szerepbe tolja a nemzeti kisebbségeket, és a nemzeti kisebbségek jogait taglaló szövegrész erősen hiányos.

A magyarok persze fogyni kezdtek. A fogyás most jut el oda, hogy immár a szlovákiai magyar intézményrendszer egyre nagyobb részét érinti. Az iskolákat a megjelent negatív beiratkozási előrejelzésekben. Sőt, a gyengébbeket megszűnéssel fenyegeti. A sajtót az olvasói fogyásában. Különösen a fiatalabb újságírók gondolkodhatnak el, mit is fognak tenni 10-20 év múlva. A pártokat pedig választóik elfordulásában.

A program

Nemcsak az a kérdés ma, hogy összefog-e az utolsó évtizedben szétszakított szlovákiai magyar politikai képviselő. Hanem hogy képes lesz-e a huszonegyedik század elejének körülményeire és lehetőségeire építve sikert ígérő elképzeléssel előállni. Nem kommunikációs trükkökből összeállított „vízióval” (magyarítva: ábránd, jövőkép, látomás). Nem is csak taktikai elemekből összeragasztgatott, naponta változó manővereztetéssel. De nem is álmokkal. Hanem részletesen kidolgozott igazi programmal. Olyannal, amely a siker valós esélyét kínálja, amelyik felemel és méltóságot ad. Olyannal, amelyik túlmutat a pusztá érdekérvényesítésen, sokkal több annál. Így elkötelezett, ha kell, áldozatot vállaló embereket is magához vonz.

Egyébként egy esetleges új magyar parlamenti képviselő is csak a régi maradhat. Beleragad ugyanis a megörökölt ellentmondásba. Sem erővel, sem pedig politikai érdek-egyeztetéssel nem lesz képes megállítani a választói bázisának fogyását. A folyamat pedig tovább torzítja értékrendjét, majd szerkezetét is. Hiszen értelmét veszíti el. Az pedig semmiféle érdekfűződéssel nem helyettesíthető. Sem kommunikációs manőverekkel, sem „image”-képzéssel, sem pedig karizmával. Idővel ugyanis kiderül róluk, hogy tartalmatlanok, sőt esetleg más tényleges tartalommal bírnak, mint amit a világnak és a választóiknak mutatnak.

A politikai pártoknak soha sem egy programjuk van, hanem legalább kettő. Egy nyilvánosságra hozott és egy belső. Ha a legfontosabb elemeikben megegyeznek, akkor a párt nyíltan megmutatja a világnak, mit szeretne. Az ellentétes véglet, ha szinte egyáltalán nem egyeznek. A párt valós céljai mások, mint, amit a világnak hirdet. Ez persze fokozatosan kiderül. Ha a párt választóinak nagy része hittel csüng a párton, akkor később veszi észre, ha kritikusabban értékeli, akkor korábban.

Az új reprezentációnak azonban arról kellene meggyőznie a magyarok zömét, hogy amit képvisel, az nem a romlás folytatásának finomított változata, hanem valós, tényleg valós esélyt kínál. Csodát ugyan nem tesz, de esélyt, igazi esélyt, ad. Ilyen helyzetben mozdulhat meg a magyar társadalom. A diákok, az értelmiség, a több száz társadalmi szervezet java része, a kulturális intézmények. És persze a vállalkozók, de nemcsak egyes érdekcsoportjaik.

Csak hogy ehhez olyan lélek, olyan meggyőződés kel, ami messze túlmutat a mostani hatalmi harcon és a benne rejlő kilátástalanságon. Különben még az az érv is kevésnek bizonyulhat, hogy a magyaroknak nem lesz képviselőjük a parlamentben. Jelentős részük ugyanis a mostanit sem tekinti a sajátjának. Egy pillantást vetve az elmúlt évek választási eredményeire, különös tekintettel a magyarok részvételi hajlandóságára, kivehető, hogy a bizalmukat veszítették száma folyamatosan nő. Az így gondolkodók a képviselő megszünését csak a képviselők és embereik előjogainak megszünéseként látják. A saját helyzetüket így is, úgy is rossznak tartják. Őket pedig aligha lehet pusztán a közös választási indulással meggyőzni. Főleg ha még azt is hosszú taktikázással, veszekedéssel, a nyomásgyakorlás teljes arzenálját bevetve, a másik fél átverésének, felszámolásának lehetőségét megtartva próbálják összekalapálni.

A mainál is többen gondolnák, hogy ezek a politikusok elsősorban és másodsorban is magukra gondolnak. A nép érdemi képviselője számukra sokadrangú. A polgár szavazzon, majd semmi különösöt ne várjon. Ma már sokan gondolják ezt, és egy elnyújtott

huzakodás csak tovább növelné a számukat. Taktikai manőverek újabb és újabb felvonásai nemkülönben. Ha tehát szeretnének megegyezni a felek, akkor tegyék minél gyorsabban és látványosabban. Ha pedig nem, akkor azt szögezzék le minél hamarabb, mert még az is kevésbé árt.

Amint arra már céloztunk, a gyors és látványos megállapodás sem elég. A kedvüket veszítették jelentős részét ez még nem képes az urnákhoz csalni. Ahhoz a feleknek hitelesen kellene demonstrálniuk, hogy képesek kivezetni a szlovákiai magyarokat az elmúlt három évtized alapellentmondásából.

Ám ehhez mindenekelőtt szembe kellene nézni az eddigi stratégiák korlátaival. Nemcsak korlátozott eredményeiket kellene kampányszerűen kommunikálni, a kiábrándultakat azok már nem hatják meg. A magyarok választási hajlandóságát ismét az országos átlag fölé csak olyan program és politikusok tudnák emelni, akik hihetően képesek bemutatni, hogy a magyarok gazdasági jövőjének, nemzeti jövőjének, a konkrét emberek sorsának és benne nemzeti méltóságuk tekintetében valós esélyt kínálnak.

Többen generációváltást követelnek. Fő argumentumuk, hogy azok, akik a mostani áldatlan helyzetet előidézték, adjanak teret a fiataloknak. A követelésnek van valóság-magja, ám egy generációváltás sem feltétlenül elegendő. Politikájuk tartalomváltása nélkül ugyanis aligha hoz áttörő eredményeket. Az feltételezhető, hogy a régiek kevésbé képesek erre, mint az újak, ám semmi sem garantálja, hogy az újak pusztán koruknál fogva megoldást tudnak találni a szorító csapdahelyzetre. A lényeg: a korábbi stratégiák gyengéit és torzulásait a nevükön nevező és a megoldásukat kínáló programot semmi sem helyettesítheti.

A megállapodás keretei

Egyébként a választási megállapodás formális keretei tulajdonképpen adottak. Az egyik a pártok választási koalíciója. Ebben az esetben mindegyik koalíciós partner parlamenti párttá válik annak minden jogával, valamint megkapja a szavazatokért járó pénzüsszeget, erre a további működéséhez óhatatlanul szüksége van. Követői felé demonstrálhatja létezését a választási listán, és megmutathatja saját erőnyeit, olyanokat is az urnákhoz csalva, akiknek a másik fél elfogadhatatlan. Ebben az esetben ugyan 7 százalékos a parlamentbe jutási küszöb, ezt kell megugorni, ám ez jó programmal és kampánnyal nem lehet probléma. Sőt, Gyurovszky László dolgozatában azt állítja, hogy a szlovákiai magyarokban számukat tekintve ma is benne van egy 9–10 százalékos eredmény lehetősége.

A másik egy közös választási párt alapítása. A parlamentbe jutás küszöbe így csak 5 százalék. Ebben az esetben a felek egy közös pártot hoznak létre, minden bizonnyal paritásos alapon. Ez a képződmény kerül a parlamentbe, annak minden jogával. A szavazatokért járó pénzüsszeget is a választási párt kapja, ám a felek igazságosan eloszthatják, ha megegyezésük valóban korrekt. Tehát ha egyikük sem akarja átverni a másikat. Ha igen, akkor persze bonyolultabb a helyzet. Ebben az esetben persze a feleknek nehezebb láttatniuk sajátosságaikat követőik előtt, de a probléma megfelelő kampánnyal megoldható. Ha számolunk, világos: a választási párt megalapítására, majd megismertetésére még van idő, amennyiben az egyik fél nem arra játszik, hogy időhúzással ellehetetlenítse.

Fontos leszögezni, az, hogy a felek az egyik nagy párt, azaz a Híd vagy az MKP választási listájára mennének fel, nem jelent sem közös listát, sem valós megegyezést. Ez a lista nem közös, hanem a listát adó párté. Csak ő jut formálisan a parlamentbe. Így a listát adó párt a többiek neki nem tetsző jelöltjeit le is veheti a listáról a választás előtt, és persze a szavazatokért járó összegből egyetlen fillért sem köteles adni a másoknak, tehát pénzügyileg is kismizmizheti. (Erre már példa is volt.) Azaz ajánlata a valóságban halálos ölelés. Eközben kifelé azt kommunikálja, hogy ő megtette megegyezési ajánlatát, azzal számolva, hogy a választók nem értik ezt a helyzetet. A valóságban pedig a másik párt alapos meggyengítésének, sőt esetleg felszámolásának a lehetőségét akarja megteremteni. Erre már eddig is voltak kísérletek, de példák is, és az érintettek persze emlékeznek rájuk. A trükk bizonyára kemény vitához vezet – egyébként joggal –, ami tovább gyengíti a polgárok részvételi hajlandóságát.

Valamint az a publikált megállapítás is helyes, hogy a másik párt választóinak tekintélyes része az elmúlt 12 év tapasztalatai után aligha volna hajlandó az eddigi ellenfél pártlistájára szavazni. A két nagy saját pártlistájának megnyitása ezért a választók számát csökkentené, az elérhető eredményt rontaná, amivel a képviselőket a lehetségeshez képest gyengítené.

Itt kell leszögeznünk, hogy ennél még az az ajánlat is jobb, hogy a két nagytól nem függő Magyar Fórum váljon választási párttá. Ahhoz persze jelentős átalakításon kellene átesnie, de az gyorsan kivitelezhető.

A mostani helyzet más, mint a korábbiak. A másik felet nem lehet hatékonyan agyonkommunikálni az adott párt befolyása alatt álló tömegkommunikációs eszközökkel. Sarokba sem lehet szorítani, hiszen immár a felek egyike sem képes egyedül átugorni a választási küszöböt. Legfeljebb a másik legyőzésének szándékát lehet megint demonstrálni ország és világ előtt még a mostani helyzetben is.

A korrekt koalíciókötés egyik fontos elvévé kell válnia, hogy a felek lemondanak bármiféle leszámolásról. Abba kell hagyni az évek óta ismétlődő karaktergyilkossági kísérleteket, éppen a legszínvonalasabb ellenvéleményt megfogalmazókkal, a legjelentősebb politikai teljesítményt nyújtókkal szemben. Új korszakot kell nyitni, amelyiknél minden kreatív képességre szükség lesz. A másik alternatíva az a közhangulat, amelyiknél előnti a magyarokat, ha képviselője az Európai Parlament után a szlovákiaiból is kihull.

Senki se áltassa magát, ha a helyzet nem változik, háromnegyed év a világ. Bárki bárkinek bármit is ígérjen párton belül és kívül.

A bizalom és a program

A felek minimális célként arra törekedhetnek, hogy a megroppant bizalom legalább egy részét helyreállítsák. Ehhez azonban látványosan és hihetően demonstrálniuk kellene tényleges együttműködési hajlandóságukat és képességüket. Maximális célként pedig egy új, a huszonegyedik század körülményiből kiinduló, a korábbi századokban még nem volt lehetőségeket számba vevő program megalkotását tűzhetik ki maguk elé.

Persze, világunkban bármilyen kommunikációs szlogenre tehető, akár az előbbi gondolat is. Tartalommal azonban így nem tölthető meg. Nem árt hát átgondolni, hány hasonló kommunikációs szlogent nyomott le a magyar kisebbség torkán a szlovákiai a magyar reprezentáció egyik-másik csoportja az elmúlt időszakban. Éppen ez az egyik

oka a növekvő bizalomvesztésnek. Sokan vannak, akik a tartalom nélküli ígéretek és pozícióváltások sorozata után már nehezen fektetik bizalmukat bármiféle újabb állításba. Az ő bizalmukat a régi eszközökkel aligha lehet visszaszerezni. Persze léteznek újak is. Ám hozzájuk is tartalom kell, üresen, vagy éppen taktikai hazugságokkal megtömve azok sem érnek semmit.

Az előttünk álló választási időszakban bizonyára többféle ígélet hangzik majd el különféle személyektől. Szlovákia választási rendszere lehetővé teszi, hogy mindegyik polgár maga választhasson közülük. A preferenciaszavazatok intézménye a választókra bízta annak eldöntését, hogy a választást követően ki kerüljön a parlamentbe. Emiatt helyes az az állítás, hogy egy esetleges választási koalíció a választók kezébe helyezné a döntést, kiket tesznek képviselőjükké. A választási koalíció listája tehát valóban egyfajta belső választást jelentene. Ám éppen ezzel kapna mindenki esélyt!

Csakhogy eddig is megvolt erre a lehetőség. Ám a küzdő felek közül néhány vezető (fontos leszögezni, hogy nem mindenki) inkább a másik fél politikai megsemmisítésével próbálkozott, mint annak a lehetővé tételével, hogy minél erősebb magyar képviselő elérése mellett a választók döntsenek a képviselőtől. Ma az a kérdés, hogy kinek mi az elsődleges, és mely céljai a pusztán másodlagosak? Vajon a másik párt gyengítése-e az elsődleges, a szlovákiai magyarok képviselőténél előbbre valóbb, sőt még a saját képviselőik törvényhozásba juttatásánál is fontosabb cél, vagy fordítva. Eddig a kettőt össze lehetett keverni, ám az európai parlamenti választások kudarcra világosan mutatja a jövőt. A képviselőt megakadályozni sikerült, biztosítani nem. Sem a gyenge eredmény, sem a másik gyengítésére hivatott szatellit, de a kommunikációs manőverek sora sem emeli a megszerezhető szavazatok számát. Sőt.

Most főleg bizalomra volna szükség. Még hozzá olyanokét kellene megszerezni, pontosabban visszaszerezni, akik elveszítették. Ez pedig különösen nehéz. Főként ha éppen a bizalomvesztésre építve más pártok is igényt tartanak a magyarok szavazataira, amire a pártpluralizmus világában minden joguk megvan. Ebben a helyzetben tovább vinni az eddigi konfliktusokat, sőt újakat teremteni fatális tévedés. Ha azonban a valós cél nem a magyar képviselő erősítése, hanem gyengítése, akkor persze nem az.

Korproblémák megoldása nélkül hallgatni róluk nem elég. A hallgatás a bizalomvesztést nem szünteti meg. Ahhoz a bizalomvesztés okaira kell megoldást kínálni. Még hozzá hitelesen, úgy, hogy az elfordulók fogadják el, ne csak a képviselőjelölteknek és a pártjuknak tessék.

Új program kell az új bizalomhoz. Több új képviselőjelölt, valamint egyenlőségen alapuló gyors, látványos megegyezés is, ám mindenekelőtt igazi esélyt kínáló alapos koncepció, amely kiutat mutat az eddigi stratégiák és torzulásaik gyengéiből, és amelyet ezért valóban képviselni lehet.

CSANDA GÁBOR

Dokumentumok Dobos László kéziratos hagyatékából

Az alábbiakban tíz olyan Dobos-szöveget adunk közre, melyeket az író, politikus, irodalom-, művelődés- és közösségszervező hagyatékában leltünk: ezekből a publicisztikákból nyolc olyan kézirat, mely elsőként itt jelenik meg, kettő pedig ma már jószerével felkelhetetlen újságból származó kivágot másolata (a 2. és a 4. dokumentum). Köszönet Dobosné Halász Évának, hogy a hagyatékba betekintést engedett, sőt maga is tevélegesen hozzájárult a rendszerezéséhez és a kiválogatásához. A hagyatékot (kéziratok, jegyzetek, lapszámok, kivágatok, folyóiratok, könyvek stb.) az örökös a Fórum Kisebbségkutató Intézetben helyezte el. A nyolc kéziratot és a két újságcikket begépel-tük, az apró nyomdai, gépelési, stilisztikai hibákat jelzés nélkül javítottuk, a közben változott helyesírási szabályokat is figyelembe véve. Az első dokumentum 1963-ból származik, az utolsó 1994-ből. A számozott dokumentumok felépítése: a cím (és az esetleges alcím) alatt a szöveg következik, a végén dőlt betűvel az írás adatolása vagy jellemzése a közreadótól származik, úgyszintén minden olyan szövegrész, mely szögletes zárójelbe került. A szövegeket kronológiai sorrendben közöljük. A magyarázatra szoruló adatokat – csak a legszükségesebb esetekben – lapalji jegyzetben hozzuk. A szakirodalomra való hivatkozások feloldása a dokumentumok után található.

Röviden a hiányokról, a hagyaték hézagairól. Sajnos, a hagyatékban csak Dobos Lászlóhoz írt leveleket találtunk, amelyek tőle származnak, azokat nyilván a címzettek vagy a címzettek hagyatékának kezelői őrzik. Publikálatlan szépirodalmi szövegeket vagy szövegvariánsokat nem találtunk. Ellenben megvan szerzőnk *Sodrásban* című regényének csaknem teljes – gépelt – kézirata, autográf ceruza- és tolljavításokkal. Hiteles szem- és fültanú emlékezik vissza arra, hogy Dobos 1963-ban a cseh-szlovák írószövetség harmadik – prágai – kongresszusán „nem csupán az irodalmunkról beszélt, mint ahogy a cseh és szlovák írók sem csak az alkotás gondjait feszegették. A fő téma a személyi kultusz volt, s Dobos László ennek néhány szlovákiai magyar vonatkozását vetette fel. Köztük a legfontosabbat: kik voltak a háború utáni magyarüldözések valódi kitervelői, felelősei?” (Szőke 2005, 116.) Valamint, nyilván a fentiekre hivatkozva: „Dobos László a személyi kultusz szlovákiai magyar vonatkozásairól tartott felszólalásában megfogalmazta a második világháború utáni magyarellenés politika felülvizsgálásának és felelősei megnevezésének igényét.” (Popély 2006, 248.) Sajnos, ilyen jellegű dokumentumot a hagyatékban nem találtunk, de elképzelhető, hogy nem is volt, mert a szerző szabadon vagy jegyzetekből beszélt, ez utóbbi feltevés mellett számos – nyilvános fellépésre készült – jegyzete, jegyzetfüzete, feljegyzése és vázlata szól. A kérdés ugyanakkor továbbra is foglalkoztatta, a Csemadok IX. országos közgyűlésén

(1966 decemberében) „felveti a magyarságot 1945–1948 között ért sérelmek orvoslását”. (Popély 2006, 263.)

Csak részben ismeretlen az 1979-es keltezésű *Pályám emlékezete* c. terjedelmesebb Dobos-nyilatkozat (6. dokumentum), melyet minden bizonnyal az Irodalmi Szemle kérésére írt, a folyóirat szerkesztősége valószínűleg ezzel a – batornak számító – felkéréssel akarta mozgásba hozni és a köztudatba visszahozni Dobos Lászlót. (A Szemle főszerkesztője ekkor Duba Gyula volt, 1979 júniusától Tóth László és Varga Imre szerkesztették: vagy valamelyikük, vagy mindhárunk közös megegyezéséből született a felkérés.) Miközben meglehetősen problematikus és tragikus a címadás: pályája emlékezetét kérni attól a személytől, aki akkor mindössze 49 éves volt, s már tizedik éve hallgatásra ítélve és kizárva a közügyekből. De, s ez nagyon jellemző Dobosra: visszaemlékezésének még mindössze a közepén tart, épp csak bodrognémet őseit és gyermekkorát meséli el, s kerek perec rátér a beneši dekrétumok tételes felsorolására, a lakosság-cserére, a kitelepítésre, a reszlovakizációra, tehát a hontalanság éveire – miként sajnos az is jellemző, hogy vallomása csak cenzúrázva, az említett tételek nélkül jelenített meg; gyűjteményünkben rekonstruáltuk a kéziratot. Pályája emlékezetét Dobos szépen átírta a szlovákiai magyarok emlékezetére, a személyes helyett a közügyet választva, vagy másként fogalmazva: „ha ő valamiről beszélni kezdett, az mindjárt nagyvonalú kezdeményezés lett”. (Tózsér 2014, 78.) Az 1989 után is rendületlenül munkálkodó szerzőről állapítja meg Tóth László: „Dobos László legfőbb érdeme, hogy volt víziója a világról, s ezen belül szűkebb és tágabb környezete, közössége jelenéről és jövőjéről, s hogy mert és tudott struktúrákban, építményekben gondolkodni, és összefüggéseiben merte és tudta látni és átfogni az egészet.” (Tóth 2014, 9.)

Kuriózum a 3. dokumentum, Dobos Lászlónak egy szlovák tévéműsorban elhangzott válaszai. Ebben fontos, esetenként napjainkig érvényes megállapításokat tesz: például cáfolja azt a szlovák aggodalmat, mely szerint a kisebbségi magyaroknak biztosított jogok hátrányosan érintenék a dél-szlovákiai szlovákokat; amiként a kétnyelvűség elvének biztosítása a közigazgatásban, a hivatali érintkezésben és a nyilvános térben (mindenütt, ahol a kisebbségi arány eléri a 10%-ot) sem kötelezné a kisebbségek nyelvének ismeretére „az egész államapparátust”; stb. Megemlítendő a szintén publikálatlan, de Dobosnál folyton-folyvást visszatérő témát, a szűkebb pátriáját megidéző *Szülőföldem – Bodrognémet* c. filmforgatókönyv is (9. dokumentum); sajnos, a hozzá tartozó regényrészleteket, a konkrét szépirodalmi betéteket nem sikerült felkutatni. Az *Olivér!* című köszöntő (7. dokumentum) szintén az írásos hagyatékából került elő, nyomtatásban nem jelent meg. Köszönti a rangosabb neves pályatársat, de jó kritikai érzékel elmondja gyengéit is: A lótuszevők fehér szigetén valóban nem üti meg a korábbi Rácz-novellák magas színvonalát. Szomorú kordokumentumként közöljük Dobos *Életrajz* c. írását (8. dokumentum), mely egyszerre látlelet és csendes vádirat. Közben az is jól látható, mennyire visszafogottan, szinte tapintatosan fogalmaz Dobos. Nem tudjuk, kinek a felkérésére s mi célból született ez a rövidke életrajz, de szerényen felsorolja minden nagyobb közéleti s irodalmi tettét, majd megemlíti: „Két évtized vigyáz-állásban, lefokozva, külön állítva a többiektől...”, s a végén mintha a jövőbe vetett hite s derülátása is felsejlene. A mellőzés mélységéből szól ez az életrajz, tisztán, egyértelműen, határozottan. Nem térünk ki a többi dokumentumra, hiszen mindegyik magáért

beszél, s beszél a szerzőről és koráról is. A tisztelt olvasóra bízunk, mely Dobos-szövege(ke)t tartja fontosnak – elolvasásra, elgondolkodásra, továbbgondolásra.

Az összeállítás tárgyi (szövegbeli) bizonyítéka is kíván lenni Dobos egyik kortársa jellemzésének: „Dobos László nemcsak író és politikus, hanem közíró is. S az is a javából.” (Tózsér 2005, 5.) Hasonlóan egy másik kor- és pályatársa 1984-es véleményéhez: „Dobos eredendő irodalompolitikus és publicista.” (Koncsol 1995, 201.) S tegyük hozzá Dobos László további fontos hivatását-szerepkörét, a közösségszervezőit is.

A szépíró Dobos Lászlónak életében két publicisztikai gyűjteménye is megjelent: 2000-ben a *Teremtő küzdelem* című, 2005-ben és 2006-ban pedig a kétkötetes *Évgyűrűk hatalma. Esszék, cikkek, interjúk* – ennek első kötetéhez Tózsér Árpád írt előszót Egy író-politikus növésterve közírásban, regényben, hazában címmel (Tózsér 2005).

Itt közölt dokumentumgyűjteményünkkel Dobos László emléke előtt tisztelgünk, jövőre, 2020-ban volna kilencvenéves. S reméljük, hogy a kerek évfordulóra ezek az utókor számára megmentett írások a Dobos-híveket és -kutatókat is inspirálni fogják.

Csanda Gábor

1.

[„Dénes Ferenc főszerkesztői működése”]

Bármennyire is igyekszem szabadulni egy kellemetlen érzéstől, nem tudok. Úgy érzem, hogy a párt egy fontos szerve elé idéznek, ahol hónapokkal ezelőtt kifejtett véleményemért felelősségre vonnak. Egy percig sem kételkedem ez ügyet intéző elvtársak becsületességében és jó szándékában, mégis, sértő és megalázó már maga a helyzet is. Őszintén gondolt és mondott bíráló szavaknak ez lett az eredménye: kivizsgálás. Természetesen a párt szerveinek ez jogában áll, azonban mindaz, ahogy ez történik és történt, felháborító.

Az elmúlt év októberében és az ezt követő hónapokban több alkalommal bíráltam Dénes Ferenc** elvtárs magatartását, s e magatartásból adódó módszereket. E bíráló szavakat egyesek úgy kvalifikálták, hogy személyi ellentétekről van csupán szó, ami előbb vagy utóbb úgymint tisztázódik. Itt és ezzel kezdődik a dolgok meghamisítása. Nem én voltam az első, aki bírálta Dénes elvtárs emberekkel szemben tanúsított magatartását. Szabó Béla, az Új Szó egyik szerkesztője már több mint két éve terjedelmes levélben figyelmeztette a központi bizottságot az Új Szó szerkesztőségében kialakult fullasztó légkörre. Sajnos – legalábbis én úgy tudom –, figyelmeztetésének nem tulajdonítottak kellő fontosságot. Azonban nemcsak ő, rajta kívül mások is, magyar és szlovák elv-

* Az írásnak mi adtunk címet.

** 1902–1979: lapszerkesztő, kommunista pártfunkcionárius, parlamenti képviselő, az SZLKP KB tagja, 1955-től 1968-ig az Új Szó „szerény képességű” (Lacza 1998, 385.) főszerkesztője

társak egyaránt elmondták kritikai véleményüket Dénes elvtárs megnyilatkozásairól. Felelőtlenségnek és megfélemlítő manőverezésnek tartom azt a szándékot, amely ezeket a kritikai megjegyzéseket személyi ellentétekre redukálja. Ennél többről van szó. Az én megítélésem szerint Dénes elvtárs megnyilvánulásai, magatartása és az általa gyakran használt módszerek olyan „szellemet” képviselnek, amelyek ma már idegenek, összeegyeztethetetlenek a párt leninista légkörével.

Fontosnak tartom ismételt hangsúlyozni azt a tényt, hogy nemcsak én bíráltam Dénes elvtársat, és a személyét ért bírálatok távolról sem szubjektív jellegűek. Ez nemcsak szimpátia vagy unszimpátia kérdése. Ennek objektív okai és összefüggései vannak. Alapjában a személyi kultusz és a dogmatikus gondolkodás elleni harc részéről van szó, amely a párton belül végbement folyamat törvényszerű következménye.

Engedjék meg az elvtársak, hogy a Dénes elvtárs személyét ért bírálatok okát magyarázva felhívjam figyelmüket egy igen fontos tényre. A felszabadulást követő tizen-nyolc év alatt itt felnőtt egy fiatal magyar értelmiség. Igaz, hogy ezeknek a fiataloknak nincsenek különösebb forradalmi érdemeik, nem vehettek részt a párt illegális munkájában, nem harcolhattak fegyverrel kezükben ezért a rendért. Egyetlen érdemük és szerencsésük, hogy már ennek a rendszernek a neveltjei. Ennek a rendnek eszméjét és levegőjét szívhatták magukba. Megalakulásától kezdve tagjai és funkcionáriusai voltunk az Ifjúsági Szövetségnek, innen kerültünk a pártba is. Egyszerűen a szocializmus nevelt és érlelt bennünket emberré.

A Dénes elvtárs személyét ért bírálatok hátterében ez a tény áll. Fiatal, de idősebb kommunisták is szembefordultak egy merev, dogmatikus magatartással. Látszatra itt nevekről, személyekről van szó, de ezen túlmenően a kommunista magatartás, az emberekhez és dolgokhoz való viszony differenciálódása megy végbe.

A továbbiakban szeretnék leírni néhány tényt, amelyek első látásra szubjektív jellegűek ugyan, de mégiscsak rámutatnak a dolog objektív összefüggéseire. Dénes elvtársat tisztelem és becsülöm mint a párt érdemes harcosát. Ő maga bizonyíthatja azt, hogy személyesen felkerestem és a számomra összetettnek látszó dolgokban tanácsát, véleményét kértem. Ő maga írásban és szóban többször nyilatkozott rólam elismerőleg. Sajnos ez a jó viszony fokozatosan megromlott.

Hol és mivel kezdődött? Véleményem szerint felelőtlen véleménynyilvánításaival. Dénes elvtárs szívesen mondott véleményt írókról, illetve egyesek magatartásáról. Ez rendben van, hisz ez elv alapján joga és kötelessége. A baj ott és azzal kezdődött, hogy az írók jelentős részéről mondott vélemények megbélyegzőek.

Ha jól emlékszem, három évvel ezelőtt a helységnevek ügyében írásban fordultunk a párt központi bizottságához. Röviddel ez után megbeszélésre jöttünk össze, amelyen Bacilek, Lenárt, Lőrincz, Lúčan, Dénes, Širokay, Jacoš elvtársak és az Írószövetség magyar szekciójának kommunistái vettek részt. E megbeszélésen alapján a fiatal magyar írók beadványa igazolódott. Lenárt elvtárs zárszavában egyebek között ezeket mondta: „A magyarok, illetve a vegyes lakosságú falvak és városok helységneveinek írását illetően a helyzet jelenleg ilyen: létezik a hagyományos elnevezés (magyar) és egy új, ami rendszerint szlovák. Véleményem szerint mindkettőt respektálni kell. Hogy aztán ezt egyes szerkesztőségek hogyan oldják meg és hogyan praktizálják, az már az ő dolguk.” Ez azt jelenti, hogy a helységnevek írását illetően a kétnyelvűség elvét szögezte le Lenárt elvtárs. Véleményünk szerint reális és elfogadható megoldás. A vitát és

a zárszót végighallgatta Dénes elvtárs is. Reméltük, hogy ezzel a dolog elintézését nyert, és a megbeszélés alapján a kétnyelvűség elvét érvényesíthetjük a helységnevek írásában. Dénes elvtárs egy más határozatra hivatkozva nem respektálta a párt vezető személyiségeinek ezt a javaslatát, továbbra is szlovákul írt minden helységnevet, ami éles ellenhatást váltott ki a magyar dolgozók körében. (Érdekes megjegyezni, hogy ma például a helységneveket a kétnyelvűség szellemében, sokszor következtetlenül magyarul írja az Új Szó.) No de az egész történet nem ezért, hanem a következőkért fontos: E beadvány és e megbeszélés után Dénes elvtárs külön kötelességének tartotta, hogy a beadvány szerzőit és aláíróit megbélyegezze. Akkor még jó viszonyban voltam vele, és bizalmasan korholt: „Sohasem hittem volna, hogy te is a nacionalisták közé keveredj.” Mentegetni és magyarázni kezdtem társaimat. Ő erre azt válaszolta: „Veszélyes nacionalisták, különösen Mács, és Turczelről sem hittem volna, hogy ilyesmire képes. Ha velük tartasz, rossz úton haladsz.” Sajnos nem vélekedett kedvezőbben a fiatal magyar kommunista írók egyikéről sem.

„Nacionalisták vagytok.” Olyan bélyeg ez, amit meggondolatlanul nem lehet osztogatni. E kérdéskomplexum végső képlete tehát ez volt: eltért a véleményünk a Dénes elvtárs véleményétől, illetve ellentmondtunk neki, nacionalisták lettünk.

E magatartás része volt az az abszurd helyzet is, hogy fiatal írókat éveken keresztül kitiltott az Új Szóból. Voltak évek, amikor pl. Mács József, Bábi Tibor, Dénes György, Gyurcsó István nem írhatott az Új Szóba, egyszerűen feketelistára kerültek. Nem akarom menteni és takargatni a fiatal magyar írók esetleges hibáit és vitatható megnyilvánulásait. Hisz a keresés, a kutatás magában hordja a tévedés lehetőségét is, de ha a véleménykülönbségeket és a kommunisták között felmerült nézeteltéréseket így akarjuk megoldani, hogy kizárjuk „a kellemetlen” embereket a pártsajtó hasábjairól, hova jutunk? Hisz ez kasztrendszerre emlékeztet. Ez azt jelenti, ha én úgy gondolkodom, mint Dénes elvtárs, jó kommunista vagyok, ha nem, nacionalista lettem, akinek nincs helye a pártsajtóban.

Vagy egy másik példa. A Csehszlovák Kommunista Párt megalapításának negyvenedik évfordulóját a magyar irodalmi lap, az Irodalmi Szemle is méltóképpen igyekezett megünnepelni. Egy egész számot szenteltünk ennek az évfordulónak. Irodalmi szöveg kívül erre állítottuk be a lap grafikai anyagát is oly módon, hogy közöltük a párt harcát ábrázoló kommunista plakátok egész sorozatát 1921-től napjainkig.

A szám megjelenése után Dénes elvtársat felhívtam telefonon, és véleményét kértem. A válasz az volt: lehordott nacionalistának, revizionistának, opportunistának és nem tudom mi minden rossznak. Elhangzott az általa sokat hangoztatott vád is: „Nem vagytok elég pártosak, nem nézitek a dolgokat a párt szempontjából, nem elég politikus az Irodalmi Szemle... stb.” Azt kérdeztem Dénes elvtárstól, végigolvasta-e a számot? Azt felelte: „Nem, csak átlapoztam, de nekem ez elég, hogy véleményt alkossak.”

Kértem az Írószövetség titkárságát, Krno elvtársat, értékeljék ki az Irodalmi Szemlének a szóban forgó számát. Ha hibáztam, mondják meg, de a konkrét anyag, ne az elfogult indulat alapján. Megtették, a végeredmény természetesen másként hangzott, mint a Dénes elvtárs ítélete.

Egy más példa. Az elmúlt év október elején az Új Szó szerkesztősége összehívta levelezőinek az aktíváját, ahová szerencsétlenségemre engem is meghívtak. Hozzászólásomban kifejtettem véleményemet az Új Szóról, ami kritikus volt. Az aktíva

zárszavát Dénes elvtárs tartotta, s anélkül, hogy objektívan kvalifikálta volna hozzászólásomat, nekem rontott és személyeskedve ledorongolt. Nagyon bántott a dolog. Így okoskodtam: vagy hagyom, és nem ártom magam többé a dolgokba, vagy pedig próbálom tisztázni és megmagyarázni őszinte szándékomat. Nem hagyhattam annyiban. Elmentem Lenárt elvtárshoz, és elmondtam neki a dolgot. Arra kértem: Tekintettel arra, hogy az aktíva egész anyaga magnószalagon van, kérem, hallgassák meg az aktíva egész anyagát, köztük az én hozzászólásomat, valamint Dénes elvtárs zárszavát. Méltatlannak és megalázónak tartottam azt a módot, ahogy hozzászólásomat letorkolták. Hasonló kéréssel fordult a KB-hoz Pathó Károly is, aki ugyan egy szót sem szólt a fent említett aktíván, de hasonló sorsra jutott, mint én. Lenárt elvtárs megígérte, hogy a dologgal érdemben foglalkoznak, lefordítják a hozzászólásokat, s néhány nap múlva meghívnak bennünket, ahol a dolgot szemtől szemben tisztázzuk majd.

Sajnos erre a mai napig nem került sor. Az egészből csak annyi lett, hogy Lúčan elvtárs két alkalommal felhívott telefonon és közölte velem, hogy egy hét múltán a megbeszélte találkozót létrejön. Értem is, meg nem is. Tudom, hogy a pártapparátus a kongresszus előkészületeivel volt elfoglalva, s közben személyi változások is történtek. De hát akkor is. Dénes elvtársnak joga van durván belegázolni a másik becsületébe és önérzetébe, nekem egy év múltán annyi lehetőségem sem volt, hogy felelős elvtársak jelenlétében elvtársiasan kvalifikáljuk a történeteket. A gyakorlatban ez azt jelenti: akinek jobb a helyzeti pozíciója, annak feltétlenül igaza és előnye van ugyanannak a pártnak egy másik tagjával szemben. Ez az eset pontosan ezt igazolja. Ez egy újkori kiskirálykodás, ami az elmúlt évtizedek érdemeiből él. Mi más tudjak gondolni ezekről?

És a folytatás? Dénes elvtárs választói kerülete a Terebesi járás. Gyakran ellátogat Kistárkányba, ahol én is töltöm szabadságomat. Az elmúlt év karácsonyán a falu egyik vezető elvtársa, aki engem jól ismer, azt kérdezte tőlem: Mi van közted és Dénes elvtárs között? Egynéhány kérdésben összekülönböztünk – válaszoltam. Ezek után az illető elvtárs elmondta, hogy a falu papjánál poharaztak néhányan, aki különben református esperes, és Dénes elvtárs a jelenlévőktől „melegen” érdeklődött otthon viselt dolgairól. Nem vagyok-e nacionalista, ha hazamegyek? Apám, akit különben személyesen ismer, nem nacionalista-e? Az elvtárs, aki ezt nekem elmondta, nagyon kért, hallgassak minderről, mert neki ebből kellemetlensége lehet.

Mérhetetlenül felháborított a dolog. Kritikai megjegyzéseimnek ez lett a folytatása. Annak ellenére, hogy Dénes elvtárs néhány évvel ezelőtt igen kedvezően vélekedett rólam, nyomoz utánam, foltokat keres rajtam, még hozzá alattomos módon és nem is akárhol „káderez”, hanem a kálvinista esperesnél. Ez év januárjában mindezt elmondtam Bílak elvtársnak, és ismét kértem, hogy elvtársiasan, szemtől szembe tisztázzuk a dolgokat a párt központi bizottságán Dénes elvtárs jelenlétében. Bílak elvtárs elítélte ezt a módszert, és megígérte, hogy tudtára adja ezt Dénes elvtársnak is. Sajnos az általam kért konfrontációra ezúttal sem került sor. Láthatják az elvtársak, hogy nézeteltéréseimmel nem szaladtam az utcára, ott és azok előtt akartam azt tisztázni, akik a leg-hivatottabbak erre. Nem sikerült. Viszont ismerjék el az elvtársak, hogy ilyen rendőrségi módszerek mellett nem mehettek el szótlantul.

Közben sor került az Írószövetség szlovákiai konferenciájára, ahol Bílak elvtárs és a konferencia előtt dogmatikusnak bélyegeztem Dénes elvtárs írókkal és az egész irodalommal szemben tanúsított magatartását.

Aztán megjelent egynéhány cikk az Új Szóban a magyar iskolaügy hibáiról. Többek között Dénes elvtárs is kifejtette véleményét. Az alábbiakban idézem írásomnak azt a részét, amelyet az Írószövetség kongresszusán elmondott hozzászólásomban kiemeltem: „És most itt van ez a levél. Nem ismerem, nem olvashattam, nem tudom, mivel vádolnak. Idős kommunistáknak, harcostársaknak joguk van védeni Dénes elvtársat. A proletár szolidaritás megnyilvánulásának is tekinthető ez. De ugyanakkor valami másnak is. Nem nyomozok, nem vádolhatok, viszont engedtessek meg, hogy felébresztett kételyeimtől indítva feltegyek néhány kérdést. A levelet fogalmazó kassai elvtársak vajon ismerik-e eléggé Dénes Ferenc főszerkesztői működését, mert mi tulajdonképpen azt bíráltuk. És ha hivatkoznak itteni, pozsonyi ténykedésére, honnan ismerik azt? Egy másik kérdés: Miért éppen most teszik ezt, mikor már viszonylagos fegyvernyugvás van az ideológiai fronton? Személyesen Dénes elvtárs miért nem válaszolt mindjárt akkor, mikor bíraltuk magatartását, egyenesen, szemtől szembe, hisz megvolt rá minden lehetősége? És egyáltalán miért nem válaszol ő? Miféle magatartás az, amikor én, akit bírálnak, végig hallgatok, aztán amikor lecsillapul a szél, egy idegen pajzs mögé bújva igyekszem visszafizetni? Mert akárhogy is hessegetem magamtól a gondolatot, nem tudok szabadulni attól az érzéstől, hogy ez egy sugallt levél. Lehet, hogy tévedek, de nem kell hozzá sok ész, hogy az ember eljusson ehhez a feltevéshez.”

Egy érdekes momentum. Mózes Sándor, aki tudtommal aláírta a levelet, másfél hónappal ezelőtt a Csemadok bodrogközi ünnepségén azt kérdezte tőlem: „Akarod, hogy kicsavarjam a Dénes nyakát?” Azt válaszoltam, nem. Nem szövetkezem senkivel, aki ily módon akarja megoldani a problémákat. De hát mi ez, elvtársak? Látszólag mindaz, amit elmondtam, apró kis töredékei az életnek, de ha az ember összerakja ezeket az igen kellemetlen mozaikokat, milyen összkép alakul ki? Sok mindent meg lehet magyarázni a körülményekkel, másképpen gondolkodunk ma, mint néhány évvel ezelőtt. De egy idős kommunista magatartásának ilyen kiszámíthatatlan kanyarait, magatartásának sokszor alattomos, rendőri megnyilvánulásait még sok jóakarattal sem lehet megemészteni.

Dénes elvtárs jó néhány esetben kijelentette: „Én a párt érdekeit védem, én a párt irányvonalát követem, én a pártnak felelek.” Ez a párthűség tiszteletre méltó, azonban mégiscsak helytelen az, ha egy személy, legyenek akármilyen érdemei, azonosítja magát a párt egészével. Mert ha folytatjuk a gondolatsort, ez azt is jelenti, hogy ha bírálom Dénes Ferencet, a pártot bírálom. Ez pedig abszurditás.

Hibákat, egyes emberek, személy szerint Dénes elvtárs hibáit bíraltuk és bíráljuk. A párt érdekében, a párt lenini légkörének szellemében tesszük ezt, olyan elvtársak és olyan magatartás ellenében, ami nemcsak a csehszlovákiai magyar szellemi életet, de a párt egészét blamálna bizonyos megnyilvánulásaival.

Lehet, hogy tévedtem, tévedek. Kérem az elvtársakat, ellenőrizték állításai igazát. Ismétlem, ez nemcsak személyi ellentét, ez annál sokkal több. Kérdezzék meg Lőrincz elvtársat, Szabó Bélát, az Új Szó szerkesztőit, Bátky Lászlót, Fónod Zoltánt vagy az Új Szó pártszervezetének vezetőségét, Szőke Józsefet, Mács Józsefet, Turczel Lajost, és még egy egész sor nevet sorolhatnék fel. Alkossanak objektív képet a helyzetről, és aztán mondják ki véleményüket.

Keltezetlen gépirat, keletkezésének feltehető ideje: 1963 ősze

2.

Irodalom és sport

Ezen a héten Dobos Lászlót, az Irodalmi Szemle főszerkesztőjét, a „Földönfutók” című regény íróját szólaltattuk meg, ő mondta el véleményét az irodalom és a sport kapcsolatáról. Eltérő fogalmak, de azért kapcsolatot találunk köztük. A művészet a való ábrázolása, az irodalom az élet élénk tárása, a sport a mai élet szerves tartozéka.

– Nekem is volt, sőt még mai is van egy kis közöm a sporthoz. Valamikor az iskolában futballoztam, röplabdáztam, vívtam, szertornáztam. Bodrogközben és Sárospatakon. Ott jártam iskolába. Aztán a főiskolán irodalomtörténetet tanítottam, majd 1958-ban az Irodalmi Szemlében kötöttem ki. Sárospatakon magas szinten volt a sportélet, kitűnő volt a sportszellem. Sipos Györgynek, egyik tanárunknak köszönhetjük. Pesten végezte a Testnevelési Főiskolát, fiatal tanár volt, amikor bennünket tanított. Lelkesen buzgókodott a sport érdekében. A tanítóképző sportélete fellendült. Még ma is ott van Sárospatakon, éppen olyan lelkesen dolgozik, mint amikor mi voltunk a keze alatt. Fiatalos sportszeretetét, lelkes igyekezetét nem csökkentették az évek. Jellemző nagyszerű pedagógiai eredményeire, hogy harmincan-harmincöten voltunk egy osztályban, és közülünk nyolcan vagy tízen a testnevelést választották. Ez is igazolja, hogy egy-egy lelkes, kiváló dolgozó a testnevelés terén is csodákat tehet. Az osztály 90 százaléka parasztszármazású volt, tenyeres-talpas, esetlen, fiúk, akikől a testnevelés igen távol állt, még a futball is, hát még a vívás, szertorna, s lám, ezzel az anyaggal is remek eredményeket ért el. A fiatalokat a játékok vonzzák, a mi esetünkben is így volt, Sipos György azonban még a szertornát is vonzóvá tudta tenni. Patakon, mint mindenütt másutt, a labdarúgás volt az első számú sportág, ezt az iskolába magukkal hozzák a gyerekek, de egy lelkes sportembernek az irányítása a többi sportág iránt is felkelti az érdeklődést. Még vívásban is versenyképes csapatunk volt, vívtunk pesti csapatokkal is. Sajnos, legtöbbször tizenöt éves korunkban kerültünk fel Patakra, mire komolyabban megismerkedtünk ezekkel a sportágakkal, eltelt egy-két esztendőcske, és így lényegében elkéstük a helyes kezdés időpontját. Az a véleményem, ha módunkban lett volna korábban megkezdeni az edzést, komolyabb sikereket is elérhettünk volna.

Megszerettük a kulturált testmozgást, kiépült a kapcsolat az aktív sportolás iránt, és ez a kapcsolat tartósnak bizonyult. A harmonikus egyensúly kiműveléséhez feltétlenül szükséges az aktív sportolás. Fontos idejekorán kezdeni a sportot, a tapasztalat az, hogy a szellemi aktivitást és fogékonyságot hathatósan elősegíti a sport. A testnevelés, a sport iránt felkeltett érdeklődés még húsz év múltán is érezteti hatását. Ezt talán úgy fejezném ki, hogy az ilyen sportolás olyan, mint valami szellemi tőke, egy jó örökség, amihez bármikor hozzá lehet nyúlni, mindaddig, amíg ez az örökség el nem kopik.

* A regény a cikk megjelenését követő évben jelent meg, a szerkesztőség a Hét-beli folytatásos közlésekből (1966. 7. sz. – 46. sz.) tudhatott róla, de már 1965-ben hozott belőle két részletet az Irodalmi Szemle is.

Bodrogközben a játékok, elsősorban a futball, Patakon már a komolyabb sportágak. Ami még megmaradt ebből a „szellemi hagyatékból”, az a kollektív érzés, a sportolók teljesítménye iránti érdeklődés. Egyik legszebb sportág az atlétika, még ma is csodálatomat váltják ki a nagyszerű eredmények.

Ami az aktív sportolást illeti, sajnos, 22 éves koromban szívizomgyulladásom volt, ami azt jelentette, hogy a versenyzésből kiestem, az érdeklődés azonban megmaradt. Kivált a szép sportágak iránt. Modern gimnasztika, atlétika, úszás, az igazán szép futballjáték. Egy kissé fájó számomra, hogy csak nézője és csodálója lehetek a sportnak. De néző és néző között is van különbség, mert ha valaki aktívan űzött valamilyen sportágat, akkor közelebb áll hozzá, magáénak érzi mások kiváló teljesítményét. A testkultúra ma már annyira hozzátartozik a mai ember profiljához, hogy nélküle el sem tudom képzelni az életet. Nincsen kiábrándítóbb, mint az elpuhult ember. Az elpuhultság olyan fokú hiba, mint a szellemi restség. Nehéz közvetlenül egyeztetni a sportteljesítményt és az irodalmat, de valahol a kettő találkozik, és szoros a kapcsolat. Nem véletlen, hogy nagy írókat és művészeket is megfogta a sport és az emberi teljesítőképeség, sőt ezen túlmenően a vakmerőséget, halált megvető bátorságot igénylő teljesítmények. Hemingway az ökölvívásban, a torreadorok küzdelmében is meglátta a szépet, az emberit, a drámait. Az emberi test erő kifejtése is izgalmat kelt, mint ahogyan izgalmat jelent a drámai lelkiállapot. Picassót is éppúgy vonzza az emberi teljesítőképeség maximális drámaisága, mint Hemingwayt, valamilyen másféle kifejezési formában. Így tehát a sport, a testnevelés nemcsak nevelő célzatú, hanem különböző áttételekkel átszövődik a művészetek ágazataiba is. A ritmus révén a zenébe, táncba. A zene ritmusból fejlődött ki, a ritmikus mozgásból. Máris megvan a kapcsolatunk a ritmikus mozgással, a pantomimmal, a balettel, a néptáncokkal. Irodalmi munkásságomban a kemény helytállás, az érdes emberek létfeltételei jelentik számomra a pozitívumot, szinte azt mondhatnám, hogy ellenszenves számomra az idillikus környezet, a kemény élet megnyilvánulásai vonzóbbak a szememben, nem szeretem az ellágyulást, a tétlenséget, inkább kedvemre való az élet állandó feszültsége, küzdelme, a küzdés, az állandó mozgás, maga az élet. A statikus testi és lelki élet, a megállapodottság, a mozgás nélküliség ellenszenves... Ezért értékelem többre a mozgást, a küzdelmet, a sportot és a testnevelést.

Újságkivágat. Csehszlovákiai Sport, 14. évf., 1966. november 28., 8.*

3.

Interjú a tévének 1968. okt. 15-én

1. Erről a kérdésről élénk vita folyik. Az egyik és a másik oldalon is. Sok a levél és a hozzászólás. A magyar polgárok egyrészt üdvözik a nemzetiségekről szóló alkotmánytör-

* Hetilap, 1953 januárjától 1969 decemberéig jelent meg. Főszerkesztője Feder Mayer István volt (Fónod 2004)

vény-javaslatot, másfelől kifejezést adnak aggodalmuknak is. Az alkotmánytörvény némely cikkelyeit túlságosan általánosnak tartják. A szlovák vitatkozók döntő többsége ezzel szemben maximalistának tartja, a harmadik cikkely két pontját pedig pontatlan fogalmazásúnak. Tehát mindkét részről vannak aggályok. Véleményem szerint ahhoz az elvhez kellene ragaszkodnunk, hogy a nemzetiségi kapcsolatokban ne a másik kárára döntsünk.

Vissza a kérdéshez: Nem vezet-e a nemzetiségekről szóló alkotmánytörvény előterjesztett javaslata a következményeire nézvést a Dél-Szlovákiában élő szlovákok elnemzetietlenítéséhez?

Egy szóval negatívan vagy pozitívan válaszolni naiv jóslás volna. De ha az említett aggályok indokoltak, akkor kétoldalú jogi garanciákra van szükség: az államapparátusban és a társadalmi szervezetek rendszerében olyan struktúrát kell kialakítani, mely kizárna az elnemzetietlenítés lehetőségét mind az egyik, mind a másik oldalon.

A szóban forgó törvényjavaslat a nemzetiségek jogairól szól. Nem valaki ellen, hanem valaki érdekében. Ez a törvénytervezet nem a nemzetiségek akaratának egyoldalú kifejezése, hiszen egy vegyes bizottság dolgozta ki, mely szlovák szakértőkből és a nemzetiségek képviselőiből állt.

A szlovák részről érkező hozzászólások leginkább a harmadik cikkely két pontját kritizálják. Ezek az anyanyelvi oktatáshoz való jogról és az anyanyelvnek a hivatalos érintkezésben való használata jogáról szólnak. Csakhogy a nemzetiségi jogok felsorolását egy olyan mondat vezeti be, melyet idézek: „A magyar, német, lengyel és ruszin-ukrán nemzetiségű polgárok a törvény biztosította mértékben és feltételek mellett jogosultak...” Azaz, az alkotmánytörvény nem az utolsó, hanem az első szó ebben a tárgyban. Egy alap, egy kiindulópont, mely konkrét végrehajtótörvényeket feltételez – olyan törvényeket, melyek természetesen a dél-szlovákiai adott helyzetből indulnak ki. Még van idő a törvény némely megfogalmazását pontosítani. Beszéljünk erről, de ne úgy, hogy ennek a törvénynek az elfogadása időelőtti. Ha október 28-a, amikor is elfogadásra kerül a federalizációról szóló törvény, nem adna a kisebbségeknek semmit, az nagy csalódást eredményezne.

2. Véleményem szerint e kérdésben nagyon sok a homály és a félreértés. Lényegében a kétnyelvűség elvéről van szó, ami azt jelenti, hogy a cseh és a szlovák nyelv mellett a magyar, ukrán, német és lengyel nemzetiségi a hivatalos érintkezés során nemzetiségi területeken használhatják a saját anyanyelvüket. Ha a nemzetiségek egyenjogúsításáról beszélünk, abból logikusan következik a nemzetiségek által lakott területeken a nyelvek egyenjogúsítása is. Ezt konkrétan így képzeljük: az adminisztratív bírósági kerületek körzeteiben, mind a városokban, mind a falvakban, melyekben a legutóbbi népszámlálás során legalább 10 százalék volt a nemzetiségek képviselte állampolgárok aránya, a kétnyelvűség elvéből kifolyólag a kisebbségek nyelvéen is ki kell adni például a hivatalos jelentéseket, az általános felhívásokat, tájékoztatókat stb. Ilyen törvények érvényben voltak az első köztársaság idején is.

Természetesen nem követelhetjük, hogy az egész államapparátus megtanulja a kisebbségek nyelvét. De meggyőződésem, hogy megtaláljuk azokat a formákat, hogy a nemzetiségek adminisztrációja megfelelő módon elintézhető legyen a legmagasabb szerveknél is.

3. Véleményem szerint gyakorlati okokból ez ideális volna. Természetesen a nyelvre nehezedő nyomás mind az egyik, mind a másik részről nagyon szerencsétlen ügy, mely konfliktusokat és komplexusokat eredményez. Az egyik vagy a másik nyelv tudásának szükségét lehet hangsúlyozni, de előírni bajosan. Azt hiszem, hogy kétoldalú jóakaratra és a másik nyelve iránti kölcsönös tiszteletre van szükség. Nyilván lesznek helyzetek, amikor tolmácsok bevonására lesz szükség, így a nyelvi felár vegyesen lakott területeken szintén hozzájárulna a jobb feltételek kialakításához.

4. A mi érdekünk, hogy megtanuljuk annak a nemzetnek a nyelvét, mellyel együtt élünk. Erről már sokat beszéltünk és írtunk. A szlováknyelv-tudás megteremti a szélesebb körű érvényesülés távlatát, s lehetővé teszi e nemzet kultúrájának megismerését. Mondhatni – amennyire a délen élő magyarokat ismerem –, a szlovák nyelv tanulása iránti igyekezet általános. Az elmúlt években, sajnos, volt egy egyoldalú nyomás a szlovák nyelv ismeretét illetően, a nemzeti nyelv és a nemzeti élet teljesebb respektálása nélkül, s ez egészségtelen légkört és ellenérzéseket váltott ki. Voltak évek, amikor a magyar állampolgár hazafiasságát a szlovák nyelv ismerete vagy nem ismerete alapján mérték. A szlovák nyelv elsajátításának igyekezetét az adott helyzetből, a mindennapi szükségletből és az állampolgár belső meggyőződéséből kellene eredeztetni. A nemzetiségek új államjogi elrendezése, azt gondolom, ebben a kérdésben is más, egészségesebb légkört eredményez.

Szlovák nyelvű gépirat, a szerk. fordítása. Csak a válaszokat tartalmazza, a kérdésekre ezekből lehet következtetni.

4.

A szlovákiai magyarság helyzete és feladatai Hol tartunk ma?

A június 5-e és 8-a között Rimaszombatban megrendezett Tompa Mihály Napokon ünnepi beszédet tartott Dobos László, a Szlovák Szocialista Köztársaság kormányának minisztere. Az alábbiakban kivonatot közlünk Dobos elvtárs beszédéből.

A csehszlovákiai magyarság helyzetéről és feladatairól beszélni túlságosan széles témakör, mert ebben benne van a múlt, benne foglaltatik a jelenünk, és feltételezhetően benne lesznek azok az elképzelések is, amelyeket a jövőben szeretnénk megvalósítani.

Helyzetünkben benne van Csehszlovákia történelme, benne van a csehszlovákiai magyar történelem is mindenestől, jó és rossz oldalaival, nagy hibáival és nagy tanulságaival is.

Csehszlovákia történelme s a csehszlovákiai magyarság történelme tele van törésekkel. 1919, 1938, 1945, 1949 – bennünket a történelem mindig és ismételtelen új helyzetek elé állított. A történelemnek a töréseit a csehszlovákiai magyarság valahogy a magatartásával próbálta kompenzálni, ellensúlyozni. Ezekből a törésekből, a történelem nagy töréseiből kialakult a csehszlovákiai magyar életnek jó néhány jellemző vonása, olyan vonások és egyben tanulságok is, melyek egészen máig érvényesek. A törté-

nelemnek a törései következtében kialakult bennünk egy nem jó és nem hasznosnak mondható emberi vonás, a megbántottság érzése. A második vonása, jellemzője a csehszlovákiai magyar gondolkodásnak, közéletnek, szellemiségnek a folytonosság hiánya. Ebből következik egy harmadik jellemvonása, ami természetesen adódik ebből, a folytonos kezdések, a folytonos újrakezdések. A csehszlovákiai magyar kultúrában, szellemi életben, irodalomban is számtalan kezdés van. A csehszlovákiai magyar közélet, kultúra a csehszlovákiai magyar szellem történelmileg, társadalmilag kezdettől fogva szinte napjainkig egy történelmileg előnytelen helyzetben volt. Viszont van egy vigasztalója a harmadvirágzásnak, az 1949 után kibontakozó kultúránknak és szellemi életünknek, hogy az indulások, amelyek 1960-ban kezdődtek, eddig nem törtek meg. Az elmúlt húsz év a csehszlovákiai magyar kultúra, a csehszlovákiai magyar szellemiség alakulásában aránylag egyöntetűbb. Azt hiszem, ez olyan alap, amelyet tudatosítanunk kell, amelyre számítanunk kell, és amelyre építenünk kell. Ez a szakasz a népművészet jegyével és jegyében kezdődött. A népművészet mellett később megerősödött az újságírás, a népművelői munka, és kezdetét vette az irodalom alakulása is. Ez sokkal erősebb, átgondoltabb indulás. Az indulások legújabb szakasza 1965–66-tal kezdődik, amikor szellemi életünk és kultúránk erőnléte és ereje társadalmi kérdéseket is vet fel. A kultúra fejlődése, az irodalom fejlődése adta impulzusok, lökések elértek oda, hogy felvethessük a csehszlovákiai magyarság sorsát befolyásoló és meghatározó politikai kérdéseket is.

Munkatársaimmal és a Csemadok különböző szerveiben is sokat vitatkoztunk arról, tulajdonképpen hol is vagyunk, mik is vagyunk, hol állunk. Természetesen helyzetünket nem lehet függetleníteni mindattól, ami ebben az országban, Csehszlovákiában és Szlovákiában történik. Mindaz, ami lezajlott 1967-ben, 1968-ban Csehszlovákiában, a mi gondolkodásunkat, a mi magatartásunkat sem hagyta érintetlenül. Egyik legnagyobb értéke, hogy a sérelmek tudatát, a megaláztatások tudatát, a megbántottság tudatát képesek voltunk, ha lassan is, áthidalni és nemcsak a múltat néző és azt feszegető magatartásról számot adni, hanem egy aktívabb és teremtőbb erkölcsi politikai hozzáállás alakult ki Csehszlovákiában. Ez az első értéke és haszna 1968-nak a számunkra. A másik pedig az, hogy egy másféle légkört sikerült kialakítani és formálni egyrészt a csehszlovákiai magyarság soraiban, a csehszlovákiai magyarság vezetőinek a soraiban és egy másféle viszonyt alakítanunk a csehszlovákiai magyarság és a szlovák nép, a szlovák nemzet és a nemzet vezetői között. A harmadik hasznos hozadéka az elmúlt esztendőnek és másfél esztendőnek, már konkrétum. Van egy alkotmánytörvényünk, amely jogainkat, ha általánosan is, de rögzíti. Továbbá a szlovák kormány mellett van egy nemzetiségi titkárság, amely arra hivatott, hogy gondozza és törődjék a nemzetiségi politikával. A csehszlovákiai magyarság történelme, múltja és jelene feljogosít bennünket arra, hogy egy optimista hangulatot próbáljunk sugallni, de nemcsak hangulatot, hanem egy optimistább magatartást, egy mást, mint amelyet sok éven át, évtizedeken át magunkban hordoztunk.

A csehszlovákiai magyarság feladatairól. Ez sok van. Csak a nagyobbakat szeretném elmondani. először is teljesebbé szeretnénk tenni a csehszlovákiai magyar kultúrát. Pótoljuk azokat a hiányzó fogakat, amelyek feltétlenül szükségesek ahhoz, hogy egy kultúra élhessen, lélegezhessen és erősödjék. Amin jelenleg ezen a téren ügködünk, azok nagyjából a következők: Szeretnénk Kassán egy magyar színházat. Ez nagyrészt folyamatban van már. Tárgyalásokat folytatunk arról, hogy az őszi hónapokkal kez-

dődően meginduljon a csehszlovák televízió magyar adása is. Az elmúlt héten tárgyalásokat folytattunk az iskolaügyi miniszterrel arról, hogy Szlovákiában érettségizett magyar gyerekek mehessenek magyarországi főiskolára tanulni.

Ezek olyan ügyek, amelyek valóban a megoldás stádiumában vannak. Olyan elképzeléseink is vannak, hogy egy magyar képzőművészeti galériát és egy magyar múzeumot létesítsünk Komáromban. Tehát a feladatok első része a kultúrára vonatkozik. Ebből következik egy ezzel összefüggő második feladatként iskolaügyünknek a rendezése és lassú, de biztos kibővítése és kiegészítése.

Ha már itt vagyunk Rimaszombatban, nem akarok egy kérdést megkerülni, az egészségügyi felépítményi iskolának az ügyét. Három járás kéri az egészségügyi felépítményi iskolát: a Rimaszombati, a Dunaszerdahelyi és a Komáromi. Úgy hiszem, hogy a legoptimálisabb feltételek itt, a Rimaszombati járásban vannak.

A feladatok másik köre a társadalmi élet. Örököltünk mi egy eléggé torz, eléggé deformált társadalmi életet, amely sokszor a körülmények, sokszor a csehszlovákiai magyarság tisztségviselőinek a meglehetősen elvtelen magatartása következtében alakult ki. Azt tettük fel magunkban, és ezt a párt- és az állami szervek elé is terjesztettük, hogy szükség van a csehszlovákiai magyarság helyzetének intézményes megoldására. Az intézményes megoldásnak egyik része az, hogy rendezni a társadalmi szövetségekben a Szlovákiában élő magyarság helyzetét. Az első, ahol erre sor kerül, az ifjúsági szövetség. Önálló ifjúsági szövetség megalakulása ebben az időben, ezek között a körülmények között nem reális. Éppen ezért egyeztünk meg abban, még 1968 szeptemberében a párt központi bizottságán, hogy létrehozzák a Magyar Ifjúsági Központ Tanácsát, a magyar ifjúság járási tanácsait és a magyar ifjúságnak a klubjait is. Természetesen ezek a szervek együttműködnek a Szlovákiai Ifjúsági Szövetség szerveivel, másként ez nem is képzelhető el. Ilyen intézményes megoldásra került sor a nőszövetségben is. Megalakult a nőszövetség nemzetiségi szekciója, és a szekciónak van magyar és ukrán nőtanácsa. Hasonló elképzeléseket szeretnénk megvalósítani a szakszervezetekben, főleg a pedagógusok szakszervezetében. Szó van arról is, hogy a sportszövetségben a sportszövetség vezetősége is folytasson tárgyalásokat a közeljövőben arról, hogyan lehetne aktívabbá tenni Dél-Szlovákiában bizonyos sportágakat.

A harmadik feladatkör voltaképpen a másodikból következik, helyzetünk intézményes rendezéséből, megoldásából: helyzetünk politikai rendezése. Ide tartozik az a bizonyos alkotmányjogi törvény, ide tartozik a nemzetiségi titkárság, ide tartozik a SZNT nemzetiségi bizottsága is. Most folytatunk konzultációkat arról, hogy mindazt, amit a központban eddig megfontoltan létrehoztunk, miképpen és milyen formában próbáljuk megvalósítani egyes lakosú járásokban.

Nem akarom én azt mondani, hogy már minden jó. Azt sem mondom, hogy már minden megoldódott. Mert nem oldódott meg minden. Viszont próbáljunk reálisak lenni, és azt, amit elértünk, azt, amivel a helyzetünk javult, mondjuk el, és mondjuk ki. Én tudom azt, hogy nehéz a sérelmeket felejteni. De nem lehet a sérelmekből élni. Nem lehet a sérelmekből erkölcsöt alakítani.

Beszéltem történelmünk töréseiről, egy érdekesen és szükségszerűen kialakult erkölcsi magatartásról, a folytonosság hiányáról, a folytonos újrakezdésről. Egyet viszont ne felejtünk el, ami nem kevésbé fontos. A csehszlovákiai magyar szellemiség, közélet számára megnövekedett a cselekvés területe. A csehszlovákiai magyar közélet

felelőssége nagy. Ma mindenkinek a súlya a politikába és a közéletbe terelődik át. És éppen ezért a közéletünk szelleme, a közéletünk tisztégviselőinek a jelleme, az erkölcs, a magatartása, a közéletre gyakorolt hatása fogja megszabni és meghatározni az irodalomnak, kultúrának, az iskolaügynek, a népművészetnek, népzenei életnek az alakulását is. Több lehetőség van a kezünkben, mint volt.

Ennek a lehetőségnek az első parancsa az, hogy tartsuk meg a cselekvésnek, a munkának azt a kibővített területét, amely létrejött. És gondoljunk mindig arra, hogy többet ér egy teremtő szó, mint tíz szemrehányó szó.

Van szép beszéd, van szép szó, szükséges mind a kettő. Van hasznos szó, van hasznos beszéd. Azt hiszem, hogy most ezen a hasznosságon van a hangsúly. Azt hiszem, hogy az indulásoknak a reménye, az indulásoknak a jövője a mi kezünkben van, jelenleg sokkal inkább, mint bármikor ezelőtt. Csak egy eltökélt elhatározás, szívósság, szorgalom, tárgyilagosság, lelkesedés, optimizmus akadályozhatja meg azt, hogy ne az örök indulók és örök kezdők nációja és nemzedéke legyünk, hanem a folytatóké és a műveket befejezőké is.

Gömöri Hírlap, II. évf. 23. sz., 1969. június 20., 2.

5.

Tisztelt Közönség, kedves Elvtársnők, Elvtársak!

„Tavaszi szél vizet áraszt...” A tavaszok éneke ez. A földé, a vizeké, a hirtelen szeleké, a virággal hímezett szerelmekké, az életé. Nem véletlen, hogy e népdal kezdősortát választottuk e verseny mottójává.

A népdal ősi beszéd, ősi, mint a mese, ősi, mint az ember bánata és öröme. Pont a népdal a messzi múltból jön, s mindig közel van az emberhez. Közeli, mert a mindenkori ember életvágyát, boldogságvágyát, emberszeretetét és embertiszteletét mondja el egyedüli módon, őszintén.

A népdal születik, teremődik, csodálatosan és megfoghatatlanul. Összemandják az emberek, összehordják, mint a mezőn termett életet, egy csomóba, közös vagyónként.

A népdal fejkendők összehajlása, korok, nemzedékek rokonodása. A népdal a nemzetek összeéneklése, kis és nagy nemzetek hatalmas kórusa.

Szövetségünk, a Csemadok, s az azon kívüliek is hazánk felszabadulásának 25 éves évfordulóját a legőszintébb emberi műfajjal, a népdal mondásával is kívánja megünnepelni.

Eljött ez ünneplő versengésre Szlovákia magyarlakta vidékének minden tája: Csallóköz, Mátyusföld, az Ipoly vidéke, a Garam mente, Gömör, Bodroghöz és Ung vidéke.

Legyen ez ünneplő versengés a csehszlovákiai szocialista magyar kultúra fejlődésének, további erősödésének bizonyítéka, bizonyítója és sugalmazója.

Váljék ez alkalom egymás kölcsönös becsülésének, a szlovák nemzet és az itt élő magyar nemzetiség kölcsönös tiszteletének, közös hazája szeretetének, együvé tartozásának kifejezőjévé és jelképévé.

Hangozzék e versengés nemzetek kórusaként, felszabadulásunk őszinte ünnepléseként.

Tisztelt Jelenlévők!

Engedjék meg, hogy a rendezői szervek, a Csemadok Központi Bizottsága, a Népművelési Intézet, a Szlovákiai Ifjúsági Szövetség Nemzetiségi Tanácsa, valamint a Hét szerkesztősége nevében szeretettel köszöntsem vendégeinket, a szereplőket, a verseny áldozatkész szervezőit s kedves mindnyájukat.

„Tavaszi szél vizet áraszt...” Kívánok nemes vetélkedést, jó szórakozást s őszinte emberi ünneplést.

Kéziratból. Elhangzott a Tavaszi szél vizet áraszt országos népdalverseny döntőjének megnyitóján, 1970 áprilisában

6.

Pályám emlékezete

[A szerkesztőségi felkérés hízelgő, s egyben meghökkentő is – megperdül velem az idő. Még nincs pályám emlékezete, legfeljebb nemzedékem s a magam koravénsége. Innen – az önámító koravénség pontjáról – villognak vissza az évek. Kis híján ötven: fiatalnak idős, öregnek fiatal. Pályám emlékezete így inkább vázlat, áttekintés – önmagam mentése és elmarasztalása.

Első reflexem az önmagammal szembeni hiányérzet: kevés volt az időm. Ötven esztendőm hegyként magasodik elém, s ez időtömbnek én csak a lábáig értem. Ezért egyre erőszakosabban ragad rám a gondolat: legyek önmagam vizsgálóbírója, és kérdezzek, kérdezzek: lenne a szó vágószerszám is. S ne fogadjak el semminemű kitérő választ, semmiféle enyhítő körülményt és magyarázatot.

– Sorolja fel életének tetteit...

Kevés volt az időm, hiányérzetem van, Képtelen voltam meghódítani életem idejét, birtokomba is keveset vehettem belőle, magamnak a magaméból is keveset...

Mert a gyermekkor: melengető, szépítő emlékezésre csábít. 1930-ban születtem Csehszlovákiában, Királyhelmeceken. Felső-bodrogközi nagyközség, kisparaszti lét – mezők, rétek, állatok, tavaszi vizek, szőlőhegyek. Ekkor még minden együtt volt, mint a bibliában – békességnek látszó mozdulatlan világ. Mindennek, mindenkinek megvolt a maga ősi helye; szekérnek, szerszámoknak, embernek.

Az Isten felettünk volt, rend felülről lefelé, és alulról fölfelé. Gazdagok, szegények, öregek, fiatalok, nagygazdák, tengődő kisparasztok, napszámosok, papok és gyülekezet, nyelvüket elimádkozó hívők, kommunisták, katolikusok, kiátkozott hitetlenek, reformátusok, zsidók, iparosok, hivatalnokok, kérvényező, adószedők, adósok, kisbírók, hivatalnok urak, csehek, szlovákok, körmenetek, heti nagyvásárok...

Rend és rang szerint minden. Noé bárkája az özönvíz előtt, minden élőlényből valami. Megfesthető téli idill: kisablakos parasztházak, behavazott tetők, szekérnyomokban élősködő madarak, nagy sapkás iskolás gyerekek és füstölő kémények.]

* Itt és a továbbiakban a szögletes zárójelek közt olvasható szövegrészeket csak a kézirat tartalmazza, nyomtatásban nem jelentek meg.

Komor világ: katonatörténetek, a kenyér, a szőlő, a várható jövő – e fogalmak köré csomósodik a beszélgetés. Messzi a világtól, mégis nyakig benne: gondterhelt, tétova keresések a kisiparos műhelyekben. Hunyorgó, szemlélődő, alulról fölfelé paraszti nézések: alig-mosolyú élet. A mosolyt a hivatalnokok hordozzák, a cseh, aztán a magyar hivatalnokok: ők máshonnan jönnek hozzánk, valahonnan, akárha az ég magasságából ereszkednének lefelé. És szaporodnak, szaporodnak. A harmincas évek végéig ez a nagyközség-város még hivatalnokot is alig termelt magából; megszámlálhatók voltak fél kézen, azok is beosztott írnokok.

[És szaporodnak a katonák is. Közelgett 1938, s ahogy sűrűsödtek az események, számuk csak nőtt: tisztelgésük, csillagaik, fegyvereik jelenlét lett.

Ilyen a gyermekkor eleje-közepe: sokszorosán rétegzett közösség. látszólagos, hazudott nyugalom – közel két ország határához és növekvő feszültségéhez. Hazug a bibliai békesség, mert az idő telve van kényszerítő-csábító elágazásokkal. Maradni vagy elmenni, belegyökerezni az elmúlt időbe, avagy kiválni – embernek, közösségnek mindenkori kérdése. Én ezt még nem tudtam így, de ösztöneimben már jelen a nyugtalan-ság: maradni parasztnak, s álmodni gazdagságot, vagy tanulni asztalos-, suszter-, szíj-jártómesterséget, elszegődni kereskedőinasnak vagy valami másnak? Tanító, pap, hivatalnok, katona – felettünk lévő magasságok.

Ráragadok egy asztalosmesterre, segíték, ügyeskedem – makacs kis műhelylakója leszek. Nem tudok szabadulni, gyönyörű dolog a fa szépséggé művelése; már-már kisinasának mond. Aztán ugyanezt teszem két suszterrel is. Egy pontig nyomon tudom követni a cselekvés értelmét, a kenyérig. S mi van aztán, a kenyéren túl? Mi van a mezőkön túl, a kisiparos műhelyeken, az aprócska boltokon túl, s túl a katonák csillagain. Mi következik a látott napok után?

Aki itt él, mindenki tudja, a honfoglalástól napjainkig, ez a föld a változások helye. Történelmében alig van állandóság, lakói folytonos változások részesei. És áldozatai. Itt alig volt történelmi szabad akarat, a kényszer a történelem folyamán itt sokszor ismétlődő állapot. Apám, anyám, család-rokonságom ebben a történelmi közegben élt. Ezt örökölték, ezt adják tovább. Magatartásukban jelen van a bizonytalanság, az óvatosság, a védekezés mozdulata: meghúzódni, túlélni a rosszat, megmaradni, ha nagyon nehéz is az élet.

...a föld az őrző pásztorunk, magyarázta apám. Rejtőzés a védtelen ember fegyvere, s mi védtelenek vagyunk. Mozdulatlaná kell merevednünk, ahogy a földbe bújt állatok télen, mintha nem is élnénk, úgy kell megvárunk, míg fölenged a fagy. Úgy is meg lehet maradni, hogy az ember kitér a pusztítás ereje elől, kicsivé zsugorodik, elveszti valós nagyságát, csak azt kell erősen hinnie, hogy kivilágosodik, mert az idő változása is megtartó, őriző pásztor...]

Mi lesz az ember sorsa? Mi lesz velünk? És mi lesz a haza sorsa? 1938 elején ezek a kérdések már a levegőben reszkettek: gyermeki értelmemhez ebből a himnuszok érnek el, a zászlók, a jelszavak, az ügyetlen hazafias versikék. Érezni (mondják, beszél-lik is): a haza, a magyar haza ideje jön el! A haza és jövő.

[Mozgósítás – parancsolták a falra ragasztott hirdetések. Elmentek a katonák, apám is. Veszélyben a köztársaság, terjed sutto-gva. Aztán: Magyar magyarért, Mindent vissza – írják éjszaka a falakra.

Az iskolában a csehszlovák himnuszt mondjuk, a templomban a tiltott magyart. Az orgona bátoratlanul, vékonyan egy messzi, számomra ismeretlen dallamot kezd. Előbb

úgy hangzik, mint a gyermek szájában töredező vers. Majd egyszerre eltörik a félnéesség, a sípok hangjai hirtelen magasba futnak, és a gyülekezet nagy lélegzetet véve kezdi: Isten, áldd meg a magyart...]

Így tört ránk 1938 ősze. Alig volt más eligazítónk, mint nagyapám nehéz életének emlékezet-bibliája. Ehhez hátráltunk. [Ehhez hátráltunk.]

Először mentek el a katonák háborús seregbe, a parasztcsaládok nagy része ettől kezdve férfiszegény. Akkor ezt még nem tudtuk így, de számunkra már az 1938-as mozgósítással megkezdődött a háború. Hátország lettünk, felvonulási és utánpótlási terület. Családfő asszonyok, koravén gyerekek, visszafiataltott öregek – közösségem megváltozott arca. Hatalom lesz a férfierő, a fogat, a ló, az ökör, a tehén, s a szekér, a kerék, minden, ami nincs. Az elsőháborús hadiözvegyek arcán káröröm – ők ezt már tudják. A vasárnapi istentiszteletek ismétlődő zoltárrefrénje: Szűkölködünk nagymértékben, segedelem nélkül...

Gyermekéletem partjai komorak: amit tenni kell, minden kötelesség: az iskola, a kapa, a balta, a gereblye, a permetező koravénító, lélekölő játékszerek. A gyermekévek paraszti kényszermunkája elveszi tőlem az időt, elveszi tőlem a játékot. Ezzel is kezdődik nemzedékem koravénsége – nem játszhattunk.

Kárpótlás talán a szabadság, mert a mező szabad, a dinnyeföld, a legelő, a Szőlőhegy, itt alig van tiltás, leszólás, parancsolás. És itt vannak társaink, az állatok: lovak, ökrök, tehének, disznók, bárányok, kutyák, nyulak, macskák. Szinte éljük az állatok életét, utcahosszat ismerjük nevüket, tudjuk vemhes és meddő állapotukat. Ha kancát visznek a csődörhöz, szaladunk; ha tehenet vezetnek a bikához folytatni, ott vagyunk, s bámuljuk ölekezésüket. Nyulakat magunk párosítunk, ismerjük a kutyák szerelmeit...

A nincstelenség, a Hét krajcár történetét Móricz naponta írhatta volna tovább: az istállóban sokszor melegebb volt, mint a házban.

És a könyvek, a polgári iskola kötelező irodalma, a kispolgár asztalokról lekerült könyvmorzsalék, „cowboy-irodalom”, banditák, seriffek, a mindig aranyszőke farmerlányok. Vettük, cseréltük, loptuk, innen tanultuk az igazságszolgáltatást. Valamirealó könyvhöz akkor jutottam, miután elvitték a zsidókat, mikor már prédává lett a házuk. Én a zsidó állatorvos könyvtárából vittem – krumpliszedő kosárszám – a magyar remekírókat.

[Akkor még nem tudtam azt sem: ember és állat egymásra utalt életközösségének is utolsó szakaszát éljük.]

Betűre a reformátusok iskolájában tanítottak, itt tanultam az „egyedül üdvözítő” református hit tanait, a kátét, a zoltárokat, a reggel és este mondandó imákat, a tízparancsolat tételeiből itt fonták lelkünkbe az erkölcsöt, húzták meg jó és rossz határát. Iskola és templom szinte egymásba nyíló bejáratok; mielőtt elkezdődik a tanítás, templomba megyünk kézen fogva, s onnan vissza ugyanúgy.

Itt ismerem meg a fejünk fölél lombosodó hatalmat: doboló kisbíró, csendőr, bíró; van jegyző urunk is. A tanító, igazgató, káplán, nagytiszteletű esperesünk és a presbitérium – elsőként megtapasztalt hatalmi struktúra. Helyi hatalom, kis kiterjedésű uralkodás, amely fölfelé rangosította és egyenlősítette magát: a bíró igazságos volt, mint Mátyás, az esperes olyan, mint Kálvin János, a reformátusok vezére. Itt mindennek volt egy valós és egy képzelt mérete; a valós méret kicsi volt, a képzelt nagyított.

Jellemző, ahogy ez a „kis hatalom” összetársít: a református esperes egyúttal parlamenti képviselő is, a premontrei Mécs László meg költő – országos emberek. 1938 októberében vitéz Béldy Alajosnak, a bevonuló magyar seregek parancsnokának e két pap tesz jelentést. A törökvilág s a reformkor bizonyos helyzetei kísértének vissza: a politika, a vallás, az egyház és a költészet megkésett együvé erőszakolása – sajnálatosan túlhaladott állapot.

Vasárnapok s ünnepek alkalmával zsúfolásig a templom, a paraszti reformátusság utolsó lobbanása, menedékhely az istenháza, utolsó menedékhely, érezhetően közeleg a világ nehezedő nyomása. Puritán ez az élet, öntükre még sincs, legfeljebb emberi természetete próbál az igazsághoz közelíteni: befelé fordul, magára gondol elsősorban, esendőségében imádkozik, a védekezés, az önvédelem természetete szerint.

Saját határain túlra nem merészkedik ez a református nézés. Ott a zsidók, a kommunisták, a katolikusok, a más hitűek vannak. Jellemző az is, hogy e reformátusság nem teremt szellemi példát. Lehetnék tanítók, talán pap is, de ezen túl nem nyit ablakot sehová sem. Itt nem alakultak a világot tudni-ismerni akaró elszánások, nem születtek Kőrösi Csomák és Misztótfalusi Kis Miklóskok – legfeljebb papot, tanítót, legátust és mendikánst tisztelő vastagnyakú kálvinisták.

Itt, Helmeceen papsokodik Mécs László; impozáns látvány, mosolygó papszobor, rajongója számos. Misét szolgáltat és pódiumokról szaval; hallgatom, bámulom szájtátva. Messze van tőlem. (Döbbenetemre 1968-ban verssel tisztelt meg pannonhalmi magányából.) Itt, Helmeceen írja nyomort kiáltó verseit Prerau Margit – őt meg a szegény zsidók misztikus zártsága tartja tőlem távol.

Gyermeki életem, ösztönösen is igazodni akarván, kihez forduljon? Mit tiszteljen és miért? Ki van az Istentől lefelé, kié az Isten hasonlatossága és kié az emberé? Ki a látvány és ki a követendő? A becsületes vagy az ügyeskedő nyomába nőni? Ki mondja a teendőt, az olvasandót, a megjegyzendőt? A tanítón, a hitoktatón kívül ki viszi figyelmem valahová is? Alapjában senki. Az ösztön, a körülmények emelnek fel vagy nyomnak le.

Így ágyazzák alá az életet, innen csírázik érzékenységem, érdeklődésem és elszánásaim irányja. Korai gyermekkorom vajon egyidős volt-e az akkori idővel? – kérdezem magamtól gyakran. Nem volt-e rajtam koravétség avagy mindenre csodálkozó naivság? Gondolkodom azon is, hogy az itt megtapasztalt lelkület, a helyi hatalom sémája és viszonyai, a kis területű uralkodás, ez a puritánnak mondott hierarchia meddig kísért és mennyire hasznosítható vagy alkalmazható későbbi életemben?

Aztán a katonák ideje jött, hadseregek mentek és jöttek erre, vonultak győzelem mérgeivel itatva, és jöttek bomolva. Akkor tudatosult bennem, kételtű család vagyunk. Kenyerünk után paraszt, a politika és a tábornokok osztotta szerep szerint meg katona. Paraszt és katona, s az is változó színpadokon: nagyapám a Monarchia huszára volt, apám már a köztársaság katonája; harmincnyolc után parancsolták országot gyarapítani Erdélybe, Jugoszláviába, majd a Szovjetországba. Parancs, búcsúk, világot csapkodó nóták és – bukás. Galícia, és vissza. Piave, és vissza. Kolozsvár, Marosvásárhely, Csíkszereda, és vissza. Újvidék, és vissza. Don-kanyar, és vissza. Egy emberöltő hosszán bukott seregek katonái – győzelmet csak nótákban éltek. Bakaföldrajz, bakaem-

lékezet. Történelmi bakasors: felhasznált emberek, ígéretes, az ígértföld messzeségei, fellobbanó kicsiny emberi illúziók – halálok vagy összeroppanások.

Kamaszként éltem meg a háborús halálhíreket s halálokat. Megtapinthatam a szökevény- és fogolyarcokat, megélttem hazatéréseket, a megjövés kimondhatatlan örömét – a kapituláns közkatonát. Ahogy az újrendeződő élet görgeti őket, mert előző helyüket hiába is keresik: bukdácsolnak, lemerülnek és felbukkannak. Kis ideig kíváncsiság, majd érzéketlenség és közöny tárgyává lesznek. S ők váltig mondják, ismétlik egyetlen hősiességüket – megmenekülésüket. Ezt tartják maguk fölé igazolásul és védekezésül – megmaradt életüket.

[Győztes csaták katonái olykor visszajárnak harcaik színhelyére. Hány katona ősöm képes erre? Ki tud közülük visszamenni Galíciába, Kolomea alá vagy a Don partjához? Parancsba ezt már nem adják, kíváncsiság nem fűti őket. Szégyenérzetük, érzéketlenségük elvegyül fegyrsorsuk gondjaival.

Vesztes háború, vesztes katonák emlékezetét örököltem.

S mit kezdjek ezzel az örökséggel? Szégyelljem? Vezekeljek? Nevetséges mea culpa? Avagy romantikus érzékenység? Az élet hány rétegén kell áttörnem, hogy megszabaduljak a bakatörténelem érzéketlenségétől, hogy nemzedékek tehetetlensége, szégyentelensége büntudattá alakuljon bennem? És lázadásá. Őseim emlékéből és idegszálaiból piramisnyi emberarcot kell összeraknom, mely más lesz, mint ők voltak, akinek már nincs bakaemlékezete, akinek más agya nő, aki nem ismeri a szégyenkezést, ha átlép egy országhatárt, és megáll egy város kapuja előtt.]

S a háborúból megmaradt feregéleteknek nincs idejük felocsúdni, az öröm még százuk széléig sem ér el, le sem verhetik ruhájukról más országok porát – lecsap a büntetés. Bűnhődni kell. 1945 a felszabadulás éve, de az ünnepi asztal mellett nincs helye a csehszlovákiai magyarságnak. [A vádbeszédet, még a háború mélyén, Beneš londoni emigrációkormánya kezdte fogalmazni. S mire hozzánk ér, már ítélet is: minden csehszlovákiai magyar egyformán bűnös, sovinizta, irredenta, a köztársaság felbomlásának okozója. Egy padra mindenkit: latrokat a tisztességesekkel, gazembert az áldozattal.]

Nemzeti államot akarunk, hangoztatja az ország elnöke. [E tétel alapján kezdődik el a valóságos és vélt sérelmek megtörlése:

- a 33/1945 sz. elnöki dekrétum a magyar nemzetiségűeket megfosztotta állampolgárságuktól;
- az SZNT belügyi megbízottja 1945. április 7-én elrendeli, hogy a magyarok által lakott területeken nem lehet nemzeti bizottságokat alakítani;
- magyarok nem lehetnek sem politikai pártok, sem tömegszervezetek tagjai;
- elbocsátják állásukból a magyar nemzetiségű közalkalmazottakat;
- hivatalokban s nyilvános helyeken tilos a magyar nyelv használata;
- 1945. okt. 1-jén hatályba lép a 88/1945 sz. elnöki dekrétum. Ennek alapján a magyar nemzetiségű férfiakat 16–55, a nőket 18–45 éves korukig közmunkára rendelik ki a lakóhelyüktől távol eső vidékekre is.

Alku tárgya lettünk, darabot darabért: a lakosságcsere keretében közel százezer (92 390) magyarországi szlovákot, illetve csehszlovákiai magyart kívánnak „kicserélni”.

– 1946 júniusában 200 000 magyart akarnak kitelepíteni, a lakosságcserén túlmenően...

- 200 000 magyarnak „szlovák eredetük” alapján adnák vissza az állampolgárságot;
- 1946 szeptemberétől összesen 9610 családot visznek (deportálnak) csehországi „közmunkára” katonai és csendőri erőszakkal;
- a szlovák belügyi megbízott 1946. június 17-i rendelete alapján a magyar lakoságnak – az állampolgárság feltételeként – felkínálják a reszlovakizációt (visszaszlovákosodást), s ennek keretében 400 000 magyar vallotta magát szlovák nemzetiségűnek.]

Sokan szöknek, menekülnek kényszer-önkéntesen. Éjszakánként mennek, libasorban, egymás batyuját fogva, hogy el ne vesszenek a sötétben.

Nincsenek magyar iskolák sem. 1945 telén Magyarországra szöktem, Sárospatakra, iskolát járni. Az iskola: remény. Észak- és Nyugat-Magyarország iskoláiba sok száz ilyen tarisznyás-hátizsákos kisdíák szorul. [Más választása nem volt: maradni paragon, műveletlen, vagy átszökni. Így csak a sátoros ünnepek és a nyarak hézagain át nézhettem az otthon életét. Öt évig hazajáró lettem, két hazában éltem, igazán egyikben sem. És valójában nem is tudtam, mi a haza. Nagyapám élete? Darabka földje? Világot járó emlékei? Apai nagyanyám szigetélete? Apám bakaemlékezete? A seregeket hordozó országút? Magyar, cseh vagy szlovák szó a hazám? Vagy anyám családot cipelő csigaélete? Pillanat a haza, vagy hosszú idő? Nagy térség a haza, vagy talpalatnyi föld? Amikor együtt van mindez, holtak és élők, a föld és az ég, a közel és a távol, a megvertség és a remény, a sárban fuldoklás és az élet feltámadása?

Magyarország teste valami homályló fekete mélységből tápázkodik a háború után. Amerre ellátni, nincstelenség; és a föld csupasz, meztelen háta. Az ország, akár az emberek teste. Az országok teste azonban sohasem hal meg; pusztítani lehet, megölni nem. Még az emésztő tűz után is marad annyi ereje, hogy újratámadjon benne az élet.]

Sárospatak: életem kiterjedése. Sohasem hallott nevek folynak tudatomba. Dózsa köztük a legnagyobb haragú, úgy tanítják, őse minden parasztnak, nekem is. Őse a lázadóknak, az igazságot akaróknak, az igazmondóknak.

Meghosszabbodik bennem az ősök sora: Lorántffy Zsuzsanna, a Rákócziak, Comenius a pataki iskola pártfogói, szellemének gerjesztői. Neveltjei: Bessenyei, Csokonai, Kazinczy, Kossuth, Szemere, Tompa, Móricz... Költők, politikusok, tudósok, hitvallók – gályarabsorsok, mártíromságok, erkölcsi felnövések és magatartások példái. Képmásuk a falakról néz, történetük, tetteik a könyvekben elérhető, megtapintható közelségben. 1945 telén a szénior úgy beszél nekünk Kossuth Lajosról, mintha a múlt héten fogott volna vele kezét. A pataki iskola szellemét előbb minden nemzedék magához veszi, s úgy adja tovább kézből kézbe, familiáris mosollyal.

Patak a tiszántúli reformátusság legendája és egyeteme. Fénykorában református köztársaság, szellemi autonóm terület: beleágazott a magyar történelem szakaszaiba. Országos szerepe volt.

1945-ben mi vagyunk az első háború utáni évfolyam, de ez már nem fénykor. Nehéz megmondani, mikor szűnt meg Patak növése. És miért is? Miért nem lehetett Debrecen vagy annál is több? A háború utáni Patak tovább él, újraéled, folytatni kívánja önmaga százados életét: az iskola, az internátus szigora ugyanaz, nem változott a diákönkormányzat demokratizmusa sem, a fegyelemre épülő familiáriság sem. De negyvenöt nyomorgó nincstelenségében még nem tudjuk, hogy ez már utóélet.

Egyházi iskola vagyunk; a képzőben Comenius elvei szerint tanítják és gyakorolják a pedagógiát: szemléletesség, fokozatosság, természetszerűség, tudatosság. A kollégiumban esténként imával zárjuk a napot, hétfőn áhítattal kezdjük a hetet, közösen imádkozunk az étkezések előtt, vasárnap templom, negyedévenként félhetes lelkigyakorlatok, sátoros ünnepekkor mendikáció, majd legáció: ilyenkor szertemegyünk Zemplén, Abaúj és Borsod református gyülekezeteibe, s hirdetjük az igét. A reformáció valamikori erejét tapasztalom mindenütt: a közösségeket. Pontosabban a közösségek harangos-énekes ünnepnapjait. Mindez saját sorsom újra- és újraörvénylését hozza. Úgy érzem, itt százszor és ezerszer ismétlődnek ugyanazok a mozzanatok. Mint a favágás vagy a hajóvontatás iszonyatos egyhangúsága. Mert a zsoltár fohászkodás, de sorok, kibírhatatlan emberi állapotok felpanaszlása is. A zsoltár száz esztendő, de pillanatok is; Istennel beszélgetés, de úgy, hogy hallják az emberek is.

Valahol itt érzem meg a kimondás kényszerét. Patak tanít meg beszélni – előbb énekekben, imában, szónoklatban. Ez a közeg életem felpanaszlásának valami ősi kisajtajait nyitogatja bennem. Talán itt fogan meg bennem az irodalom.

Persze Patak nem csak zsoltáréneklés és imádkozás. A tanári kar s az iskola diák-társadalma – túlnyomó többségében – szociális telítésű: s ezáltal eszmeérzékeny, gondolatérzékeny, haladás- és forradalomérzékeny. Az értelmiséggé alakulás, azaz a felemelkedés saját erőből történik: e folyamat plebejus göggye, plebejus haragja és elszánnása, hatalmas toló- és feszítő erő.

Nem véletlen, hogy 1945 és 49 között a Parasztpárt számos értekezletét a pataki főiskola imatermében tartja: szinte szabad vitafórum, ahová özönlenek Hegyalja és a tanyavilág parasztjai. Itt láttam először – hadügyminiszterként – Veres Pétert, s hallottam szájából a magyar paraszti jövődőt: Kert-Magyarország programját. Itt hallottam szónokolni Rákosi Mátyást a magyar haladás útjáról. Itt láttam és hallottam beszélni a népi irodalom számos képviselőjét: szociológusok, írók, költők, politikusok, néprajzosok nyilvánosan fogalmazták a szocialista Magyarország alapozó programját. Itt éltem meg a népi irodalom kibontakozó reneszánszát. De ez már nem a hagyományain nyugvó református világ lelkiülete; az a református világ megállt, építménye, sémái észrevehetően elmerevülnek. Létrejön a korszakváltások kettőssége: az iskolában a Miatyánk, a bontakozó nyilvánosság alkalmain az Internacionálé. Zsoltár és internacionálé: szinte tudathasadásos kettősség.

Megalakul Patakon a népi kollégium – a százados diákönkormányzattal szemben –, s ez a nevelési forma már hozza a több demokratizmust is. De ami ennél fontosabb: a foglalkozás tartalma más telítésű lesz. A plebejusi indulat itt már indulókat fúj, és mozgósító jelszavakat harsog. Azaz a plebejusi életérzés a változás irányába radikalizálódik, s bírálója lesz előző önmagának. Radikalizáló tényező vagyunk mi is, [a sok tucatszerű felvidéki diák: már pusztá jelenlétünk, rémtörténet-szökdőséseink, hontalanságunk sajnálkozás és felháborodás kiváltói.]

Innen, ebből a világból járok haza – lopva, földhöz lapulva, keresett zsványként, csempészekkel, csempészkedve –, egyik hazátlanságból a másikba. Ez is tudathasadásos állapot: a kettős hontalanság. [Otthon demokrata világ van: hetenként báloznak, mosolyognak, és – prédálják a csehszlovákiai magyarság legjobbait.

1948 áprilisáig tart az intézményesített hontalanság ideje.]

Negyvennyolc februárja, Csehszlovákia Kommunista Pártjának hatalomátvétele véget vet a magyarság megpróbáltatásainak.* Valami egyezmény értelmében hazaküldenek bennünket Magyarországról, s letelepítenek előző életünkhöz.

1949 nyarától otthon: még mindig érezhető a bizonytalanság és a félelem. Tíz esztendeig tartó odisszea, tíz évig tartó tragédia és dráma-idő, évtizedes szomorúság-idő. Érdekes társadalompszichológiai tanulmány tárgya lehetne: a csehszlovákiai magyarság évtizedes kálváriájának milyen a lerakódása? A megalázottság és a félelem érzése milyen nyomokat hagyott a lélekben? Gondolkodásunkban és magatartásunkban? Mondhatnám a társadalmi károsodás hosszú sorát; reformkori állapotokba zuhantunk vissza... Aztán újratámad az élet, eljőve az emberi, társadalmi kivilágosodás, [akkor érezhettek ehhez hasonlót az emberek, amikor elmentek a törökök].

Elkezdődik a beszéd ideje. A kimondás, a beszéd egyéni és közösségi élmény egyszerre. Valami alaktalan öröm tör az élet felszínére – ha megkésetten is.

Egy esztendeig sofórködöm, aztán tanítónak állhatok.

Megnyílnak a magyar iskolák, újság indul, kulturális szövetség alakul. Minden meghirdetett ünnepi alkalom: zsúfolásig telt ház. De így van a hétköznapi összejövetelein is. Összejárni, együtt lenni... – rádöbbenünk a közösség erejére. Így leszünk újra nép, ilyen összebújó közösségekben. Petőfi és Ady plebejus, lázító verseit szavaljuk.

Megérezzük, az ország ritmusához kell igazodnunk. Izgalmas kollektivitás: többes számban beszélünk, többesben cselekszünk. Járjuk a Bodrogrköz falvait, és alapítjuk az ifjúsági szövetség meg a Csemadok helyi szervezeteit. Helmecen szervezek táncscsoportot, énekkart, színjátszó csoportot – valahol mindennap próba, mindennap együtt vagyunk.

Ez éledő mozgás szembetűnő kísérője: félreállítottak, mellőztek egy tapasztalt kommunista nemzedéket – hiányzik magabiztos, mozgalmi jelenléte. A másik: a csehszlovákiai magyarságnak nem maradt számottevő értelmisége. Szellemi hadiállapotban élünk, nincsenek tanítók: meghúzódtott nyugdíjasok, gyerekek, hetek alatt képzett tanfolyamosok, pedagógiaérzékeny más foglalkozásúak állnak a padok elé. Napszámosok, parasztok, kisiparosok, hazatántorgott zsidók – ezen túl már a szlovák hivatal kezdődik. Mindennek pótlása úgy folyik, mint az ősközösségekben: összebújunk, s tesszük a dolgunk. Változtatni egyelőre csak a közösségek alakzatán tudunk. Alakul egy különös ember, a nemzetiségi „mindenes”. A későbbi évek folyamán neves szlovákiai magyar költő ironia és gúny tárgyává teszi őket. Mindenre kész Jánosok – így minősít. Nemzetiségi létünk sajnos-kényszerű jelensége ez: a szellem emberének itt több alakja van. A pedagógus, a tudós, író, újságíró, szerkesztő, a politikai tisztségviselő, a szakember itt népművelő is: több is, kevesebb is önmagánál. A népművelés, a műkedvelő népművészeti mozgalom nemzetiségi műfaj: közösségszervező; a nemzetiségi kultúra tömegbázisa nyelvi bázis. Hisz az anyanyelv kiélésének a család, az iskola mellett a népművelés a harmadik, szinte legnagyobb területe.

Az egymás nyomába lépő évfolyamok, nemzedékek nagy része megmerül a munkában. Ki táncos, ki énekes, ki előadó, ki szervező minőségben.

* A kéziratban: a pokoli színjátéknak.

Egyikük vagyok én is.

Aztán mikor otthon már látták „művészetünket”, társzekerre ülünk, és járjuk a falakat; éppen csak a felirat hiányzik a bak fölél: Déryné második társulata.

Alig is vesszük észre, hogy a félelem, a védekezés érzése átvált: elérünk a természetes viselkedésig, az élet örömeihez, a haza, a jog élményéhez, a szerelmekhez és nászokhoz – egy más életérzéshez.

Egy bontakozó, alapozó korszak alapélményei ezek: az átváltozás, az átváltozások. Ezután más arccal fordul felém az élet.

Keltezetlen kézirat, íródásának feltehető ideje: 1977–1978. Az Évek és könyvek című, eredetileg az Irodalmi Szemlében 1980-ban közölt írás eleje. Megjelent 1983-ban a Gondok könyve című Dobos-kötetben is, a hosszabb lélegzetű, Bodroghöz, szülőföldem c. vallomás részeként. Az első bekezdésből nyilvánvaló, hogy a szöveg az Irodalmi Szemle felkérésére íródott

7.

Olivér!

Hetven év, ilyenkor nem illik tréfálkozni. Tudom. És mégis azzal kezdeném: Tivadar, nyakadon a zivatar. Irodalmi önéletrajzod egyik sora. Szerintem az lett volna a legméltóbb, ha az alkalomra megjelenik Álom Tivadar hadparancsa. Én ezt érzem a legsajátabb művednek, a könyv szemléletét, hangját, stílusát. E prózad egyszerre önironia, bölcs mosolygás, fájdalmas mosolygás: fölény. Realizmus. Csehszlovákiai magyar Švejk.

Hetven év, az életmű már leolvasható: Puffancs, Göndör és a többiek; Megtudtam, hogy élsz; Kassai dalok; Álom Tivadar hadparancsa; a Rogozsán kocsma – előttem elsősorban ezek a címek gyúlnak ki, ha írásaidra gondolok...

Úgy érzem, arcodnak ezek a legmélyebb vonásai.

E művekben pontosan nyomon követhető az az emberi-földrajzi terep, amelyen végiggyalogolsz. Te a magad útját jártad és járod: nem tértél ki semmi elől, nem bújtál el, nem mutogattál öngazoló írásokat, nem doboltad magad hőssé. Nem tagadtad meg magad, vállaltad mindazt, amit végigcsináltál és végig kellett csinálnod. Szóval nyomon követhető vagy ezekben a könyvekben.

S önarcod vonásaiban ott van a kor.

Sajátos megnyilvánulásod a mosoly: mondataid, hasonlataid, képeid, beszéded, nézésed mögött van egy szinte tudatalatti mosoly.

Te önmagad vagy, hisz nyilatkoztad is, nem tartoztál szervesen semmilyen csoportosuláshoz, nemzedékihez, esztétikaihoz – magános lovasként jöttél és vonulsz.

Önerőből építkeztél és építkezel, saját anyagoddal dolgozol. Idegszálaimban érzem az életanyag hitelességét. De ennyire hitelesnek s esztétikai értékűnek érzem a fentebb említett műveket is.

A világot, azt a te világot te olyannak mondod, amilyen. Talán csak egy ponton fordítasz rajta: keresed benne a szépet. Téged vonz a szépség, ebben a zúzódasokkal, repedésekkel, törésekkel, fertőzésekkel teli világban – a harmóniát kívánod látni s

érezni. A tudatalatti mosolyhoz egy tudatalatti szándék is társul: visszaigazítani a világot őszállapotú jószágba.

Értéked, ékességed a nyelv: színes, gazdag, meglátásokban, fordulatokban, hasonlatokban, szókincsben szüntelen gyarapodó.

Fentebb sorolt műveid értéke a ráczi szemlélet: szarkazmus, satíra, a humor sokféle alakban és vetületben. Ebben egyéni vagy, a prózairodalmunkban egyedí. Mintha valami sűrű szövésű szitán át néznéd a világot, szinte mindent elmozdítasz a helyéről: megemelsz, megdöntesz, a látás más és más szögeit kínálsz – minden ugyanaz, de mégsem ugyanaz.

Nagy képességnek érzem ezt a szemléletet. Az irodalmi hódítás kiváló eszköze: a kicsinyesség, a kicsinység, a dogma, a séma, a frázis ellentéte. Sokszor a legdöbbenetesebb realizmus.

Eddig nyomon tudlak követni, de az utóbbi két könyved, ahogy beszaladtál a pálmafák alá, számomra már nyomot tévesztő. A lótsuszvők fehér szigetén s a Mese ára már az irodalmi sütkérezést idézi. Jogod van hozzá, tudom. Elnézésed, az én reflexeim ilyenek.

Elvégre Hemingway is megírta az Akiért a harang szólt – a spanyol polgárháborút, utána pedig Afrikába járt vadászni... Valami elérékenyülés ez a részedről? Vagy az amúgy is komor világ megszíneződése? Az lenne igaz, hogy egyszer mindnyájan szeretnénk beülni a pálmafák húsébe, élvezve a melengető árnyat? A gondtalanságot...

Kis kajánsággal kérdelem: tudatod falán milyen lehet a hivatalnok-idő? Hisz majd-hogy két évtizedig a magasságos minisztérium – nem is egy, hanem kettő – adott kenyeret. Milyen e hivatalnok-világ tükre? Vagy akár görbe tükre?

Eredeti műveiden s nagyszámú fordításaidon kívül nagyon sok kéziratot véleményeztél. Irodalmi bába is vagy. Ennek kapcsán szeretnék valamit felidézni. Annak idején véleményezted az Egy szál ingben című regényem kéziratát. Ez akkor volt még, mikor valamikori barátaim és ismerőseim nagy része átment az utca túloldalára, ha velem találkozott. Kellemetlen voltam. Ugyanezt a kéziratot elbírálta két íróársam is: ítéletük megszegyenítő emberi-irodalmi gyávaság... Te vállaltad a kéziratot. Nem hozsannáztál, de tárgyilagos véleményt mondtál: a jót jónak írtad, a kifogásolható részeket elmarasztaltad. Természetesen, a dolgok rendje és törvénye szerint. Azóta is magamban hordom ezt a jó érzést. A pozitív tartalmú beszéd megmarad, nyomot hagy. Főlemel. Önbizalmat ad és erősít.

Igaz véleményt mondani egy-egy rendkívüli kézitról annyi, mint ítéletet mondani életről, magatartásról, képességről. Érzékeny helyzetekben: felelősség. Az irodalmi ítésv szavának visszhangja kél. Különösen nálunk. Az irodalmi bába kételyei ideológiai ellentétellé erősíthetők. Pecsétté. Számos példát hozhatnék arra, hogyan fontak ostort lektori vélemények negatív jelzőiből.

Igaz-e kéziratok sorsát eldöntő minden véleményed, Olivér?

Mögötted életmű áll, egy életmű tapasztalata. Jó lenne ezt pozitív hatóerővé alakítani. Felhajtóerővé, amely közömbösítené vádló és vádlott belénk idegződött sémáját, amely meszesíthetné az ideológiai pecsételést (önpecsételést) kártevő mozdulatát, amely gondolkodás felé mutatná az utat.

Magamnak mondom, de ajánlom irodalmi mindnyájunknak is: jobban magunkévá tenni, jobban befogadni, jobban birtokolni a ráczi realizmus műveit és értékeit.

Reménnyel vagyok életed elkövetkező éveit iránt. Szeretném megélni, hogy majdani világirodalmi csatangolásaink útján elérjünk irodalmi Ráczfalvára is. Ahol te majd

mezítláb, egy szál ingben ülsz egy padon, a Rogozsán kocsmá előtt, körötted nagy számú irodalmi rokonságod hallgatja történeteidet, s az arra járónak te mutatod meg a felfelé vezető utat – bölcs öregként.

Keltezetlen kézirat, gépelt szöveg, íródásának feltehető ideje: 1988. január

8.

Életrajz

1930-ban születtem Királyhelmeceken (Král'ovský Chlmec), Felső-Bodroghköz járási szintű nagyközségében-kisvárosában. Apám, őseim parasztok, huszárok, bakák.

Élményem a kisparaszti világ, élményem a katona.

Az elemi a helmeci református iskolában végeztem (1936–40).

Élményem a reformátusság.

Polgári iskolába is Helmeceken jártam (1940–1944).

A háború után (1944) Magyarországra kényszerültem, a sárospataki református tanítóképzőbe (1944–1949). Életem szövete a háború utáni nyomorgó Magyarország, s a csehszlovákiai magyar nemzeti kisebbség meghurcolása – két hazában éltem, egyikben sem voltam otthon.

Ezek az évek érlelték bennem a Földönfutók c. regényemet.

1949-től ismét Csehszlovákia, az ötvenes évek már felemelő évtized: voltam sofőr, tanító a feltámadó magyar iskolákban, az ifjúsági szövetség és a Csemadok szervezője, majd Pozsonyban a Pedagógiai Főiskola hallgatója, később oktatója. A kitelepített, elkergetett, elmenekült értelmiség helyére, a szellemi pusztaságra sereglettünk – kultúrát, irodalmat akartunk teremteni.

Tanulok, szervezek, részt veszek az alapok rakásában. Első titkára lettem a Szlovákiai Írók Szövetsége Magyar Tagozatának, első szerkesztője az Irodalmi Szemlének. Megérezhettem az emberi feltámadás, a szülőföld, a haza, a haladás vereseinek születés-melegét.

Élményem a személyi kultusz, a sematizmus, az indulók, az üdvözítő rózsaszín, a sátáni ellenségkép, a többség mozdulatainak másoló utánzása és ismétlése, a végtelen tapsok, a naiv lelkesedés.

Az illúziók kora ez – akkor még ezt nem tudom –, de a magam életében is a lázadás, a hamis illúziók, a megcsúfolt hit ideje ez az évtized. Sodrásban c. regényemben írok erről az időről.

De a hamis látások és látomások mellé felnő egy más valóságkép is, a Fábry Zoltán írásaiból sugárzó antitételek: az antikultusz, az antidogmatizmus, az antisematizmus, a hazugságot, a megalomániát, a hamisságot, az irreális életlátást ellenpontozó gondolkodás és magatartás.

Az ötvenes évek életrajzösvénye: a megmaradás öröme, a teremtés, a lelkesedés, a hamis illúzió és a kijózanító bölcsesség.

Felmenő ág a hatvanas évek is. Belenövök a kisebbségi lét közéletiségébe. Írok és szervezek: ez évtized végén indul a Madách Könyvkiadó (első vezetője lettem), Kassán színház alakul, ez időben válik teljesebbé a magyar kisebbség politikai képviselete:

részese leszek a Csehszlovákiában élő nemzeti kisebbségek helyzetét szabályozó alkotmányjogi törvény kimunkálásának.

Hatvannyolcban lettem a Csemadok országos elnöke, hatvankilencben a Szlovák Szocialista Köztársaság kormányának tárca nélküli, nemzetiségi ügyekkel megbízott minisztere. Ez a „fent” állapota számomra lehetőség az ösztönös időkben: az ösztönösen megérezett kevés idő – a cselekvés kényszere sűrűt. Sietve teszem, amit tudok, és amit lehet.

A leltár még nem kész.

Futó pillantásokkal vehettem szemügyre a hatalom természetét, törvényeit, a hatalom harcait, járatait, lépcsőházait, várószobáit és tornyait – s máris vége.

Bűnbak lettem, minden elmondható politikai rossz szülője, hordozója és terjesztője. Ellenség. Vádlottak padjára kerülök: ma is borzongok az akkori vádbeszéd olvastán.

Ezután „lent”, mindenből való kizárás – az emberi és irodalmi perifériára, amelynek ódiuma mindmáig kísér.

Ekkor – az időbe hátrálva – írtam bizonyítványul az Egy szál ingben és a Hólepedő c. regényeimet. Két évtized vigyázállásban, lefokozva, külön állítva a többiektől, vájkálva magamban, marva magamat, mérve szembesüléseimet és ütközéseimet az idővel: s közben érzem, hogy gondolkodásom bénító lerakódásait koptatja, égeti bennem az idő: világ-nak, embernek másféle látása alakul, az életrajz más hangsúlyokkal folytatódik.

Kéziratból. Keltezés nélküli gépirat, feltehetően 1988-ból vagy 1989-ből

9.

Szülőföldem – Bodrogek

Királyhelme, Felső-Bodrogek szíve, itt születtem. Ember, föld, vizek. Csábítanak a gyermekkor színei, nádasok, lápok, erek, ingoványok, szántók, zombékosok, legelő, homokhátak, rétek, mocsárerdők, szőlőshegyek, nekem ez a legszebb Bodrogek. És a legkisebb is.

Folyóhatárai a Tisza, a Latorca és a Bodrog. A múlt század második fele időválasztó, akkor kezdődött a folyók szabályozása. Addig a vizek kora és uralma, megszámlálhatatlan idő. Az Árpád-kortól kezdődően legendák maradtak fenn a bodrogek vízi világ halbőségéről. Már Anonymus és tudja: „A Tiszában több volt a hal, mint a víz.”

Sokféle írásból a Bodrogek hősi szép tájnak tűnik: bőségesnek, áldásosnak, paradicsomnak. Tudatunk mélyén valahol ez a Bodrogek él. Szép ez a táj, de szépítik is. Pedig ez a vidék árvizek történelme is, a pusztítás, a félelem, a rettegések, s az örök küzdelem.

Bodrogek vizenyős mélyedés, századok folyamán a folyók töltötték fel: drámai múltú természet.

Íratlan törvény szerint minden ősem megnézte magát a víz tükrében: sorsukat kívánták így tudni, a jelen és a jövő napokat, életeket és halálokat. Nekem örökségem a víz, élményem a víz, a csónakos ember, a nagy vizek veszélye és iszonyata. Folyók partján nőttem, halálveszély-virtusokkal kerestük a medrek legmélyét, a sötét vizet, az örvényeket, esztelen ugrásokkal mértük a partok meredekét. Talán az öröklött veszélyérzetnek kívántunk így fittyet hányni.

Sok ember a vizek partjához jövet lépett életembe. Írásaim erős ihletője a táj, s az itt sodródó embersorsok. Hatalmas embertest ereiként ágaznak e folyók, bele a történelembe, bele az életekbe. Az emberarc lehet víztökre, a víz természetét magában hordozza az ember. Öröklött és állandóan megújuló kötődések.

Ezer év történelem, az idő mélye. Gyakran kérdezem magamtól: mennyit tudok kisajtítani e föld idejéből? S képes vagyok-e a világ elő mutatni e tájat, az embereket, sorukat, nyelvüket?

Bodroghöz természete egyszerre szép és embert próbáló. Ilyen a történelem is, nyugtalan, telve örvényekkel, halmozódó, torlódó változásokkal. S mi lehet itt az embernek rendelt gond? Megmaradni, fennmaradni, s a küzdelemben is emelkedni. Megmaradni a vizek pusztítása ellen, a zsarnokság ellen, a kényszer ellen, a háborúk ellen, az üldözések ellen, megmaradni a sokféle fordulat örvényében.

Bodroghöz a honfoglalás országútja. Királyhelmece Felső-Bodroghöz központja, az Árpád-kor elején már szerepe van, s ettől kezdve századokon át történelmi keresztút.

Eléri a tatárdúlás.

A XVI. század elejétől adománybirtok. Báthori, Nyári István, Lórántffy Zsuzsanna, a Rákócziak, ezek a birtoklói.

A Kis-hegy emelkedőjére 1414-ben várat kezdenek építeni, amit 1548-ban Zemplén vármegye mint rablófészket leromboltat.

1709. Helmeceen és környékén pusztít a pestis, amit alkohollal próbálnak gyógyítani.

1831. A dél-zempléni koleralázadás éve, 19 ezren pusztulnak el, a lázadás vezetőit – száz embert – felkoncolják.

1847-ben Petőfi járt itt.

Helmeci önkéntesek a sátoraljaújhelyi 2. zászlóaljban harcoltak a szabadságharc idején.

Az első világháborúban 49-en veszték oda.

1919-ben megalakult a direktórium.

A trianoni békekötés értelmében Csehszlovákiához került.

1923-ban megalakult a kommunista párt.

Ugyanez évben megnyílik a szlovák iskola.

A Kis-hegy oldala szőlőrengeteg, a gazdasági válság idején a must ára a szódavizével azonos.

Bodroghöz legősibb települései homokhátra vagy dombok derekára húzódtak, így védekeztek a víz ellen. Ilyen Helmece is.

Helmece valaha egynemű parasztelepülés volt, szántók, legelők, rétek és szőlő, ezek az élet tartói. Kenyér és bor válik a munka lényegévé és jelképévé is. A kenyér Krisztus megtörtetett teste, a bor kiontott vére, a reformátusok ekképpen veszik magukhoz az úrasztala körül. Az ősz itt a bor évszaka volt: a mámoré, a vad indulatoké. Anyai nagyanyám ilyenkor átkozta el a szőlőnek még a gyökerét is. Tehetetlen dühében ezt kiabálta: csak annyi teremne, ami az úrasztalára kell.

Iparosok, zsidók, napszámosok, cigányok, s később hivatalnokok, így népesedett s változott az idők folyamán a parasztközösség, s lett nagyközség, majd nagyközség-város és járási székhely.

Itt nőttem ezen az udvaron, ebben a középső házban születtem három testvéremmel. Konyha, szoba, s egy kamra. Hideg teleken a kamrába húzódtunk, egymástól melegeedtünk, hárman-hárman egy ágyon. Ma már nem értem, hogy férhettünk el.

Ebben a keresztházban anyai nagyapámék laktak, innen haltak el mindketten. Felesége halála után nagyapám eladta szürke marha ökreit, s többé nem nyúlt a kapához. Gyászolt. Talán ekkor döbbsent rá életére. Egyetlen fogódzója a pohár maradt, űlt az udvar gyepén egyenes derékkal, mint huszár korában, délután inni kezdett, estére tehetetlen, sírós káromkodásba sepepte a világot. „Siralomház, siralomházban alszom már” – így nevezte a fehér falú házat.

Özvegységével most anyám szorult ide, de emberileg ez most melegebb udvar, leányasszony családja, unokák szövik életükbe.

Közös udvar volt ez, az együttélés jóérzéseivel, de átkaival is. A háborúig itt az első házban zsidó családok laktak, nekem élményem a zsidók élete. Innen vitték el Bernelüket. Anyám életének talán legnagyobb vágya volt, hogy megszabaduljon a közösködéstől s kerítés zárja a világ kíváncsiságától. Mire elérte, megöregedett, s vele együtt a házak is.

Apai nagyapám korán halt. Hordás idején étellel rakott szekér temette maga alá. Nem ismertem. Nem maradt róla fénykép sem. Hallásból csak annyit tudok róla, hogy egyformán szerette a munkát és a bort.

Apai nagyanyám majd kilencven évet élt. Szótlansága és konoksága maradt meg bennem. És haragos kitörései. Egyházi és világi hatalom mindenkor ellensége volt. Korán özvegyült, hat gyermeket nevelt. Míg ereje bírta, dacolt, nem volt ember, aki rábírta volna a szövetkezeti élet vállalására. Öreglegény fiával vénült el, reggel és este három tehenet fejt még nyolcvanévesen is. Tejen kívül nem adtak el semmit. Venni sem vettek. Elfogyott körül a föld, talpalatnyi szigetről fordult a koporsóba is.

Kettejük élete szakadékszél inas-görcsös fagyökere volt. Olykor én is közéjük ülhettem, s lestem fősvény beszédüket. Mozdulatlanságukat, szótlanságukat szükségként és törvényként örökölték. Így tanultak védekezni, egy helyben maradni és keveset beszélni, hogy ne változzék a világ, mert minden elmozdulás veszély és életek ellensége.

Apám fordítani akart a soron, parasztlegényként sofőrnek tanult. Hárman voltak, egy lakatos, apám és egy zsidó ember. Kezesek, váltók erejével autóbust vásároltak, hitelbe. A reménység nagy sárga autója ott állt a hosszú utca közepe táján hajnaltól estig, várta az utasokat. Félték tőle az emberek. Aztán az utakat kezdte járni, üresen mutogatta magát, kísértetként. Hasztalan. A reményből kísértet lett. Tönkrementek. Élete végéig nyögtük legényélete kalandját. Aztán állt volna postásnak, vasutasnak, akármi másnak, semmi sem sikerült. Maradt csak a két tehen és annyi föld, hogy aratástól aratásig sem volt elég a kenyér.

Maradt hát ő is paraszt, mint minden lemenő ágú őszám.

Betűre a reformátusok iskolájában tanítottak, itt tanultam az egyedül üdvözítő református hit tanait, a kátét, a zsoltárokat, a reggel és este mondandó imákat, a tízparancsolat tételeiből itt fonták lelkünkbe az erkölcsöt.

Ilyen a gyermekkor ideje: látszatra végeláthatatlan idő, a naivság, a tisztaság, a hit, a mesék. A világra, amelybe beleszülettem, fölfelé néztem. Ez időben, a szegénység és nyomor határán kezdtem felfogni az életet. Közel voltunk ezerkilencszázharmincnyolc-

hoz, messze a világtól, mégis nyakig benne. Mi lesz velünk? Mi lesz a haza sorsa? 1938 elején ezek a kérdések a levegőben reszkettek. Gyermeki értelmemhez ebből a himnuszok érnek el, a zászlók, a jelszavak, az ügyetlen hazafias versikék. Érezni, beszélük is, a magyar haza ideje jön el. A haza és a jövő.

Mozgósítást hirdetnek, szigorúan, parancsolón. Katonának vonul apám is, ők az Ipolynál ásták be magukat. Katonáság szállja meg a határ menti falvakat. Éjszakánként autók, ágyúk sora torlódik az utakra. Katonákat szállásolnak el az udvarunkba is: figyelő szemű, szelíd arcú csehek. Veszélyben a köztársaság, terjed suttozva. Aztán: Magyar a magyarért, Mindent vissza – írják éjszaka a falakra.

Így tört ránk 1938 ősze.

(Részlet az *Egy szál ingben-ből.*)

Alig volt más eligazítónk, mint nagyapám nehéz életének emlékezés-bibliája. Ehhez hátráltunk. Ő hosszú háborút járt, Amerikában kétszer is volt. Egyik idő a másikkal ellensége, a más világokból csupán ezt hozta haza. Élete most már csak úgy érinti az eseményeket, mint öreg hordó dongáit a szivárgó bor. A föld felé igyekezett már, anélkül, hogy tudott volna róla. Úgy tűnik, hogy azokban a hónapokban a reformkor bizonyos helyzetei kísértének vissza: a politika, a vallás, az egyház egybe fogódása. 1938 novemberében vitéz Bély Alajosnak, a bevonuló magyar seregek parancsnokának két pap tesz jelentést: az egyik a református esperes, a másik Mécs László premontrei pap.

(Részlet az *Egy szál ingben-ből.*)

Gyermekéletem ösztönösen is igazodni akarván, kihez forduljon: Mit tiszteljen? Ki van istentől lefelé? Ki a követendő? Ki mondja a teendő, az olvasandó, a megjegyzendő? Alapjában senki. Az ösztön, a körülmények emelnek fel vagy nyomnak le.

Olvasmányaim, a polgári kötelező irodalma kispolgár asztalokról lekerült könyvmorzsák: cowboy-irodalom, banditák, seriffek. Vettük, cseréltük, loptuk, innen tanultuk az igazságszolgáltatást. Valamire való könyvhöz akkor jutottam, miután elhurcolták a zsidókat: a zsidó állatorvos könyvtárából vittem krumpliszedő kosárszám a magyar remekírókat.

Ez a világ nem teremtett szellemi példát. Itt nem alakultak világot tudni-ismerni akaró elszánások, nem születtek Kőrösi Csomák és Misztótfalusi Kis Miklósok.

Helmeceen paposkodik Mécs László: impozáns látvány, mosolygó pap-szobor, rajongója számos. Misét szolgál és pódiumokról szaval, hallgatom, bámulom szájtátva. Messze van tőlem.

Ezután a katonák ideje jött. Az események és élmények lassan tudatosulnak bennem: kétéltű család vagyunk. Kenyerünk után paraszt, az események osztotta szerep szerint katona. Paraszt és katona, s az is változó színpadokon: nagyapám a monarchia huszára volt, apám már a köztársaság katonája: harmincnyolcban parancsolták védeni Csehszlovákiát, azután behívták és vitték Magyarországot gyarapítani Erdélybe, Jugoszláviába, majd a Szovjetországba.

Parancs, búcsúk, világot csapkodó nóták és – bukás. Galícia, és vissza. Piave, és vissza. Kolozsvár, Marosvásárhely, Csíkszereda, és vissza. Újvidék, és vissza. Donkanyar, és vissza. Emberöltők hosszán bukott seregek katonái – győzelmet csak nóták-

ban éltek. Bakaföldrajz, bakaemlékezet. Történelmi bakasors: felhasznált emberek, ígéretes és ígéretföld messzeségei, fellobbanó kicsiny emberi illúziók – halálok vagy összeroppanások.

(Részlet az Egy szál ingben-ből.)

Kamaszként éltem meg a háborús halálhíreket, s halálokat. Életem tragikus kulisszája lett a háború. Megtapinthatam a szökevény- és fogolyarcokat, megéltem a hazatéréseket, a megjövés kimondhatatlan örömét – a kapituláns közkatonát. Ahogy az újrarendező élet görgeti őket, mert előző helyüket hiába is keresik: bukdácsolnak, lemerülnek és felbuknak. S ők váltig mondják, ismétlik egyetlen hősiességüket – megmenekülésüket. Ezt tartják maguk fölél igazolásul és védekezésül – megmaradt életüket.

A második világháborúban 52 helmei veszett oda.

Hemingway, az egykori katona újjárja háborús meneteléseinek színhelyét. Keresi az ismerős helyeket, emlékezik és regényben vezekel. „A folyón át a fák közé” című regényének hőse halállal fizet a húsz évvel régebben történetek felidézéséért. Egy katonasors megdöbbentő beteljesülése ez.

Hány katonaösöm képes erre? Ki tud közülük visszamenni Galíciába, Kolomea alá, vagy a Donhoz?

(Részlet az Egy szál ingben-ből.)

Helmeről 970 zsidót hurcoltak el 1944-ben.

(Részlet az Egy szál ingben-ből.)

1944. november 28-án Királyhelmei felszabadul.

A gyermekkor végén megdöbbentő történelmi látomás: tanúja és szenvedője vagyok népközösségem megaláztatásának. Nemzeti államot akarunk, hangoztatja az ország elnöke. E tétel alapján kezdődik el a valóságos és vélt sérelmek megtorlása.

(Részlet a Földönfutók-ból.)

Határ vonal is a gyermekkor vége, ebben a tanácstalan zűrzavarban minden elmozdul a helyéről. Megtorpannak, megtörnek az élet öröknek hitt normái, megszűnik egy folyamatosság, s valami más kezdődik. A régi falu a fiatalságom: ebből a helyzetből megyek el és megyünk el sokan, mi vagyunk a háború utáni falu első kivándorlói. Hajt a hazátlanság kényszere, de hajt az ösztön is.

Mentünk, s nem mutatta senki az utat, mentünk a városok és az iskolák irányába. Nem volt tanácsadó patrónusunk. Önerőnkől kapaszkodtunk. Apánk, anyánk nem volt felettünk álló műveltség, inkább megrémített óvatosság. Az anyai simogatás nem bátorító elbocsátás, hanem magához ölelő féltés.

Nincsenek magyar iskolák. 1945 telén Magyarországra szöktem, Sárospatakra, iskolát járni. Az iskola remény. Észak- és Nyugat-Magyarország iskoláiba sok száz hozám hasonló tarisznyás-hátizsákos kisdíák szorul.

(Részlet a Földönfutók-ból.)

Sárospatak életem kiterjedése. Sohasem hallott nevek folynak a tudatomba. Meghosszabbodik bennem az élők sora: Lórántffy Zsuzsanna, a Rákócziak, Comenius a pataki iskola pártfogói, szellemének gerjesztői. Neveltjei: Bessenyei, Csokonai, Kazinczy, Kossuth, Szemere, Tompa, Móricz... Költők, politikusok, tudósok, hitvallók – gályarabsorsok, mártíromságok, erkölcsi felnövés és magatartások példái.

Patak a tiszántúli reformátusság legendája és egyeteme. Fénykorában református köztársaság, szellemi autonóm terület.

1945-ben mi vagyunk az első háború utáni évfolyam, de ez már nem a fénykor. A háború utáni Patak újraéled, folytatni kívánja önmaga százados életét, de negyvenöt nyomorgó nincstelenségében még nem tudjuk, hogy ez már utóélet. A kollégiumban esténként imával zárjuk a napot, hétfőn áhítattal kezdjük a hetet, vasárnap templom, negyedévenként félhetes lelki gyakorlatok, sátoros ünnepekkor legáció: ilyenkor szertemegyünk Zemplén, Abaúj és Borsod református gyülekezeteibe, s hirdetjük az igét. A reformáció valamikor erejét tapasztalom, a közösségeket. Pontosabban a közösségek harangos-énekes ünnepnapjait. Mindez saját sorsom újra- és újraörvénylését hozza. Úgy érzem, itt százszor és ezerszer ismétlődnek ugyanazok a mozzanatok. Mint a favágás vagy a hajóvontatás iszonyatos egyhangúsága. Mert a zsoltár fohászkodás, de sorsok, kibírhatatlan emberi állapotok felpanaszlása is. A zsoltár száz esztendő, de pillanat is. Istennel beszélgetés, de úgy, hogy hallják az emberek is.

Valahol itt érzem meg a kimondás kényszerét. Patak tanít meg beszélni – előbb énekekben, imában, szónoklatokban. E a közeg életem felpanaszlásának ősi ajtóit nyitogatja bennem. Talán itt fogam meg bennem az irodalom.

Persze, Patak nemcsak zsoltár, felizzik a plebejusi indulat, egy idő múltán indulókat fújunk és mozgósító jelszavakat kiabálunk. Mondhatnám így is, ez a plebejusi indulat a változás irányába radikalizálódik. Innen, ebből a világból járok haza: lopva, keresett zsiványként. Egyik hazátlanságból a másikba – tudathasadásos állapot.

(Részlet a Földönfutók-ból.)

Már többször is elhatároztam, összeszámolom a határon szókések számát, nem megy. Borzadva számolok, akkor nem éreztem a veszélyt, talán azért is van, hogy emlékezetemben már összefolynak az utak, az akkori félelmeket már felszívták az élet azóta megélt sikerei – életben maradásunk.

Egy törés mégis volt: 1947 karácsonyát a börtönablakból néztem, hazajövet elfogtak. Innen kikerülve kérvényeket írtam szlovák iskolák igazgatóihoz, hasztalan. Kisinas ettem apámék őskori pálinkafőzőjében, aztán csempészbandába sodródtam, utána ismét Patak.

(Részlet a Földönfutók-ból.)

1948 februárja, Csehszlovákia Kommunista Pártjának hatalomátvétele véget vet a pokoljárásunknak. Valami egyezmény értelmében hazaküldenek bennünket Magyarországról, s letelepítenek előző életünkhöz. Számomra alapjában most ért véget a tíz esztendeig tartó odisszea, a tíz évig tartó drámaidő.

Az ötvenes évek eleje; megnyílnak a magyar iskolák, újság indul, kulturális szövetség alakul. Minden meghirdetett ünnepi alkalom zsúfolásig telt ház. Összejárni, együtt lenni, rádöbbenünk a közösség erejére. Így leszünk újra nép. A félelem érzése lassan átvált, elérünk az élet örömeihez, a haza, a jog élményéhez. Megérezzük, hogy igazodni

kell az ország ritmusához. Izgalmas kollektivitás, többes számban beszélünk, többes számban cselekszünk. Együtt lélegzünk, együtt légzés, ebben az emberpárában születnek a versek, indul el az irodalom teremtése. Ez már a beszéd ideje.

A csehszlovákiai magyarságnak nem maradt számottevő értelmisége, meghúzódtok nyugdíjasok, gyerekek, hetek alatt képzett tanfolyamosok állnak az iskolapadok elé. Egy évig tanítok, aztán Pozsonyba megyek főiskolára. Műveltebben jövök vissza, ezzel búcsúzom.

S Pozsony a város, már itt is a feltámasztó emberi közösségek, országos méretű ismerkedés. Művelődés. A felszabadultság érzése, a hazára találás érzését tapasztalom meg. Ez már a találkozások ideje. Emberek, tájak egymáshoz rokonodása. Jöttünk Csallóközből, Nyitra vidékéről, Mátyusföldről, Gömörből, a Bodrogi-közéből. Itt tudatosul bennem a szülőföld. Ekkor találkozom az idősebbekkel, Egri Viktorral, Szabó Bélával s a későbbi társakkal, Gyurcsó Istvánnal, Dénes Györggyel, Ozsvald Árpáddal... Itt oldódnak életünk feszültségei, itt van az elmondás, a kibeszélés lehetősége. Nem véletlen, hogy az első hajóval érkezők újságírásra, szerkesztői pályára, prózára, versre adják fejüket – ezek az önmegvalósítás első lehetőségei.

S itt van a szlovák világ, testközelben. Arcok, nevek, töredező tárulkozó sorsok. A Vág völgye, a Szepesség, a Tatra alja, a Fáttra, a Fehér- és a Kis-Kárpátok vidéke, most rokondom a tájakkal is.

(Részlet az Egy szál ingben-ből.)

1956-ban az írószövetség magyar szekciójának titkára lettem. Bekerültem az irodalom műhelyébe, inasnak, adminisztrátorként. Személyes közelségbe kerülök a szlovák irodalom akkori derékhadával: Vladimír Mináč, Ctibor Štítnický, Vojtech Mihálik, Andrej Plávka, Pavol Horov, Alexander Matuška, Milan Pišút, Miroslav Válek és később Laco Novomeský.

Kezdetben idegenkednek tőlem, hívatlan vagyok. Évek kellene, míg oldódik a merevség. Itt a bőromön érzem a beidegzett történelmi érzékenység erejét. A máig éró vádakat: a magyarosítás, a nemzeti történelem, a nemzeti fejlődés késői kibontakozása. Sokszor hallom a történelmi többest: ti, magyarok... Újraélhetem a magyar történelmet. A történelmi visszapillantó tükör szlovák szemmel nem a legszebb látvány.

A Szlovákiai Írók Közössége számomra izgalmas tapasztalat. Ez a történelmi jelentésű irodalmi idő. Szembetűnő a szlovák művész értelmiség magabiztossága. A szlovák nemzeti felkelés, az újkori szlovák szabadságharc most válik néptudattá, a nemzet tudatává. Most tudatosul a győzelem, s válik ihletőjévé a művészetnek.

Nagy emberi, szellemi élmény mindez.

És Fábry. Legszívesebben az élő Fábrynak mondanám, hogy lekötelezettje, adósa vagyok életem végéig. Életének utolsó tizenöt esztendejében közel voltam hozzá, leveleztünk, volt idő, mikor havonta látogattam. Bennem van a táj, ahol élt, a hegyek, a völgy, a falu, a ház. Stószra tanácsért, tisztábban látó, eligazító véleményért mentem. Szellemi életünkben számomra mindeddig Fábry a legnagyobb élmény. Halála óta számos emlékezést írtak róla, ezeket olvasva olykor meghökkenek. Mennyi Fábry-barát, támogató, pártoló. Ehhez mindenkinek joga van. De én nem tudok szabadulni a keserű érzéstől: a halál közbenjárása kell, hogy mások értékére rádöbbenjünk. És magunkra is.

Fábry életműve nem másolható, inspiráló erő. Minden előregszik, az irodalom tartósnak hitt tételei is. Ezzel összhangzik Fábry mindenkoron érvényes tétele: változni és változtatni – a szavaival mindennap hozzám ér az élet.

A kollektivitás nemzedékem meghatározó létformája. Ebben benne van a múlt, a drámai töltésű közös élmények sora, a keserű történelem, a becsapottságok s a görcsös felismerés: együtt a rossz is elviselhetőbb. Benne van az összebújás primitív mozdulata: az óvatosság, a féltékenység, a világ bizonytalansága. A kollektivitás az idő tanulsága is, mert a közösség védelem, igazolás, több emberi biztonság. A népi többes, a közösségi többes a kis népek létműfaja.

Sokszor úgy érzem, hogy talán túl sokáig voltunk a közösség anyaméhében: a személyiség határai mélyen a lélekben vagy a külvilágba mosódva húzódtak – pedig kell az egyéni próba is, az egyéni utak megtapasztalása, az egyedül menetelés, kell a szólófutás is.

Kéziratból. E gépelt filmforgatókönyv alapján készült portréfilm Dobos Lászlóról, melyet a Magyar Televízió 1992. május 25-én sugárzott

10.

Dobos László Kossuth-díjas író javaslata

Duba Gyula a szlovákiai magyar irodalom háború utáni alapozó nemzedékhez tartozik, irodalmi munkásságát az ötvenes évek első felében kezdte. Szatirikus társadalombírálatokkal és irodalmi paródiákkal jelentkezett, amelyek kritikai érzékére és szellemi érzékenységére utaltak. Plebejus alapokra épülő értelmiségi világlátás, így jellemezhetnénk valóságsszemléletét. Írói arcéle és programja a hatvanas években írt novelláiban nyert határozott vonásokat, amelyek egy sajátos hangvételű, kisebbségi látású alkotó értékrendjét előlegezik. A Delfinek (1965) című novelláskönyvéért Madách-díjat kap.

Novelláiban felismerhetően kirajzolódik egy jellegzetesen szlovákiai magyar irodalmi hős alakja és sorsa, aki a későbbiekben Duba munkásságának tartós témája és központi figurája lesz. Hőse a dél-szlovákiai faluból induló parasztfiatalból pozsonyi értelmiségivé lett nemzedék képviselője. Ennek a nemzedéknek oroszlanrész jutott a kisebbségi kultúra és írásbeliség élesztésében és újrateremtésében. Emlékezetét és tudatát a háború utáni jogfosztottság tapasztalatai és drámái formálták, felszabadulásélménye a múlt társadalom kezdeteihez kötődik, majd megéli annak sorozatos válságát és végső bukását. Duba ennek a hősnek és nemzedékének a Szabadesés (1969) című regényében ad szélesebb méreteket és mélyebb, kritikusan szemlélt társadalmi miliőbe ágyazott vonásokat. Korszerű megformálása folytán a regény főhőse, Morvai szerkesztő már komoly eredmény Duba írásművészetében, meggyőző erővel összegzi törekvéseit. Ekkor már nagyobb mértékben fordul az esszéisztikus-kritikai irodalom művelése felé is, tágítja elméleti látókörét és írói fogalomtárát, és elméleti szövegeiben erős gondolati igényességet sajátít el.

A Vajúdó parasztvilág (1974) című lírai szociográfiával kezdődik írói kiteljesedésének a korszaka. Szülőfaluja, Hontfűzesgyarmat paraszt-gazda társadalmának a története, a Gama mente népének sorsa és huszadik századi metamorfózisaik elemzése ad rá lehetőséget, hogy az átalakuló és eltűnő faluvilág sorskérdéseit és a megszűnő

paraszti létforma végső tanulságait hitelesen és érvényesen megfogalmazza. Könyve azon művek egyike lett, amelyek a magyarországi közfigyelemnek a nemzeti kisebbségek létküzdelmére való fokozott ráirányulása idején – a hetvenes évek elején – bátrabban és mélyebben kezdték tudatosítani nemzetiségi identitásukat és közös történelmi gyökereiket. (Anyám könnyű álmot ígér, Virágos katona, Egy szál ingben.) A Vajúdo parasztvilág egyetemes magyar értelemben is nagy figyelmet és jelentős elismerést keltett, és azon írók közé sorolta a szerzőt, akik a történelem ígézetében alkotva a kisebbségi magyar élet sors- és létkérdéseit jelenítik meg művészi szinten. Ívnek a csukák (1977) című regényének témája a szlovákiai magyarság háború utáni kataklizmája, a deportálás és vagyonek Kobzás, a kitelepítés válságai, emberi hányattatásai, a második világháború utáni fojtogató csend benső drámái és fülledtsége, amely Dél-Szlovákiában nem békét hozott, hanem további megpróbáltatásokat. Regényét a korszak alapműveként tartja számon a magyar irodalomtörténet. Akárcsak folytatását, az Örvénylő idő (1982) című művét, amely Füzesnyék Garam menti falu és lakói sorsát a hatvanas évek közepéig jeleníti meg.

A rendszerváltás óta Duba független íróként igényes és nagyméretű regényciklusban fordul régi témája, a szlovákiai magyar sors és lét történelméhez. Aszály (1989) című regényében megújuló írói látással és mélyebb analízáló szenvedéllyel tekint a múltba, majd az Álmodtak tengert I–II. (1993, 1994) két kötetében a régi faluvilág reminiscenciái mellett a kisebbségi polgári rétegek kiszolgáltatott sorsát is megidézve fogalmazza újra az elmúlt fél évszázad történelmének és emberi törekvéseinek művészi rajzát. Ma Duba Gyula olyan prózaíróként mutatkozik, aki bizonyos következetes realista valóságsszemlélet és plebejus értelemben humánus értelmezés mellett a modern irodalom formai és stíluseredményeit is írásművészetébe olvasztja. A macska fél az üvegtől (1985), majd legújabban a Sólyomvadászat (1994) című kisregényeiben egyén és hatalom tragikus szembesülésének drámájában vizsgálja azokat a metafizikus ellentmondásokat és irracionális mélységeket, amelyek négy évtizeden át uralták az életünket. Álmodtak tengert című kétkötetes regényében pedig ironikus éllel örökíti meg nemzedéke életútját, a kisebbségi értelmiség sorsának négy évtizedét, olyan művészi emléket állítva a nehéz éveknél, melyben a totális hatalom szorításában élő k súlyos körülmények között is teljes értékű emberek maradtak.

Duba regényei sikeresen jelenítik meg a kisebbségi sors drámáját az egyetemes magyar nemzeti lét összefüggéseiben. Helyük van a magyar irodalmi értékrendben novelláinak, esszéinek és satirikus munkáinak is. Négyyszer kapott Madách-díjat s egyszer Nemzetiségi díjat.* Húszéves – 1968–1989 – főszerkesztői (Irodalmi Szemle, Madách Kiadó) munkássága azon erők egyike volt, amelyek a kisebbségi irodalom kibontakozását és felnövekedését hathatósan elősegítették. Négy évtizedes irodalmi munkásságának eredménye – kéttucatnyi könyv – az egyetemes magyar irodalom számára is megbecsült és magasra értékelt hozadékot jelent.

* 1994-ben megkapta a Szlovákiai Írószervezetek Társulásának díját, 2001-ben Posonium-életműdíjas, 2002-ben Szabó Zoltán-díjjal tüntették ki, 2004-ben József Attila-díjjal, 2008-ban Talamon Alfonz-díjjal. Kossuth-díjat nem kapott.

A szlovákiai magyar irodalom gondolati-szemléleti gyarapításáért, prózaművészetéért, esszéért, az egyetemes magyar irodalom nagy értékű gazdagításáért Kossuth-díjra javaslom Duba Gyulát!

Tisztelettel: Dobos László

Pozsony, 1994. nov. 26.

Kéziratból. Gépelt szöveg

Hivatkozások

- Fónod Zoltán 2004. Csehszlovákiai Sport. Fónod Zoltán (főszerk.): *A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918–2004*. Pozsony, Madách-Posonium.
- Koncsol László 1995. Dobos László: Gondok könyve. Uő: *Válogatott kritikai dolgozatok*. Pozsony, Madách-Posonium, 201–206.
- Lacza Tihamér 1998. A magyar sajtó Szlovákiában 1945 után. Tóth László–Filep Tamás Gusztáv (szerk.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998. II.* Budapest, Ister.
- Popély Árpád 2006. *A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944–1992*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Szőke József 2005. Történelem és történések. Reflexiók A Csemadok és a prágai tavasz című könyv kapcsán. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 7. évf. 109–138.
- Tóth László 2014. Dobos László öröksége Az Irodalmi Szemle körkérdése. *Irodalmi Szemle*, 57. évf. 10. sz. 8–9.
- Tőzsér Árpád 2005. Egy író-politikus növésterve közírásban, regényben, házban. Előszó helyett. Dobos László: *Évgyűrűk hatalma I. Esszék, cikkek, interjúk*. Pozsony, Madách-Posonium.

Jelek a térben 6.

L. Juhász Ilona

Komárom emlékjelei az államfordulatok és rendszerváltások tükrében

Fórum Kisebbségkutató Intézet

Mészáros András professzor hetvenéves

(Kép: Fórum Kisebbségkutató Intézet)

Csanda Gábor: Bélvatán születtél, s most is ott laksz, szóval, nem állítható, hogy érett felnőttkorodra túlságosan messze kerültél volna gyermekkorod helyszínétől. A hely szelleme fogott meg, vagy a szülői ház, vagy a Pozsonyhoz közeli, de mégsem fővárosi környezetet?

Talán úgy mondanám, hogy visszakerültem. És a visszakerülésben nem volt semmi előre eltervezettség. Első alkalommal akkor szakadtam el a szülőfalumtól, amikor 1964-ben Pozsonyba kerültem a Duna utcai középiskolába. Ekkor egy ideig albérletben laktam, de utána ingáztam. Ami nem volt leányálom, mert két lehetőségem volt. Vagy a hajnali öt órakor induló autóbusszal utazom fel Pozsonyba, vagy pedig egy órával később elgyalogolok két kilométert Illésházára, hogy ott szálljak fel a Galántáról induló járatra. Maradt az első megoldás. Ez viszont azzal járt, hogy hat órakor már Pozsonyban voltam, az iskola épületét

viszont csak hétkor nyitották. Kocsis bácsi, a pedellus – aki egyébként az egyik osztálytársnőm édesapja volt – ebben akkurátus volt. Az időt azzal ütöttem el, hogy az autóbusz-állomás várótermében alvó embereket rajzolgattam. Most jut eszembe, hogy csak egy ilyen skiccem maradt fenn. Az ingázás megmaradt az érettségi után is, mert kényszerből egy évig raktárosként dolgoztam, és nem volt kedvem arra, hogy munkásszállón húzzam ki a szabad időmet. Az egyetem ideje alatt aztán albérletben laktam. Az egyetem elvégzése után kb. négy évvel aztán a feleségemmel és a kislánnyal lakáshoz jutottunk Ligetfaluban. Közben megszületett a második lányom is. Nagyon hozzájöttem Pozsonyhoz, és azt hittem, soha nem fogom elhagyni. De aztán, saját megmondhatatlanságom miatt elváltam, és meg kellett oldanom a helyzetet. Az édesapám nagyon fiatalon meghalt, és a válásom idején az édesanyám is eltávozott. Mivel a szülői házat én örököltem, kézenfekvő volt, hogy visszaköltözöm a szülőfalumba. Igen ám,

csak hogy az 1964-es eltávozásom és időleges otthonléteim, valamint a visszatérés között eltelt 35 év, és ezalatt a falu is megváltozott, és az ott lakók is kicserélődtek. Persze, ott voltak a valamikori iskolatársaim és az egy generációval idősebb emberek, de a fiatalabbak beazonosítása már gondot okozott. Pedig a falun élés azt is jelenti, hogy ismerünk mindenkit, és ők viszont ismernek bennünket.

A „hely szelleme”? Nos, ez érdekes kérdés. Amíg élt az egyik másod-unokatestvérem anyai ágról, a Horony Sanyi, könnyű volt a dolog, mert ő mindenkire és mindenre emlékezett a gyerekkorunkból. Vele fel szoktuk idézni azokat a helyszíneket, embereket, ezeknek az embereknek a szokásait és azokat az eseményeket, amelyeket kissé mitologizálva Bélvata sajátosságának neveztünk el. Pedig hát a falunak nincs semmi nevezetessége, és a külső szemlélő unalmasnak találhatja. De csak azért, mert az adott pillanatban látja a községet. A mitológiáknak az egyik jellemzője, hogy összevonja az idősíkokat, és relatív időtlenséget vetít elénk. Én magam a falumat egy ilyen „örökkévaló pillanatban” látom, és ezért itt vagyok itthon. Ehhez, persze, hozzájárul az is, hogy nagyobb az intimitása a saját házban való lakásnak, és hogy nyáron esténként ki lehet feküdni az udvari nyugszékbe, és lehet bámulni a csillagokat. Igaz, hogy nincsenek olyan közel, mint a Magas-Tátrában, ahová évente többször is elutazom, de jobban láthatók, mint a városban. És főként, nagyobb csend van. Lassan megértem Milan Kundera mély megvetését a gyorsasággal, az állandó hangzavarral és a múlt elvesztésével szemben.

Cs.G.: De azért beépültél a bélvatai közösségbe? Ismernek az ott lakók, megszólítanak, s magad is részt veszel helyi rendezvényeken?

Eleinte előfordult, hogy összefutottam egy-egy bélvataival más helyszínen, és nem tudtam, kivel beszélek, pedig ők a nevemen – Bandi – szólítottak. Ezek kínos helyzetek voltak. Ehhez tudni kell, hogy gyatra a névmemóriám, és habár a fizimiska alapján megállapítom magamban, hogy ismerem az illetőt, a neve nem jut az eszembe. Vegyük még hozzá azt is, hogy visszahúzódóan éltem meg a visszatérés első éveit. Ezt feloldotta az, hogy a médiákban való megnyilvánulásaim nyomán azok is beazonosították a társadalmi státuszomat, akik mást nem nagyon tudtak rólam. Itt csak az feszélyezett engem, hogy a professzort látták meg bennem, nem pedig a Bandit, aki éveket focizott a helyi csapatban, és fiatalkorában egyik-másik fiatal lány derekát is átölelte. Az „áttörés” akkor jött, amikor a falu írott dokumentumokban rögzített 775. évfordulójának megünneplésére került sor. Felkérést kaptam, hogy én mondjam el az ünnepi beszédet. Ez a felkérés egyrészt meglepett, másrészt jólesett. A beszédben megemlítettem a falu történetének jellemző eseményeit, és belevittem azt a „mitológiát” is, amelyik ahhoz kötődik, hogy Bélvata nemes község volt. Ezek a nemesek persze hétszilvafás meg bocskoros nemesek voltak, de megrögzült bennük és alighanem genetikailag továbbadott valamifajta büszkeség, rátartóság, nyakasság, csakazértiség és dzsentri nagyotmondás is. Hiszen a széles környéken mindenki ismeri azt a szólást, hogy amit a bélvatai kocsmában hallottál, annak csak a fele az igaz. Ami nem azt jelenti, hogy az itteniek talán szeretnének hazudni, hanem azt, hogy túlteng bennünk a fabulációs készség. De ez megkülönböztet bennünket a szomszéd illésháziaktól, akik eredetileg az Illésházy grófok zsellérei voltak, és még a hitükben is követniük kellett az urukat. Hát persze hogy ez tetszett a hallgatóknak, akik között voltak a negyvenes évek végén kitelepítettek is, akik évtizedek óta nem voltak itthon, és akikben megerősödött az idetartozás érzése.

De sokan mások is gratuláltak utána, hogy „de jól megmondtad”. Itthon éreztem magam, mert a tudományos diskurzusban nem szokás ilyen kijelentéseket tenni. Hazaértem. És ez csak és kizárólag azt jelenti, hogy beszélem még a falu nyelvét. Sőt, mi több. Az ünnep után megnyílt pizzéria cégéről a „Wotha” név szerepel, mert a tulajdonosnak nagyon megtetszett a falu legrégebbi, írott formában fennmaradt neve.

Cs.G.: Tudtommal házad és udvara gyakorta színhelye értelmiségi-baráti találkozóknak. Társasági embernek tartod magad?

Amikor a magyar tanszékre kerültem és később tanszékvezető lettem, bevezettem azt a szokást, hogy a tanév végén kötetlen találkozót tartunk nálam, a kertben. Évközben nincs idő arra, hogy megálljunk, és olyan „istennek tetsző” dolgokról is beszéljünk, amelyek nélkül nem alakul ki valódi közösség. Délután összejöttünk, és a mély sötétség vitte csak haza a kollégákat, kolleginákat. Eredetileg az asztalok az akkor még meglévő diófáim alatt álltak, és sötétedéssel tüzet is gyújtottunk. Volt olyan alkalom, amikor fülesbagoly-fiókák ültek felettünk az ágakon, és onnan szemlélték az eseményt. Tözsér Árpád elhozta a furulyáját, és gömöri dalokat tilinkózott, Grendel Lajos meg elmélázva iszogatta a borát. Árpád volt az, aki egy írásában ezeknek a találkozóknak a tözséri mitológiáját kialakította. Ez terjedt el aztán az olvasók között. Kiderült számomra, hogy az Árpád még jobban tud fabulálni, mint gyerekkorom Lajos bácsija, aki a disznóölések főszereplője volt, nemcsak mint böllér, hanem mint a vacsora melletti mesélő is. Őt egyetemista koromban, amikor nyelvjárastanból magnófelvételt kellett készítenünk, le is ültettem a mikrofon elé, és akkor sem fogta vissza magát. Amikor kertrendezést kellett végrehajtanom, a diófák áldozatul estek ennek a beavatkozásnak, és az Árpád ezt máig nem tudja megbocsátani, mert szerinte a kert misztikus volta tűnt el.

A másik ilyen „rendezvénysorozat” a Kalligram Kiadóval függ össze. Mindannyian tudjuk, akik a kezdeteknél is ott voltak és heti rendszerességgel jártak be a kiadóba, hogy az első években az egy rendkívül inspiráló közeg volt, ahol magyar, cseh, szlovák, lengyel értelmiségiekkel, írókkal lehetett találkozni. Ahogyan a kiadó kezdett terjeszkedni, ez az intimitás és a beszélgetések lehetősége gyérült. Akkor szólítottam meg Szigeti Laciékat, hogy mentsünk át valamit azokból a beszélgetésekből, és legalább évente egyszer üljünk le kötetlen beszélgetésre. Ehhez ajánlottam fel a kertemet. Ez meg is valósult néhány alkalommal, és mindenki nosztalgiával emlegeti azokat az „együttüléseket”. Valahol van otthon egy fotóm, amelyiken az egész szerkesztőség a diófának támasztott létrán foglal helyet. Ahogyan emlékezem erre a fotóra, tökéletesen visszaadja azt, hogy a létrán elfoglalt hely adta hierarchia egyáltalán nem fedi a szerkesztőség hivatalos rangsorát. Demokrácia vizuálisan.

Később ezek a találkozók áttevődtek Abonyba. Azokat már nem én szerveztem.

És hogy társasági embernek tartom-e magam? Nos, itt megmutatkozik az, hogy a saját magunkról kialakított kép ritkán azonos azzal, amelyiket a társaság képez rólunk. Én csaknem húszéves koromig – amikor elkezdtem táncolni az Ifjú Szivekben – rendkívül szegénylős és visszahúzódozó fiú voltam. Vagyis nem társasági ember. Később ez megváltozott. De „társasági ember” csak abban a társaságban tudok lenni, amelyiknek a tagjaival egy húron pendülünk. Valójában a tanszéki találkozókat és a Kalligram-találkozókat is azért kezdeményeztem, mert azokban a társaságokban jól éreztem magam. Hűha! Ennyire egoista lennék?

Cs.G.: Szeretsz kertészkedni is, vagy ráhagysz mindent a természetre és az időjárásra? Van-e erre gyakorlati és filozófiai válaszod?

Hofi Gézának volt egy beszólása arról, amikor valaki felszólította őt, hogy mondjon már valami viccet. Mire ő úgy reagált, hogy ő a színpadon „viccel”, amúgy meg „magányember”. Nos, én is ketté tudom választani azt, amikor filozófiával (pontosabban: filozófiatörténettel, esetleg kultúrtörténettel) foglalkozom, és azt, amikor „magányember” vagyok. A kerthez „magányemberként” viszonyulok, és nem filozofálok róla. Fiatalkoromban rühelltem a kertben dolgozni. Mert kötelesség volt. Mára ez megváltozott. Nem mondom, hogy hedonista gyönyöröket élek meg a kerti munkák alatt, de mára már „felismert szükségszerűségnek” (a fene egye meg: mégis csak filozófia) fogom fel. Tehát, ha igaza van Hegelnek, akkor ez a szabadság beteljesülése. És mivel megátalkodott protestáns is lennék, vagyis az időt az egyik legfontosabb emberi egzisztenciálélnak tartom, igyekszem a természet megkövetelte időpontban elvégezni a kerti munkákat. De ha ez nem sikerül, nem meaculpázom miatta. Ugyanis Diderot fatalista Jakabjának mintájára fatalista optimista is vagyok, és úgy vélem, hogy a dolgok így is megvalósulnak. És talán nem is ellenemre.

Cs.G.: Otthon, szüleid révén és mellettük váltál olvasóvá, vagy ez később jött? Honnan ered az irodalom iránti érdeklődésed? És a filozófia iránti?

Zalabai Zsigával beszélgettünk néha arról, hogy milyen dolog első generációs értelmiségeinek lenni. Amikor az ember nem „von Haus aus” viszi magával a műveltséget, hanem fokozatosan kell felszippantania, különböző forrásokból. Az igaz, hogy az anyai nagyapám szeretett olvasni, sőt, fiatalkorában szerelmes verseket is írt. Ami egy parasztemberre nem jellemző. Mondjuk, a szerelmes alkata megmaradt öregkoráig, de az már akkor nem versek formájában testesült meg. A szüleim elemi iskolát végeztek. Az édesapám, felekezeti megfontolásból – mivelhogy helyben csak katolikus népiskola volt, a szülei pedig megrögzött reformátusok voltak – szlovák iskolába járt. Ami néhány évvel később az életét mentette meg. Leventeként kivitték Németországba, ahol át- és túlélte Drezda bombázását, majd pedig megszökött, és gyalog indult haza. Többedmagával már csaknem hazaért, amikor az oroszok elfogták, és lágerbe vitték volna, ha a volt tanítója – aki akkor éppen ott volt, partizánként az oroszok bizalmasaként – ki nem mentette volna. Elnézést, kicsit eltértem a kérdéstől. De az elmondottak is arra utalnak, hogy otthon nem volt meg az az állandó késztetés, hogy olvasni, művelődni kell. A nagyszülők földművelők voltak, az édesapám építőipari munkás, az édesanyám háztartásbeli, majd pedig fejőnő a szövetkezetben. Viszont ő volt az, aki soha nem gátolt abban, hogy olvassak. Én pedig – Miért? Nem tudom. – faltam a könyveket. Ha karácsonyeste a kezembe vehettem azt, amelyiket kaptam, addig nem tettem le, amíg végig nem olvastam. Verne, J. F. Cooper indiánregényei, a magyar klasszikusok (mert azok voltak a nagyapámnál is) és minden, ami jött, áldozatul esett a mohóságomnak. Kicsit elütöttem a falubeli osztálytársaimtól, mert engem nem érdekelt a technika. Imádtam az irodalom fiktív világaiban kalandozni. Valószínűleg innen eredeztethető, hogy az ún. köznapi világot unalmasnak tartottam, és úgy gondoltam, hogy van egy másik univerzum, amelyikben más normák uralkodnak, és amelyeknek nem az az alap tulajdonságuk, hogy léteznek, hanem az, hogy ha elfogadjuk a létmódjukat, akkor érvé-

nyesekké lesznek. Akkor még csak nem is sejtettem, hogy ez a látásmód fogja megalapozni a filozófia felé fordulásomat.

Ebből talán kiderült az is, hogy a családi könyvtár nálunk úgy alakult, ahogyan én és a két öcsém növekedtünk, szükség volt mesekönyvekre, ifjúsági irodalomra. No és az édesanyám beiratkozott a MKBK (Magyar Könyvbarátok Köre) és a VBK (Versbarátok Köre) programba, ahonnan évente tucatnyi könyv került a házba. Ezeket én becsülettel – de volt úgy is, hogy unatkozva – végigolvastam. Most döböntem rá, hogy talán annak is volt funkciója, hogy a szüleimnek nem volt irodalmi tájékozottsága, ezért nem is irányítottak bennünket valamilyen konkrét szerzők és művek felé. Azzal, hogy végigolvastam azokat a könyveket is, amelyek már akkor „gyanúsak” voltak a számomra, mert sem izgalmat, sem új világot nem nyújtottak, talán kialakult bennem valamilyen kritikai attitűd afelől, hogy mi a jó, és mi a rossz irodalom. Ez aztán oda fejlődött, hogy a Duna utcai iskolában a minap elhunyt barátommal, Reichert Gellérrel három évig játszottuk azt a játékot, hogy „ki a nagyobb költő, Petőfi vagy Ady?” És kerestük az érveket a felvállalt prókatori szerephez, mivelhogy ő Petőfit, én meg Adyt védtem. Persze, nem voltunk annyira buták, hogy ne tudtuk volna ennek a vetélkedésnek az abszurd mivoltát. De közben megtudtunk valamit a népies meg az urbánus irodalomról. Vagyis azt is tudatosítottuk, hogy az irodalom nemcsak maga a mű, hanem az a szociális hálózat, ami körülveszi, és az az irodalomtudományi értelmezés is, amelyik aztán kanonizálja ezeket a műveket.

Pozsonyban voltak antikváriumok, ahol a hatvanas években még bagatell áron lehetett hozzájutni értékes kiadványokhoz. Ezekben mindig szerettem turkálni, és a könyvtáram egy nagy része azokból a példányokból áll, amelyeket akkor vettem. És vannak köztük 19. századi kiadványok is. A könyvtáram tehát úgy növekedett, akár a természet: organikusan. Benne csak utólag, a használat gazdaságossága miatt raktam kis rendet, hogy elválasszam egymástól a szépirodalmat, az irodalomtörténetet és irodalomtudományt meg a filozófiát.

Cs.G.: Egy korábbi beszélgetésben említetted, hogy édesanyád szorgalmazta, hogy a pozsonyi gimnáziumba jársz. Mit adott a híres Duna utcai iskola? Voltak-e emlékeztetően jó tanáraid, akik befolyásoltak, vagy akik miatt kis híján más pályát választottál?

Az édesapám mindenáron valamilyen „szakmát” akart volna a kezembe adni. Számára – habár utólag nem ellenezte a választásomat – a „szakma” valamilyen szakképzett kétkezi munkát jelentett. Az édesanyám – nemhiába az oroszlán jegyében született – csökönyösen és keményen kitarzott amellett, hogy tovább kell tanulni. (Mellékesen jegyzem meg, hogy ezt a két öcsémnél is elérte. Igaz, hogy a Duna utcára csak a fiatalabb öcsém, Tibor járt, mert az idősebb öcsém, Árpád elkötelezte magát a vegyészett mellett, és ilyen irányban folytatta a tanulmányait. Aztán ő is tett egy vargabetétt, és a közgazdaságtannal fejezte be). Ez az első lépcsőben a középiskolát jelentette. Óriási váltás volt ez számomra. Egrészt felkerültem a kis faluból Pozsonyba, másrészt integrálódni kellett egy olyan intézménybe, amelynek más hagyományai voltak, és be kellett illeszkedni egy olyan diákcsoportba is, amelyik már kilenc éve együtt volt a Duna utcán. Ebben nagy szerencsém volt, mert velem jöttek mások is az elemei iskolából (pl. Holocsy István, a később sikeres karriert befutó színész, aki éppen a Duna utcai Forrás irodalmi színpadon mutatkozott be először), és a hazaiak is rendkívül befo-

gadók voltak velünk, „vidékiekkel” szemben. Nagyon jó kollektíva voltunk, akik ugyan meg tudtuk ríkatni osztályfőnöknőnket, Koval Rózsát, de akik mellette álltunk családi tragédiájakor, és akik máig tudunk egymásról, figyelünk egymásra. Sajnos, gyorsan fogyunk.

Ekkor kezdtem kicsit komolyabban foglalkozni a képzőművészettel. Bejelentkeztem Kosík tanár úr különórájára, és az ő hatására meg belső készletéből is ebbe az irányba fordultam. De azért a tanítás és a késő délutáni képzőművészeti óra között mindig kimentem a városba. Útba ejtettem a Lőrinc-kapu utcában az Orbist (a hatvanas években csak ott lehetett külföldi sajtóhoz jutni), vettem egy ÉS-t, elmentem a Mayer cukrászdába, és elolvastam a lapot. Úgy látszik, hogy mégsem volt annyira egyértelmű a frissen választott irány. Mindenesetre kétszer felvételiztem a Képzőművészeti Főiskolára. Hadd ne mondjam, hogy sikertelenül. De legalább felismertem valamit. Látni magam mellett sokkal tehetségesebb adeptusokat, rájöttem, hogy nincs meg az az imaginációs képességem, ami révén művésszé válik az ember fia. Nem volt a legkellemesebb érzés, de hát önmagunk ismerete nem mindig dob fel bennünket. Viszont kijelöli azokat a határokat, amelyeken belül lehet tovább kereskedni.

Maradt azonban nyoma a sikertelenségnek. Azóta, ha műterembe tévedek, a festékek szaga, a légkör nosztalgiát ébreszt bennem. A nosztalgia pedig ugyan felemelő érzés lehet, de megvan az a negatív hatása is, hogy visszahúzza a múltba. Ezért manapság inkább csak kiállításokra járok. De elárulom, hogy van otthon festőállványom és néhány eszköz, amiknek a segítségével visszatérhetnék a régi álomhoz. A lányaim sokszor cukkolnak ezzel. És a nyugdíjas koromat hozzák fel, mint a lehető legjobb alkalmat arra, hogy bemutassam az unokáknak, mire vagyok képes. Nem vagyok teljesen biztos abban, hogy ez őket érdekelné fogja, de... Majd kiderül.

De visszatérek még egy pillanatra a Duna utcára. Kora gyerekkorom óta fociztam, és a Duna utcán összejött egy jó csapat. Akkor még volt az iskola mellett egy saját pályánk is. Olyan foci-géniusszal játszhattam egy csapatban, mint Szikora Gyuri, a „fehér Pelé”, akivel aztán, sokkal később az újságírócsapatban is összejöttem. Azok voltak a „nagy idők”. A focit egyébként folytattam az egyetemen is. Az évfolyamunkból összeállt csapat képviselte a kart öt éven keresztül. Itt is, mint a Duna utcán, kapus voltam, és a teljesítményem alapján vitt volna az akkor neves, első ligás Inter, de közbejött az Ifjú Szivek, és én a táncot választottam. Ott mégiscsak voltak lányok is. És milyenek!

Cs.G.: Végül mi volt a döntő oka, hogy a Comenius Egyetem bölcsészkarára jelentkez, filozófia–magyar szakra? (Amely párosítás akkor s utoljára nyílt az egyetemen, s egyedül végezted el az évfolyamból.)

Először is pontosítani szeretnék: Azóta már nyílt az a szak, és például az egyik ott végzett hallgatónk, Czucz Enikő jelenleg a magyar tanszék doktorandusza. De az igaz, hogy heten kezdtük a szakot 1968-ban (többek között Kulcsár Feri és Varga Imre költők, Petro Sanyi legjobb barátom, aki aztán rádiós szerkesztő lett, Poznan Edit, aki a védelesen esett ki a tanszékvezető korlátolt rosszindulata miatt, de később kitűnő prédikátor lett), és egyedül fejeztem be. De ebből nem kell mélyre menő következtetéseket levonni.

Miért jelentkeztem filozófia–magyar szakra? Kétszer felvételiztem képzőművészetre, és az átmeneti időszakban, mint már említettem, raktáros voltam. Ebben megint csak az édesanyám nem nyugodott bele, és azt mondta, hogy mese nélkül folytatni kell a

tanulmányokat. Megnéztem a kínálatot, és mivel akkor valóban kiírták ezt a szakpárosítást, úgy véltem, hogy ez jó lehet. Az irodalom érdekelt, a filozófiáról ugyan azt sem tudtam, eszik-e vagy isszák, de csábosnak tűnt az egész. Hogy hogy nem, bekerültem az egyetemre. De az elején borzasztó lusta diák voltam, no meg ott volt a Szivek. Zeman tanár úr, aki még emlékezett rám a Duna utcáról, be is hívatott magához, és azt ajánlotta, hogy ilyen hozzáállással inkább lépjek ki. Mondtam neki, dobjon ki, de én magamtól nem távozom. Aztán, mit ad isten, a harmadik évfolyamtól mégis felfedezett bennem valami tudást meg gondolkodást, és közel kerültünk egymáshoz. Végezetül oda „fajult” a dolog, hogy amikor filozófiából szakdolgozattémát kellett választani (ugyanis a filozófia volt a fő szakom), ő ajánlotta nekem az eperjesi evangélikus kollégium filozófiatanárainak műveit feldolgozásra. A vége az lett, hogy a szakdolgozat megvédése után állásajánlatot kaptam a Szlovák Tudományos Akadémia Filozófiai Intézetétől. Én ezt – hogy miért, a mai napig nem tudom – visszautasítottam, és inkább tanítottam tíz évig az egyetemen. Az arra volt jó, hogy ne zárkózzam be egy témába, hanem szélesebb összefüggésekben nézzem a filozófiai problémákat. De mivel rebellis alkat voltam mindig, összeütközésbe kerültem a hivatalos oktatási követelményekkel, és az említett tíz év után átteveztem a Filozófiai Intézetbe. Ott ugyancsak tíz évet húztam le, majd pedig átléptem a magyar tanszékre. Itt vagyok 26 éve. De ez már csak augusztusig érvényes, mert elértem a végső nyugdíjkorhatárt. A Filozófiai Intézetben még van két évre érvényes szerződéselem egy kutatás befejezésére, vagyis a munkát nem hagyom abba, csak az oktatásból lépek ki.

Cs.G.: A Tatra-szeretetedre térjünk még vissza. Egyik éven összefutottunk Poprádon, s akkor mesélted, hogy a Tatra a második otthonod, mert az asztmád miatt minden évben ide kapsz beutalót. Gondolom, túrabakancs mindig van veled, és mélyeket lélegzel a hegyekben, de nyilván a Tatra és a Szepesség is szívügyed.

Hál’ istennek nem asztmám, hanem tüdőszarkoidózisom van. Lehet, hogy ez ironikusan hangzik, de a szarkoidózisnak több „előnye” is van az asztmával szemben. A laikusok nem tudják, mi ez a betegség, ezért együttérző borzadállyal szoktak reagálni a hallatán. Másodsorban a szakemberek sem ismerik mindmáig az etiológiáját, ezért tüneti kezelést alkalmaznak, és rábizzák magára a páciensre, hogyan éli meg a kórt. Én pedig mindig szerettem a szabadságot, még az ilyen esetekben is. Mondhatnám, úri betegségem van. Hiszen a kezdetekben ez még azzal is járt, hogy ingyen tölthettem évente legalább öt hetet a Magas-Tátrában. Mióta azonban a biztosító inkább a páciensen spórol, minthogy a megelőzésbe fektetne be, a szanatóriumot saját zsebből állom. De nézzük ennek is az előnyös oldalát: Mivel én finanszírozom az otléteimet, én döntök a programról is. Persze, a procedúrákat leszámítva. Vagyis a túrafelszerelésem a legfontosabb, amire odafigyelek. Kezdetektől fogva az egész otlétet annak a lehetőségeként fogtam fel, hogy járhatom a hegyeket, völgyeket. Nem ismerem ennél jobb módját annak, hogy egyszerre relaxálódjunk, gyógyuljunk, kondíciót szerezzünk és megismerjük azt, amiről a köznapokban megfeledkezünk: a természetet. Húsz évvel ezelőtt volt két olyan évem, amikor kerékpárt is becsempésztem a szanatóriumba (ami erősen tiltva volt), és egyrészt bekerekeztem vele az egész Szepességet, másrészt olyan völgyekbe is felmerészkedtem, ahol korábban már gyalog voltam, de így teljesen más élményt kaptam. Eleinte gyakran túráztam egyedül, mert így nem kellett mások tempó-

jához igazodni, és közvetlenül viszonyulhattam a környezethez. Eközben voltak misztikus élményeim is, amelyeket máig féltve őrzök magamban. Van erre egy csallóközi kifejezés: „gyöngyörgetem magamban” őket. Valóban, gyöngyszemek azok. Mostanára ezek a magányos kóborlások megszűntek, illetve rövid utakra szűkültek le. A kilenc-tíz órás túrákra már az unokaöcséimmal és a lányaimmal meg az élettársammal indulok el. Őket is sikerült rászoktatnom a hosszú barangolásokra. Megjegyzem, hogy a kisebbik lányom már nyolcéves korában megmászta velem a Magas-Tátra egyik legmeredekebb hágóját. És nagy pedagógiai sikerként könyvelhetem el, hogy a tanszéken is sikerült több diákot „elbolondítanom”, akikkel itthon a Kis-Kárpátokban csinálunk kisebb-nagyobb sétákat, és akikkel a Magas-Tátra néhány szép részét is megismertethettem.

Cs.G.: Ritkán, de mindig nagy súllyal mondasz véleményt aktuális kulturális-közéleti vagy társadalmi-politikai kérdésekben, és szavaidból az európaiság, a szabadelvűség és a nyitottság iránti elkötelezettséged cseng vissza. Ezek pedig mostanság, hogy finoman fogalmazzak, eléggé nem népszerű fogalmak. Látsz lehetőséget a változásra, vagy egy ideig még együtt kell élnünk a gátlástalan, kirekesztő, konzervatív és szemellenzős politikával?

Nos, abban nem vagyok biztos, hogy olyan nagy súlya lenne annak, amit mondok, leírok. Az igaz, hogy néha meglepő szituációkban, általam nem ismert emberek említik meg ezeket a megnyilatkozásokat, de ez csak az ember hiúságát csiklandozza. No de reagáljak arra, ami a kérdésben van. „Európaiság”: Abban a szerencsés helyzetben voltam az egyetemi tanulmányaim óta, hogy filozófiával és irodalommal foglalkozhattam. A filozófia – ahogyan azt definiálni lehet – tisztán európai találmány. Igaz ugyan, hogy mindig volt egy misztikus vonala is a racionális mellett, de az inkább az irodalmiságra építkezett, és a meghatározó a logikai koherenciára építő racionális gondolkodás volt. Amiben, ugye, van rendszerszerűség is. Ilyen szempontból például a buddhista eszmevilág teljesen más. Nagyon jelentős és fontos, de nem a görög filozófiai hagyományba tartozik. Az európai, és az abból kinövő más irodalmak egyik központi témája pedig a tragédia, amely csakis az időbe zárt (és a reinkarnáció lehetőségét kizáró) individuum alapdilemmáját fejezi ki: Itt és most kell választanom a lehetőségeim között, és nincs garancia a jó választásra. Nagyon rövidre zárva tehát nálam az európaiság elsősorban a racionalitást (annak minden hátulütőjével egyetemben) és az individuum kiemelt szerepét jelenti. „Szabadelvűség”: Amit manapság a legprimitívebb politikai szóhasználatban a „ballibsi” kifejezéssel illetnek. Pedig hát, ha ezek a kreatúrák, akik ilyen szavakat használnak, utána néznének a szabadelvűség szó eredetének és eszmetörténeti, politikatörténeti változásainak, akkor rájönnének, hogy – finoman szólva – szármáságokat beszélnek. A szabadelvűség (politikai filozófiai elvként), amelynek az ikerestvére a tolerancia, az újkori filozófia találmánya. Elég csak beleolvasni Locke műveibe. Ezt aztán a francia felvilágosodás gondolta végig – néha ad absurdum. De számomra ez a felvilágosodás („az ész százada”) hordozza mindazt, ami a modern ember mikéntje. És a fentebb említett kreatúráknak csak jelzem, hogy volt a magyar történelemnek is egy korszaka, amikor a meghatározó gondolkodók és politikusok a nemzeti liberalizmusra esküdtek. Számomra pedig a szabadelvűséget olyan alkotók jelentik, mint Diderot, A. France, vagy a jelenkorból M. Kundera. Ezek után, azt hiszem, a „nyitottságot” már nem kell jellemezni. Nagyon röviden, és persze kissé leegyszerűsítő-

en ez a másság elismerését, elfogadását és tiszteletét jelenti. Még rövidebben: ez a tolerancia lényege.

Vagyis, ha meg szoktam szólalni közügyekben, ezt akkor teszem, amikor úgy vélem és gondolom, hogy ezeket az értékeket valakik semmibe veszik, megalázzák, és ezeknek az értékeknek a hordozóit pedig meg akarják semmisíteni. Sajnos, az eluralkodó általános infantilizmus, butaság és csordaszellem ezeket az értékeket nem ismeri, sőt, nem ismertként gyűlöli. Nem tudja miért, de teszi. Gondolom, mindenki előtt ismert az az újszövetségi passzus, amikor Jézus a keresztfán – amikor gúnyolják és bántják – felsóhajt: Bocsásd meg nekik, atyám! Nem tudják, mit cselekszenek. Én Jézus példáját – most bocsánatot kérek minden hívőtől – nem azért tiszteltem és tartom nagyra, mert megalapozta a kereszténységet/keresztyénséget, hanem azért, mert ismerve és tudva az emberi nem esendőségét és köznapi kicsinységbe zártságát, megpróbálta felemelni az embert magához. Azokhoz az értékekhez, amelyeknek sok gyakorlati haszna nincs, de nélkülük megszűnünk emberek lenni.

Cs.G.: A Biblia azt mondja, gyümölcseiről ismerzik fel a jó meg a rossz. Zeman tanár úr temetésén a szertartás kezdete előtt az aktuális politikai mizériát illetően azt mondtad, a szándék a fontos, a szándék szabja meg az erkölcsi minőséget. Van ellentmondás e két felfogás között?

Persze hogy van. És ez az ellentmondás feloldhatatlan. Ugyanis más-más szempontból közelít ugyanahhoz a kérdéshez. És ugyanakkor mindkettőnek megvan a maga jelentése és jelentősége. A Biblia a konzekvenciákat helyezi előtérbe. Nem véletlenül. Hiszen azokat a tanítványokat kellett meggyőzni valamiről, akik korábban csak a közvetlen, köznapi életbe voltak bezárva, és a hasznosságot tartották szem előtt. Ilyen esetben fontosak azok az előírások, amelyek megszabják, hogy mit kell csinálni, illetve mitől kell tartózkodni a cselekvésben. Amit én akkor állítottam, abból indul ki, hogy értékesebb az a cselekvés, amelyik nem megszabott parancsolatokra épít, mert a parancsolatokban benne van a megszegésük esetére beígért büntetés is. Tehát, ha csak azért cselekszem a jót, mert akkor megjutalmaznak, akkor csak az eredményt, a hasznosságot tartom szemem előtt. Ha viszont a szándékomat a hasznosságon túli értékhez szabom, akkor az individualitásomat emelem magasabb polcra: személyiséggé válok. Persze, az ilyen deontológjáknak is megvan a maguk hátulütője. Mert az eszmények felmagasztalása az egyéni étellel szemben könnyen embertelenséghez vezethet. A német romantika egyik ritkábban emlegetett alakja, Hans Christian Grabbe szembesítette egymással művében a modernitás két irodalmi archetípusát, Don Juant és Faustot. Faust felrója Don Juannak, hogy milyen ember az, aki nem tör az emberfelettire, Don Juan pedig válaszol, hogy minek az emberfelettire, ha közben ember marad. Ez az alapdilemma: Ha nem törekszünk az emberfelettire – értsd: a transzcendens értékekre –, akkor elveszítjük ember mivoltunkat. Ha csak az emberfelettit tartjuk szem előtt, elvesz az ember.

Én ott, abban a beszélgetésben alighanem arra utaltam, hogy amikor elveszünk a kiszámíthatatlan és néha antihumánus manipulációk sűrűjében, akkor kell a tiszta szándékhoz nyúlnunk. Diderot-nak és Kantnak van egy közös gondolata: az erkölcsös cselekvés alapfeltétele, hogy a másikat nem tekintjük cselekvésünk tárgyának.

Cs.G.: Szerencsére több könyved is megvan nekünk, most egy ideig hiába kerestem őket, mire rájöttem, hogy nem a szlovákiai magyar irodalom polcain sorakoznak, hanem az irodalomtudományén. És most látom, az Arisztotelész esete Phyllisszel hátsó borítóján győzelemre emelt kézzel állsz egy sziklacsúcson. Ugyanolyan része az érdeklődésednek a tánc és a túra, mint a filozófia és az irodalom? Vagy mint a szerelem és a szerelemfilozófia? Tehát elválaszthatatlanok a sejtjeid szintjén?

Nézd! Mindig tartózkodtam azoktól az emberektől, akik saját magukat komolyan veszik. Mert nincs humorérzékük. Mert azt hiszik, hogy amit csinálnak, annak nincs párja. Abban a pillanatban, amikor valamiben elértem valamit, mindig relativizáltam is azt. Ennek a legkönnyebben járható útja az, hogy nem csak egy dolgot csinálsz. Nem vagy egy ügyű, mert akkor könnyen együgyűvé válhatsz. Amit már Hofiról mondtam: most filozófus vagyok, most irodalmár, most turista, most táncos, most szerelmes, most pedig az, aki a szerelemről elmélkedik. Hogy egyik kedves egyetemista koromi olvasmányom címét parafrazeáljam: ez mind én vagyok. Az maga a csoda és egy kozmikus véletlen, hogy mindennek ellenére, tehát hogy soha nem játszottam meg a filozófus szerepét, magyar filozófiatörténészként megkaptam a legnagyobb elérhető elismerést. Azt, hogy az MTA a tagjai közé emelt.

Cs.G.: Bevallom, legkedvesebb könyved a *Kétkedők breviáriuma*, ezt két évente újra olvasom, mert érdekelnek a világirodalommal kapcsolatos meglátásaid, élvezem a humorodat, és szeretek ilyen (jó értelemben vett) füveskönyveket olvasni. Elképzelhető, hogy lesz folytatása ennek a könyvednek – akár olvasói, akár kiadói noszogatásra?

Ritkán vagy egyáltalán nem szoktam noszogatásra írni. A „Breviárium” teljesen ösztönösen és szabadon született, és ugyanígy íródik a folytatása is. Ez az a szövegtípus, amely végig fog kísérni addig, amíg lesznek gondolataim, amelyek talán túllépik az egyéni fantáziálás határait, és meg tudnak szólítani másokat is. Nem mellékesen, ebben a könyvben kapcsolódik egymáshoz a filozófia és az irodalom abban a formájában, ahogyan azt az utolsó egyetemi oktatói éveimben próbáltam alkalmazni. Nem vagyok biztos abban, hogy a formalizmusnak és a strukturalizmusnak igaza van abban, hogy a szöveg specifikumai hordozzák az irodalmiságot. Ha hiányzik a szövegből a filozofikum – amelyet én az említett könyvemben próbálok kibogozni az irodalmi művekből –, akkor elvész a műnek az a funkciója, amelyről Kundera is beszél a regényről írt könyvében, mégpedig az, hogy a regény a modernitás emberének a metafizikája. A metafizikát abban a jelentésében értve, ahogyan azt Heidegger is próbálta értelmezni.

Cs.G.: Az általad is kedvelt és gyakran idézett Borges mondja (mondatja Pierre Ménardral): „Egy bölcseleti tan kezdetben a világmindenség valószínű leírása; múlnak az évek, s már csak egy fejezet – ha ugyan nem csak egy bekezdés vagy egy név – a filozófia történetében.” Egyetértesz ezzel a kitételrel, vagy vannak kivételes tanok is? (És akkor ezek után átadom a szót és a kérdés lehetőségét Mester Bélának.)

Ha pontosíthatok: Borges mondja ezt Pierre Ménard kapcsán. És ez az állítás teljesen pontosan beleillik azok közé az esszék közé, amelyeket Borges az időről írt. A szövegösszefüggés pedig, ahová ez beékelődik, azt tárgyazza, hogy végeredményben minden szellemi erőfeszítés és gyakorlat felesleges. Azért felesleges, mert az adott időben, amikor a tan keletkezik, valamilyen aktuális állapothoz kötődik, és ez az aktualitás tart-

ja fenn az érthetőségét és funkcióját. Csakhogy az aktualitás változik, előre halad az időben, a tan egyes tételei pedig időn kívülivé válnak. Azt meg Borges, mint filozófiailag művelt fő tudta, hogy az időben levő és az időnkívüli összekapcsolása maga a tiszta abszurditás. Ismeretes Tertullianus mondása: Credo quia absurdum. Minden hit beleütközik ebbe a dilemmába. Visszatérve a borges-i állításhoz: hogy egy bekezdés vagy egy név marad-e fenn egy tanból, az attól is függ, hogy a változó aktualitásnak szüksége van-e valamelyik tételre vagy névre, vagyis, hogy időbelivé teszi-e azt. De függ attól is – és ebben van ennek a gondolatnak a rejtett bája –, hogy akad-e az illető tannak olyan tétele, amelyik része a „mozgó halhatatlanságnak”, amelyről Anatole France mondott megfontolandó és – nem mellékes! – szép gondolatokat.

Mester Béla: Az interjú első felét azzal zártad, hogy Csanda Gábor kérdésére fölelevenítetted a „mozgó halhatatlanság” fogalmát általában a szellemi életben. Hogy látod, hogyan valósul ez meg saját filozófiatörténeti témáidban?

A „mozgó halhatatlanság” nem az én terminusom, csupán idéztem Anatole France-tól. Azért jutott eszembe, mert a Szlovák Tudományos Akadémia Filozófiai Intézetében első kutatási témám, amelyen hosszú időn keresztül dolgoztam, a szociális idő szerkezetének és történetének a filozófiai szempontú vizsgálata volt. (Erről bővebben váltottunk szót tíz évvel ezelőtti beszélgetésünkben, lásd: Mester Béla: A határvidék markáns bája. Mészáros András hatvanéves. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 12. évf. 2009/1. 127–138. p.). Ez az indíttatás sok tekintetben meghatározta későbbi szemléletemet is, ahogyan a különböző témák kapcsán például a transzcendencia vagy a társadalmi időiség kérdéseit tárgyalom. A leginkább kifejtett módon a szerelem-könyvemben jelenik meg ez a probléma. (Mészáros András: *A transzcendencia lehelete. A szerelem időisége*. Pozsony, Kalligram, 2001). Itt az emberi létezés három idősíkján vizsgálom a szerelem fenomenológiáját; ezek közül az első a tapasztalati jelen, ahogyan a köznapi tudat szintjén, a mindennapokban jelenik meg a szerelem, a második a kulturális hagyomány ideje, a harmadik pedig az a fogalmi váz, amelynek révén az előző kettő jelentést kap a transzcendenciában. Könyvem első részében először áttekintetem a szerelemre vonatkozó kultúrtörténeti, elsősorban filozófiai és szépirodalmi hagyományt; a második részben tértem rá a tapasztalati, a mindennapokban megnyilvánuló szerelem leírására, elsősorban annak időiségét szem előtt tartva – nem utolsósorban azt a szomorkás tapasztalatot, hogy ahogyan kezdete, úgy szinte mindig vége is van. A harmadik részben tárgyalom a szerelem olyan transzcendált, archetipikus alakjait, mint Pénélopé vagy Don Juan. Ezek a transzcendált alakok azonban maguk is változnak történetileg. Don Juan alakja, ahogyan először megjelenik, tipikus macsó, aki számára a nők csupán tárgyként léteznek, majd a romantika korában ez a viszony átalakul az abszolút nő, az örök asszonyi iránti vágyakozássá, hogy azután G. B. Shannál szinte letargikus alakká váljon, akit valójában nem érdekelnek a nők, pontosabban minden más érdekli a nőknél kívül. Mindez persze összefügg a szubjektum történeti hanyatlásával az egyik oldalon, másfelől azzal a folyamattal, hogy a nő tárgyából fokozatosan cselekvővé, esetenként a szerelmi kapcsolat domináns szereplőjévé válik.

M.B.: Köszönöm szépen, hogy megvilágítottad, hogyan értetted Anatole France gondolatát a mozgó halhatatlanságról. No, de hogyan nyilvánulhat ez meg a regionális filozó-

fiatörténetnek azokban a témáiban, amelyeket évtizedekig kutattál, és amelyek jelentős részében éppen neked köszönhetjük az egyes témák föltárását?

Ezen igazából még nem gondolkodtam, hiszen a fogalmat elsősorban az irodalomtörténetre alkalmaztam, legfőljebb az egyes irodalmi alkotásokkal közvetlen dialógusban lévő filozófiai művekre kiterjesztve. De, ha már ezt így fölveted, gondoljuk végig: lehet, hogy az említett három szint kimutatható a magyar filozófiatörténetben is. Az iskolafilozófia története lehet erre jó vizsgálati terep, ahol azt figyelhetjük meg, hogy a nagy európai eszmeáramlatok hogyan modifikálódnak helyben, főként a lokális intézményrendszer hatására. A legjobb példa, ahogyan a magyar Kant-vita (1792–1822) során a kantianizmus nálunk elsősorban erkölcsfilozófiává és értékfilozófiává válik. De említhetném a két nagy evangélikus líceum, az eperjesi és a pozsonyi különböző történetét, jellegét ugyanazon a felekezeti hagyományon belül. Az eperjesi iskolának monopóliuma volt a városban és a környéken – leszámítva a kassai jezsuita egyetem fennállásának rövid időszakát –, a pozsonyinak viszont a királyi akadémia jelentett konkurenciát, Bécs is közel esett, az erős pozsonyi német polgárság pedig eleve más társadalmi közeget jelentett. Emellett Pozsonyban az iskolai latin mellett háromnyelvű multikulturális környezettel kell számolnunk mind a városban, mind a líceumban: például a teológushallgatók az elméleti tárgyakat latinul hallgatták, de prédikációt írni és tartani már németül, szlovákul és magyarul tanultak, mint ahogyan párhuzamosan működtek a német, szlovák és magyar nyelvű önképzőkörök is. Ezt a környezetet is figyelembe kell vennie a filozófiatörténésznek, amikor leírja, hogy Eperjesen lényegében hosszú, töretlen kantianizmus van jelen, míg Pozsonyban jóval nyitottabbak az éppen aktuális újabb irányzatokra. A jelentősebb személyek mozgása is gyakorlatilag egyirányú a két város között: Greguss és Serédi Eperjesről költöztek, szinte menekültek Pozsonyba, kimondva-kimondatlanul a tágabbnak érzett szellemi lehetőségek kedvéért.

A hagyomány szerepe és az európai irányzatok helyi adaptációja más módon jelentkezik a katolikus filozófiában. Ezt a protestáns kulturális környezetből érkező filozófiatörténészek gyakran nehezen tudják értelmezni, de mindjárt feltűnik nekik a másféle hagyományozódási és adaptációs szerkezet. Ez nyilvánul meg az egyik korai magyar filozófiatörténet – ha jól emlékszem, Almási Balogh Pál 1835-ös munkája – terminushasználatában, amikor némileg degradáló módon az *eklektikus* irányzatok címszava alá sorolja be a legtöbb magyarországi katolikus teljesítményt.

Nem csupán lokálisan, iskolánként és városonként, hanem a 19. század fölemelkedő nemzeti kultúráiban is eltérően jelentkezik a nagy filozófiai trendek helyi adaptációjának a folyamata. A legjellemzőbb példa, hogy a magyar esetben a helyi diskurzushoz a főntebb már említett módon adaptált kantianizmus jelenti az alapot, bizonyos módosulásokkal szinte máig, az ugyanebben az időben kialakulni kezdő szlovák filozófiai gondolkodásban egészen más, a hegelianizmus felé tartó folyamat indul el.

M.B.: Ezzel át is ugrottunk egy későbbre tervezett kérdésre. Többször kifejtetted már, hogy a nemzeti és regionális iskolafilozófia-történet kutatásából kibontakozó trendek máig meghatározó elemek régióink működésének a megértésében. Egyszer még azzal is eljátszottál, hogy pusztán az egyház- és iskolatörténeti adatok alapján megjósoltad a szlovák választási eredményeket – és nem tévedtél többet, mint a közvélemény-kutatók. Most hogyan látod, hol vannak ennek a módszertannak a határai, és vajon ezek

az összefüggések mennyire tudatosak akár csak az értelmiségi közvéleményben. Ugyanezt az összefüggést a közelmúltban úgy fogalmaztam meg provokatívan, hogy a modern kelet-közép-európai nemzet filozófiai termék, legfőleg ez a történeti és teoretikus összefüggés nem tudatos a képviselőiben. (Szimbolikus véletlen, hogy tíz évvel ezelőtti beszélgetésünket éppen Modorban, a Štúr-szobornál fejeztük be. Igaz, hogy nem a szlovák gondolkodóról való megemlékezés szándéka, hanem a szobor mögötti cukrászda vezetett bennünket oda. Egyébként többször emlegetted, hogy Heller Ágnes is először ide kellett elkalauzolnod első szlovákiai látogatásai során. Ő azt a helyet kívánta meglátogatni, ahol a nagyanja tanított hosszú időn keresztül. Így érnek össze véletlenszerűen a nemzeti, a családi, a filozófiai és a kulináris emlékezet szálai.)

Erről Lanstyák István tanszéki nyelvész-kollégám koncepciója jut eszembe, amely szerint már mindenkor magába a nyelvbe vannak kódolva azok az ideológikus elemek, nyelvi ideológiák, amelyek meghatározzák identitásunkat. Ilyen messzire én nem merészkednék, én a kelet-közép-európai modern nemzeti identitások kialakulásának folyamatát saját filozófiatörténeti szempontból igyekeztem leírni. Egyik régebbi kötetemben (Mészáros András: *A marginalitás szelíd bája. Arcképek a reformkori magyar filozófiából*. Pozsony, Kalligram, 1994) tértem ki erre bővebben először, összefüggésben azzal, ahogyan a nemzeti nyelvű filozófia kialakul párhuzamosan a magyaroknál és a szlovákoknál, csak hogy az előbbi esetben erős intézményi háttérrel, míg a másodikban ennek híján, ennek az eltérő háttérnek minden következményével. Most a filozófiai hagyományok és a nemzeti identitások közötti kapcsolatot úgy látom, hogy rendre elindul egy-egy gondolatsor, amely nem futja ki magát, nincs vége, mert lezárja, más kontextusba helyezi a forradalom (1848-ban). Ennek következtében az említett petrifikálódott filozófiai gondolatmenetek őrződnek meg a nemzeti identitásokban az eredeti funkciótól és kontextustól eloldódva. Az a kérdés, hogy mit kezdünk ezekkel a megkövesedett, szinte kényszeresen ismételt gondolatmenetekkel; egyszerűen elfelejtjük eszmetörténeti múltunkat és új lapot kezdünk, vagy visszatérünk arra a pontra, ahol a (szlovák és magyar) gondolatmenetek megszakadtak, és megpróbáljuk tisztázni ezeket.

A legutóbbi politikai események azt mutatják, hogy a szlovák oldalon a felejtés és az újrakezdés stratégiája vált most dominánssá. Ugyanakkor hosszabb távon nem kerülhetjük ki a visszatérést a tisztázatlan problémákhoz. A valóságos visszatérés természetesen lehetetlen, hacsak nem gondolunk időutazásban, viszont a megkövesedett, ma is forgalomban lévő gondolati kiindulópontokat tisztázni kell. Csak úgy védekezhetünk a hagyományokkal való politikai visszaélések ellen, ha elvégezzük ezeknek a hagyományoknak a feltárását. Így válhat világossá például, hogy Štúr eszmevilága éppúgy nem azonos a Szlovák Nemzeti Pártéval, mint ahogyan Széchenyié sem a Fideszéval, hogy csak a legkézenfekvőbb toposzokat említsem.

M.B.: Érdekes, hogy éppen A marginalitás szelíd bája című kötetedre hivatkoztál vissza, amely tíz évvel ezelőtti beszélgetésünk címét is ihlette. No, de a válaszból kimaradt, hogy szerinted a filozófiatörténeti, eszmetörténeti hagyomány és a mai nemzeti, politikai identitások kapcsolata szerinted mennyire tudatos a mai közvéleményben.

Ha a politika felszínét nézzük, ami a már említett választási jóslást illeti, nyilván elmosódtak a hatásmechanizmusok, nem lehet pontosan beazonosítani, hogy melyik

választási magatartás éppen melyik hagyományból ered, de azért látszanak jellegzetes regionális különbségek. Az ideológiák és vallási hagyományok összerosódására a leginkább extrém példa a turulos kopjafát felszentelő katolikus pap egyre megszokottabb alakja, („természetesen” a református lelkészek is rendszeresen megáldanak hasonló objektumokat). A politikai magatartás regionális különbségeit legszembetűnőbb módon a Felső-Nyitra-vidéken, például Tapolcsányban tapasztaltam választások hosszú során keresztül; mind a kommunisták, mind a szlovák nacionalisták egyik fő bázisa ez a vidék. Ennek a két, első pillantásra egymást kizáró politikai opciónak a regionális találkozása elgondolkodtató, további vizsgálatra érdemes jelenség.

M.B.: És a szűkebb filozófiatörténeti szakmában mennyire tudatosak ezek az összefüggések, hogyan gondolnak saját szakterületük kontextusára?

Egész Szlovákiában talán öten vagyunk a helyi hagyományok kutatására, de ezek közül talán csak ketten képviseljük Tibor Pichlerrel, az Akadémia Filozófiai Intézetének nyugalmazott igazgatójával a kelet-közép-európai összehasonlító szemléletet. Ennek természetesen egyszerű nyelvi okai is vannak, hiszen a szlovákon és a németen kívül magyarul is el kell tudni olvasni a forrásokat ahhoz, hogy alapja legyen az összehasonlításnak. Pedig eredetileg a pozsonyi Filozófiai Intézetet éppen a helyi filozófiai hagyomány kutatására alapították. Születtek is érdemleges eredmények, bár a kollégák már a kezdet kezdetén beleütköztek azokba a problémákba, amit a kötelező marxista keret jelentett módszertani szempontból, Münzöt és Várossovát többször meg is támadták emiatt a hivatalosság oldaláról. Nemzedékünkéből megemlíteném még Vladimir Bakoš munkássága, akivel szinte semmilyen szakmai kérdésben nem értettem egyet – néhány évvel ezelőtt hunyt el –, de kétségtelenül volt egy következetesen végiggondolt saját koncepciója a szlovák filozófia narratívájáról.

Hosszú előkészítő munkák és a már említett módszertani és ideológiai problémákkal való küzdelem után került sor a nyolcvanas évek fellángolására, így jelent meg az évtized végére a szlovák filozófia történetének első kötete (Ján Bodnár [ed.]: *Dejiny filozofického myslenia na Slovensku*. I. Bratislava, VEDA, 1987). Ez az első szintéziskísérlet nem oldotta meg a módszertani problémákat, bár szerzői ezeket tudatosították munkásságuk során. Mai szemmel a legfeltűnőbb, szinte már komikus hatású az a megjegyzés, amelyben a szerkesztők kifejezik azt a dilemmájukat, hogy vajon tárgyalható-e a szlovák filozófiatörténet keretein belül az a Ján Horárik, aki „külföldön” (Pesten) fejtette ki a tevékenységét. Ezek mellett a megörökölt és megoldatlanul maradt módszertani problémák mellett a kötet kétségtelen eredménye, hogy összegyűjtötte a lehetséges filozófiatörténeti anyag zömét és elvégezte a filológiai munka alapjait. A kilencvenes években még kijött a második kötet (*Dejiny filozofie na Slovensku v XX. storočí*. Bratislava, 1998), amely a huszadik századi fejleményeket taglalta. A metodológiai problémákat ez a kötet sem oldotta meg, inkább megkerülte azzal, hogy az egységes narratíva igényét feladva az egyes részterületekről szóló önálló tanulmányokat fűztek kötetbe a szerkesztők.

Azóta viszont ez a filozófiatörténeti érdeklődés sajnos szinte elhalt. Korábban, egy kutatási pályázat előzetes egyeztetései során már szóba került közöttünk, hogy pillanatnyilag nem tudok egyetlen olyan doktoranduszt vagy fiatal kutatót státusban lévő kollégát sem ajánlani egy reménybeli együttműködésre, akinek a hazai filozófiatörténet

kutatása lenne a szakterülete; sőt, aki ilyen témákkal kezdte a kutatói pályáját, az is felhagyott vele. Úgy tűnik, jelenleg nincs Szlovákiában érdemi utánpótlás; abban lehet még bízni, hogy a pozsonyi filozófia tanszék hazai hagyománnyal foglalkozó oktatója, Erika Lalíková idővel kineveli a téma kutatóinak újabb nemzedékét. (Ő egyébként nem olvas magyarul, noha fontosnak tartja a szlovák–magyar összehasonlítást. Ezt úgy oldja meg, hogy rendszeresen hivatkozza a magyar ajkú filozófiatörténészek szlovákul megjelent munkáit, persze állításaikat kritikailag megítélni már nem tudja, ezért kénytelen mindent készpénznek véve támaszkodni rájuk. A szakterület kutatói bázisának főtebb említett beszűkülése következtében a korábbiakban leírt halmaznak hovatóvább kizárólag én vagyok az egyetlen eleme.)

M.B.: Amikor a te bemutatásodra kerül sor, nem kerülhet meg a filozófia és az irodalom kapcsolatának a kérdése. Az interjú első felében említetted, hogy a hosszú időn keresztül egyetlen filozófia–magyar szakos évfolyamból egyedül te végeztél el a filozófia szakot is; később pedig, az időiség és a szerelemfilozófiai könyv kapcsán többször is összekapcsolódott a beszélgetésben filozófiatörténeti és irodalomtudósi tevékenységed. Hogyan látod tehát a filozófia és az irodalomtudomány kapcsolatát kutatói és egyetemi oktatói tapasztalataid alapján?

Az irodalomtudomány általában ráhagyatkozik egy-két, mindenkor szelektíven, néha pedig eléggé esetleges módon kiválasztott filozófiai hagyományra, többnyire különösebb kritika nélkül, más filozófiai irányzatokra érzéketlenül, legalábbis közömbösen viszonyulva. Számomra ez a viszony éppen fordítva jelent meg. Ahogyan már korábban szó esett róla, főleg pályám kezdetén oktattam az egyetemen filozófiát, majd hosszú filozófiatörténeti kutatómunka után tanítottam újra főállásban az egyetemen, de már irodalomtudományi tárgyakat. Ebben az időben már az egész bölcsészkaron megszűntek a kötelező filozófiai kurzusok, így az merült föl pedagógiai problémaként, hogy a tanult/tanított irodalomtudományi elméletek filozófiai hátterét megvilágítsam a hallgatók és nem utolsósorban saját magam számára; és így az elméleti tartalmakat visszkapcsoljam az irodalomból filozófiai forrásvidékükhöz.

M.B.: Térjünk vissza a nemzeti filozófiák összehasonlító történeti vizsgálatának a kérdésére, amelyből egy kelet-közép-európai regionális filozófiatörténet felé tájékozódta az utóbbi időben úgy, hogy ismét csak irodalomtudományi elméleti kifejezést, a poszt-kolonializmust használod keretként. Hogyan látod most: kijön/kijöhet ebből hosszabb távon egy ezen az alapon álló önálló narratíva? És ha igen, hogyan? (Az erre irányuló kutatásaid kezdetét jelentő könyvet megírtad magyar és szlovák változatban is. Lásd: Mészáros András: Széttartó párhuzamok. Esettanulmányok a magyar filozófia történetéről. Pozsony, Kalligram, 2014; Ondrej Mészáros: Súčasnosť nesúčasného. Prieniky slovenskej a maďarskej filozofie v 19. storočí. Bratislava, VEDA, 2018.)

Amit a magyar nyelvű könyvemben írtam, azon azóta némileg módosítottam, most azt tartom mérvadónak, amit az MTA külső tagjaként tartott akadémiai székfoglalómban elmondtam. Az eredeti koncepcióból azonban legalább egy elemet, a G. Ch. Spivaktól származó fogalom, a *szubaltern* kategóriáját fenntartom. A „szubaltern” az a közvetítő, aki a kapcsolatot jelenti a kolonizáló és a kolonizált kultúra és intézményrendszer között, és adaptálja, modifikálja a centrumból hozott eszmerendszere-

ket a periférián, fél-periférián. Ez a szerepmóddel jól alkalmazható az iskolafilozófia történetében, azon belül is főként a protestáns peregrinusok további működésére. Az ő művük például a magyar Kant-vita során az a hangsúlyeltolódás Kant filozófiáján belül, ami immár két évszázadra jellemzőjévé vált a magyarországi Kant-olvasatokra. (Erről korábban már bővebben váltottunk szót.) Itt az az igazán izgalmas helyzet a filozófiatörténész számára, amikor kétféle kolonializáló hatás ütközik a hazai terepen: A Kant-vita fő vonulata, Rozgonyi József és Márton István ellentéte jól elbeszélhető ebben a keretben; Rozgonyi az Utrechtdben és Oxfordban tanult *common sense*-filozófiát, Márton a göttingeni kantianizmust kívánja meghonosítani. Kimutathatóan úgy érvelnek, hogy tisztában vannak mind egymás eltérő európai háttérével, mind azzal a hazai szellemi és intézményes háttérrel, amelyben megszólalnak. Végeredményként olyan diskurzus jön létre, amely jelentősen eltér a nyugat-európai mintáktól.

M.B.: Jól illeszkedik ehhez a leíráshoz a vita utolsó szakasza, amikor Rozgonyi kapcsolatot keres a göttingeni anti-kantiánus Ernst Schulzéval. Schulze szkeptikus és önmaga common sense-alapú Kant-ellenessége között valójában nem sok kapcsolat van, de az adott diskurzusban nagyobb súllyal esett latba, hogy Rozgonyi felmutathassa: Márton hivatkozási alapja, a göttingeni egyetem időközben elveszett a kantianizmus számára.

Igen, ez valószínűleg jó, továbbgondolandó példa filozófiatörténetünkben. Ez is aláhúzza annak a módszertani elvnek a jelentőségét, hogy mindig meg kell vizsgálni a személyeket, az életrajzokat és ezzel együtt megnyilatkozásaik intézményes és kulturális kontextusát az eszmék lecsupaszított hatástörténete mellett. Utóbbi a vita összefüggéseinek rekonstrukciója nélkül könnyen jelentés nélküli adattömeggé válhat.

A szóban forgó értelmezési keret azonban a filozófia mellett alkalmas a társadalmi és a politikai élet más jelenségeinek az értelmezésére is. Így például a magyar kormányzat és a határon túli magyarok intézményrendszerének kapcsolata is jól leírható az utóbbi időben a kolonializáció fogalmával. Aktuális példa, hogy az ideai gombaszögi táborban azért nem lehetett megtartani a Pátria Rádió kerekasztal-beszélgetését az MTA helyzetéről az Akadémiai Dolgozók Fóruma részvételével, mert a magyarországi hivatalosságok jelen voltak a táborban. Hiszen ők pénzelik a tábor, és cserébe nyilván megvannak a politikai elvárásai. Két nappal később már egy másfajta szervezésben és a közvetlen ellenőrzés nélkül csaknem ugyanabban a személyi felállásban ez a beszélgetés megvalósult. Sapiienti sat!

M.B.: Belemerültünk az – egyébként fontos és aktuális – bel- és külmagyar kérdésekbe, és megfeledeztünk az eredeti kérdésről: hogyan alkotható meg posztkolonialista alapon a kelet-közép-európai filozófiatörténet narratívája.

Jelenleg valóban szinte csak egymás mellé helyezett nemzeti narratívák vannak, némi bilaterális összehasonlításokkal, amire az utóbbi években magam is törekedtem. Ezekből a kezdeményekből idővel, együttműködéssel és kellő kutatói érdeklődéssel kibontakozhat egy összefüggő, elbeszélhető, de mindenképpen igen színes narratíva. Ennek eleme lehet például a cseh–osztrák szimbiózis leírása, amelyből a többi régióbéli nemzethez képest meglepően későn válik ki az önálló cseh filozófia; a protestáns alapon működő cseh–szlovák közeledés története mint két nyelviileg közel álló, de filozófiai hagyományait tekintve alapjában eltérő kultúra közötti viszony értelmezése. A szlovák–magyar kapcsó-

latokról és viszonyról már részletesebben beszéltünk. De még nem szóltunk a lengyelekről, baltiakról és a horvátokról, vagy a német nyelvű filozófiáról lényegében csak a két világháború között leváló szlovénokról. Az is bizonytalan, hogy a keleti ortodox háttérű nemzeti kultúrák, a Balkán és Kelet-Európa modern kori bölcselettörténetét mennyire kell ebben a keretben tárgyalni, illetve mennyire képeznek külön történetet. Megbeszélni való probléma és fölépítendő elbeszélés tehát elég van, de egyelőre úgy látom, hogy ezek mind elhelyezhetők a posztkolonialista elmélet valamely továbbfejlesztett változatában. Természetesen, itt a valamikori Monarchia-beli helyzetről beszélünk.

M.B.: Tíz évvel ezelőtti beszélgetésünket azzal fejeztük be, hogy a szlovák nyelven, szlovák közönség számára írott magyar filozófiatörténeti monográfiáról kérdeztelek, amelyet akkor kezdtlél írni (Ondrej Mészáros: Dejiny maďarskej filozofie. Bratislava, VEDA, 2013). Azóta a monográfiát megírtad, és megjelenése óta eltelt már annyi év, hogy megítélhető legyen a hatástörténete.

Megjelent róla néhány recenzió, a legjelentősebbek Brűnnben és a *Filozófiában*, bekerült az oktatásba is, legalábbis a pozsonyi egyetemen. Fontosabbak azonban számomra a személyes reflexiók, ezek közül kiemelendő az egyik kiadói lektor, az azóta már elhunyt Zigo professzor véleménye, aki magáévá tette azt a koncepciót, hogy az önálló szlovák filozófia története a huszadik századdal kezdődik. A könyvvel tudatosítani akartam a szlovák közegben, hogy a magyar és a szlovák filozófia hosszú korszakokon keresztül nem létezik külön entitásként. Egyébként is hosszú ideje a szlovák-magyar kulturális közvetítésen dolgozom, különböző területeken. A kötetnek módszertani hatása volt, de az igazi kritikai recepció hiányzik. Be kell látnunk, hogy ennek a kutatási területnek a befogadói közege szegényes; gyakran ütközöm abba a problémába, hogy amit írok, azt a szlovák szakmai közeg elfogadja, de nemigen van, aki kellő hozzáértéssel meg tudja ítélni, vagy akivel kellő kölcsönös hozzáértés alapján érdemi szakmai vitát tudnék folytatni. A személyes reflexiókból még egy érdekes dolog derült ki: a szlovák kollégákat (magát Zigo professzort is) meglepte, néha egyenesen sokkolta az egyetemes filozófia néhány ismert alakjának (például Polányinak vagy Lakatosnak) a magyar származása, ami az én könyvemből derült ki a számukra.

M.B.: A szlovák-magyar filozófiai kapcsolatok történetéről meg kell említeni, hogy tíz évvel ezelőtti beszélgetésünk másik záró gondolata a Filozofia akkor készülő magyar tematikus száma. Tíz év után most vált aktuálissá a következő magyar szám, amelyet a korábbihoz hasonlóan szintén te kezdeményeztlél. Az idők jele, hogy a jövő év elejére tervezett bemutatkozás zömében angolul történik majd meg (te írsz majd hozzá szlovák nyelvű bevezetőt). Szinte nem is tartjuk már furcsának, hogy szlovák-magyar viszonylatban (is) az angol a közvetítőnyelv. Mik a tapasztalatok az angol publikációs nyelv bevezetésével a Filozofiánál? (A Magyar Filozófiai Szemlénél a Filozófiával közel egy időben jelent meg a világnyelveken való publikálás lehetősége, de mi más koncepciót követünk; tisztán magyar és tisztán idegen nyelvű lapszámokat adunk ki.)

Határozottan bővült és nemzetközivé vált az olvasói és szerzői kör, bár ezzel együtt, ahogyan tulajdonképpen számítani is lehetett rá, időről időre jelentkeznek a publikációs nehézségekkel küzdő, kevésbé felkészült és tehetséges szerzők is a kézírataikkal, így a szerkesztőség és a felkért bírálók dolga is megszaporodott és bonyolultabbá vált.

M.B.: Három évvel ezelőtt lettél az MTA külső tagja. Abban az időben, amikor még nem látszottak a mai Akadémia körüli zajgások előjelei, viszont már határozottan megfogalmazódott az az igény, hogy a külső tagok ne csupán egyfajta kitüntetésnek tekintsék tagságukat, hanem valamilyen formában érdemben is részt vegyenek az MTA munkájában. Mik az ezzel kapcsolatos tapasztalataid abban az időben, amikor nehéz idők járnak az Akadémia környékén.

Már a jelölési folyamatban is lehetett érezni, hogy a külső tagság aktívabb szerepet jelent majd, mint korábban. Az egyik első külső tag voltam a II. Osztályon (filozófia és történettudomány) belül, aki székfoglaló előadást tartott. Ez fontossá vált azután saját személyes történetem szempontjából is; először ódzkodtam tőle, ma már úgy gondolom, hogy bőven megérte az izgalmat. Szakmai visszajelzést is kaptam, és őszintén átéreztem, komolyan vettem az Akadémia presztízsét és azt az elismerést, amit külső taggá választásom jelent. Az Akadémiának a közvélemény előtti tekintélyét mindjárt a székfoglaló előadásom napján személyesen is megtapasztaltam. Még aznap este elmentünk ugyanis vacsorázni az öcsémmel, Árpáddal a pesti belvárosba, ahol az öcsém eldicsekedett a pincérnek, hogy éppen a bátyja akadémiai székfoglalóját ünnepeljük. A pincér, egyébként Pesten szerencsét próbáló borsodi cigányfiú, visszakérdezett: „MTA vagy MMA?” A válaszra – tudniillik, hogy MTA – így reagált: – No, akkor gratulálok!

Azóta bekapcsolódtam az Akadémia életébe abban az időszakban, amely hamarosan az MTA története legnehezebb korszakának bizonyult. A legutóbbi osztályülés, amin részt vettem, nagyon komoly hangvételű volt. Itt már olyan felszólalások hangzottak el, amelyek vélelmezték, hogy a kormány nem áll meg a kutatóintézeti hálózat lerohanásánál, hanem előbb-utóbb ráteszi a kezét az Akadémiára mint köztestületre is. (Mellékesen jegyzem meg, hogy az Osztály állásfoglalása közben már megjelent az MTA honlapján.) Az akadémiai külső tagságomból is ered, hogy közben én lettem a Szlovákiai Magyar Akadémiai Tanács (SZMAT) soros elnöke. Mind külső tagként, mind SZMAT-elnökként úgy gondolom, hogy kötelességem megnyilvánulni ebben a helyzetben, amelyet a kormány részéről nyugodtan minősíthetünk kulturális nemzetárulásnak. Lehet patetikusnak, romantikus 19. századi gondolatnak tartani, de tényleg úgy gondolom, hogy annak, aki az MTA rendes, levelező vagy külső tagja, kötelessége kiállni az MTA mellett, noha jól tudom, hogy vannak a magyarországi és a külső tagok között is olyanok, akik ezt nem így gondolják, illetve anyagi és egyéb megfontolásokból nem merik vállalni a kiállást.

Véletlennek tűnik, de utólag különös előérzetnek bizonyult, hogy SZMAT-elnökként szorgalmaztam: először a *tudományetika* kérdéseiről tartunk konferenciát (ez már tavaly megvalósult), majd az *áltudományok* legyenek a következő téma (erre idén novemberben, Nyitrán kerül majd sor). Utólag bebizonyosodott, hogy ezek a témák még aktuálisabbak és fontosabbak, mint ahogyan akkor gondoltuk, amikor elterveztük a programot.

M.B.: Hetvenedik születésnapon, amikor a jövőt firtatják, legfőljebb a kertészkedésről és az unokákról esik szó. Téged ismervé azonban lehetetlennek tartom, hogy ne lennének akár hosszabb távú szakmai terveid, holott tudom, hogy az e tekintetben a magyarországiakhoz hasonló törvények szerint most kerül a sor végleges nyugdíjazásodra.

Körülbelül négy folyóméternyi jegyzetem és levelezésem van otthon mappákban, többé-kevésbé rendezve. Ennek a feldolgozása beletelik egy-két évbe. Most úgy látom, hogy ebben az anyagban benne van egy könyv lehetősége, legyen a munkacíme kérdés formájában megfogalmazva: *Hogyan alakultak a nézeteim?* Csábítónak tűnik Füst Milán híres műve címének kérdésben megfogalmazott parafrázisa is: *Ez mind én voltam?* Ezután, részben ezzel párhuzamosan szeretném a székfoglalóban vázlatosan kifejezett elgondolást bővebben kifejteni. Ezt részben már el is kezdtem megfogalmazni a *Széttartó párhuzamok* szlovák verziójában.

A legfontosabb dédelgetett tervem azonban, amelynek azonban egyelőre semmi realitása nincsen a jelen körülmények között, a következő: Arról van szó, hogy a magyar filozófiatörténet-írás évszázados hagyományainak a tanulságaira és különösen az utóbbi évtizedek kutatási eredményeire támaszkodva meg kellene írunk egy néhány fős kutatócsoporttal a magyar filozófia részletes történetét, nevezhetjük akár a magyar filozófiatörténet akadémiai kézikönyvének is. A leglényegesebb, hogy közös kutatási metodológiában és egyfajta, mindenki által vállalható narratívában sikerüljön meg egyeznünk. Erre mindenképpen időt kell szánni, rendszeresen összegyűlni, vitatkozni, eszmét cserélni; hiszen az egész mai beszélgetésünkben is rendre az eddigi kutatások megoldatlan módszertani problémáiba ütköztünk.

Ebben a képzeletbeli filozófiatörténetben persze megadnánk a régiségnek, a középkori hagyománynak a rangját, de a magyar filozófiatörténet nagy elbeszélése valójában a kora modern, 16–17. századi iskolarendszerrel és az abban tanított iskolafilozófiával kezdődne. Megmaradnának benne a régi narratívák elemei, ha másképpen nem, akkor abban a formában, hogy reflektálunk rájuk, és tájékoztatjuk az olvasót, hogy mikor melyik szerzőt, iskolát vagy irányzatot milyen háttérrel minősítettek a korábbi filozófiatörténetekben így vagy úgy. Ma sem lehet eltekinteni a katolikus és protestáns narratívák, vagy a hegelianus eredetű, fejlődéselvű elbeszélések hatásáról.

Mindezt négyen-ötten meg tudnánk csinálni három-négy év alatt (sokkal több jelentékeny, megfelelő tapasztalattal és előzetes eredményekkel rendelkező kutató nincs is a magyar tudományos közösségben). Természetesen ennek az a feltétele, hogy ne mellékfoglalkozásban, hobbiból foglalkozzunk a dologgal, hanem ez legyen ebben az időben a fő foglalkozásunk. Szinte csak tréfából elkészítettem a kutatási program virtuális költségvetését. Ez magában foglalná a munkálatokban részt vevők fizetését és a kutatásokkal együtt járó kiadások fedezését is. Úgy számolom, hogy 200–250 ezer euróból kijönne, ami persze első hallásra nagy összeg, ám tekintve, hogy négy évről van szó, és összehasonlítva a térség intézmény-fenntartási költségeivel ezen a tudományterületen, már csak aprópénznek tűnik.

Ha van értelme nemzeti ügyekről beszélni a tudományban, akkor ez igazán az; mégis van egy olyan érzésem, hogy a mai Magyarországon belátható időn belül erre valahog nem jut majd pénz. De én fatalista optimista vagyok.

Csanda Gábor–Mester Béla

Acta Ethnologica Danubiana

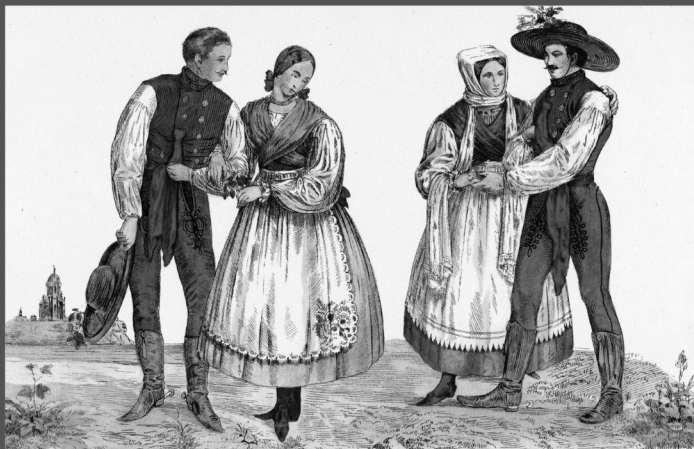
20

Az Etnológiai Központ Évkönyve

Ročenka Výskumného centra európskej etnológie

Jahrbuch des Forschungszentrums für Europäische Ethnologie

2018

Fórum Kisebbségkutató Intézet
Etnológiai Központ

Maurice Halbwachs: Az emlékezet társadalmi keretei, ford. Sujtó László. Budapest, Atlantisz, 2018, 375 p.

Az emlékezet kutatása napjainkban sok irányba nyitott: orvosok, pszichológusok, történészek, szociológusok, régészek, kulturológusok és irodalmárok közös terepe. Az egyéni és közösségi sorsok metszéspontjain kialakult huszadik századi történelmi traumák, a műtfeldolgozás társadalmi és politikai igénye, az utolsó holokausztúlélők fokozatos eltűnése, életeseményeink vizuális dokumentációjának fokozott előtérbe kerülése felerősítette az emlékezet működése, az emlékek megragadhatósága iránti érdeklődést.

Az utóbbi években magyarul is sorra jelennek meg az Assmann házaspár, a német emlékezetkultúrát kutató Aleida és az egyiptológus Jan Assmann írásai. Jan Assmann *A kulturális emlékezet* című nagy hatású könyvében hívta fel a figyelmet a francia pszichológus-szociológusnak, Maurice Halbwachsnak az 1920-as években kialakított kollektív emlékezet (*mémoire collective*) fogalmára. A náci koncentrációs táborban elhunyt Halbwachs Bergson tanítványa volt, de ő tanára szubjektívizmusával szemben az emlékezetet társadalmi jelenségként fogta fel. Halbwachs alapozó műve, az 1925-ben kiadott *Les cadres sociaux de la mémoire* immár magyarul is olvasható az Atlantisz Kiadó Mesteriskola sorozatában.

Halbwachs alaptétele, hogy társadalmi közegben teszünk szert emlékekre, s „akkor emlékezünk, amikor mások emlékezésre készítetnek”. Műve hét fejezetre oszlik. Az elsőben az álom és az emlékezés kapcsolatát vizsgálja. Álmainkban gyakran látunk olyan képeket, amelyek az emlékekre hasonlítanak, mégsem mondhatjuk, hogy ilyenkor az elme elraktározta múltbeli képek tiszta felbukkanásairól van szó. Az álom során éppen azok a fogódzók hiányoznak, amelyek az éber emlékezés során rendelkezésünkre állnak: olyankor ugyanis csak önmagunkra támaszkodhatunk, nem meríthetünk a többiek emlékeiből vagy a tágabb társadalmi emlékezetből. Álom és emlékezet között rendkívül nagy a különbség:

az egyiket Halbwachs egy összedobált kőrákáshoz, a másikat egy acélszerkezetre felhúzott épülethez hasonlítja.

A második, a nyelv és emlékezet viszonyát taglaló fejezet azokból az állapotokból indul ki, amelyek során a nyelvi kifejezőkészség sérül. Ilyen az álom, melynek eseményei és képsorai Halbwachs szerint a belső nyelv rendezetlenségéből adódóan lesznek összefüggéstelené. Hipotézise szerint „az alvó emberek folyamatos belső beszédet folytatnak”. Álmunkban nemcsak az időhöz való viszonyunk alakul át (a jelenben érezzük magunkat, de ez a jelen egy képzeletbeli idősík), hanem a nyelvhez való viszonyunk is (miközben azt hisszük, értelmes szavakat mondunk, sok tekintetben a beszédhibásokhoz vagy a beszélni nem tudókhoz válunk hasonlóvá). Az álmodó ember egyébként is számos olyan jelenséget produkál, amelyek ébrenlét során abnormálisnak vagy betegesnek számítának. Egyedül az alvó ember álmában is megőrződött éntudata köti össze a látszólag összefüggéstelen álombeli történéseket, látványokat.

A nyelv és emlékezet kapcsán vizsgált másik sérült állapot az afázia. Halbwachs az első világháború sérültjeinek tapasztalataiból indul ki, s megállapítja, hogy az afáziasoknak nem az emlékeik hiányoznak, hanem azok a keretek, amelyekben elhelyeznék őket. A háborús afáziasok gyakran szenvedtek tájékozódási zavarokban is, s egyszerű utasítások végrehajtásával is gondjaik voltak. Halbwachs szerint ez abból adódik, hogy nem tudják magukat beleképzelni az utasítást kiadó szerepébe, nem képesek nézőpontcserére, mivel önmagukról sem rendelkeznek világos képzetel. Az emlékezet tere az álom és az afázia során szűkül be leginkább, s ez az emlékek verbális kifejezhetőségével is összefügg.

A múlt rekonstruálása című fejezet arra mutat rá, hogy a tökéletes rekonstrukció lehetetlen, egy-egy felidézett emlékkép a jelen keretei közé illeszkedik (pl. egy felnőtt úgy meséli gyerekkori emlékeit, hogy öntudatlanul egy kicsit erőszakot tesz rajtuk, hogy a jelen nézőpontjából mutatkozzanak). Ebből adódik, hogy ha felnőttként újra elolvassuk azt a könyvet, amely gyerekkorunkban a kedvencünk volt, most más dolgokra fogunk figyelni benne, nem ugyanazt az olvasmányélményt kapjuk. Ugyanarra a tárgyra ugyanis irányulhat a figyelmünk más-más nézőpontokból, vetül-

het rá más-más fény. Ez a gyerek és a felnőtt világlátásával, érdeklődési körével is összefügg: a gyermeket a természeti jelenségek sokkal jobban érdeklik, mint a társadalmiak, a gyermek az egyes társadalmi osztályok vagy foglalkozások képviselőit is úgy nézi, mint különös állatfajokat. Halbwachs Rousseau-t idézi ezzel kapcsolatban, aki szerint a gyerek kis vadember, illetve Anatole France-ot, aki szellemesen állapította meg, hogy ha letűnt korokat akarunk visszaidézni, „a nehézség nem abból adódik, amit tudnunk kellene, hanem abból, amit nem kellene tudnunk”.

Ahhoz tehát, hogy eredeti formában rekonstruálni tudjunk egy emlékképet, el kellene felejtenünk mindazt, amit azóta a világról megtanultunk. Ez tiszta formában sosem valósul meg, az emlékezetre mindig rárakódnak a későbbi rétegek: Halbwachs hasonlata szerint olyanok az emlékeink, mint a római házakba beépített, régebben más épületek alapanyagául szolgáló kövek. A múlt rekonstrukcióját segíti a keretek visszaidézése, ezért tudnak az idősek sokszor jobban felidézni egy-egy múltbeli eseményt, mert ők az aktív, napi munkával jobban lekötött felnőttekkel szemben hamarabb megtehetik, hogy nosztalgikus álmvilágukba vonuljanak vissza, a jelen kereteiről megfeledkezve. Az emlékezés mértéke nem az időbeli távolságtól függ, hiszen át is ugorhatunk több idősíkot, nem kell egyik emléktől a másikhoz átlépve, sorban visszahaladnunk az időben.

Az emlékezés három fázisa közül (felbukkanás, felismerés, lokalizálás) ez utóbbinak vannak társadalmi vetületei, ezért ezzel, illetve a lokalizálás csoportfüggőségével foglalkozik Halbwachs egy külön fejezetben. Meglepő az a tézise, mely szerint ha az ember magányosan élne, nemcsak lokalizálni nem akarná az emlékeit, hanem fel sem ismerné őket. A lokalizálás során számos, az emlékezetből kitörő elem kiegészíthető, ahogy olvasás során sem kell minden egyes betűt megfigyelnünk ahhoz, hogy összerakódjon egy-egy gondolat. Egy emléki Halbwachs szerint „akkor válik érthetővé, ha a megfelelő csoport gondolatvilágában helyezzük el”.

Ebből kiindulva három további fejezet három különböző csoport – a család, a vallási közösségek és a társadalmi osztályok –

viszonylatában tárgyalja az emlékezetet. Valamennyi csoport esetében az összetartás és a folyamatosság biztosítása a cél, ehhez a közös emlékek és a jelenségek hasonló nézőpontú értelmezései szükségesek. A családi emlékezet kapcsán az elemzés fókuszában az ókori római familia áll, melybe a mai értelemben vett családtagokon kívül a rabszolgák is beletartoztak. A házi vallásgyakorlást Rómában nem szabályozta semmilyen rendelet, a pater familias egyben pap is volt, s a családi vallás fontos elemét képezte a holtak kultusza, akik istenné válva egy-egy konkrét családhoz tartoztak (csak az adott család tagjai hívhatták segítségül őket). A család, hangsúlyozza Halbwachs, egy szemléletmódot ad, mely tulajdonképpen formát biztosít az élmények és tapasztalatok számára.

A kollektív emlékezet hordozói a vallások is: fontos elemeik, a rítusok „egy vallási emlék felidézésére szolgálnak”. Halbwachs egy-egy vallási átmenetnek, egy-egy új vallás elfogadatasának példáján keresztül mutatja be a kollektív emlékezet elemeinek keveredését. A rítusokban gyakran mutatkoznak az ellentétek feloldását jelző kompromisszumok. Az ókori görögök olümposzi vallása például számos khtonikus elemet is magába olvasztott, s ez megmutatkozott egyes ünnepek lefolyásában is. Dionüszosz vidám tavaszi ünnepének, az Anthesztériának volt olyan része is, amely a halottak megidézését, az alvilági szellemek kiengesztelését szolgálta, s valószínűleg itt két ünnep egymásba mosódásáról van szó. A régi rítusok egy részét meg kellett tartani ahhoz, hogy az egyszerű hívők is elfogadják az újításokat. Hasonló a helyzet a számos régi elemet magába olvasztó kereszténységgel is, melynek alapeleme, a liturgia a vallási múlt megélevenedését szolgálja.

A társadalmi osztályok és hagyományaik című fejezet rögzült leginkább a szerző saját korában. A nemességgel mint a kollektív emlékezet hordozójával, illetve a polgárság fokozatos (a külsőségek átvételével társuló) tényrésszel foglalkozik. A múltjából élő nemességgel szembeállítja a közrendűek, a múlt nélküliek csoportját, akiknek múltját nem őrizte meg a kollektív emlékezet. A feltörekvő polgárság egy szűkebb hagyományt tágított ki: „a polgári osztály kollek-

tív emlékezete elveszítette mélységben (ez alatt régi emlékei értendők) azt, amit kiterjedésben nyert". Ugyanakkor a régi polgári osztály is igyekszik elhatárolódní azoktól a rétegektől, amelyeknek az övétől különbözök a hagyományaik.

A Halbwachs nézeteit továbbfejlesztő Jan Assmann nehezményezi, hogy elődje megáll a csoportok képzeténél, nem tágítja ki az emlékezetre vonatkozó fejtegetéseit a kultúra szélesebb rétegei irányába. Ezt számításba véve célszerű Halbwachs alapozó könyvét Assmann felől, a kortárs kultúraelméletek horizontjából olvasnunk.

Polgár Anikó

Karikó Sándor (szerk.): Család, érték, nevelés. Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 2018, 242 p.

Az Alkalmazott Filozófiai Társaság 10. nemzetközi tudományos konferenciájának anyagát tartalmazó kötet többféle szempontból is sokszínű.

A kötet a szerkesztő, Karikó Sándor szándéka szerint három fejezetre oszlik. Az első a filozófiai kitekintés, a második az információ-robbanás pedagógiai tanulságainak elemzése, a harmadik pedig a család és a társadalom témakörét boncolgatja.

Maga a szerkesztő megpróbál *A polgári család monogám formája* című tanulmányában valamiféle egységes meghatározást kidolgozni a család definiálására. Véleménye szerint az alkalmazott filozófia nyújthatja azt az elvi fogódzót, amelynek segítségével ez a probléma feloldható. Annak a reményének ad hangot, hogy a család kiküzdí magából „a szabad egyéniség hozzá méltó közösségteremtésének szabadságát”, ami a monogám család kiteljesedett és legmagasabb rendű jövőbeli formájává válhat.

A család témája már önmagában is sok vitát kavart az elmúlt századokban, és nincs ez másként ma sem. A kötet néhány szerzőjének írásán is átüt saját meggyőződése, és bár tudományos aspektusokból kívánja vizsgálni a család mibenlétét, végkövetkeztetése általá-

ban saját meggyőződését tükrözi, amit megpróbál az olvasó felé közvetíteni.

A kötetben szereplő írások két fő vonulatára szeretném felhívni a figyelmet. Az egyik az aktuálpolitikai családfelfogáshoz közel álló témafeldolgozás, amely valamely a múltban létező, képzeletünkben élő idealizált állapotokra utal, vagy legalábbis sejteti ezek fontosságát és hiányát. Egy ideális családmodell régmúltbeli létezését feltételezi, amelyet hiányol mai társadalmunkból. A másik vonulat adatokkal és konkrétumokkal dolgozik, és akár filozófiai, akár egyéb tudományos szempontból vizsgálja a családot, nem jut azonos következtetésekre, viszont nem idealizál.

Összefoglaló értékű Barcsi Tamás *A családról erkölcs- és kultúrfilozófiai aspektusból* című tanulmánya, amely áttekinti a családról való gondolkodás irányait, és a patriarchális családmodell tarthatatlanságával szemben a család mint a szeretetteljes gondoskodás megvalósításának, a tisztelet érvényesítésének és az önkiteljesítés támogatásának intézménye mellett foglal állást: „a jogegyenlőség érvényesüléseért, a diszkrimináció felszámolásaért, illetve az egyéni életmódok, önmegvalósítások társadalmi elismertetéseért folytatott küzdelemmel közvetve a családok jobb működéséhez, egészségesebb személyiségű gyermekek felnövekedéséhez is hozzájárulunk.”

A Filozófiai megközelítések című fejezetben a fent idézett két szerzőn kívül Kiss Endre (*A család és a nemzedékek metszeteiről*) és Éles Csaba (*A család mint nevelési-művelődési közösség*) írását olvashatjuk.

A Család, információ, érték című fejezet főként a modern médiumok hatását taglalja, amely a szerzők egy része szerint a családi élet felbomlásához, de legalább is átalakulásához vezet. Szécsi Gábor viszont a mediatisált világ identitásformáló narratíváival kapcsolatban például a pedagógia felelősségére is felhívja a figyelmet. Leszögezi, hogy „olyan pedagógiai gyakorlatra van szükség, amely a stabil értékrendet feltételező énfogalom megerősítésével megkönnyíti a médianarratívák által sugallt lokális és globális értékkonfliktusok feloldását, és ezáltal növeli a lokális és globális tudatosságot is”.

Ezzel ellentétben Bertók Rózsa *Család a digitális korban* című írásában rengeteg példát sorol fel arra, hogy a digitális világ hogyan sorvasztja el a családot mint összetartó erőt, amelyben szigorú belső szabályok működtek. Írásának zárómondata a reménytelenség kifejezése: „Talán mindegyik példa szereplői elveszítették a mértékletesség, az arányosság értékét, s így mindegy is, hogy ezen vagy a túloldalon esnek le a lóról.”

Márfai Molnár László *Posztmodern értékítélet és a család* címen arról elmélkedik, hogy hogyan működik a család mint az idő megértése által megvalósuló én-elbeszélés formája. „Rajtunk múlik, megpróbáljuk-e megérteni azt a történetet, amibe saját eredetünk által bonyolódunk.” Ha igen, a családtól megkapjuk a talán legfontosabb útravalót – szögezi le.

A fejezetben kapott még helyet Máté Petrik Emese *Érzelmi intelligencia – családmodell*, Kovács Ádám *A közösségi média és a nevelés* című írása.

A család és társadalmi környezete című harmadik fejezet a legkiterjedtebb: Csepeli György *Közösségek hiánya a mai magyar társadalomban* címmel kitűnő áttekintést nyújt a közösségek eredetéről, fajtáiról és működési mechanizmusairól, különösen érdekes lehet az olvasó számára a mai modern médiumok segítségével kialakítható közösségek lehetőségeinek bemutatása, amelyek segítő közösként, összetartó erőként, traumafeldolgozó módszerekként is működhetnek. Hódi Sándor *Lelki sérülések hatásai a családra* címmel kiüresedett, emberi kapcsolatokra képtelen, identitásválságban szenvedő társadalomként mutatja be jelenünket, amelyben véleménye szerint „nincs szükség semmire, ami túlmutat az egyén pillanatnyi létén”.

Tóth I. János *Gyermekvállalás – családmodellezés* címen a feminizmus teljes félreértelmezését valósítja meg írásában, amikor arról beszél, hogy annak alaptétele, hogy eltörölje a férfiak és a nők közötti különbségeket. Itt nincs mód kitérni ennek részletes elemzésére, csupán egy mondatban összefoglalni, hogy téves következtetései alapján a nők önállóságában látja a demográfiai adatok változását, vagyis a születések számának csökkenését, és a nőket és a feminizmust okolja azért is,

hogy bevándorlók jelennek meg Magyarországon. Megoldásként azt javasolja, hogy a kormány célirányosan támogassa azokat a kiválasztott szülőket, akik alkalmasak arra, hogy hivatásos szülők legyenek, vagyis „az államnak csak olyan házaspárokat szabad alkalmaznia, akik legalább átlagos képességű, társadalmi hasznosságú és adófizető emberek szülnék és nevelnek”. És évente szülessen legalább 30 ezer gyerek. A tanulmány az általános emberi jogok (melyekben beletartoznak a gyermekek és a nők jogai is) durva megsértését javasolja ezzel.

Gábrity Molnár Irén (*Család – karrierépítés – fenntartható fejlődés. Vajdasági láttelet*) a vajdasági magyarság jelenlegi helyzetéről készített aktuális látteletet, amelyben kitér a család, a munkahely, az identitástudat és a közösségi érzés vizsgálatára is. A Szerbiában élő magyarság életesélyei véleménye szerint beszűkültek, de fenntarthatóak. Ebben a családban, az iskola és a munkahely hármásából mindegyiknek erősödnie kellene ahhoz, hogy ne folytatódjon az elvándorlás, és hazájukban otthon érezzék magukat a vajdasági magyarok.

A fejezet további tanulmányai: Bús Imre: *Érték – család – iskola*, Fülöp Tamás: *Családtörténet – közművelődés*, Pásztor Rita: *Család és óvodapedagógia*, Mák Kornél: *Az öregedés társadalmi hatásai*.

A kötet zárótanulmányaként Szabó Tibor, az Alkalmazott Filozófiai Társaság ügyvezető elnökének összefoglalását olvashatjuk a társaság húszéves tevékenységéről. Az Alkalmazott Filozófiai Társaság első kötete 2001-ben jelent meg *Európaiság. Politikai és morális kultúra* (Budapest, Áron Kiadó, 2001) címen. Szabó Tibor szerint a társaság konferenciáinak fő törekvése mindig az volt, hogy az aktuális problémákra keresse a válaszokat. Az alkalmazott filozófia fő küldetése az adott kor történelmi és társadalmi valóságának fogalmi megragadása, az új jelenségek elméleti szintű megragadása. Szabó kiemeli, hogy a társaság titkára, Karikó Sándor két évente szervezte meg a konferenciákat különböző helyszíneken, az ország felsőoktatási intézményeiben és tudományos műhelyeiben, ahol belföldi és külföldi előadók osztották meg gondolataikat egymással. A konferenciák előadásai minden

alkalommal kötetbe rendeződtek, amelyeket szintén Karikó Sándor szerkesztett. A tudományos tanácskozássorozat igazi műhellyé vált az elmúlt húsz év során.

Bolemant Lilla

Kulcsár László: A vidékfejlesztés elméleti megközelítése: regionális és kulturális összefüggések. Kolozsvár, Kriterion Kiadó, 2017, 228 p.

Kulcsár László munkássága gazdag és tudományos értelemben rendkívül megalapozott. A szerző egyetemi tanár, professor emeritus. A Soproni Egyetem Közgazdaságtudományi Karán dolgozik. PhD-programvezető, az emberi erőforrások társadalmi-gazdasági összefüggéseinek doktori képzését vezeti a Széchenyi István Doktori Iskolában, Sopronban. Ezenkívül az MTA Veszprémi Területi Bizottságának volt társadalomtudományi alelnöke 2011–2017 között. Tagja a Magyar Szociológiai Társaságnak, a Magyar Statisztikai Társaságnak, a Magyar Regionális Tudományi Társaságnak, a Regional Studies Association nemzetközileg meghatározó jelentőségű tudományos szervezetnek, az amerikai egyesült államokbeli Rural Sociological Societynek és az európai European Society for Rural Sociologynak. Több tudományos magyarországi és nemzetközi folyóirat szerkesztőségének tagja.

A könyv szerzőjének kutatási területe a vidékfejlesztés, ezen belül a kulturális és örökségturizmus regionális összetevői, a társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségek, a népességdinamika alakulása vidéki térségekben, a klímaváltozás társadalmi-gazdasági hatásai, a vidéki munkanélküliség, és nem utolsósorban a társadalomtudományokban alkalmazható kutatásmódszertan vizsgálata.

Mielőtt a könyvismertetésbe belekezek, le kell szögezni, hogy maga a kötet témája a magyar nyelvű régió- és vidékfejlesztési tudományos szakirodalomban hiánypótló elméleti munka. Olyannyira, hogy a szerző mindjárt a bevezető gondolatokban meg is jegyzi, hogy tudományos elméleti nézőpontból kevesebbet, viszont politikai és gyakorlati szakmai fórumokon a legkülönbözőbb nézetek és érde-

kek alapján rengeteget írtak és beszéltek a vidékfejlesztésről. A szerző elméleti bizonytalansággal jellemzi a vidékfejlesztés fogalmi meghatározását a tudományban és a politikában is, egyetértve Smith (Smith, Lynn T.: Rural Sociology in the United States and Canada. A Trend Report. Current Sociology. 1., 1957) régebbi keletű kritikai megjegyzésével: szinte annyi fogalom létezik a vidékfejlesztés meghatározására, amennyi kutató, szakember, politikus, helyi és kormányzati tisztviselő működik ezen a területen.

A könyv összesen nyolc fejezetből áll. A bevezető gondolatok című fejezetben a szerző a tudományos nézőpontokat sorakoztatja fel a vidékfejlesztés meghatározására, illetve kifejti, hogy milyen módon is kapcsolódik az a társadalomtudományokhoz. A szerző a műben a vidékfejlesztéshez kötődő kérdéseket elemezve nagyon sok európai, amerikai, magyar és más térségekből származó szakirodalmat vonultat fel, kritikai szemlélettel összehasonlítva ezeket a egymással.

A kötet első fejezetében az író a vidékfejlesztésről alkotott elméleti koncepcióját fejt ki, mégpedig azt, hogy a vidékfejlesztés középpontjában a helyi, térségi jellemzőket tartja fontosnak és azt, hogy a vidékfejlesztés nem különböző társadalmi csoportok, szervezetek (szektoriális) pályázati adományaiból tevődik össze, hanem a vidéki térség jellemzőinek alapján szerveződik, vagy kellene szerveződnie.

A második fejezetben Kulcsár László elemzi a vidékfejlesztés modelljét, amelyet koncentrikus körök együtteseként ír le. Az első, külső kör az adott régióban a történelmileg kialakult társadalmi, kulturális mezőt jelzi, mely szerinte máig befolyásolja a társadalmi intézmények vagy a politika magatartását. Ezt a konceptuális mezőt „nyugati-balkáni hibrid” térnek nevezi. Szerinte ebben gyökereznek a magyar, de a kelet-közép-európai és kelet-európai társadalmak is, leszámítva a német nyelvterületeket. A középső, második mező szerinte a politika dimenziója, amelynek jellegzetességei alapvetően az első mező által meghatározottak. A harmadik, legszűkebb területnek a regionális, helyi mezőt tartja, amelyben a vidékfejlesztés megvalósul, vagy éppen elmarad, de mindenképpen kapcsolódik a tér-

ség erőforráskészletéhez, annak aktivitásához, az erőforrások mobilitásához.

Megismerhetjük a tér, az idő és a vidékfejlesztés kapcsolatát, majd a vidékfejlesztés diszciplináris kötődéseit. A vidékfejlesztés alapvető fontosságú dimenziója az idő és a tér, azaz a regionális dimenzió, így ez közel hozza egymáshoz a regionális tudomány, a földrajztudomány és a szociológia kutatóit. A vidékfejlesztéssel összefüggő elméletek után a centrum-periféria elméleteket jellemzi. Ezután megismerhetjük Durkheim és Weber modernizációelméletét a vidékfejlesztés narratívájában. A szerző kihangsúlyozza, hogy a vidékfejlesztéssel kapcsolatos gondolkodásunkban ne az Európai Unió szabályozása legyen az irányadó, hanem a vidéki térségek regionális, kulturális sajátosságai.

A kötet tehát úgy épül fel, hogy először a szerző a külső mező sajátosságaival foglalkozik, azaz a tágabb régió sajátos történelmi, társadalmi, politikai tulajdonságaival, így a legfontosabb tulajdonságával, vagyis az átmeneti jellegével, amely a nyugati és keleti társadalomfejlődési modell között található.

Ezek után a harmadik fejezetben bontja ki a témával kapcsolatos fontosabb fogalmakat, s a további részekben e fogalmak különböző megközelítéseit, meghatározásait taglalja, amelyekben máig nincs egység a politikusok és a tudományos szakemberek között. Azt is igyekszik bemutatni a kötetben, hogy a vidékfejlesztésben milyen fogalmi bonyodalmak vannak, illetve annak milyen értékdimenziói léteznek.

Sor kerül az alkalmazott vidékfejlesztés megközelítésére is. Kulcsár bemutatja és értékeli a vezető értékorientációkat, amelyek kijelölik a vidékfejlesztés kulturális jellegű fogalmi kereteit, dimenzióit, s így érthetőbbé válnak a vidékfejlesztéshez, a vidék fogalmához kapcsolódó nézetek.

A negyedik, ötödik és hatodik fejezetben a vidék erőforráskészleteiről, magáról a vidékfejlesztésről értekezik az író.

A könyv utolsó fejezetében a zárógondolatok kapnak szerepet. Nem egyszerűen csak megismétli a kötet leglényegesebb elemeit, hanem azok politikai hatásaival is foglalkozik.

Véleményem szerint a munka széleskörűen felhasználja a már létező magyar, de főleg a nemzetközi szakirodalmat, s betekintést nyújt a legfontosabb kutatók megállapításába, így olyan, a téma iránt érdeklődők számára is elérhető, akik esetleg nincsenek a szükséges angol nyelvtudás birtokában.

Elméleti szakirodalmi munkáról értekezünk, tehát a kötet elméleti alapjai megalapozottak.

A kötet stílusa és az illusztrációk olvashatóak, gyakorlati szakemberek és egyetemi hallgatók számára is értelmezhető. A könyv nyomdai kivitelezésének színvonala megfelelő.

A könyvismertetés zárásaképpen engedjék meg, hogy saját olvasmányélményemet, gondolataimat kifejtssem. Nem szeretném magamat ismételni, de a kiadott kötet alapvető szakirodalmi mű kell, hogy legyen a téma iránt érdeklődők körében. Már csak azért is, mert rengeteg fogalmat igyekszik tisztázni. Ráadásul a nemzetközi szakirodalmak definícióit is ebben a kötetben igyekszik összevetni, így a téma iránt érdeklődőket rendkívül sok szakirodalmi „keresési energiától” szabadíthatja meg, vagy éppen teheti célirányosan elérhetővé számukra az eddig megírt műveket. A könyv logikus szerkezete és egyedi szemlélete miatt az egyetemi oktatásban is jól alkalmazható.

Újszerű tudományos munkát olvashatunk a vidékfejlesztés kapcsán felmerülő kulturális, történelmi örökség, kulturális szocializáció és a helyi társadalom szerepe fontosságának hangsúlyozásával.

Érezni az egész tanulmányban, hogy a szerző interdiszciplináris megközelítést használ, tehát a társadalomtudományok bármelyik művelője bátran a kezébe kaphatja és tudományos ismereteit elméleti szinten is felerősítheti ezzel a munkával. A könyv olvasmányos, az elméleti, tudományos okfejtéseket jól kiegészítik a gyakorlati (és történelmi) példák is, amelyeket olykor lábjegyzetként, néha pedig a szövegben is logikusan beépítve magyarázatként megtalálhatunk.

Ajánlom a téma iránt érdeklődők figyelmébe.

Samu István

NEKROLÓG

Zeman László
(1928–2019)

(Kép: Fórum Kisebbségkutató Intézet)

Nyelvész volt, hungarológus. Eperjesen érettségizett (1948), a pozsonyi Comenius Egyetem TTK-án biológia–filozófia–természetrész szakos tanári oklevelet (1953), majd a Pedagógiai Főiskolán magyar szakos diplomát szerzett (1955). 1953–1958-ban a pozsonyi Pedagógiai Főiskola magyar tagozatán biológiát oktatott, 1958-tól a kassai, 1960-tól pedig a pozsonyi magyar gimnáziumban tanított. 1962–1989 között a Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének adjunktusa. 1971-ben doktorált Prágában Vladimír Skaličkánál.

Elsősorban nyelvészeti és műfordítás-elméleti kérdésekkel foglalkozott, de művelődéstörténeti tanulmányokat is írt. Lefordította František Miko *Az epikától a líráig*. Az irodalmi mű stilisztikai vizsgálata (Dunaszerdahely, NAP Kiadó, 2000) c. munkáját. Főbb művei: *Stílus és fordítás* (vál. tan., Pozsony, Madách, 1993); *Gymnasiologia. Az eperjesi Kollégium és áthagyományozódásai* (művelődéstörténeti tan., Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, 2003); *Visszalapozások* (tan., Dunaszerdahely, NAP Kiadó 2008). Két fontos egyetemi jegyzetnek is társszerzője: a Jakab István–Kazimírné Pesthy Mária–Zeman László szerzőhármassal 1964-ben és 1968-ban megjelent *A magyar nyelv leíró nyelvtana* című jegyzetekben a hangtani rész szerzője. *Jegyzetek a szaknyelvi fordításról* címmel fontos tanulmánya jelent meg *A szlovák–magyar szak- és műfordítás kérdései* című gyűjteményes munkában (Bratislava, SPN, 1981). Születésének 75. évfordulójára a Fórum Intézet és a Bibliotheca Hungarica egy 50 példányban megjelent kiadvánnyal tisztelgett: *Vers- és képkoszorú a hetvenöt éves Zeman László tiszteletére* (Zalabai Zsigmond összeáll., Somorja, 2003), Fazekas József szerkesztésében pedig emlékkönyv jelent meg tiszteletére: *Emlékkönyv Zeman László 80. születésnapjára*. (Dunaszerdahely, Lilium

Aurum), benne Zeman László műveinek válogatott bibliográfiájával, s olyan neves szerzők és Zeman-hívek tanulmányaival, mint Fazekas József, Szarka László, Lanstyák István, Mészáros András, Szabó Mihály Gizella, Žilka Tibor, Kónya Péter, Grendel Lajos, Misad Katalin, Hushegyi Gábor és Simon Szabolcs.

Tanítványai mindenekelőtt ragyogó és csiszolt műveltségét, hatalmas és széles körű szakmai tudását, nem utolsósorban következetes tanítói módszerét tisztelték benne. „Akinek a szöveg a hitvallása” címmel Fazekas József foglalta össze pályáját és kutatási-oktatói területeit a fent említett Emlékkönyvben, valamint ugyanő a Zeman László, a tudós és tanár című tanulmányában, mely a Zeman László köszöntése című összeállításban jelent meg a Fórum Társadalomtudományi Szemle 5. évfolyamának (2003) 4. számában. Ugyanitt olvasható Fazekas József beszélgetése Zeman Tanár Úrral „Mások és másutt helyettünk a feladatokat sehol sem teljesíthetik...” címmel. Ebben olvasható Zeman László alábbi, szerénységét is reprezentáló kijelentése: „Gimnáziumi tanárnak készültem, s eszméletemben mindmáig az maradtam, a tanárkodást ezen a szintenfokon tartom igazinak.” Ő volt a mi Rákos Péterünk.

Több nemzedéket felölelő tanítványai gyászolják és őrzik tisztelettel emlékét, máig olvassák műveit, és minden bizonnyal osztják Fazekas József véleményét, aki az alábbi rövid jellemzést írta róla: „Elsősorban azon nagy tanáregyéniségek egyik utolsó képviselőjét jelenti számomra, aki egyetemes műveltségével, sokoldalúságával egykori alma matere, az eperjesi kollégium mindmáig követésre méltó hagyományait élteti tovább. A pozsonyi egyetem oktatójaként személye szinte egyet jelentett számomra a magyar tanszékekkel, hiszen számos tárgyat oktatva (fonetika, irodalomelmélet, stilisztika és stilisztikai gyakorlat, általános nyelvészet, lektori gyakorlat, fordítói szeminárium, didaktika) nem csupán e tudományszakok »rejtelmeibe« vezetett be bennünket, hanem rámutatott interdiszciplináris jellegükre és az ebből fakadó szemléletváltás szükségességére és jelentőségére is. Az irodalom- és nyelvtudományi tárgyak az ő kezében »futottak össze«: ő volt az, aki tudományos igénnyel rendszerezte, korrigálta és bővítette ismereteinket. Tudományos munkássága bizonyos értelemben egy egész tanszék munkáját felölelő tanári munkájával forrt egybe: esetében a tudós elsősorban a tanárban testesült meg, az ő igazi területe az egyetemi katedra volt. Hálás vagyok a sorsnak azért, hogy egy ilyen nagy tanáregyéniség tanítványa lehettem.”

Csanda Gábor

Számunk szerzői

Bevilagua Beáta (1994)
magyar–német szakos (Comenius
Egyetem, Pozsony, Szlovákia)

Bolemant Lilla (1964)
irodalomtörténész (Phoenix Polgári
Társulás, Pozsony, Szlovákia)

Fülöp László (1944)
nyelvész (Kaposvári Egyetem, Kaposvár,
Magyarország)

Horbulák Zsolt (1972)
történész, közgazdász (Alexander
Dubček Egyetem, Trencsén, Szlovákia)

Jakab Veronika (1995)
doktorandusz (Comenius Egyetem,
Pozsony, Szlovákia)

Lampl Zsuzsanna (1959)
szociológus, író, újságíró (Konstantin
Filozófus Egyetem, Nyitra; Fórum
Kisebbségkutató Intézet, Somorja,
Szlovákia)

Mester Béla (1962)
filozófus, tudományos főmunkatárs (MTA
BTK Filozófiai Intézet, Budapest,
Magyarország)

Öllös László (1957)
politológus (Fórum Kisebbségkutató
Intézet, Somorja; Konstantin Filozófus
Egyetem, Nyitra, Szlovákia)

Polgár Anikó (1975)
irodalomtörténész, költő, műfordító
(Comenius Egyetem, Pozsony, Szlovákia)

Samu István (1979)
PhD-hallgató (Soproni Egyetem
Lámfalussy Sándor
Közgazdaságtudományi Kar, Széchenyi
István Doktori Iskola, Sopron,
Magyarország)

Vataščin Péter (1987)
etnológus (Fórum Kisebbségkutató
Intézet Etnológiai Központja, Komárom,
Szlovákia)